

A M I N T I R I
M O M E N T E Ș I S I L U E T E

ION GĂVĂNESCU

AMINTIRI

MOMENTE ȘI SILUETE

CASA ȘCOALELOR
1944

JE Universitară

18907 Dublet

394951

BUCUREȘTI

18907

18907

907
Dublet

B.C.U. Bucuresti

C394951

P R E F A Ț Ă

Nu dau, în aceste pagini, o biografie — sau autobiografie.

Sunt numai clipe trăite și chipuri desprinse din fresca unei vieți, notate, fără altă legătură între ele decât a simțirii ce le-a prins, le-a păstrat și le-a rechemat în amintire.

Firul unității lor imanente nu e pus în evidență. Înțelesul lor, pe linia unei finalități dominante, rămâne nedefinit. În țesătura vie a interdependenței lor sufletești.

Șirul expunerii lor, fără a fi riguros cronologic, a fost despărțit în epoci, după fazele evoluției culturale, în a căror sferă sau contingentă intrau: *copilăria, școala primară, liceul, universitatea*. Sau în raport cu ordinea diferitelor categorii de manifestări ale activității mele publice.

Dintre acestea au fost atinse, fără a fi epuizate: *În gazetărie. În politică. În literatură. În timpul inspectoratului școlar. În Cercetășie, etc.*

Ele pot servi ca trăsături documentare ale unei epoci pentru cine s'ar interesa de concretizarea trecutului.

Au rămas neatinse:

În Liga Culturală;

În timpul activității ca director al Seminarului pedagogic universitar și al Școlii Normale Superioare;

În timpul scoaterii revistei „Cultura Română“;

În timpul cât am fost, aproape 30 de ani, membru în Comitetul Teatrului Național din Iași;

In comisiunea universitară de propagandă națională, la Paris, pe vremea războiului mondial precedent;

In sfera de acțiune a Coloniei Române din Paris, în acelaș timp, și ca Președinte al ei, înainte de întoarcerea în țară, după armistițiu; etc.

Dar pot îndrăzni, scontând viitorul, să pun, la sfârșitul acestui volum, cuvântul de nădejde al vieții pământești: *va urma?*

„Cum o vrea Dumnezeu“!

Iată ultimul gând smerit, de încheiere, al filosofiei și credinței mele.

Nu pot sfârși această pagină introductivă, fără să fac o mărturisire. Mi-o cere dragostea, mi-o dictează respectul cuvenit. celui imperativ al dreptății: *suum cuique*.

Aceste *Amintiri*, cu *Momentele și Siluetele* lor, poate n'ar fi apărut în timpul, pornit spre asfințit, al vieții mele, dacă ar fi lipsit un îndemn stăruitor din afară: acela al Ministrului Culturii Naționale, de azi, d. profesor Ion Petrovici, colegul meu universitar și bunul prieten, care, cunoscând, de mai demult, unele din ele, mi-a cerut, în repetate rânduri, să le adun pe toate și să i le dau pentru Editura „Casei Școalelor“.

Le-am adunat, câte s'au putut, din cele scrise. Am mai adăugat, la ele, alte pagini noi, câte mi-au permis timpul și apriga furtună a împrejurărilor crâncene de azi.

I le-am încredințat.

Și îi exprim și aici, din inimă, toată afecțiunea mea și mulțumirile mele cele mai călduroase.

I. GĂVĂNESCUL

Iunie 1944. Mânăstirea „Pasărea“.

I.

DIN COPILĂRIE

1. Casele „părintești“ și casele „bătrânești“.
2. Amintiri legate de casele bătrânești.
3. Amintiri legate de casele părintești.
4. File din caetul de însemnări.
5. Primele începuturi de învățatură. In școala primară.
6. Mama Profira. — „Omoitul“.

I.

CASELE „PĂRINTEȘTI“ ȘI CASELE
„BĂTRĂNEȘTI“.

Amintirile copilăriei mele, pe cari nu mi le găsesc înșirate precis, în ordinea succesiunii lor, pe răbojul timpului, stau clar legate de locurile și casele părintești și bătrânești, de odăile, sălile, pridvoarele, galeriile, cerdacurile lor, de curțile și grădinile lor.

Când mă întorc cu mintea spre trecut și urmăresc cu închipuirea contururile lor, și mă plimb prin încăperile acareturilor, văd în fiecare cameră, în fiecare colțișor de cerdac, de curte, de grădină, ceva din viața mea, o întâmplare, o scenă, ce stau ca tablouri vii, aninate în spațiu de un suport invizibil.

Toate ființele cari m'au crescut, cu cari am trăit; tata, mama, frații, sora, bunicii: tata mare, mama buna (despre mama), mama mare (despre tata) îmi ies înainte. Și servitorii casei, argatul Nuțu, care ne-a purtat în brațe, primul și singurul om pe care l-am văzut dându-și sufletul, murind liniștit, de moarte bună, în cerdacul casei mari; și până și vietățile curții, calul „Negru“ pe care am călărit de mic copil, vaca „bălaia“, câinele *Pasidon*, care venea fuga înaintea tatii ca să-i anunțe acasă întoarcerea din târg, și drăguțele căprițe năsdărvane, pe

care le-am dŭs, plângând pe drum, cu soră-mea Marița, ca să fie vândute la Drăgaică, din cauză că făceau prea mari stricăciuni — toate apar din pervazul vieții lor dispărute și-mi trec pe dinainte, la fiecare pas și cotitură de drum a minții prin ogorul căminului părintesc.

De la fiecare am un semn, o zâmbire, o privire, o chemare.

Dar vecinii! În partea din față, ceva mai departe, finul Bocu, croitorul, pe care îl auzeam toată vara cântând tare pe prispa casei, unde lucra harnic, și fina Luța Bocu, nevasta lui, totdeauna gătită, sulemenită, care trecea, mai ales duminica, înfoiată într'un malacov mare cât toate zilele.

Și finul Costache, țiganul lăutar de peste drum, un tânăr bâlbâit, dar foarte talentat viorist, care, în nopțile de vară, cu lună, își vestea de departe întoarcerea acasă cu surprinzătoare acrobații sonore ale arcușului minunat.

Și atâția alții, cari cer să fie pomeniți, dar îi mai las să aștepte... că unii sunt niște țigani, interesați pentru antropologie, iar alții, deși mai de domeniul psihologiei, sunt ceva mai departe de casa noastră. Li notez aici, numai, pentru mai târziu: *Fleondor* și *Omoiul*.

*
* *

Casele părintești și casele bătrânești, din Buzău, erau situate pe două străzi deosebite, dar unite între ele prin curțile caselor.

Casele vechi, bătrânești, azi aproape în ruină, erau pe strada numită de cetățenii orașului, strada Găvănescu, dar de oficialitate str. Zimbru, necunoscută de orășeni.

Celălalt rând de case, casele mari, mai noi (azi cu totul neexistente) erau așezate pe altă stradă, care azi se chiamă Alex. Demetriade.

Din curtea caselor bătrânești se trecea în curtea, mult

mai largă, a caselor mari părintești. Aceasta avea despre stradă, ca intrare, o poartă mare pentru care, căruțe, precum și o porțiță. Intrând pe poartă, în stânga, era grajdul cailor, al vacilor, șoproane, și, mai departe, tot felul de dependințe. În fund era despărțită prin o îngrăditură de scânduri, de o grădină care, în amintirea mea de copil, mi se părea nemărginită. Și chiar, în adevăr, era foarte mare, dacă pe terenul ei, mai târziu, în partea despre curțile caselor vechi bătrânești, s'a ales locul pentru ridicarea unei biserici! Ce mare surpriză emoționantă am avut, când am văzut de departe, venind odată să vizitez vechile case, înălțimile unei clădiri de biserică, neterminată atunci. Nu-mi venea să crez ochilor. Azi e terminată:

Buna Vestire.

În partea de nord, opusă laturii caselor bătrânești, curtea cea mare se despărția, cu îngrăditură, de un mare maidan, unde se jucau copiii. La câte jocuri „de a poarca” am asistat acolo, foarte animate și zgomotoase. Nu-mi aduc aminte să fi luat parte la ele. Mă jucam mai mult „de a șodronul”, „de a barul”, de a „pietricelele aruncate în groapă”. Și mă amuzam cu un joc, pare-se mai liniștit: făceam cu prietenii mici cocoloașe de ciară, pe cari le vâram, atârinate de o sfoară, cât mai adânc în găuri de păianjen. Păianjenul, prinzându-se cu picioarele de cocoloșul de ciară, mișca ața voind să scape; atunci, trăgeam sfoara afară, încărcată cu câte un gogiamite păianjen. Se credea că ți se iartă nu știu câte păcate de fiecare păianjen.

AMINTIRI LEGATE DE CASELE BĂTRÂNEȘTI

Casele bătrânești, din strada ce purta numele tatei (popular), sau *Zimbru* (oficial), aveau trei cerdacuri: unul spre stradă, către miază-zi; altul spre curte, în partea opusă, al treilea, mergând dela stradă spre curte.

Din cerdacul despre nord, acoperit de strașina casei, spre fundul din stânga se ridica o scară simplă, dar largă care ducea la etajul al doilea, compus din o singură cameră mare, un salon larg, cu ferestre multe, și înconjurat din trei părți cu un cerdac acoperit asemenea de strașina casei.. În fundul din dreapta al cerdacului de jos, în partea opusă scării, era camera, în care mi-aduc aminte că, odată, locuia Mama Buna, despre mama. Ea mă lua să dorm la spatele ei, și îmi povestea minunatele ei basme, mai frumoase decât toate câte le-am citit, în urmă, în cărțile de literatură poporană.

Cum stam culcat, cu fața în sus, cu ochii în tavan, acolo îmi desemna închipuirea toate chipurile și scenele de smei, de balauri; de cai ce mănâncă jăratec, de Feți-Frumoși și de Ilene Consânzene, de goana unora după alții, de drumuri năsfârșite și de lupte; de miraculoase perii care, aruncate în calea smeului, se prefăceau în păduri; de gresii, care se prefăceau în munți și stânci de piatră; oglinzi care se prefăceau în lacuri și mări nemărginite.

Și cât râdeam de năsdrăvăniile unui fel de parodie a lui Făt-Frumos viteazul, care se chema *Mihăilă-Viteazul*, prizonier la casa unui smeul pe care îl păcălea prosteste.

Odată, la luptă dreaptă, când îi ieșiau ochii din cap de strânsoarea brațelor smeului, și, încovoiat pe spate, se uita vrând nevrând în sus, la cer, întreat de smeul, la ce se uită cu ochii așa mari în sus, se lăuda:

— Mă uit să caut în care stea să te asvârl.

Și smeul, speriat, înceta trânta...

Trimis, altădată să aducă apă dela fântână, a întârziat atât că smeul, care a venit să-l caute, că nu mai sosia cu apa, l-a găsit săpând un șanț împrejurul puțului și legând o frânghie de gura puțului.

— Dar, ce faci, Mihăilă?

— Ce să fac! Dece să tot car apă cu donița? Iaca vreau să aduc odată tot puțul, să-l avem lângă casă, în curte.

— Vai de mine, Mihăilă! Dar puțul acesta e pus acolo din Moși-Strămoșii noștri. Cum să-l mutăm din loc? Lasă mai bine că aduc eu apă, cu donița.

— Bine, dacă vrei așa.

Altă dată, trimis să aducă niște lemne din pădure, iar a întârziat peste măsură, și Smeul iar s'a dus după el să-l caute. Și l-a găsit legând cu frânghia copac de copac.

— Ce faci acolo, Mihăilă?

— Ce să fac? Iaca, în loc să tot car câte un copac, doi, m'am gândit să aduc odată toată pădurea, s'o avem acolo aproape, lângă casă.

— Vai de mine! Cum să muți pădurea din loc! Pădurea asta este acolo de veacuri, din Moși-Strămoși. Lasă că mai bine car eu câțiva copaci...

— Bine, dacă vrei așa.

Și câte alte povești frumoase cu Sfânta Vineri, cu Fata

de împărat și cu cei trei frați ai ei, omoriți și prefăcuți în scânduri de pat, apoi în scânteii și nu mai știu ce...

Pe tavanul casei, se jucau, în lumina lunei, umbrele ramurilor unor arbori de lângă fereastră. Printre ele se zugrăviau basmele Mamei Bune.

Mă gândesc, de câtva timp, adesea, la odaia de sus înconjorată cu pridvor din trei părți, singura cameră a catului al doilea, la care ne urcam pe o scară interioară de scânduri, de sub larga strașină a unei prispe de din dos a caselor vechi din strada ce a purtat numele lui tata, în o vreme.

Câte impresii, diferite, mi-o aduc în minte. Uneori mă gândesc la ea, când aud o muzică plăcută, cu variații romantice.

Alte ori când văd luna plină bătând liniștită balconul unei clădiri cu două etaje.

Alte ori, când văd pe cer defilând norii, fie ziua, în forme bizare, grămădindu-se, evoluând și dispărând, fie noaptea, când luna parcă fuge printre ei. De acolo, adesea, în vacanțele mari, stând culcat pe spate, pe un pat așezat la peretele din capătul pridvorului, despre stradă, contemplam cerul îndelung, visând cu ochii deschiși, la lumea cărților cetite, a vieții și împrejurărilor trăite.

Alte ori, ceace face să-mi vină în minte „odaia de sus“, cu pridvorul ei cel lung și larg, e căldura verii.

Acolo, parcă văd pe tata culcat pe un pat afară, bolnav. Doarme înfrigurat. Din când în când se învârtește, când pe o parte, când pe alta. E cald și muștele îl supără. Eu, cu batista, le gonesc, mereu. Stau lângă el, pe un scaun, la căpătâi, cu ochii la el. Sunt mic copil, și dintr'un sentiment intim, imperios, din proprie pornire, nu mă deslipesc de lângă el. Imi place să-l păzesc, să-i fac cu batista vânt răcoritor, să-l apăr de muște.

Când deschidea ochii, îmi plăcea să mă văd acolo lângă el, să mă privească, să-mi spună din clipire, când nu din cuvinte:

— Tu ești, Iancule?

Eram fericit de mulțumirea lui. Acum sunt mulțumit de fericirea mea de atunci.

Tot aici, în cerdacul acesta, mai târziu, vara, în vacanță, mă culcam noaptea. Luna bătea în plin cu valurile ei de lumină. Mângâia cu vraja ei romantică somnul.

Uneori, mai către miezul nopții, sau mai târziu, către ziua, s'auzia de departe, din strada ce ducea din strada Unirii spre casă, arcușul fermecat al unei viori cunoscute. Era Finu Costache, prim viorist al Buzăului, care se întorcea de la grădina de vară, unde cântase cu banda lui. Ședea peste drum de noi. Și amorezat cum era de arta lui, venia acasă aruncând, în liniștea nopții, acordurile viorii lui care mă trezia, schimbând visul somnului cu acela, mai vrăjitor, al nopții pline de armonie și de lumina lunii. Și Finu Costache, parcă știa că-l ascult cu bătaie de inimă: înainte de a intra în casă, mai sta pe prispă și mai trăgea câteva cântece din cari îi plăcea lui mai mult.

Multă muzică răsună în suflet din acel etaj, acum dispărut.

În odaia „de sus“, în anumite zile, cam regulat odată pe săptămână sau pe lună, se organizau serate intime de dans, în cercuri de prieteni și de familii cunoscute. Se aduceau lăutari. Și se dansa până noaptea târziu. Aici trona, și ca stăpână de casă, și ca mare, minunată, neobosită dansatoare, sora mea Marița. Câte odată Nenea Costică, și el un minunat maestru în arta dansului. Mie îmi plăcea să stau acolo, „atârnam“ ca spectator, pe un scaun, lângă o măsuță, și priveam cu ochii avizi.

apoi, treptat, somnoroși, cum se învâreau perechile în ritmul valsului or al polcei or al cadrilului. Moțaiam, dar nu mă dam dus. Imi aplecam, într'un târziu, capul pe masă, adormiam, și tot urmăriam, ca în vis, bătăile ritmice ale picioarelor, foșnetele ușoare ale rochiilor, și mă treziam și iar adormiam, în strunele viorilor, cobzelor, ce se topiau cu patimă în valurile elegante, grațioase ale unui vals.

În acea „odă mare de sus“ îl știu pe tata retrăgându-se cu cărțile lui de rugăciuni, și stând multă vreme în singurătatea reculegerii lui religioase.

Acolo îmi făceam, mai târziu, și eu lecturile, în liniște. Mă îmbătam de sentimentalismul romantic al amintirilor lui Lamartine, în *Graziella*, *Raphaël*. Ceti-am poezii de Bolintineanu. Romanul „*Elena*“ al acestui poet. Paginile morții ei îmi storceau lacrimi.

*Soarele de dimineată
Poate nu mă va afla,
Pe această dulce față
Moartea vălu 'și va lăsa.
Tu vei plânge după mine,
O, amantul meu iubit.
Dar arzânde-le-ți suspine
Nu-ți vor da ce ai slăvit.*

Tot aici am trăit o perioadă sentimentală de religiozitate! A cūlminat în o stare de transfigurare sufletească generatoare de visări angelice. N'o pot determina cronologic, precis. Mi-o închipuesc cam în epoca studiilor gimnaziale. Lecturile de pe atunci nu-mi vin acum clar în minte.

Între ele și-au adus contribuția lor, desigur, cărțile lui I. M. Răureanu pentru tinerime.

AMINTIRI LEGATE DE CASELE PĂRINTEȘTI

CU „ALEXANDRIA“.

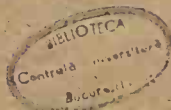
Prima cameră a galeriei ce da în pridvorul despre stradă, era camera mosafirilor, salonul.

Nu sta nimeni acolo. Se deschidea numai când se primeau vizite. Era albă și curată. Albi și pereții, albe și paturile, albe și perdelele. Scândurile pe jos, frecate curat, ca „laptele“.

Acolo m'am ascuns eu odată, să citesc „Alexandria“. Trebuie să fi fost ceva mai măricel: prin clasa IV primară, cred, sau p'aci. E prima carte de care îmi aduc aminte că am citit-o din scoarță în scoarță, dintr'o răsufare.

Mă căutau toți în toate părțile, să mă cheme la masă. Eu n'auziam nimic, cufundat în cetirea Alexandriei. Nu simțeam nici foamea. Urmăream, absorbit în altă lume, vitejiile lui Alexandru Machedon, luptele lui cu Por-Imărat. Pe „Ducipal“, cel cu un corn în frunte, îl cunoșteam ca pe un bun prieten — era să zic ca pe un cal breaz. Trăiam cu faptele, cu oamenii, cu lucrurile lui Machedon o viață intimă, intensă, mai vie decât cea din jurul meu.

Când am ajuns la sfârșitul cărții și am cetit moartea

eroului iubit și slăvit, am început să plâng. Și plângi, și plângi cu șiroae, ca după o rudă, după un frate, după cineva iubit fierbinte din familie. Plângeam, plângeam, și nu-mi venia să las cartea și să ies din odaie. Mi se părea că trebuie să mă sfârșesc și eu acolo, să mă toresc de durere, ca pe mormântul marelui meu erou.

În halul acesta m'a descoperit acolo nenea Costică, ghemuit pe un scăunel, cu capul pe marginea patului lângă *Alexandria*, închisă, plângând ca un desperat.

— Ce faci acolo, Iancule? De ce plângi?

Răspunsul meu, firesc, fără altă introducere, a fost simplu. Printre sughițuri:

— A murit Alexandru Machedon.

Nenea Costică luă cartea, și se uită la mine, zâmbind.

— Haide, șterge-te la ochi, șterge-te pe obraz... Și haide afară, la masă.

IN PRIDVORUL CASEI

În pridvorul caselor dinspre stradă mi-au rămas câteva momente. Din ele, două.

Văz pe tata, în convalescență, slăbit după o boală, stând culcat, să se odihnească pe patul așezat adesea, vara, lângă peretele ce închidea cerdacul spre nord. Eu, ca și altă dată când era bolnav, stam pe lângă el, pentru vr'un mic ajutor. Pe stradă, gălăgie de copii ce se jucau cu arșice.

— Iancule, du-te și tu de te joacă cu ei.

— Nu știu.

— Nu știi să te joci cu arșicele? Să-ți arăt eu.

Și tata se dete jos încetinel din pat, luă niște arșice, nu știu de unde, le așeză pe podea, la rând, și cu ichiul în mână, dete binisor în ele:

— Uite așa. Fă și tu.

Și-am învățat să joc arșice, jucându-mă cu el, atunci.

Tot în pridvor o altă amintire. Tristă în privirea sufletului de azi; atunci, cu altă nuanță de emoție, a lipsei de înțelegere și de experiență copilărească.

Moș Nuțu, argatul de atâția și atâția ani al casei și curții noastre, trăgea să moară, lungit pe un așternut. I se pusese lumânarea. Se aștepta să-și dea sufletul. Era primul om pe care îl vedeam murind. Auzisem că sufletul, când moare omul, iese sub formă materială, ca flacără, ca abur, ba chiar ca o mică păsărică, porumbel, sau altceva, care se ridică în sus la cer. Și mă uitam, cu mare atenție, încordată, să văd sufletul ieșind și înălțându-se în aer. Și nevăzând încă nimic, credeam că Moș Nuțu n'a murit încă. Iar când cei dinprejurul lui spuseră hotărît:

— A murit, săracul. Dumnezeu să-l ierte!

Eu:

— Nu! N'a murit. N'a ieșit sufletul.

Și mă miram că ei tot îl cred mort.

— Nu, n'a murit. Eu m'am uitat bine, și n'am văzut ieșind încă nimic.

Atunci m'a cuprins o mare — nu îndoială — nedumescire: „Cum! Să fi ieșit oare sufletul, fără să-l văd eu?... Să-l ducă la groapă pe bietul Moș Nuțu fără să-și fi dat sufletul?“

Bătrânul om al casei, care ne-a ținut în brațe, și pe care l-am văzut cu ochii cum ducea, pe vreme de iarnă viscoloasă, în brațe la școală pe soră-mea Marița, avea, cu toată hărnicia lui, un ciudat obicei: de a mormăi când se apuca de treabă. Era „grognard“. Când îi spuneai să facă ceva, pleca imediat să execute ordinul, mișcându-și, cu încetineală, pe cap, căciula, dintr'o parte în cealaltă, bodogănind. Mama, care-i știa cusurul, râdea.

— Ia auzi pe Nuțu cum mormăe.

Acum ar fi avut, săracul, de ce să mormăe, dacă l-ar fi îngropat de viu, cum credeam eu.

ACCIDENTE, IN CARI „AM VĂZUT MOARTEA CU OCHII”.
INGROPAT DE VIU IN NISIP. ȘI PRĂPASTIA
MALULUI BUZĂULUI.

Primul accident e legat de amintirea străzii din fața caselor părintești.

În strada aceea găsesc, din copilărie, o clipă, care putea să fie cea din urmă a vieții, o clipă cât o „neagră vecinicie”.

În dreptul casei noastre — și, desigur, pe o întindere mai mare — strada se repara, or se refăcea din nou. Nu știu. Era grămădită, dela o margine la alta, o mare cantitate de nisip. O mare atracție pentru copii. Ne jucam în nisip, făceam gropi, drumuri, movile, din nisip. În ziua aceea se vede că nu lucra nimeni la „caldarâm”, — o fi fost duminică or sărbătoare, — ne lăsa toată lumea în pace să ne jucăm, să facem ce vrem în nisip, din nisip, în mijlocul drumului. Atunci, o căruță mare, încărcată, care nu m'a văzut, a trecut repede peste mine. Putea să mă strivească. Noroc că stratul de nisip, unde mă aflam, era destul de gros. Trăsura trecând cu roatele peste trupul meu, m'a îngropat adânc în nisip. Trecerea ei mi-a lăsat o urmă în fragedul trup de copil: o claviculă ruptă, care s'a lipit apoi, mai strâmb, sau poate a fost numai dislocată din linia ei.

Trebue să fi fost atunci mic de tot, că nu-mi aduc deloc aminte, decât foarte vag, de o alarmă a celor de pe pridvor, cari au alergat să mă ridice, să mă aducă în casă. Ori poate eram leșinat de spaimă, de durere, de loviturile roților.

E primul accident care mi-a pus viața în cumpănă. De câte ori am văzut, după aceea, moartea cu ochii!

Odată am înnumărat, în glumă, de câte ori „am murit” eu de când trăesc.

O altă împrejurare de acestea a lăsat asupra închipuirii mele de copil mic o puternică impresie, încă vie, după atâția ani de atunci.

Familia mea plecase, cu trăsura, să facă o vizită afară din oraș la niște prieteni ce țineau o sfoară de moșie prin împrejurimile Buzăului. Trecând pe lângă un lan de porumb, nu departe de conac, au oprit trăsura ca să culeagă câțiva știuleți, și au scos căpestrele din gura cailor, ca să pască iarba ademenitoare a câmpului. Pe mine m'au lăsat, dormind, în trăsură. Iar pe capră a rămas un băietan al unor vecini din mahala.

Se vede că băietanul, văzându-se pe capră, și neavând ce face, a încercat să se joace cu caii de a vizitiul, și, luând biciul, a pocnit cu el de asupra capetelor cailor, ba poate i-o fi și lovit cu sfârcul biciului. Caii au pornit și au luat-o la goană de-a lungul și de-a largul câmpiei. Băietanul, văzând pozna, și că trage de geaba de hățuri ca să oprească fuga nebună a cailor, a început să țipe.

Când m'am trezit din somn, am văzut înaintea mea coamele în vânt ale celor doi cai, cari fugeau de mâncau pământul, când apropiați, când depărtându-se de oiște, gata să răstoarne trăsura. La țipetele desperate ale lui Ghiță depe capra trăsurii am adăugat și eu plânsetele mele.

Iar în urma noastră, s'auziau strigătele mamei, ale lui nenea Costică și ale celorlalți, cari alergau cât puteau, fără spor și folos, după trăsura, furată, în bălălăeli desechilibrate, de spaima înfuriată a celor doi cai ieșiți din fire.

Groaza celor din urmă era fără margini. Caii se îndreptau atunci drept spre râul Buzău, ale cărui maluri în partea locului erau foarte înalte. Și râul nu era departe. Dacă ar fi ajuns la malul lui, praf s'ar fi ales și de trăsură, și de cai, și de tot, căzând dela așa înălțime, cu așa repeziciune, în prăpastie.

Cineva din ai noștri a alergat să ceară dela conac un cal, să încalcece și să iasă în goana mare înaintea trăsurii. Osteneală zadarnică! Nu mai era timp. Malul se zărea.

Atunci Dumnezeu a vrut cu noi. Ce întâmplare minunată, ca un *deus ex machina!* În drumul cailor, se ridică înaintea lor, ca un uriaș ieșit din pământ, din ordinul destinului, o mare căpiță de fân! Oiștea trăsurii se înfipse drept în mijlocul ei. Cei doi cai, opriți în loc, se potoliră, vrând nevrând, rupți de oboseală; și, încet-încet, se apropiară de căpița cu fân bun și începură să mănace liniștiți, ca și cum nimic nu s'ar fi întâmplat.

Când au sosit ai noștri, întâi călărețul, apoi ceilalți, ne-au găsit întregi-întreguți, în loc să ne adune oscioarele de sub malul Buzăului.

A fost curat minunea lui Dumnezeu, că am scăpat atunci cu viață.

IV.

FILE DIN CAETUL DE INSEMĂRI

Călărețul. — Nu știu când și cum am învățat să călăresc, în copilăria mea. Mi-aduc însă foarte bine aminte de isprăvi de călăreț, unele destul de îndrăznețe, înainte de a pleca la București să intru în liceu, deci între vârsta de 8—11 ani. Și parcă nu-mi vine să cred acum. Parcă ar fi din basme, o fantezie. Și nu pot înțelege cum eram lăsat singur, să merg călare, un ținț de copil, la distanțe destul de mari. Mă trimitea mama cu merinde pentru tata la moșia unde lucra, în apropierea orașului. „In apropierea orașului“, tot însemna afară din oraș. Treceam alături pe lângă *Crâng*, azi un parc frumos de stejari, pe atunci o mare pădure sălbatecă. Și mă duceam destul de departe, singur, călare, și mă întorceam îndărăt acasă, uneori pe înserate.

De o astfel de întoarcere în amurgul zilei mi-aduc aminte că mi-a pricinuit o spaimă grozavă.

Treceam pe drumul ce străbătea marginea Crângului, când un cioban, care sta rezemat în o bătă mare, păzind câteva oi, mă strigă:

— Măi, băete. Ia stai puțin.

Eu am oprit calul.

— Bun e calul ăla, mă?... Ia să vedem.

Când am văzut că se îndreaptă încet spre mine, în loc să-i răspunz, am dat călcâie calului, și căluțul meu Negru, înțelegând parcă primejdia, a pornit-o în goană mare spre oraș. Fugea de mânca pământul. Scăpărau pietrele căldărâmului când am intrat pe străzile Buzăului. Și nu s'a oprit din goană Negru meu decât în grajd, unde a intrat deadreptul gășind și poarta curții și ușa grajdului deschise.

Când am intrat în casă, eram galben și tremuram ca varga.

— Ce e, Iancule? mă întrebă mama.

— Hoții!...

Atât am putut spune la început. Apoi, după ce m'am mai liniștit, am povestit scena ciobanului care voia să-mi ia calul.

Nu-mi explic deloc, acum, încrederea ce aveau în „bărbația” mea de mic călăreț.

Dar când oi spune că, așa mic cum eram, luam parte la „botezul cailor” ce se obișnuia să se facă la Bobotează, când se luau apoi la întrecere călăreții încercați și iscușiți! De necrezut!

O ispravă de felul ăsta mi-a rămas neștearsă în minte, de parcă s'ar fi întâmplat ieri. Mă vârașem și eu cu calul meu, pe care eram, ca toți ceilalți, mă rog, *fără șea*, în mulțimea cailor aduși la Bobotează ca să fie stropiți de aiazmă. După săvârșirea botezului, o mișcare de iureș a dat în cai, de parcă ar fi dat strechia în ei. Toți au pornit la întrecere, în diferite direcții. A pornit și calul meu. Abia am putut să-l îndrept, dela început, însă, spre străzile ce duceau pe drumul obișnuit acasă. Și îmboldit de avântul celorlalți cai, Negru a luat-o la goană nebună, pe strada mare, Carol, în direcția casei. Dar fugea Negru meu așa de nebunește, că sgomotul copitelor lui pe căl-

dărâm făcea să iasă lumea din case, afară, în cerdace, să vază întrecerea obișnuită, din acea zi, a călăreților. Nu știu dacă mai era vr'un călăreț în urma mea — înaintea mea nu mai fugia nimeni. Și lumea se uita la un ținc de copil care se clătina pe cal, fără șea, la dreapta și la stânga. Trăsesem de frâu așa de tare, fără folos, ca să mai opresc fuga Negrului, încât ajunsesem aproape călare pe gâtul lui. Și văzând că echilibrul meu pe gât e periclitat și că, din o clipă în alta, o să alunec și să caz, m'am apucat cu amândouă brațele de gâtul calului. Poziția mea de călăreț nu deveni prin asta deloc mai sigură. Tocmai când era să se cotească la stânga pe strada caseilor (azi str. Demetriade), am făcut buf jos de pe cal.

Dar ce minunată înțelepciune a calului! Cum am căzut depe el, sub el, a stat, s'a oprit din fugă. Și atunci, depe prispa unei case a alergat un om de m'a urcat din nou pe cal. Și astfel am intrat în curte tot călare. Ar fi fost prea nefiresc să mă întorc pe jos, dela o întrecere de călărie!

Și mă întreb încă odată, când și cum am învățat eu să călăresc la o vârstă așa de fragedă?

Să fi fost oare începuturi de lecție de călărie acele drumuri ce le făceam cu tata, care mă punea pe cal, la spatele lui? Mă țineam cât puteam de haina lui. Și ascultam ritmul micului trap al mersului calului, care însoția, ca un ison de tact, sborul visurilor mele peste câmpuri, sau cântecul îngânat în amurg, al tatălui meu. Prindeam, din când în când, câte un cuvânt din poezia cântecului. Un început de vers:

*„Din sânul maicii mele, născut în griji, necazuri,
Restriștea mi-a fost leagăn, cu lacrimi m'am hrănit.. etc.
sau:*

*„Pe deasupra casei mele,
Trece-un stol de rândunele“... etc.*

De o astfel de călărie, așezat la spatele călărețului, mi-aduc aminte, ca de un sbor în văzduh. Nu era tata pe cal, ci un om de serviciu dela moșie. O goană ca aceea mi se părea o halucinație de vis. Calul se lungise parcă în spațiu, aproape la suprafața pământului, pe care credeai că nici nu-l atinge. Arborii drumului și lanurile câmpului fugiau în urma noastră ca umbrele unei închipuiri. O fantastică senzație de sbor, de care nu se apropia în asemănare nici goana smintită a Nebototează. În cazul acesta, tot mai simția calul ceva din frâul și poate din... frica rezistentă a călărețului. Atunci, însă, totul îmboldia la fugă sălbatică, nădrăvană: și mâinile, și călcăele, și glasul. Mă țineam, cât puteam, de cămașa, de mijlocul călărețului, să nu cad. Și mă mir că bietul animal nu s'a prăbușit atunci cu picioarele rupte și n'a plesnit pe drum, sub strânsoarea năprasnică a pulpelor ce-l împingeau parcă la moarte.

A vrut poate argatul să-mi dea o impresie de ce va să zică fugă nebună de cal? Mi-a dat. Și mi-a rămas.

DIN VIAȚA DELA ȚARĂ.

Mi-au rămas în minte câteva impresii din viața copilăriei mele la țară. La moșia ținută de tata la Gorgănele.

Una. Dormiam cu tata afară pe câmp, unde se făceau lucrările de agricultură, se cosia, se secera, se strângea. Vreme de vară, — poate spre toamnă — cu cerul senin, senzanat de stele, cu nopți răcoroase. Dormiam înveliți amândoi în o mare șubă, pe care închipuirea mea de atunci mi-o arăta uriașă. Trezit când abia se crăpa de ziuă, în răcoarea dimineții, priviam cerul ce începea să se lumineze, sorbiam aerul împarfumat de mirosul florilor de câmp, mă simțiam bine în cúlcușul cald al blâni

protectoare și ascultam mirat, încântat, cântecul matinal al ciocârliei, urmăream trilurile ei, ce se ridicau, se perdeau în văzduh încet.

Clipa acestei dimineți răcoroase de țară mi-a rămas neștearsă în minte, ca o poezie inexprimabilă. Iar cântecul sburător, în senine înălțimi, al ciocârliei a răsunat din ecourile sufletesti totdeauna când am auzit, când am cetit, când am mai întâlnit în vieață momente de natură în dimineți fragede ale ciasului dintâiu, când se 'ngână ziua cu noaptea, și când s'aud în aer trilurile triumfătoare ale ciocârliei matinale.

La ea mă gândeam când cetiam în Depărățeanu:

*...Unde mândra păsărică
Se ridică
Până 'n cerul luminos,
Și din cerul plin de soare,
Cu oroare
Abia vede omul jos.*

DIN TREBILE AGRICULTURII ȘI ALE GOSPODĂRIEI.

La seceră. — Tot privind grupele de secerători și secerătoare tăind repede și frumos grâul, mi-a venit poftă să fac și eu ca ei. Mi se părea ușor. Apuci cu stânga un mănunchi de fire de grâu și îl rezezi cu secera din mâna dreaptă.

Am tăiat așa de câteva ori. Dar când credeam că parcă merge mai ușor și mai repede la tăiat cu secera, m'am tăiat și eu la mâna stângă. Durerea m'a oprit din lucru, dar sângele curgea pe brazdele de grâu culcate la pământ. „Camarazii“ mei de seceră alergară să-mi lege rana, să pună pe ea scrum de cârpă arsă, ca să oprească sângele. Accidentul n'a avut alte urmări. Decât una: că

a pus capăt meseriei mele de secerător, care deabia începea. Mi s'a interzis exercițiul ei mai departe.

Văcarul. — Și tot așa de repede s'a sfârșit o altă carieră începută din necesitățile gospodăriei rurale.

Ne-având ce face și ca să se libereze, pentru muncă mai grea, un om de serviciu, mi se încredințase să păzesc niște vaci, printre cari or fi fost poate și boi, la pășune, să nu le las să intre în niște lanuri de grâu și de porumb de pe acoloa.

Imi plăcea. Stam rezemat „în bătă“, redusă la un băț ceva mai lung, sau culcat pe iarbă, cântând încetișor, privind cerul și câteodată uitându-mă și într'o cărticică de clasele primare.

Aveam grija însă, să mă scol repede și să alerg cu bățul după vita îndrăzneată, care nu se mulțumia cu iarba și se încerca să intre în grâu sau porumb.

Strigam la ele:

— Nea! Bălaio! Ho! Boală!

Asta a durat până când, într'o noapte, m'am simțit scuturat din somn de tata, lângă care dormiam în una din odăile conacului, și chemat să mă deștept, tocmai când, în vis, mă necăjeam să alerg după o vacă ce intrase în grâu și strigam la ea cât puteam mai tare:

— Nea! Bălaio! Ho! Boală!

— Ce este, Iancule, mă întrebă când deschiseiu speriat, la el, ochii somnoroși.

— O vacă a intrat în grâu, tată.

— Lasă că nu-i nimic... Bea de ici puțină apă. Și întoarce-te... dormi pe partea ailaltă...

Dar a doua zi nu m'a mai lăsat să păzesc vacile. S'a pus capăt, prin autoritatea paternă și carierei mele de mic văcar!

La aric. — Aria îmi evocă, în o icoană simbolică, toată viața de muncă a câmpului. Grâul adunat depe lanurile

cosite și cărat în „curte“ și clădit în căpițe; apoi adus și întins în straturi pe ogorul ariei din curte sau de pe lângă curtea conacului. Caii cari, legați de un stâlp din mijlocul ariei cu o frânghie lungă cât raza ariei, alergau, mânați, să calce grâul, să-l treere, învârtindu-se împrejurul stâlpului, până „ajungea funia la steajăr“. Paele, scuturate de boabele de grâu, ridicate cu furca și duse să clădească alte căpițe ori șire dealungul gospodăriei. Boabele de grâu, vânturate de pleavă, cărate cu banița și aruncate în hambare. Bogăția muncilor câmpului, capitalul de aur curat al gospodăriei rurale.

De fiecare fel de înfățișare a muncii de țară, clipe înșirate, una de alta, ca inelele unui lanț al vieții legate de pământ, stau presărate impresiile copilăriei mele; deasupra fiecărei din ele sboară câte un stol de gânduri cari fac să bată inima de emoțiile amintirii.

Privitor, înamorat de contemplația lor, uneori găsim prilejul să intru și eu în scenă cu un nimica toată, numai să fac și eu ceva, să ating, să pun mâna pe roata uriașă care se învârtea mișcată de forțe nemăsurate de mintea mea.

Mănam uneori, la treerat, câte un cal, care nu se învârtia în arie mai iute de frica mea.

PE DRUM DE ȚARĂ, SINGUR. INTRE BUZĂU ȘI MAXINU.

Tata Mare și Mama Buna, părinții mamei, s'au mutat odată dela oraș la țară, pentru câțva timp. Eu, deprins cu îngrijirile și vieța bătrânilor, când mi-era dor de ei sau când aveau cei de acasă ceva să le spună, să le trimită, mă lăsau să mă duc singur, pe jos, până la ei.

Drumul acela dela Buzău până la Maxinu mi-a rămas în suflet ca un reflex de poezie a naturii. Nu mergeam pe șosele, drumuri județene ori comunale, umblate de lume multă. Mergeam pe potecuțe însemnate abia ușor de urmele pașilor, sau deadreptul pe iarba verde, moale.

a câmpului. Treceam pe lângă mici tufişuri de porumbe, din cari mă opriam să culeg câteva, pe lângă mici tufişuri de măceşi, cari, când erau înfloriţi, păreau ade-vărate boschete de flori, presărate, pe ici pe colo, peste covorul fermecător al câmpului verde. Când erau după scuturarea florilor, cu ramurile încărcate cu mari mărgelile roşii, mă opriam să culeg, şi din ele câteva măceşe, cari trebuia să ştii însă cum să le mănânci, ca să nu te usture la stomac.

Mai ici, pe lângă potecă, mai colo pe câmpia întinsă şi netedă, se vedeau pâlcuri ba de măcriş, ba de stevie, ieşite din iarbă. Le cunoşteam, şi mă opriam să culeg din ele şi să duc Mamei Mari la Maxinu, sau Mamei la Buzău, când mă întorceam acasă.

Era o plimbare deacurmezişul câmpiei înverzite şi înflorite, fără păduri cari să oprească zarea orizontului larg, închis numai de marginile depărtate ale cerului, lăsate parcă pe pământ, acolo, la sfârşitul pământului — sfârşit fără sfârşit, unde nu mai ajungeai, oricât ai fi mers spre el o vieaţă întreagă.

Cu traista încărcată de roadele câmpului, măceşe, porumbe, stevie, măcriş, cu mâinile şi sânul încărcate de flori, ajungeam vesel şi sglobiu la căminul bătrânilor, ca o rază de bucurie trimisă din seninul cerului. Mama Bupa nu mai isprăvia să mă sărute şi să mă strângă în braţe, Tata Mare să mă mângâie, să mă întrebe, să mă țină pe genunchi.

Stam acolo cât stam, nu ştiu, o noapte, o zi-două, şi mă întorceam acasă la Buzău, iar pe acelaş drum încântător, care îşi scutura tainele de cântec şi de parfum ale florilor şi ale orizontului în sufletul copilăriei însetat de frumos.

Cât timp ţinea drumul meu pe jos până la Maxinu, nu pot judeca acum, şi nici nu pot înţelege cum de mă

lăsau cei deacasă, așa singur, să mă duc o cale așa de lungă pe câmpuri. Le sunt recunoscător azi că m'au lăsat, având mai multă încredere, și poate mai justificată, atunci decât astăzi, în oameni, ceace explică libertatea de mișcări îngăduită copilului.

T A T A

Tata! L-am căutat la fostul cimitir al bisericii Broșteni, din Gârlași, unde a fost înmormântat. Nu se mai cunoaște locul mormântului. Toate s'au schimbat, toate s'au dus. Cu prilejul unei reparații a bisericii, s'a desființat cimitirul. Osămintele tuturor celor îngropați acolo s'ar fi pus la un loc. Unde? Nu se știe. Crucile de pe morminte au dispărut.

Abia îmi aduc aminte, ca prin vis, de direcția în care fusese mormântul. Și amintirea șovăe. Odată mi se pare că a fost în dreapta, cum intri în curtea bisericii, alte ori spre stânga.

Acum, când m'am dus la biserică, nu era nimeni să-mi dea explicații. Biserica era închisă. Slujba de dimineață se terminase. M'am dus cu o trăsură acasă la preot. Birjarul îi cunoștea locuința. Deși de 25 ani preot în Buzău la biserică aceia, nu știa nimic. Nu are registru. Nici o însemnare despre cei ce odihnesc în pământul fostului cimitir din curtea bisericii Broșteni.

Și nu avem dela tata nici măcar o fotografie. Dar îl am viu și lămurit în minte.

Părul lui creț, pieptănat cu cărarea într'o parte, era lăsat în chică mică, la cîafă, și îi acoperea puțin vârful urechilor, în ondulații frumos retezate. Nasul, puțin arcuit și subțire; ochii codați, în formă de migdale; între sprîncenele puțin ridicate, o încrețitură, cu o fină sensibilitate inteligentă; la rădăcina nasului un semn, ca un

sbenghiu vinețiu. Mersul ușor, egal, măsurat de balansarea mânei, în care purta de obiceiu bastonul.

Nenea Radu! îi ziceau cunoscuții mai de aproape, tineri. Domnul Radu, străinii. Era ascultat, considerat, stimat de toți. În oraș, vorba lui avea autoritate.

PRIMELE INCEPUTURI DE ÎNVĂȚĂTURĂ — IN ȘCOALA PRIMARĂ

Înainte chiar de a fi dat la școală, am fost pus să învăț, în casă, *abecedarul*, ca să-mi fie mai ușor în primele zile de școală.

Din vremile acelea pre-școlare mi-au rămas puține amintiri precise. Una din ele este timpul când stam la Mama Buna și Tata Mare, la țară, în satul Maxin.

Dascălul Stroe a fost acela care mi-a pus *abecedarul* în mână.

Dacă o fi fost altcineva, să mă ierte. L-am uitat. Pe dascălul Stroe îl țin minte. Un om drăguț, delicat, bun. Îl ascultam cu sfială și urmam învățăturile lui.

Ceea ce mă cam face totuși să bănuiesc că n'a fost poate chiar el cel d'întăiu care mi-a pus cartea în mână, este o reflexiune a mea, de care mi-aduc acum aminte că-mi spunea Mama Buna, că o repetam în zilele când luam lecții dela dascălul Stroe.

— Ce bine e să înveți de la străini. Ești mai cu băgare de samă, ai mai multă grijă.

Ca să fi putut face această judecată, a trebuit să am, pentru comparație, și alt termen de experiență, anume pe acela al învățăturii în casă, dela ai mei din familie.

Acest al doilea termen îmi lipsește. Și-mi pare rău. Și ipoteze e inutil să mai fac.

Când îmi da lecții dascălul Stroe, Mama Buna mă învăța să pun seara abecedarul în cuiubarul găinii, și să zic în gând de trei ori:

„Cum nu-și uită găina cuibul, așa să nu uit eu lecția“.

Și făceam așa în toate serile. Și, când mă culcam, mai repetam în minte lecția, ca să n'o uit, „așa cum nu-și uită găina cuibul“.

Și dascălul Stroe era mulțumit de mine. Și mulțumirea ce-mi arăta, mi-l făcea drag și-mi făcea dragă și cartea.

Au fost zile plăcute zilele acelea trăite în satul Maxin.

IN ȘCOALA PRIMARĂ

Inscris la școală. — La „Școala Domnească“, mai târziu „Școala Episcopul Dionisie“.

În cancelaria școlii intră tata cu mine, să mă înscrie. Cel care înscria pe cei nou-veniți nu părea a fi directorul școlii, pe care l-am cunoscut în urmă: om venerabil, cu barbă frumoasă, cu voce sonoră, mers măsurat, lin.

Îndeplinia înscrierea elevilor probabil institutorul din clasa I-ia. Să fi fost vre-un secretar? Nu știu.

Mi-a rămas dialogul între tata și acel domn:

— Cum te chiamă pe d-ta, întrebă el pe tata.

— Radu Găvănescu.

— Numele copilului?

— Ion.

— Atunci o să-l scriu în catalogul clasei și al școlii cu numele Ion Rădulescu.

— Da' de ce așa, domnule?... Mă iertați.

— Păi cum altfel? Nu spui că-l chiamă Ion?

— Ba da.

— Și pe d-ta Radu?

— Radu Găvănescu, da.

— Păi atunci, dacă pe d-ta te chiamă Radu și pe el Ion, la școală o să-i zică *Ion Rădulescu*.

— Da' de ce *Rădulescu*?... Numele familiei mele este *Găvănescu*, nu *Rădulescu*. Eu mă numesc Radu Găvănescu, el va fi Ion Găvănescu.

Institutorul se gândi puțin.

— Bine.

Și mă înscrise așa cum i-a cerut tata.

PROFESORII MEI DIN CLASELE PRIMARE

În clasele primare am avut ca institutori — pe unii îi țin minte numai din nume —, pe *Arsenescu*, *Ionescu*, *I. Drăgușescu* și *D. Băltăceanu*, care era și directorul școlii și de la care mi-a rămas amintirea unui suflet larg de educator.

Despre institutorul din clasa I-ia, *Arsenescu*, nu pot spune decât slabe și vagi amintiri, de înfățișare exterioară. Făcea, parcă, impresia că mergea cu picioarele cam întoarse cu vârful în afară. Și atât.

Despre *Ionescu*, de clasa a II-a, un om cu obraji rumeni, ochii limpezi, părul cărunț tuns mic, voce sonoră cu timbru armonios, țin minte că se primbla mult, și prin sala de clasă și prin culuarul școlii, cu mânele la spate, ținând mai adesea în mână câte un jurnal, care, mai totdeauna, era franțuzesc.

Gândind la el, îmi vine în minte o atenție a lui pentru viața copiilor. L-am văzut organizând și îndrumând, în curtea școlii, un joc frumos, interesant, antrenant, *barul*, de care am luat cunoștință, firește, atunci pentru întâia oară.

Era o plăcere să vezi alergăturile la cari da naștere *barul*, și animația plină de stimulație între cele două

echipe, puse față în față, la o bună depărtare, ca două tabere adverse. Unul din echipa eșită la sorti să înceapă jocul venia să iea *parola* dela cealaltă tabără, bătând în palma unuia din jucătorii echipei. Acesta trebuia să alerge imediat după cel care i-a lovit palma de trei ori, să-l ajungă, și cel puțin să-l atingă.

Dar să fie cu băgare de samă: să nu fie prins de un alt jucător din tabăra celui după care alerga. Cel care era atins numai, fie din o tabără fie din alta, era scos din joc, luat prizonier și dus în tabăra care l-a prins. Și era o fierbere mare și mare însuflețire, fiindcă, îndată ce un jucător din o echipă ieșia în întâmpinarea unui jucător din echipa adversă, pornia împotriva lui alt jucător, ca să-l oprească, să-l întoarcă îndărăt ori să-l prinză. Și în contra acestuia pornia altul din tabăra celui urmărit. Și așa mai departe. Și era o mare gălăgie de aprobare sau protestare. Ambiția de a învinge, de a nu fi învins, înfierbânta pe jucători și aprindea interesul privitorilor. Ceva din spiritul de disciplină și de onoare al luptelor războinice străbătea sufletele.

După terminarea jocului, îi vedeai pe băieți roșii la față, suflând puternic, în ritmuri de respirație accelerată. Mulțumiți, obosiți, fericiți de o clipă de odihnă.

Mi se pare — nu sânt însă sigur, — că începuse pe atunci, în acelaș local de școală, și o clasă de gimnasiu, și că, în mare parte, jocul *barului* îl exercitau elevii începutului de gimnasiu, cari pentru noi, cei din clasele primare, ni se păreau de o esență superioară.

Acest singur moment de educație, fie și numai fizică, aruncă asupra memoriei institutorului Ionescu o rază de lumină care îl scoate din umbra banalității absolute, aco-perite de o totală uitare.

Ion Drăgușescu, institutorul de clasa a III-a, era un excelent dascăl: se ocupa serios de clasă. Era, mi se pare,

din Transilvania. Și, mai târziu, am fost informat că avea un frate, tot așa de bun profesor, în Ploești.

Vorbia puțin cam pe nas, dar avea o ținută plină de autoritate, cu o pronunțată nuanță de severitate. Pedepsa lui obișnuită și memorabilă era „cu nuiua la palmă”. După fiecare lovitură, copilul ducea mâna la gură, ridica un genunchiu, sau se lăsa pe vină, rugându-se:

— Nu mai fac, domnule.

Explică frumos. Lecțiile de religie, mai ales, ne înlățuiau mințile, și ni le înălțau.

Să fi fost un efect, — de sigur neintenționat, — al reflexiunilor stârnite de explicațiile profesorului? Unul din colegi, ce e drept ceva mai în vârstă decât ceilalți, a făcut odată o filosofie într'o convorbire intimă, care mi-a rămas ca o măciucă de logică îngrozitoare. El raționa:

— Bine. Foarte bine. Dumnezeu a făcut lumea, a făcut tot, tot ce se vede... Dar pe Dumnezeu cine l-a făcut?

Auzi grozăvie! *Pe Dumnezeu cine l-a făcut?*

Victimă nevinovată a principiului causalității!

Dimitrie Băltăceanu. — Figură venerabilă, statură mijlocie: mergea cu pas rar, măsurat, intra în clasă domol, netezindu-și din când în când barba. Vorbia tacticos, cu glas sonor, care se auzia câte o dată de departe, de prin culoarele școlii al cărei director era. Om cu trecere și respectat în oraș, și pentru virtuțile lui personale și pentru legăturile strânse cu episcopul de atunci, renumitul Dionisie, cu care se înrudia. Avea la marginea orașului, de spre Crâng, o casă cu o curte mare și vastă grădină cu pomi roditori. Soția lui, de origine germană, ființă distinsă, bună gospodină, o tovarășă înțelegătoare și devotată, primia ca o mamă pe copiii ce-i călcau pragul casei, chemați ori aduși câte o dată de soțul ei, dela școală, pentru interesele lor sau ale învățaturii lor.

Din activitatea lui în şcoală, mi-a rămas impresia primei ore de clasă, când am intrat în clasa a IV-a.

Suindu-se pe catedră, şi stând în picioare, se adresă cu glasul lui răsunător, rar şi apăsător, către elevii cari îl ascultau cu gurile căscate:

„Bună ziua, copii. Bună ziua la toţi. Bună ziua vouă, domnilor miniştri, şi vouă, măturători de poduri. Bună ziua vouă, domnilor deputaţi şi domnilor senatori, şi vouă, slugilor. Vouă, domnilor judecători, şi vouă, puşcăriaşilor. Bună ziua vouă, oameni liberi şi cu stare, şi vouă, robilor şi cersitorilor...

„Că asta este soarta voastră, a tuturor, după cum vă veţi purta şi veţi învăţa aici, şi de aici înainte. Unii veţi ajunge sus, în lume, alţii veţi cădea jos, în noroiul vieţii. Siliţi-vă să vă ridicaţi toţi prin muncă, bună purtare, învăţătură serioasă, prin cuminenie şi iubire între voi“.

Poate că şirul cuvintelor n'o fi fost tocmai acesta, şi o fi fost şi mai potrivit împrejurărilor; dar înţelesul lor, profund impresionant, acesta era.

Băltăceanu era un educator, în toată puterea cuvântului. Nu se mărginea să dea numai învăţătura cărţii. Se interesa de aproape, individual, de elevii clasei lui.

Ajunsesse la ideea de a se servi de unii din ei ca propagandişti ai culturii în cercurile mai largi, populare. La zile mari, cum era, bunioară, la sărbători mari bisericeşti, puneă pe câte unul din elevii lui, aleşi de el dintre cei cari i se păreau mai distinşi, să ţină câte o cuvântare ocazională, în biserică. Un fel de predică a şcolii, în amvonul bisericii, prin graiul nevinovat al unui copil.

În anul când eram eu în clasa a IV-a primară m'a ales pe mine şi pe încă un coşcolar, Ion Pantazopol, numit în urmă Otescu, după numele de familie al mamei, să ţinem, la câte-o biserică din oraş, cuvântări în ziua de Dumineca Floriilor. Mie mi s'a dat însărcinarea de a vorbi în Biserica Sfinţii Ingeri, lui Iancu Otescu, în biserica Banu.

Și nu ni-a dat cuvântările scrise, să le citim. Le-am învățat pe de rost, după manuscrisul ticluit de dânsul. Și de câte ori ne-a pus să i le recităm numai lui! Și de câte ori ne arăta cum să le spunem, cu ce intonații, în anumite locuri, ba și cu ce anumite mișcări de mână!

Inovația acestui fel de „extensiune“, era să zic: „universitară“, după obiceiul timpului de azi, expansiune a operei de acțiune culturală primară, de atunci, a produs un efect remarcabil asupra populației.

Judec aceasta după urmările ei concrete, imediate. Pe loc, ascultătorii s'au cotisat și au adunat o sumă de bani pentru cumpărarea, de Paști, a unui rând de haine noi micului predicator.

O altă cuvântare ocazională am fost pus să țin în ziua distribuției premiilor, în fața unei săli arhipline, cu tot ce avea orașul Buzău mai de samă, ca oficialități și frunțași de toate categoriile.

Serbarea școlară era presidată de P. S. S. Episcopul Dionisie, al cărui nume îl poartă azi școala aceea primară, și a fost deschisă cu o cuvântare a acelei personalități bisericesti, de o prestanță și valoare imosantă.

Incepându-se chemarea premianților, a fost strigat întâiu numele meu, ca premiant I-iu; și, în momentul când mi se întindea coroana de către Episcop și cărțile de nu știu ce autoritate, Primar sau Prefect, Băltăceanu mi-a făcut semn să încep. Și am început, cu glas tremurător, dar netulburat, cuvântarea învățată cu mult timp înainte. Lumea asculta nemișcată, și ea, cu atenție religioasă.

Iar, la sfârșit, odată cu coroana pe cap și cu teancul de cărți în brațe, am fost oprit de unii asistenți, din primele rânduri, să mă mângâie și să-mi pună în mână câte un ban de aur.

Băltăceanu ne-a învățat și niște stihuri, pe care le-am spus și eu de multe ori, în urmă, mai ales copiilor:

*Ciorile, strânse grămadă,
Când fac gălăgie 'n zbor,
Iarna ne vestesc zăpadă,
Iar vara ploaie sau nor.*

Și încă una:

*Când te-o mânca, cumva, nasul
Și vei fi d'ei mititei,
Poartă-te bine 'n tot ceasul,
Vreo palmă să nu iei.*

Dumitru Băltăceanu a avut, și în alt înțeles, mai practic, influență asupra dezvoltării mele ulterioare. El a avut grijă, ca pentru un copil al lui, în înțelegere cu tatăl meu, să-mi înlesnească trimeterea la București, la concursul de bursă pentru Internatul „Matei Basarab“.

După terminarea claselor primare, părăsind Buzău, orașul meu natal, am lăsat în urma mea amintirile copilăriei.

Mai târziu am notat pe unele din ele.

Din acestea am dat aci câteva.

Le-am rupt din caet, ca din suflet.

Au fost scrise numai pentru mine și pentru memoria celor dragi mie, apropiați cu iubire de gândurile mele.

MAMA PROFIRA. — „OMOIUL“

Silueta ei e legată de amintirile copilăriei mele din Buzău. Il ziceam „mamă“, pentru că ne era puțin rudă.

Era o femeie strașnică, olteancă vânjoasă, plină de vlagă. Cap mare, cu trăsături tari, chip bărbătesc, cu sprâncene groase, ochi mari, privire severă. Buze strânse pe o gură cam mare, pe care mijeau vizibil mai multe tulle de mustăți decât, rar, un zâmbet scurt, rătăcit.

Era măritată cu un grec, Pantazopol, arendaș, care trăia mai mult la țară, la „moșie“, un om scurt, cu sprâncene groase, figură cu înfățișare aproape veselă, alături de vajnica lui tovarășe, care îl domina și-l învârtea ca pe o păpușe.

Afacerile lui, ale mai grele, ea le regula. În procesele lui, ea se amesteca; la judecățile lui, ea se ducea. Pe la magistrați, pela avocați acasă, ea umbla.

Când o vedeai, era totdeauna în fierbere de luptă în vreun proces: or se ducea or se întorcea dela vreo înfățișare la tribunal.

Ii plăcea să alerge nu numai după nevoile ei, ale casei și familiei ei, dar și după ale altora. Numai să fi auzit pe cineva că se plânde de ceva, mai ales că dorește vreo slujbă, și era gata, se simția fericită să alerge, să bată

la toate ușile, și să se roage de toate și de toți. Și nu se lăsa până nu isbutea. Măcar ceva, dacă nu tot.

N'avea astâmpăr. Veșnic în trebi, în griji, în lupte, în procese, în judecăți. Olteanca asta neliniștită, neobosită, făcea cât zece bărbați harnici. Noi, copiii, îi ziceam, între noi, „Omoiu!“.

În fața ei nu simțiam numai respect, dar chiar un fel de teamă.

Nu era femeie rea; dar emana din ființa ei o putere ce ne ținea încremeniți, paralizați. Ne uitam în ochii ei severi, mai ales la mișcările încruntăturii ei, ca să vedem încotro s'o luăm, ce să facem; să stăm, ori s'o ștergem binișor, pe nesimțite.

Adesea nici nu ne băga în seamă, decât dacă avea vreo nevoie, să ne dea vr'un ordin.

Mai târziu, când ne-am făcut mai mari, eu și fiu-său Iancu, și ne întorceam în vreo vacanță dela liceu, în casa lui nenea Costică, unde trăia și dânsa, îi plăcea să ne pună să jucăm, în fața ei, „bătuta“, „romanul“, pe cari le învățasem la liceu, dela Moceanu.

Dar de ceeace îmi aduc aminte, mai cu seamă, din zilele mai târzii de odihnă ale bătrâneții ei, trăsătură mai caracteristică a ființii acesteia excepționale, este setea ei veșnic nepotolită, de lectură. Cetea toată ziua romane — foiletoane, apărute periodic, cel puțin săptămânal.

Cu ochelarii pe nas, așezată în „moșul patului“, cu spatele rezemat de perna dela perete, citea și iar citea toată ziua. Și pe cine îl apuca, nu-l lăsa. Or trebuia să asculte ce a mai făcut Contele de Monte-Cristo. Or îl pune să-i citească mai departe.

Era foarte bucuroasă când găsea pe cineva să-i citească. Atunci se așeza mai comod în fundul patului, rezemată de perina peretelui, și asculta cu patimă, rozân-

du-și, din distracție și obicei, unghiile, cât mai putea să le apuce cu dinții, de scurte ce rămăseseră.

Odată, în o vacanță de Paște, la Ploești, mi se pare, unde frate-meu Costică era dirigintele Oficiului telegrafo-poștal, mi-aduc aminte că-i citeam din *Gonzalv de Cordova*, roman vechiu al lui Florian (1791), tradus în românește de nuștiu cine. Tocmai se descria o înverșunată luptă desperată, pe o corabie, între Gonzalv și niște bandiți, pirați. Incăerarea era groaznică, pe viață și pe moarte. Parcă o văz pe mama Profira, ridicată în capul oaselor, cu ochii mari, urmărind atentă, ca și cum ar vedea aeeva, toate mișcările, loviturile, peripețiile luptei, cu simpatie aprinsă, de mamă, pentru eroul ei, Gonzalv. Și se ruga:

— Scapă-l, Doamne! Scapă-l Doamne!

Iar când îl vedea gata să-i răpună pe vrășmași, o auzai:

— Aha! aha! aha!

Și ținea minte toate persoanele romanelor cetite, cu toate împrejurările și întâmplările lor, și pe fiecare la locul și la rostul lui. Odată, după isprăvirea unui roman, m'a întrebat de un personaj:

— Dar ăla (pe nume), ce s'a făcut colo... (în locul unde îl lăsasem, în lectură)?

— Nu știu. Autorul nu mai pomenește de el.

— Nu se poate. Ia vezi...

În adevăr, autorul nu mai pomenea nimic de el. Îl uitase. Dar mama Profira nu-l uitase.

O singură amintire amară aruncă umbră asupra acestei figuri interesante.

Era în vremea ei de neastâmpăr, de vecinică frământare a energiei ei, în fel de fel de treburi, de afaceri, de procese. Fără agitație nu putea trăi.

Noi, eu și cu Iancu, eram copii în clasa a IV a școlii primare din Buzău. Directorul Băltăceanu, profesorul a-

celei clase, ne distinsese pe amândoi ca buni școlari, și ne dovedise distincția lui, punându-ne să ținem, în Duminica Floriilor, o cuvântare ocazională, făcută de el, învățată de noi pe dinafară, multă vreme, după sfaturile și cu conducerea lui, și rostită de noi la câte-o biserică deosebită: eu la biserica Sf. Ingeri, Iancu, mi se pare, în biserica Banu.

Dar se vede că, în felul de a ne prețui ca buni școlari, Băltăceanu făcea o mică nuanță de gradatie. La sfârșitul anului a găsit cu cale să-mi dea mie premiul I, lui Iancu, al II-lea.

Asta nu i-a plăcut deloc mamei Profirii. Gelozia de vecinătate și mai ales de rudenie nu îngăduia asta. Nu se putea, în ruptul capului, să fiu eu I-ul și copilul ei al II-lea.

Eu cu Iancu ne aflam ca niște frați. Ne jucam totdeauna împreună pe marele maidan, loc viran, în colțul dintre gardurile unei părți a curților și două străzi, una ce ducea la Crâng și pe care era casa lor, și alta perpendiculară pe dânsa, pe care se afla una din casele noastre. Și nu numai că ne jucam amândoi, dar ne înțelegeam sufletește perfect. Cu niciun copil de vârsta mea n'am răs atâta în viața mea, cât am răs cu Iancu Otescu, făcând haz amândoi de toate nimicurile. Când eram împreună, eram totdeauna bine dispuși și fericiți.

Ce i-a venit însă „Omoiului“ să bage zâzanie între noi, Dumnezeu să o erte! Și l'a pus pe bietul Iancu, copil nevinovat și neștiutor, să strige și să facă scandal în ziua mare a solemnității premiilor, în momentul când vestitul Episcop Dionisie îmi punea coroana pe cap.

Doamne, ce-a fost atunci! Episcopul, o personalitate impozantă, s'a ridicat impetuos, revoltat, și, cu o înfățișare și o voce teribilă, fără să se uite la copilul ce turburase serbarea, a blestemat pe cei ce l'au împins la rătăcire.

A fost un moment înfiorător. Toată lumea cutremurată.

Eu, după programul stabilit al serbării, trebuia să spun o cuvântare ocazională, alcătuită de Băltăceanu, și învățată, după indicațiile lui, cum trebuia să fie rostită.

După ce a trecut clipa emoționantă a „blestemului”. Băltăceanu mi-a făcut semn să încep.

Cu glasul tremurător, la început, am spus cuvântarea, în liniște și seninătate.

Sfântă copilărie!

Mai-mărimile orașului, prefectul, primarul, mi-au dat fiecare câte o piesă de aur. Episcopul m'a mângâiat și binecuvântat.

Eșind afară din sala solemnității, prin culoare, o verișoară a mea mă învăța să-i arăt lui bietul Iancu banii dăruiți de autorități, și să-i fac *săc*... N'am făcut... I-am zâmbit.

Întâmplarea, pentru noi, copiii, a fost fără nicio înrâurire îndelungată asupra raporturilor dintre noi. N'a trecut mult și iar am început să ne jucăm împreună. Ba, în timpul vacanții mari, după terminarea școlii primare, am învățat împreună, ne-am preparat împreună pentru concursul de bursă la liceu. Și am avut amândoi același preparator, un profesor dela Seminar, cu scârțiiatori la ghete, dealtfel foarte serios și bun, care făcea metodic, cu noi, mai ales exerciții de matematici și de gramatică. Și am reușit amândoi la concursul de bursă, primii, cu aceeași medie, între cei admiși în internatul liceului *Matei Basarab*.

Dar... pentru biata mama Profira, întâmplarea dela împărțirea premiilor, — de care, dealtfel, era vinovată, săraca — a avut urmări tragice.

Impresionată adânc de „blestemul” Episcopului, a trebuit să caute pe toate căile, să ajungă la el, ca să-i ceară ertare, și să i se ridice blestemul de pe capul ei.

Și asta n'a fost deloc treabă ușoară. A fost nevoită să

se ducă în toate zilele, săptămâni de-a rândul, să facă pocăință la ușa Episcopului, și să se roage în biserica Sf. Episcopii.

Pedeapsa asta aspră i-a muiat cerbicia.

Poate și asta a contribuit, cumva, să facă a dispărea mai repede starea nefirească de dușmănie neînțeleasă dintre noi, copiii, care ne iubeam, și ne-am iubit în urmă, toată viața ca niște frați. N'am avut prieten mai înțelegător, mai devotat și statornic ca Iancu Otescu. Am fi intrat în foc unul pentru altul.

Și dragostea mea pentru el, s'a întins, în urmă, și asupra copiilor lui.

II.

LA BUCUREȘTI

1. Primele impresii.
2. In Internatul Liceului „Matei Basarab“.

PRIMELE IMPRESII

Dimitrie Băltăceanu, directorul școlii primare, a profitat de venirea în Buzău a unui profesor institutor din București, Pascal, și, în înțelegere cu tata, l'a rugat să mă iea cu el, să mă înscrie la concursul de bursă. Atunci am făcut și eu primul drum cu trenul, în cl. III, lângă Pascal, un om bun, liniștit, tăcut. Am schimbat puține vorbe împreună.

Ne-am uitat amândoi, mai tot timpul, pe fereastra vagonului. Am ajuns seara, aproape pe întunec, la București. Și m'a dus la el acasă, intrând prin curtea Pasajului Român, unde locuia, într'un apartament al etajului de jos, ce da cu ușa și ferestrele spre trecătoarea Pasajului asfaltat.

În seara sosirii, n'am văzut fațada locuinței despre Pasaj. A doua zi era Duminică. Și buna d-nă Pascal, o femeie micuță, fină, vioaie, cu o delicată atenție maternă, m'a poftit să ies cu ea și cu fica ei Lucica, o fetiță mai mică decât mine, în Pasaj, în fața ușei de geamuri a casei, ca să privim lumea cum trecea. Și în adevăr, trecea multă lume, gătită ca de Duminică. Bărbații purtau pe atunci niște gulere înalte, tari, de le ținea gâtul și capul ca în proțap. Se vede că d-na Pascal o fi observat privi-

rea mea, de mic provincial curios, îndreptată asupra mo-
dei aceleia incomode bărbătești, că, rîzînd, întrebă:

— Cum ți se par, Iancule, domnii aceștia gulerăți?
Sunt și pe la Buzău tot așa?

Dela început, oamenii aceștia drăguți, m'au primit și
tratat ca acasă, m'au făcut să mă simt ca în familie. In
ceasul când scriu aceste rînduri, nici una din acele ado-
rabile ființe nu se mai află în viață, nici cei mai în
vîrstă, nici cei mai tineri. Gîndul meu îi caută, cu un
duios sentiment de recunoștință, în lumea vecinicii, pe
care nu mi-o închipuiesc neagră, ca Alexandri.

Institutorul Pascal scotea un mic ziar, după cât îmi
aduc aminte, de propagandă naționalistă.

Pe fereastră și pe gîmul ușei se citeau diferite titluri
de gazetă și anunțuri. Camera, ce da imediat spre Pasaj,
era în parte amenajată ca un fel de redacție, cu unele
rafturi de ziare, reviste, cărți. Ușa și ferestrele ei se
găseau imediat după scoborîrea scării din rotonda pasa-
jului la dreapta, cum vii din Calea Victoriei, pe atunci
Podul Mogoșoaiei, spre str. Cîmpineanu.

Ultima dată, cînd l'am mai văzut pe Pascal, după ce
am intrat în internatul Matei Basarab, a fost, după șapte
ani, cu prilejul intrării în București a armatei biruitoare
în războiul Ruso-Româno-Ture, din 1877—78. Era pe bu-
levard, în mare înghesuială a mulțimii grămădite să vadă
oștirea țării defilînd prin fața statuii lui Mihai Viteazul
și a Domnitorului Carol, care o dusesse, cu noroc și pri-
cepere, la izbîndă. Cum l-am zărit pe Pascal, m'am dus
lîngă el. Emoția momentului istoric îi sguđuia toată
ființa lui de om conștient, de patriot. Aproape nu putea
să vorbească. Mi-arăta doar cu mâna trecerea steaguri-
lor în defilarea lor triumfală. Pieptul îi sălta în ritmul
plînsului mut.

Când am ieșit din liceu, am revăzut, mai târziu familia Pascal, în altă locuință decât aceia din Pasajul Român, unde am cunoscut-o pentru întâia oară. Se mutase în o casă depe str. Icoanei departe, spre capătul ei.

Pascal nu mai trăia. Casa era zidită pe o ridicătură de teren, un fel de mal sau coalină, pe care te ridicai din stradă pe niște trepte, ca să ajungi la porțița ce da în curte. Mi se pare că îi aparținea mamei d-nei Pascal, sau era tot a ei, dela mamă.

Bătrâna, mama d-nei Pascal, era o femeie cu un suflet adorabil. Înaltă, sveltă, vioaie, harnică, atentă la toate nevoile gospodăriei, ea îmi aducea aminte, în multe privințe, de Mama Bună. Prinsese de mine o afecțiune, ca de un copil al ei. Mi-a oferit să stau în o cameră a casei lor, cu unul din frații mei.

Purta ochelari și perucă. O văz, lucrând la câte ceva, la umbrarul unui mic tunel lărguț, acoperit de viță de vie, unde se lua masa, în timpul verii și când mă vedea și îmi vorbea pe deasupra ochelarilor, figura toată i se lumina de un zâmbet afectuos, care înfrumuseța simpatic toate încrețiturile feței.

Casa avea o grădină destul de mare de pomi roditori. Mă plimbam câte odată prin ea, în puținul timp liber ce aveam ca student prins de munca și grijile vieții.

Pe atunci eram ocupat cu lecții particulare, cu preparații și ore la pensionare, în special la pensionul din str. Primăverii, al d-nei Elena Miller Verghi. Și ca să pot avea timp destul și pentru studiile mele, fie în legătură cu cursurile universitare, fie cu totul libere, cerute de trebuința culturii mele, recursesem la o stratagemă: curând după masa frugală de seară, mă întindeam în pat, să dorm puțin, ca să mă trezesc, după un scurt somn, și să lucrez încordat, noaptea, câteva ore, apoi iară să mă cule și să dorm restul nopții, până dimineața.

Experiența nu a reușit. Al doilea somn nu era deloc

odihnitor. Era agitat, zguduit de tot felul de coșmare, cu tresăriri și svârcoliri. A trebuit să renunț la metoda aceasta de a câștiga timp de muncă.

*
* *
*

Primele impresii ce au făcut Bucureștii asupra mea, mic provincial, venit din Buzău cu capul plin de povești și de legende despre minunățiile celui mai mare oraș al țării, au fost foarte ciudate.

Dintre toate poveștile una îmi rămăsese în minte, ceva nemai văzut și nemai închipuit: că în orașul ăsta străzile sunt acoperite cu sticlă. Mergi pe stradă, sub geamlăc, fără să-ți pese nici de ploaie, nici de soare.

După ce am sosit în gară, zisă azi „De Nord“, și ne-am suit cu d. Pascal, profesorul cu care am venit dela Buzău, în trăsură, și am pornit-o pe strada Griviței, de azi, am întrebat, după câțva timp pe d. Pascal:

— Mai e mult până la București?

— Aici e Bucureștii.

Mă uitam pe locurile, pe atunci virane, de pe o parte și alta a drumului, cu puține case pe ici pe colo, și mă miram. Nu îmi venea să crez. Aici să fie București? Mă uitam în sus, spre cer. Nici un acoperiș de geamuri. Poate nu am intrat chiar în oraș.

Se înserase bine. Sosiți acasă, în Pasajul Român, până să se dea masa, până una alta, s'a făcut vremea culcării. Obosit de drum am adormit dus. A doua zi dimineța, după gustarea obișnuită a casei, d-na Pascal spune fiicei sale Lucia, mai mică decât mine, să ieșim în fața casei, ca să privim cum trece lumea pe stradă, pe dinaintea locuinței lor.

Am ieșit. Cum am trecut pragul ușei despre stradă, deodată, uitându-mă în sus, ca să măsoz cu ochii înălțimea caselor din față, văzui deasupra străzii, în toată lungimea ei, acoperiș de geamuri!...

Geamlâcul! Geamlâcul! Uite geamlâcul, îmi zisei, multumit, mișcat. Aici e Bucureștii! Așa, da! Acum se vede bine că am intrat în București. Pe aici nici nu plouă, nici nu ninge, nici soarele nu te arde, nici vântul nu te bate. Ce minune!

Nu mă săturam privind și mirându-mă. Dacă pe ici pe colo se vede câte un ochiu de geam spart, foarte puține, de altfel, pe atunci, asta nu însemnează nimic, n'are importanță.

Pasagiul Român salvase, în mintea mea, reputația legendară a Bucureștilor creată de imaginația copilăroasă din niște povești, prinse fragmentar, din convorbirile auzite în casă.

Dar buna doamnă Pascal, ca și cum ar fi cetit în gândul meu curiozitatea de a vedea mai departe, pe alte străzi, minunăția ce stârnise în taină, uimirea și admirația mea, spuse Lucichei:

— Du-te, Lucico, de te plimbă cu Iancu, să vadă și el, și să cunoască Bucureștii.

Lucica mă luă de mână, urcând treptele primei scări ce ducea mai întâiu în rotunda Pasajului, apoi de aci mai departe, prin Pasaj, în Podul Mogoșoaiiei.

Ieșirăm, astfel, din Pasaj, în calea Victoriei de azi, și o luarăm încet spre Palat.

Deodată, ridicându-mi ochii, fără să vreau, în sus, spre cer, ce să văd! Cerul liber!

Cum se poate? Fără geamlâcul de deasupra străzii? Ce! Am ieșit din București?

— Iți place, Iancule?

N'am spus nimic. Mă uitam și în sus și de o parte și de alta a străzii, și căutam cu ochii să văz vreun câmp pei măcar de acoperiș de sticlă. Nimic. Ce deziluzie!

„Asta trebuie să fie vreo stradă proastă. Nu se poate. Trebuie să fie mai departe, alte străzi, tot ca strada unde

locuște d. Pascal, acoperite cu geamlâc. Că așa e Bucureștii! Cu străzi acoperite", — îmi ziceam.

Dar nu se mai zărea pe nicăeri, nici în dreapta, nici în stânga, nici un semn, nici o urmă de geamlâc pe deasupra străzilor.

„Apoi, așa e și pe la noi, la Buzău!“

Deziluzia mă orbia. Nu mai vedeam nici o deosebire.

„Tot așa e și la Buzău“!

Când ne-am întors acasă, în Pasaj, parcă nu-mi venea să crez ochilor. Oare adevărat să fie? E acoperit? Da. e acoperit.

Și-a fost în mintea mea o luptă tainică, să împac ideia de București, făcută de acasă, cu realitatea dela fața locului.

Procesul împăcării s'a îndeplinit pe calea lui firească. Dar asta n'a șters prima impresie care a stins, cu un duș rece, flacăra ce ar fi izbucnit, la primul contact cu frumusețile capitalei. Aceasta, în orice caz, nu era chiar la acelaș nivel cu structura străzilor, printre maidanuri, a orașului meu natal.

Dar așa se întâmplă totdeauna când îți faci o idee prea mare de un lucru, dintr'un punct de vedere oarecare. Desamăgirea asupra acelu singur punct, care ți se părea foarte important și caracteristic, împiedică funcțiunea de a percepe obiectivă și de discernământ natural al spiritului.

II.

IN INTERNATUL LICEULUI „MATEI BASARAB“

Amintirile mele se leagă de locurile unde am trăit. Când mă gândesc la timpul studiilor mele liceale, mă văd totdeauna în o sală de clasă, în o sală de meditație, în o curte de liceu ori de internat.

Cele dintâi impresii amintite la intrarea mea în sfera studiilor liceale, sunt de când am dat concurs de bursier la internatul liceului Matei Basarab.

Pe atunci (1870—71), și internatul și liceul, cel puțin clasele I și II, erau în acelaș local, situat în str. Rahovei, colț, sau aproape de colțul făcut de această stradă cu str. Filaret. În etajul de sus era internatul, cu locuința lui I. M. Râureanu, directorul lui și cu dormitoarele; jos clasele. Din acestea nu țin minte decât două: clasa I, într'o mare sală dinspre stradă, cu multe ferestre, și cu catedra la peretele din stânga intrării, și clasa II-a, în altă sală, mai mică, așezată în stânga intrării principale a localului, spre curte, cu fața la răsărit și sud. Vis-a-vis de ea, în dreapta intrării principale, era cancelaria, cu ferestre spre răsărit, de unde se putea vedea intrarea pe poarta curții, și spre stradă.

În sala cea mare a clasei I-a, am trecut examenul sau concursul pentru ocuparea unui loc de bursier în internat.

Dintre profesorii examinatori, mi-aduc aminte pe cel de matematici, Elie Angelescu, bun și sever, cu un zâmbet cristalizat pe figură, exprimând parcă ceva ironic. Întreba greu, problemă, cu „reguli de trei“, cu „dobândă compusă“. Nu-mi mai aduc aminte ce m'a întrebat, dar se vede că a fost mulțumit de răspunsul meu, că zâmbia mereu și se mișca neastâmpărat prin dreptul tablei și al catedrei. Și m'a mângâiat pe cap. Și a întrebat, adresându-se către publicul străin din sală:

— Al cui este copilul?

Atunci am văzut pe tata, care nici nu știam că era în sală, că se ridică, modest și emoționat, din capul unei bănci despre ușa intrării, și l-am auzit spunând:

— Al meu.

— Să-ți trăiască!

Tata, roșindu-se de satisfacție, a dat ușor din cap ca mulțumire și s'a așezat jos fericit.

Momentul acesta nu l-am uitat și nu-l voi uita niciodată.

N'am prins atunci, firește, înțelesul lui moral: am fost numai surprins că a fost de față la întrebările examenului și la răspunsurile mele.

Și eram mulțumit că rezultatul însemna, pentru dânsul, ca și pentru ceilalți, că „m'am preparat bine“.

Azi privesc clipa aceea cu sentimentul că mi-am făcut datoria de recunoștință către tata.

Profesorii din comisie și ceilalți, care asistaseră la examen, când treceau pe lângă mine, în curte, în vreo sală, țineau să mă mângâie pe cap și să-mi spună:

— Bravo! Așa să înveți și aici.

Am ieșit întâiul la clasificare. Ca, și mine, pe aceeași linie a reușit Iancu Otescu.

III.

IN LICEU

PROFESORII

1. Profesorii de limba latină:
Ion Bădilescu
„Tata“ Nestor
Ieremia Circa.
2. Profesorii de istorie:
B. S.
Lăzărescu.
3. Profesorul de religie: P. C. Iosif Naniescu.
4. Profesorii de științe naturale:
Nanian
C. F. Robescu.
5. Profesorii de limba franceză:
Lacroix
Raoul de Pontbriant.
6. Profesorii de matematici:
Elie Angelescu
Hârjău
Alec Robescu
Alec Borănescu.
7. Profesorul de filosofie: Răceanu.
8. Profesorul de limba elină: Demarat.
9. Profesorul de limba germană: Comănescu.
10. Profesorul de limba italiană: Giovanni L. Frollo.
11. Profesorul de desen: Zamfiropol.
12. Profesorul de muzică: Oprescu.
13. Profesorul de gimnastică: Moceanu.

PROFESORII DE LIMBA LATINĂ.

Am avut în Liceu trei profesori de limba latină: unul pentru clasa I-a și a II-a, *Ion Bădilescu*; altul, pentru clasa a III-a și a IV-a, *Nestor* (Tata Nestor, cum îi ziceau toți); al treilea, pentru cursul superior, *Ieremia Circa*.

✓ Toți trei erau Transilvăneni. Și, printr'o întâmplare din cele mai fericite, câteși trei erau profesori excelenți.

De *Ieremia Circa*, în special, se leagă cele mai frumoase amintiri ale mele ca elev de Liceu.

Ieremia Circa a fost profesorul care a exercitat, între toți profesorii de Liceu, cea mai adâncă influență educatoare, culturală, asupra mea.

✓ ION BĂDILESCU.

Ion Bădilescu era un profesor de o solidă cultură profesională și cu o metodă care da bune rezultate, chiar excelente, de și era agrementată și de mijloace „tehnice“ fizice, menite, după intenția lui, a trezi atenția și a spori înțelegerea, a intensifica funcțiunile memoriei, prin tragere de urechi și de smocul de păr de pe lângă urechi, la tâmples, și prin alte mijloace de acest fel.

Meritul lui, în această privință, e că nu abuza, — se folosea numai la timpul oportun, și atunci într'un chip aproape ingenios. Când un elev nu știa vreo formă a declinării ori a conjugării unui cuvânt, ori cazul cerut de o prepoziție, spunea altui elev de lângă el:

— Pucă-l de ureche.

Când elevul hesita să-și tragă de urechi colegul, îi striga apăsător, cu glasul lui cam înecat:

— Pucă-l, mă, de ureche, mă.

Și elevul „se executa“ să tragă de urechi.

— Mai tare, mă.

Elevul se făcea că trage mai tare, dar se feria cât putea să-și pună toată puterea, că se gândia că poate să-i vină și lui rândul să-și dea urechea pe mâna colegului de alături. Cum se întâmpla adesea.

Alte ori, procedarea era mai puțin dureroasă fizicește, dar destul de impresionantă la vedere. Ii scotea afară din bănci, la perete, pe toți cari nu știau; lăsa în bănci numai pe cei ce răspuseseră satisfăcător.

Odată s'a întâmplat că, afară de câțiva din banca întâia, mai toată clasa era scoasă, în picioare, la perete. În banca din urmă, din fundul clasei, se afla un elev, Plopeanu, cel mai înalt din clasă. Se scosese din banca lui în picioare toți elevii din dreapta și din stânga lui. Rămăsese singur, în bancă, la mijloc.

Il întreabă și pe el. Nu știe. Plopeanu o și pornise să iasă la perete.

— Stai, mă.

Plopeanu se opri și se așeză.

— Sus, mă.

Plopeanu se scoală din nou în picioare, și stă înalt în fundul gol al clasei.

— Sus, mă.

Plopeanu se încordă să stea mai drept.

— Sus, mă.

Plopeanu se mai îndreptă din toți mușchii, să se vadă bine că e sculat în sus.

Bădilescu strigă din nou:

— Sus, mă.

Ce să mai facă Plopeanu? Ridică un picior, cu frică, și-l puse pe scaunul unde se ședea pe bancă.

Bădilescu repetă:

— Sus, mă.

Plopeanu ridică și celalt picior pe scaun. Era acum în picioare pe scaunul băncii.

Bădilescu nu se mulțumește cu atât, strigă mai departe:

— Sus, mă!

Ce să mai facă bietul Plopeanu? Incepe să-și miște picioarele pe loc, neștiind ce să facă cu ele?

— Sus, mă! N'auzi?

Plopeanu se încearcă să mai ridice un picior în sus și să-l așeze, întrebător, pe pupitrul băncii, unde sta cartea lui de latinește, deschisă.

Glasul lui Bădilescu îl îndeamnă poruncitor:

— Sus, mă!

În fine, încet, ca un elefant morocănos și speriat, Plopeanu își urcă și celalt picior pe pupitrul băncii. Și stă acolo, sus, în fundul clasei goale, la mijlocul băncii, ridicat ca o statuie uriașă, dominând cu înălțimea lui vidul impresionant.

Intorcând capul, încet, din banca întâia, să văd spectacolul, pe care mă temeam chiar să mi-l închipuiesc, am prins, din o repede aruncătură de ochi, scena de neuitat a clasei pedepsite, în chip nou, original, de umorul nemilos al minunatului profesor; și pe bietul Plopeanu cocoțat cât o namilă, singur, în spațiul gol al clasei scoase aproape întreagă afară, la perete!

Ion Bădilescu era, cu toate acestea, un excelent pedagog. Era și autorul unei bune cărți de gramatică latină.

Învăţam după ea. Stăruia cu hărnicie şi pricepere să cunoaştem bine formele gramaticale de bază la însuşirea limbii latine.

Prepoziţiile care cereau cazul acusativ, mai puţine, le găsiam şi le învăţam puse în versuri, în cartea lui:

Ante, apud, ad, adversus,
Circum, circa, citra, cis..., etc.

aşezate după litera iniţială, în ordine alfabetică.

Ion Bădilescu era un om înalt, cu un cap relativ mic, tuns mărunţ, cu nişte musteţi mari, lungi; clipia des din ochii mici. Se plimba prin faţa clasei, şi pe părţile laterale, cu mânilor la spate, întrebând când pe unul, când pe altul, pe sărite, pe negândite. Ii picnia pe neaşteptate. Era tăcere, în clasă, ca în biserică. Şi se auziau cu atât mai tare pocniturile şi uneori scârţiiiturile încălţămintelor lui cu tălpi mari, largi şi groase, foarte groase. Păşia rar şi apăsător. Te stăpâna şi cu mersul. Parcă la fiecare pocnitură de pas, te turtia cu piciorul.

Odată, în clasa I-ia, unui ştrengar de elev, scos în genunchi la tablă, îi trăsni în cap să-i măsoare picioarele. Pe când Bădilescu sta lângă el, cu mânilor la spate, întrebând şi aşteptând răspunsurile clasei, elevul năsdraşvan, uimit şi oarecum vrăjit de mărimea, de lungimea, de grosimea încălţămintei profesorului, şi tot uitându-se, din genunchi, mai aproape, mirat, nedumerit, la picioarele lui Bădilescu, se aplecă binişor, mai pe la spate, şi începe să le măsoare cu palma. Copiii din banca întâia urmăreau speriaţi, cu ochii mari, îndrăzneţa măsurătoare a poznaşului copil. Bădilescu a prins mişcarea cu coada ochiului. Şi, fără să se întoarcă, fără să zică o vorbă, îi trage cu mâna lui de uriaş peste capul nebunatoc al neastâmpăratului elev, de l-a răsunat cu totul pe spate, lângă tablă. Şi o porneşte

mai departe prin clasă, în plimbările lui peripatetice, întrebând pe unul și pe altul, ca și cum nimic nu s'ar fi întâmplat.

Dar, de învățat, învățam temeinic la Bădilescu.

Bazele studiului limbii latine, formele elementare gramaticale au intrat adânc în capul nostru. Ni-au rămas, pentru totdeauna.

Și făcea, de altfel, toate chipurile ca să ni se fixeze în memorie. La fiecare lecție era un fel de repetiție generală. Trebuia să știi tot ce se învățase până atunci, nu numai în timpul anului curent, dar și în anul trecut. Altfel, se supăra foc. Și avea o vorbă:

„Mă! Voi, ce învățați în clasa întâia, uitați în clasa a doua; ce învățați în clasa a doua, uitați în clasa a treia, ce învățați în a treia, uitați în a patra. Și tot așa înainte până la sfârșit. Și, când ieșiți din liceu, ieșiți voi perfecți!”

* * *

Nu știu prin ce combinație de program sau prin ce repartisări de atribuții, Bădilescu ne-a făcut să învățăm și câte ceva din literatura română.

Ne-a pus să învățăm, bunioară, pe din afară, unele poezii, pe care nu le-am mai uitat de atunci: *Umbra lui Mircea la Cozia*, *Boul și Vițelul* de Gr. Alexandrescu și altele. Toate bine, cu gust alese.

„TATA” NESTOR.

Profesorul de limba latină, *Nestor*, căruia băeții îi spuneau familiar: *tata Nestor*, era, ca și Bădilescu, tot un Transilvănean, și, ca mai toți profesorii transilvăneni, foarte exact la venirea la școală, la intrarea în clasă și la facerea orelor.

Aș putea chiar adăuga că, în privința asta, întrecea chiar pe toți colegii lui transilvăneni.

Cum putea să fie cineva mai exact decât exactitatea însăși?

Nu numai prin faptul că venia la școală cu câtva timp înainte de ora intrării în clasă, înaintea celor mai harnici și silitori elevi. Dar prin o împrejurare care se povestește despre el, ca de ceva extraordinar, legendar.

Nestor avea odată un copil mort în casă. O fată mare, mi se pare, la care ținea foarte mult.

Cu inima în doliu, cu ochii plânși, omul acesta, care n'a știut niciodată ce va să zică a lipsi dela școală, a lăsat pe catafalc, între lumânări aprinse și între flori, fata lui moartă, cu mâinile pe piept, și a venit la școală, unde știa că-l așteaptă atâția copii, să le dea lecții.

E supra-omenesc. Este eroic.

Profesorul Nestor complecta, în programul învățământului limbii latine, pe Ion Bădilescu.

La Bădilescu învățasem regulile declinărilor, conjugărilor, etimologia, cât se poate de bine, solid.

La Nestor învățam sintaxa. Și îl complecta, continuându-l, pe Bădilescu, și în ce privește metoda.

Aceiași claritate în învățarea regulilor; aceeași stăruință în aplicarea lor repetată, prin exerciții zilnice.

Regula sintactică Nestor o explica, mai întâiu, *ex cathedra*. Nu se obișnuia, pe atunci, ca predare sistematică, învățământul activ, euristic-colectiv.

Învârtind un creion între palmele mânilor, ridicând din sprincene, Tata Nestor spunea precis, hotărît, regula sintactică. Apoi da, imediat, exemplul. Îl ascultam cu ochii țintă la figura lui încadrată, de supt musteți, cu o fâșie de barbă până pe supt gușă, lăsând bărbia rasă. Urma, apoi, nu după multe zile, o aplicație, mai lungă, a mai multor reguli învățate și un exercițiu mai lung. Ce mă interesa, și mă captiva mai mult, nu erau atât traducerile din latinește în românește, ci, cu deosebire, exerci-

țiile grele de traduceri din românește în latinește. Mi se părea o gimnastică a minții, un joc de șah al spiritului, după niște reguli anumite. Căpătasem o dexteritate, care se remarcă, în mod neîndoios, la extemporalele date, în clasă, cel puțin odată pe lună. Nestor avea obiceiul, când primia lucrarea terminată de un elev, să însemne pe dânsa ordinea presintării. Totdeauna mă siliam s'o dau eu cel d'întâiu, și, când ni se întorceau lucrările văzute și notate, pe a mea nu se găsea nicio greșală, — în orice caz, mai niciodată vre una mare. Numai odată a găsit vre-o două greșeli, spre marea mea nedumerire. Și atunci Tata Nestor a și scris pe lucrare părerea și mirarea lui, în versuri:

*Te-ai grăbit, măi Găvănică,
Graba mare treaba strică!*

Crescuse în mine sentimentul că stăpânesc regulile limbii latinești așa de mult, încât mi-a venit ideea ciudată, de o îndrăzneală comică, azi, de a traduce singur, pentru mine însumi, pentru distracția și plăcerea mea intimă, una din cărțile lui I. M. Râureanu: „Mielul“, sau „Inelul găsit“, sau nu mai știu care anume.

Și am tradus mai multe pagini, în timpul ce era lăsat liber de ocupațiile școlare obligatorii. Ce fel de latinească o fi fost aceea, numai Dumnezeu știe. Dar eu aveam adâncă, nesdruncinată convingerea că am aplicat bine toate regulile gramaticale și sintactice învățate până în acel moment.

Asta se petrecea, probabil, în clasa a IV-a liceală. Păcat că nu s'a păstrat acel caiet, ca o dovadă a temeiului de îndrăzneală al unui școlar din clasa a IV-a secundară, care se încumeta a transcrie pe latinește o carte românească!

Să-mi ierte păcatul acesta geniul nemuritor al limbii lui Cicerone. Să nu vadă în el decât intenția bună, cultul frumuseților măiestrite ale geniului strămoșesc.

Tata Nestor era om bun. Când trecea pe lângă unul din elevii cari-i plăcea lui cum învață și se poartă, ne mângâia pe cap, și se uita părintește la noi.

Dar și se supăra foc pe câte unul pe care îl vedea nesupus, lenes, destrăbălat. Atunci avea cuvinte tari:

— Măgar puturos..., cu șapte cămăși, patru sparte, trei crăpate.

Când intra în curtea școlii, cu bastonul la subsuoară, cu capul plecat într'o parte, copiii îl salutau uneori, zicându-i:

— Sărut mâna, tată Nestor.

Asta nu-i prea plăcea.

IEREMIA CIRCA.

De la niciunul din profesorii mei de liceu n'am învățat atât de multe și atât de minunate lucruri ca de la Ieremia Circa, sau Țarcă, după pronunțarea obișnuită a numelui. Nimeni nu era așa de erudit ca el, afară poate de Italianul Frollo. Zic *poate*, fiindcă, oricât de vastă ar fi fost erudiția literară variată a acestuia, totuși, în sfera vieții culturale românești și a educației naționale, nimeni nu-l întrecea, ba nici nu-l apropia pe Circa.

Iși făcuse studiile în vestitul *Theresianum* din Viena, unde avusese de coleg pe Titu Maiorescu, căruia îi zicea familiar, pe nume, *Titule*.

De și era, la Liceul Matei Basarab, titularul catedrei de *limba latină* și a scris și o *gramatică latină*, preocuparea lui pasionată era *limba română*, de care, pe atunci, nu existau catedre speciale în învățământul public al României.

Iși luase, de drag și gratuit, o oră pe săptămână pentru *limba română*, o oră de farmec intelectual, de entuziasm național, de adâncire iubitoare în tainele caracte-

ristice ale graiului românesc, deci ale sufletului românesc, ale gândirii și simțirii românești.

Găsia ocazii dese și în orele de latinește să facă excursii asupra geniului limbii românești și asupra geniului creator al poporului nostru în poeziile lui populare.

Când era ora de gramatică, elevii, șireți, ca să scape de ariditatea învățaturii regulilor de sintaxă și etimologie, pe care, firește, nici spiritul bogat și însuflețit al lui Circa nu putea totdeauna să le facă atrăgătoare, îi puneau câte o întrebare și cereau câte o lămurire asupra vre-unei chestii de limba română. Circa, tras în cursă, se „ambala“ cu bucurie, parcă și el ar fi fost bucuros să lase domeniul mai rece al gramaticii. Și, din una în alta, trecea ora.

Când era, însă, rândul autorilor clasici, traducerile și interpretarea lor, era o minunăție de frumusețe literară și interes istoric, de viață estetică.

În clasa a V-a se traduceau, pe atunci, *Catilinarele* lui Cicerone. Avea oroare de buchinelile fragmentate, care sfărâmau fraza în bucățele, căutând subiectul și predicatul, ca să dea pe românește, frântură cu frântură, cuvântul și gândul oratorului, într'o limbă jumătate latinească, jumătate românească, din care nu se vedea nimic din ce a putut să facă din Cicerone un mare orator. Ne cerea să dăm înțelesul întreg pe românește al unei fraze ori al unei perioade întregi. Ne lăsa să ne gândim, după ce, mai întâiu, cetisem frumos, cu rost logic de întonare, textul latinesc.

Nu era ușor, firește. Dar, când se reușia, era interesant, mișcător.

Pasagiile textului original erau preparate mai întâiu acasă.

Adesea, ca să ne dea o normă de traducere frumoasă, ne spunea:

— Uitați-vă în carte. Și ascultați-mă cum se traduce pe românește.

Și începea. Atât de naturală ni se părea vorbirea, atât de curgătoare, și tonul, accentul cuvintelor atât de viu, încât, de la o vreme, furați de frumusețea emoționantă a discursului, elevii, având ilusia că acum vorbește profesorul însuși, supt flacăra inspirației, ridicau capetele, se uitau la el, nu mai urmăreau rândurile textului.

Atunci Circa se supăra:

— Ce vă uitați la mine? Uitați-vă în carte!

Culmea impresiei datorite frumosului clasic al elocvenței ciceroniane se atinsese. Clipa caldă, neuitată, a inspirației oratorice trăise în suflete, le înfiorase..

În clasa în care se traducea Virgiliu ne da să învățăm pasagii frumoase, celebre, pe din afară. Ni le explica și ni le cetia mai întâiu, el, ca să ne rămână în suflet impresia lor caracteristică. Sau ni le *recita* însuși, lăsându-ne, de data asta, să ne uităm la el ori în carte, cum vrem.

Mi-au rămas și acum în minte unele frumuseți poetice, ca aceea din cântul al patrulea al Eneidei:

Conticuere omnes intentique ora tenebant.

Tum pater Aeneas sic orsus ab alto:

Infandum, regina, iubes renovare dolorem...

Și nu numai din Virgiliu, ci și din alți autori învățăm părți strălucite, demne de memorat.

Începuse să ne pasioneze și pe noi literatura latină. Unii din noi ajunseserăm să cetim de-a dreptul, fără pregătire, à *livre ouvert*. Încercam acest excelent exercițiu chiar la Horațiu, cel mai greu poet. Ovidiu era foarte accesibil; ne jucam cu el.

Și, ce era mai greu, căpătasem dexteritatea de a scanda odele lui Horațiu, cu ritmul lor atât de variat și capricios, fără a mai cântări, buchind, măsura silabelor. De-odată, prin un instinct câștigat al ritmului, al măsurii.

Memoria literară a lui Circa era uimitoare, nu numai în câmpul literaturii latine.

Mi-a rămas în minte, în special, o impresie puternică de recitare a unei lungi poezii. Dar nu a unei poezii latinești, ci a unei poezii populare românești. Și asta către sfârșitul unei ore de latinește.

Ca un mare virtuos al artei didactice, Circa știa să presare fel de fel de cunoștințe, de asociații, de „corelații“, cum am numit eu unul din principiile didactice, în planul viu al unei lecții. Prin ce legături de idei a ajuns, nu știu, de la subiectul lecției de latină la literatura populară română, atrasă în cercul explicațiilor lui de căldura pasiunii lui dominante. Poate făcea vre-o comparație, sugerată de vre-o bucată literară latină, dacă nu chiar numai de vre-un exemp.u dat la vre-o regulă gramaticală. Sau poate voia să ne înfățișeze vre-o latură a sufletului românesc concretizat în creațiile lui poetice.

Și Circa a început să ne reciteze poezia populară *Mihu Copilul*.

Era vară. Ușa clasei, mi se pare a V-a, din sirul de camere ale vre unei vechi mănăstiri rămase în curtea Bisericii Sfinții Apostoli, era deschisă. Fără declamație, cu ton natural, dar captivant, cu cea mai fină artă a unei rafinate dicțiuni, se desfășura epopeia în peripețiile ei impresionante.

Nu cunoșteam poezia. Era o revelație. Elevii o ascultau cu ochii holbați, cu gurile căscate, abia răsufând de emoție:

*La dealul bărbat,
Pe drumul săpat,
Merge hăulind,
Merge chiuind,
Mihu copilaș,
Mândru Păunaș,
Păunaș de frunte,
Copilaș de munte...*

Dar Murgu, cal năzdrăvan, care știe și presimte o primejdie în drum, lasă drumul și o iea pe colnic, ca să nu dea de ceata lui:

*Ianoș Ungurean
Vechiul hoțoman
Cu barba zburlită,
De rele 'nvechită,
Până 'n brâu lungită,
Cu brâu 'nvelită.*

*Și mai are încă
Pe 'mprejur de stâncă
Voinicei levinți
Cu armele 'n dinți...*

Mihu, însă, îi spune Murgului să lasă colnicul, să apuce iar drumul și să nu-i fie teamă.

Și urmăriam fermecați întâlnirea lui Mihu, singurel, cu ceata lui Ianoș de

*Voinici levinți
Cu armele 'n dinți...*

Urmăriam vraja cântecului din fluier a lui Mihu, care face pe Ianoș, împlânzit, să poftască pe Mihu la banchet. Urmăriam apoi cum s'au luat, după masă, amândoi vitejii la luptă, pe viață și pe moarte:

*Cum Mihu de-odată
Pe Ianoș sucește,
Sus îl opintește
Și 'n genunchi îl pune
Și capu-i răpune.*

Și apoi încercarea la care supune Mihu:

*Pe unгурii toți
Lui Ianoș nepoți,*

să-i ridice de jos:

*Durdulița mea
Cât este de grea
Și zalele mele
Cât îmi sânt de grele,*

ca să vadă dacă merită să-i iea în haiducie.

Și, cum Ungurii nu pot și cum Mihu își bate joc de ei.
Și atunci:

*Mihu cel voinic
Cu degetul mic,
Armele-și ridică,
Plecând pe potică
Cu mîrgul voios
Prin codrul frunzos...*

Și, spunând aceste din urmă versuri, Circa, după ce face gestul ridicării cu degetul mic a armelor, se îndreaptă puțin spre ușa deschisă a clasei, și cu vorbele din urmă:

*Armele-și ridică
Plecând pe potică, etc.,*

iese pe ușă.

Noi, duși cu mintea la scenele descrise, care ne răpiseră toată atenția, de nu mai știam unde ne aflăm, rămaserăm pironiți în bănci, așteptând, parcă, să se întoarcă și să ne spuie mai departe ce s'a mai întâmplat. Numai după câțva timp ne-am trezit ca dintr'un vis. Și ne-am sculat să plecăm și noi din clasă.

Circa intrase acum în cancelarie care era alături de clasă.

A jucat un act de artist.

Povestea și balada ni-au rămas la inimă.

Când aud de *Mihu Copilul*, când recitesc poesia, mi-aduc aminte totdeauna de chipul, de tonul, de gestul lui Circa.

*

*

*

Ieremia Circă a fost un mare Român. Naționalist de înaltă cultură, el și-a îndreptat agera lui inteligență, ca specialist, la cunoașterea limbii românești, în adevărata ei făptură și funcțiune firească.

A scris prima *Gramatică românească* supt dictarea originală a geniului limbii românești.

El a fost primul, și nu știu dacă n'o fi, cumva, până acum, încă singurul autor de gramatică română care să-și dea samă de unele forme de exprimare, de unele reguli de sintaxă sau etimologie, cu totul speciale și particulare graiului românesc. Cei mai mulți gramatici au alcătuit gramatica limbii românești având înaintea schematismul gramatical al vre-unei alte limbi străine.

De aceia, formele specifice ale vorbirii românești, care nu-și găsiu modelul sau analogia în codul gramatical al altor limbi, ori nu erau văzute, ori, dacă erau băgate în samă, erau diformate și silite a intra în clișeu formelor altei limbi străine.

Astfel a fost, bună oară, cazul cu cele două *moduri* ale conjugării verbelor în limba românească, numite de Circa *presumtivul* și *oblicul*, care nu se găsesc în altă limbă.

Presumtivul: „o fi dormind“, „o fi învățând“, „o fi văzut“ lupul, „o fi ieșit“ din casă, etc.

Oblicul: Ci-că Ion „ar fi văzut“ pe Dumitru sărind gardul, etc.

Forma *presumtivului* adesea e redată ca o formă de

viitor: „*va fi dormit*“, ba chiar, cu non-sens, „*va fi dormind*“.

Un tânăr scriitor talentat, victimă a gramaticelor române, care nu cunosc bine limba românească, scrie: „*Rușii vor fi fabricat multe tractoare și vor fi înființat multe cantine de Kolhozuri*“. (In loc de *or fi înființat, or fi fabricat*).

Un mod necunoscut în limba reală a poporului, mod născocit de „*procopsiți*“, cum îl numia Circă, în loc de *modul presuntiv*.

*

* *

Când ni-a vorbit întâia dată, în clasă, de presuntiv, mi-aduc aminte de un moment emoționant pentru mine. Era în clasa V. Parcă văz și acuma clasa și locul meu în o bancă de la părete, în rând cu catedra, perpendiculară pe adâncimea sălii de clasă. Arăta cum e compusă forma presuntivă, din *o fi* și gerundivul present *cântând*: *o fi cântând*; sau trecut: *o fi cântat*.

Și ne întreba să-i spunem: în forma presuntivului popular *o fi*, scurtată, nu lipsește nimic? Ce lipsește? E forma întreagă, ori eliptică? Toată clasa tăcea. Se gândia. Circă insista.

— Haide! Haide! Gândiți-vă. — Tăcerea continua.

— Nu vede nimeni?

Și repeta:

— In forma simplă, scurtă, *o fi*, nu lipsește nimic? Ce lipsește? Cum ar fi întreagă?

Și aștepta răspunsul, uitându-se în bănci.

— Să vedem. Nu găsește nimeni?

Atunci, de-odată, din bancă, mă ridicaiu, ca împins de un resort.

— Lipsește „fiind“.

— Cine a spus?

Mă sculaiu din nou în picioare.

--- Cum ai aflat?

— După asămănarea cu „o fi *cântând*“, „o fi *dormind*“... Forma întreagă ar fi: „o fi *fiind*“.

— Bravo! Cum te chiamă? Și își notă numele în catalog, unde a mai scris nu știu ce. Rămăsese mai mult decât mulțumit: mirat, uimit.

De atunci „m'a luat la ochi“. De câte ori se ivia câte o problemă de filologie românească, de gramatică, de sintaxă, etc., se uita la mine.

Aș putea spune, cu oarecare înțeles „școlăresc“, care exclude presumpția, că de atunci am început să ne „împrietenim“.

Circă a început, adecă, să mă cucerească.

Când am trecut în clasa a V-a, am venit față de spiritul și influența lui Circă — și aici iar întrebuintez un cuvânt mare, cu înțeles „școlăresc“ — ca un *adversar* ireductibil. Colegii mei îmi spuneau:

— Să te vedem acum, când îi veni la Circă. Ce o să faci?

Colegii mă știau din clasele inferioare, mai ales, fi-rește, din clasa a IV-a, că eram un *heliadist* fanatic. Scriam *cele*, cu *quelle*, *nație* sau *națiune*: *natio*. Toate caietele mele erau scrise după sistemul ortografic al lui Heliade-Rădulescu. Profesor de limba română în cursul inferior, — ca și în cel superior, de altfel, nu aveam. Eram lăsați de capul nostru, în ce privește *ortografia*. Nu ne controla nimeni. Scriam fiecare cum vrem, cum credeam, cum văzusem prin cărți.

Eu cetisem pe Eliade (sau Heliade) și mă convinsesem de argumentele lui. Altele, să i se opună teoretic, nu cunoșteam.

Și mă făcusem un adept, până'n vârful unghiilor, al marelui „Părinte al literaturii române“.

— O să te vedem noi, când îi veni la Circă!

Intre Circă și Heliade era un antagonism formidabil. Pentru mintea noastră școlărească, conflictul spiritual filologic dintre Circă și Eliade se concretisa în o anecdotă.

Ci-că odată Eliade, întâlnindu-se cu Circă, i-ar fi spus, în loc de „bună ziua“:

— Ciune, ciune, ciune, ciune —, pune-mi-te-aș p'un *tăciune*.

Iar Circă i-ar fi răspuns, în forma sistemului filologic al lui Eliade:

— Țio, țio, țio, țio, — pune-mi-te-aș pe *titio*.

Eliade, după regulile lui de limbă, ar fi trebuit, adecă, să zică *titio* în loc de *tăciune*, cum zicea *natio* în loc de *națiune*.

Aici Circă avea tot dreptul unei biruințe. Românul zice *tăciune*, nu *titio*. Dar el mergea cu analogia transformării cuvintelor din latinește în românește, punând *ciune* la toate substantivele în *ține*, sau în *țio*, ori *ție*. Așa, în loc de *națiune* sau *nație*, pe care Eliade o scria *natic*, el zicea *năciune*, în loc de prepoziție sau propoziție: *prepusăciune*, *propusăciune*.

Dintre contemporanii mei, cari să nu fie filologi, un singur om de carte, profesor, am auzit spunând: *prepusăciune* sau *propusăciune*. Și asta nu în glumă, serios: Coco Dimitrescu-Iași.

Lupta între mine, ca reprezentant al sistemului heliadist, și Circă a fost de scurtă durată.

Incet, treptat, am capitulat în fața argumentelor vii, logice, totdeauna gata și nouă, atacând, prompt și solid, formele variate ale realităților limbii.

N'am ajuns, e drept, să zic *năciune*, *prepusăciune*, etc., nici să scriu așa. Dar mi-a rămas, din influențele lui Circă, forma ortografică a chiar numelui meu de familie: *Găvănescul*.

Argumentele mi s'au părut hotărîtoare.

Articolul, care nu se aude la sfârșitul numelor proprii, cum nu se aude, de altfel, nici la substantive comune, ca *omul*, în loc de *omul*, există și apare în alte forme ale declinației cuvintelor: zici: *omului*, *omule*. Tot așa: *Ionescule*. Ba și numele vechilor boieri ai țării se auzia și se scria și la nominativ: *Văcărescul*, și se menținea în *Văcărescului*.

Am avut curagiul să-mi pun convingerea în practică și să-mi scriu numele cu articolul la urmă.

Mi-a urmat fratele meu Vasile (Constantin), generalul. Ceilalți frați, nu. Nici nenea Costică, firește; dar nici Pompilie.

A trebuit să înfrunt cu argumente întrebările mirate ale multora.

S'au legat, când în formă glumeață, când serioasă, de această ortografie unele personalități marcante ale culturii noastre.

Hasdeu, la întoarcerea mea de la studii din străinătate, argumenta radical:

— Articolul de la urmă nu se scrie, că nu se aude.

— Dar cum scrii *omul*, de și nu se aude *l*?

— *Omu*.

— Dar articolul?... Unde e?

— E *u*!

— U!

— Da! Asta e faza evoluției limbii.

Iar *Odobescu*, în glumă, după reușita mea la concursul pentru catedra de psihologie, pedagogie și estetică de la Universitatea din Iași, îmi spunea, pe drum, venind cu el de la Universitate, după darea rezultatului comisiei din care făcuse parte:

— Eu îți dau catedra, cu o condiție...

— Anume?

— Să-ți lași articolul de la sfârșitul numelui. Să-ți scrii numele ca noi toți.

A învins încăpăținarea deprinderii, — după tăria vechilor argumente inițiale.

O mai mare legătură spirituală cu amintirea unui profesor care a lăsat urme în formația sufletului, greu să găsești.

Cum nu-mi uit iscălitura numelui meu, nu uit pe acela care mi-a fixat ortografia lui.

Raporturile mele cu Ieremia Circă deveniseră mai strânse decât acele obișnuite dintre elev și profesor.

Mă duceam câte-odată pela el pe acasă. Ii plăcea să locuiască, de ordinar, pe la marginea orașului, în regiuni cu aier mai curat. A stat odată în regiunea Filaretului. Altă dată la Șosea. La locuința lui de la Șosea l-am găsit odată cetind, lungit pe canapea, o poezie nouă a unui tânăr mare poet, pe atunci, mi se pare, a lui Coșbuc, sau poate a lui Eminescu.

Era în curent cu producțiile literare ale momentului. Ni-a vorbit odată, cu o deosebită satisfacție estetică, de poeziile *lei* (în loc de *lui*, după *ei*, la feminin) *Matilda Cugler-Poni*. „Au multă gingășie aceste flori grațioase ale simțirii delicate“.

Cam așa.

De și m'am dus de puține, foarte puține ori în casa lui, mi-a rămas cazul ăsta în minte, adânc săpat, probabil pentru că niciun alt profesor nu mi-a deschis un astfel de drum sufletesc spre ființa lui.

Țin minte în special ce m'a făcut, odată, să-i bat în ușă. Nu mai locuia atunci în marginea orașului, ci chiar în centru. Era în 1877. O zi de toamnă frumoasă. În curtea liceului băieții, în o pauză prelungită dintre ore, ședeau pâlcuri, așteptând venirea și intrarea profesorului în clasă. Profesorul așteptat era C. F. Robescu, de știin-

tele naturale. Excelent profesor, exact, serios și delicat, de mare autoritate, dar distant. Un neclintit devotat și om de încredere al lui Ion Brătianu, șeful partidului liberal, și al guvernului de pe atunci. Ocupa postul de director general al Poștelor și Telegrafului.

Ne aflam în toiul războiului ruso-român-turc. Se înteau marile lovituri finale de la Plevna, cari trebuiau să aducă sfârșitul războiului. Profesorul C. F. Robescu, ca director-general al Poștelor, era în situația cea mai avantajoasă de a fi pus în curent, minut cu minut, cu ultimele faze ale luptelor din Bulgaria.

Îl vedem venind din spre poarta curții școlii, cu pasul lui de o grabă totdeauna măsurată și demnă. În loc să intre în cancelarie, direct, se oprește, și „degnează“ să ne spună:

— Băieți, a căzut Plevna!

Cu tot respectul ce aveam pentru el, izbucnim:

— Ura!

Nu mai era chip de făcut clasă. Am alergat cu toții, în toate părțile, să ducem marea veste.

Eu m'am gândit atunci, înainte de orice, să alerg să duc știrea asta uriașă lui Circă. L-am găsit acasă. Ce bucurie!

Nu-mi aduc aminte ce mi-a spus atunci, cum s'a revărsat entuziasmul marelui Român și bunului educator.

Îmi pare rău. Amintirile mele despre Circă trebuia să mi le notez mai de mult. Până 'n momentul de față al vrâstei s'au șters multe din ele.

Motivul ce m'a împins atunci să mă duc, într'un su-flet, să duc unui profesor marea veste înălțătoare luminează adâncimile unor sentimente de iubire și de recunoștință ce mă legau de Ieremia Circă.

Circă ni-a destăinuit adesea secretul metodei lui de a prinde adevărata fire a graiului românesc, „geniul limbii“.

„Să știți. Dacă vreți să pătrundeți în structura și legile *proprie* ale limbii noastre, să nu vă luați după *cum* și după *ce* scriu și spun cărturarii. Să trageți cu urechea la cum vorbește poporul. Să ascultați cu băgare de samă. când își spun țărani la drum, unul altuia, păsurile, supărările, năcazurile. Să vă apropiați discret, când se ceartă, în piață, două precupețe. Și să vă notați în minte formele vii, nemeșesugite, ale limbii. Veți învăța mai mult decât din toate studiile filologice ale „pricopsiților“. — Așa numia. Că pe cei cari frunzăriau superficial și pretențios, după procedarea compilărilor ușoare, fondul caracteristic al realităților vii.

II.

PROFESORII DE ISTORIE.

B. S.

Am avut, în Liceul Matei Basarab, doi profesori de istorie: unul de cursul inferior și altul de cursul superior.

Profesorul de istorie din cursul inferior, B. S., era un om scurt și gros, greoiu la mers, dar cu un ritm care părea potolit de voință, și lua aparența unei stăpâniri de sine, unui tact al personalității.

Și chiar avea profesorul acesta un tact și o energie statornică și concentrată. Nu ieșea din limitele unei manifestări potolite. Nu-și arăta expansiv și impulsiv puterile lăuntrice. Nici inteligența pe care o avea, de altfel, nu și-o arăta, cel puțin în clasă, prin nimic altceva decât expresia privirii. Și eram înclinați să credem că și știință, pe care iar nu și-o arăta prin nimic, trebuie să aibă.

Nu explica niciodată lecția. La sfârșitul orei, cerea o carte, o răsfoia, întreba:

— Până unde ați avut?

Și, în numărând mai departe un șir de foi, cât i se părea lui potrivit pentru clasă și cu rostul capitolelor cărții, ne spunea:

— Luați de aici, de la pagina cutare, până aici, la pagina cutare.

Lăsa cartea închisă, pe catedră, și pleca potolit, tacticos, pe ușă în cancelarie.

De vre-o două-trei ori tot l-am auzit „explicând“, în cursul celor patru ani de gimnasiu.

Ziua când explica, era o serbătoare. Vorbia tot liniștit, fără a ridica de loc glasul, dar cu șir, cu înțeles, interesant, impresionant chiar. Și asta dura vre-o cinci-zece minute din oră. Dar nu se mai uitau.

Era inteligent, dar, — ce păcat! — era de o lene împărătească. Ținea un pension de băieți. Nu știu cum s'o fi ocupat de sarcina aceea. Poate mai mult decât de catedra lui de istorie. Mai puțin, însă, în tot cazul nu se putea.

Catedra era, pentru el, un loc de odihnă — dacă s'o fi ostenit cumva în altă parte, cu altceva. Tot timpul, de când se urca pe catedră și până suna clopoțelul de ieșire, ședea cu ochii pe o hârtie, pe care măzgălia ceva cu creionul. Nu calcula, asta ar fi fost muncă. Desemna. Ce? Nimic. Cărcălia, făcea rotocoale, trăgea linii, le tăia, le închidea în cercuri. Și se gândea la ceva? Dumnezeu știe la ce.

În timpul ăsta „asculta“ lecția. Toată ora, adecă de când intra, pe la jumătatea orei, câte-odată, și până ieșia —, *asculta*. Asculta? Vorba vine. Nu „asculta“ nimic. Elevul vorbea, spunea lecția, dar profesorul nu auzia nimic din ce spunea elevul. Se gândia aiurea. O fi avut, poate, și vre-un mijloc tainic de a dormi, fără să bagi de samă? Cine mai știe! Dormind, nu l-am văzut niciodată. Dar se trezia brusc când elevul se opria din spusul lecției.

— Atât?

— Am isprăvit.

Zâmbia ironic, și-i puneă notă mică.

Trebuia să nu te oprești de loc din spusul lecției, până nu-ți zicea el „destul“. Atunci îți puneă notă mare. Dacă

știa lecția și o isprăviai și el nu-ți spunea „destul“, trebuia s'o iei de la capăt, s'o repeți mereu, până se trezia el din reveria lui misterioasă, și-ți zicea „destul“. Altfel, să fi știut lecția dumnezește, căpătai notă mică.

Cunoscând obiceiul ăsta al profesorului, unii elevi, îndrăzneți, cari, neștiind lecția, nu riscau nimic mai mult decât tot o notă rea, încercau să spună, în vârtejul de vorbe, și alte lucruri afară cu totul din cuprinsul lecției. Și, văzând că nu se bagă de samă și că încercarea lor se prinde, căpătau curaj, și mergeau cu îndrăzneala până departe, până la hazardate năzdrăvăni, pline de risc și de primejdie.

Mi-aduc aminte de un caz, al unui drac de școlar, deștept, dar leneș, care nu învăța niciodată nimic. La Istorie căpăta totdeauna note mari: nouă și zece. Dar îi toca gura, când spunea lecția, de nu se mai opria; și odată am rămas speriat, cu ochii mari la el, și la profesorul „absent“, de pe catedră, când l-am auzit, la Istoria Romanilor, înșirând nume de generali cari, după ce muriau în bătălii, în anumite localități inventate, câștigau alte victorii în alte localități, pe unde n'a călcat picior de Roman. Mai trăgea cu urechea lui fină, prindea un nume din dreapta, altul din stânga, le combina în povestiri născocite atunci, cu un tupeu extraordinar; și băieții nu mai puteau de haz, dar nu crâcna nimeni nici păs, că profesorul era foarte sever. Și astfel izbutia (Urdăreanu) să obțină nota zece, fiindcă nu se opria decât atunci când profesorul îi zicea:

— Destul!

Dar și acest tip ghiduş de copil, neastâmpărat la năzdrăvăni și leneș la învățătură, era o excepție. Tot el a făcut un gest de o îndrăzneală nebună, la alt profesor, foarte serios, capabil și autoritar, Ion Bădilescu, de limba latină. El este micul strengar care, scos în genunchi la tablă, a voit să măsoare cu palma lungimea cizmelor

zgomotoase ale uriașului profesor. Dar cu Bădilescu nu i-a mers așa de ușor.

LAZĂRESCU

Profesorul de Istorie din cursul superior (L.) era opusul celui de la cursul inferior. „Explica“ lecția și o „asculta“ real. Dar nu avea nici calitățile — inteligența — celuilalt. Știa ca și cel mai bun elev lecția dată. Nu era chip să te abați o iotă de la ea. Te urmăria vorbă cu vorbă. Pentru că și el o învățase tot vorbă cu vorbă din o carte cunoscută, pe atunci, de Istorie, tradusă din nemțește de Meșotă, după *Pütz*. Din cauza papagalismului lui, dracii de băieți, acum măricei, de curs superior, mă rog, îi scorniseră o poreclă: îi făcuseră un nume din forma augmentativă a lui *Pütz*, românizându-l, fără tremă pe *u*, de la rădăcina numelui autorului german. Și, când vorbeau de el, nu-i ziceau decât așa.

Săracul bietul L. era un profesor sârguitor, exact: intra în clasă cum suna de intrare, nu ieșea decât după ce suna de ieșire. Muncitor, conștiincios, toată ora se ocupa ori cu ascultarea, ori cu „explicarea“. Amândouă părțile orei foarte serioase, pline. La ascultare, criteriul era cunoscut. Buchea cărții. Nu te țineai de dânsa? Erai pierdut, dacă spuneai prăpăstii. Erai inferiorizat, dacă mai adăugai, din alte cărți, ceva, chiar ceva serios.

La examenele de fine de an, cel care învăța toată materia anului ca un desperat, vorbă cu vorbă, de pe carte, era bietul profesor. Iți era mai mare mila de el, când îl vedeai venind, în ziua examenului de istorie, slăbit, galben, ca după o boală.

Băieții mai recurgeau la trucuri, ca să învețe numai o parte din materie. Era obiceiul pe atunci că se făceau bilete cu chestii din materia de examinat, ca să tragă din ele elevii scoși la examen și astfel să nu se bănuiască nimic despre imparțialitatea profesorului la punerea întrebărilor.

Biletele acestea se scriau, firește, de unii elevi însărcinați cu treaba asta de profesor. Și, prin complot comun, se scriau biletele ori pe hârtie liniată cu diferite linii verticale, orizontale, ori pe un număr anumit de rânduri în formularea lor. Se făceau apoi liste de chestiile scrise pe un fel de bilete și de cele scrise pe alt fel. Și, la examen, elevul, având voie a-și căuta norocul, răsfira pachetul de pe catedră și alegea unul din biletele categoriei lui de chestii învățate. Se întâmplau, firește, și buclucluri: greșeli, păcăleli; dar acesta era sistemul general.

De această fericită combinație meșteșugită bietul profesor nu folosia nimic. El trebuia să știe și deci să învețe pe de rost, vorbă cu vorbă, *toată* materia predată în cursul anului. Operația de eliminare a detaliilor, de formulare liberă a ideilor, nu știa s'o facă slaba lui inteligență. Și nu o admitea nici la altul.

Papagalismul lui de tipicar a dat naștere la o scenă comică, în timpul unei explicări de lecție. Vorbă despre religia la Romani. Și ținea să spună numele tuturor zeilor și zeitelor, nu numai așa cum se zicea la Romani, ci și așa cum se zicea și la Greci.

La zeița *Venus* s'a încurcat.

— *Venus* se zicea la Greci... ă... ă... Se zicea la Greci... ă... ă... (El *ăăia* adesea)... Și nu-și mai aducea aminte.

A lăsat-o încurcată, cu vădită nemulțămire de sine, și a trecut mai departe, tot gândindu-se, probabil, din când în când, la numele grec al zeiței *Venus*.

După vre-un sfert de oră, pe când era vorba cu totul de altceva, de-odată se oprește radios, cu mâna întinsă către elevi, și cu un glas triumfător.

— A... ă... ă. *Afrodita*, domnilor!

Noi uitasem despre ce fusese vorba.

*

L. era Moldovean. Pronunța vorbele cu accent moldovenesc și cu forma lor moldovenească.

Odată spune supărat tare unui elev:

— Îți pun *notă ră*.

Un elev, Notara, distrat, se ridică în sus, speriat, și răspunde tare:

— Prezent!

Profesorul se uită la el.

— Ce te-a găsit?

— M'ați strigat.

— Eu? Pe d-ta?

— Da, Notara.

— Nici n'am gândit.

— Ba da, ați strigat Notara.

— Am zis: *notă ră*.

— Păi, eu sânt Notara.

Elevii, ca să-l descurce, îi șoptiră: *notă rea, măi, notă rea*.

— *Notă rea*, miș? Da' de ce?

Profesorul, supărat:

— Stai jos, domnule, am spus *notă ră* dumnealui.

Elevul s'a așezat jos nedumerit, mormăind: Notara, dumnealui?

În pauză s'a descurcat quiproquoul.

*

* *

La Istorie n'am avut parte de profesori cari să ne miște sufletul, să facă din studiul acesta ceia ce trebuie și poate să fie: un mijloc de educație din cele mai puternice. Auziam că la Liceul Sfântul Sava era pē atunci un profesor de istorie, Dragomir, care entuziasma clasa. Când explica el și erau, vara, ușile deschise ale claselor ce dau în același coridor, elevii ascultau cu nesaț, și din alte clase, explicația cu glas tare a talentatului profesor. Iar, dacă vre-o clasă avea oră liberă, elevii, în loc să se ducă să se joace, se grămădiau pe lângă ușa clasei în care ți-

nea Dragomir lecția. Noi, cei de la Matei Basarab, ascultam poveștile astea ca niște minuni de pe altă lume. La noi nu se pomenia așa ceva. Nu se pomenia la Istorie. În schimb, aveam la alte obiecte de studiu forțe didactice remarcabile.

Bună oară, la latină, la științele naturale, la religie, și la altele.

III.

PROFESORUL MEU DE RELIGIE, PREA CUVIOSUL IOSIF NANIESCU¹⁾

Nu poate fi vorba, firește, de educația religioasă. Educația religioasă, în strictul înțeles al cuvântului, nu se putea găsi atunci în școală, cum nu se dă nici astăzi. Educația religioasă mi-au dat-o părinții acasă, în familie, prin exemplul de fiecare zi, de fiecare clipă, al credinții lor, al fricii și iubirii lor de Dumnezeu, al evlaviei serioase, profunde, fără paradă și fără șovăire. Tata, mai ales, care își avea ceasurile lui regulate de rugăciune, de izolare, în odaia închisă, păzită de zgomot turburător de către toți ai casei, și își avea cărțile și lecturile lui religioase, *Biblia*, *Ceaslovul*, cu litere vechi, și ne ducea pe copii, de mici, regulat la biserică, Dumineca, la serbători mari, ținându-ne de mână, în tăcere respectuoasă, impresionantă²⁾.

Tot ce se putea da atunci, ca și acum, în școală, era instrucție religioasă, învățământ.

Și era un mare noroc când se întâmpla ca profesorul de

1) Ajuns în urmă Mitropolit al Moldovei și Sucevei.

2) Am notat aceste impresii din copilărie mai amănunțit, în partea *Amintirilor* mele despre părinții mei și familie.

Religie să facă studiul său interesant, înțeles, atrăgător; și un noroc și mai mare, când putea să arunce din flacăra credinții o scânteie care să aprindă adâncimile sufletului și să-ți dea o clipă de cutremur al apropierii cugetului de ființa infinită, eternă, necuprinsă, a Dumnezeuirii.

Norocul ăsta rar l-am avut în liceu, nu pentru multă vreme, în personalitatea de elită sufletească a aceluia care s'a urcat mai târziu, la Iași, în Scaunul mitropolitan al Moldovei, Prea Cuviosul, apoi Inalt Prea Sfințitul *Iosif Naniescu*.

*

Amintirile mele despre lecțiile de Religie sânt legate, în spațiu, de una din sălile de clasă din partea din spre Str. Filaretului a localului liceului și internatului Matei Basarab de pe Strada Rahovei.

Localul întreg, pe vremea aceea, era compus din două corpuri de case, ale căror curți mari erau despărțite cu un zid, mai mult gros decât înalt. Treceai din o curte în alta prin un fel de poartă deschisă în zidul despărțitor. Alături de ușa aceasta de trecere se afla, spre stradă, o sală lungă, sufrageria.

Sălile celor două corpuri de case au avut atâtea diferite întrebuințări. Ba săli de clasă, ba săli de meditație.

Sala în care Părintele Iosif Naniescu ne da lecții de Religie era aceeași în care Ion Bădilescu, de Latină, a pus pe elevul Plopeanu, cel mai înalt din clasă, să se urce pe cea din urmă bancă, în picioare, după ce scosese din bănci pe elevi, afară, la părete, pentru neștiință.

Orientându-mă după lecțiile lui Bădilescu, care ne-a făcut clasa I-a în altă sală, cred că lecțiile de Religie de care îmi amintesc făceau parte din studiile clasei a II-a. Sala în care le-am auzit era în partea stângă a intrării principale din clădirea de pe Strada Rahovei, colț cu strada ce ducea la Filaret.

Catedra era în lumina ferestrelor despre Răsărit ce dădeau în prima curte a localului. Cum ședeam în capul

băncii întâia, drept în fața catedrei, am în minte întipărit chipul bunului, blândului nostru profesor de Religie, cu barba lui venerabilă, cu privirea lui luminoasă, pătrunzătoare, plină de bunătate și evlavie.

Explicațiile lui erau interesante. Spuse cu voce dulce, familiară, aveau un efect de liniștire sufletească, de reculegere. Tonul lui blajin înșela pe unele firi zburdalnice: îl luau ca semnul unei slăbiciuni de voință. Credeau că se pot sustrage ușor de supt jugul autorității. Incepeau să șoptească între ei. Atunci, Părintele Iosif Naniescu imediat se întrerupea din explicație, și le atrăgea atenția delicat:

— Domnilor!

Fără să le spună nimic mai mult, își continua explicația, cu aceiași dulce bunătate liniștitoare, care producea asupra celor ușurei același efect. Atunci Părintele Iosif Naniescu iar se opria și iar, acum cu puțin ton de dojană:

— Domnilor!

Când se repeta micul început al zgomotelor de șoapte, Părintele Iosif Naniescu, cu un ton ceva mai pronunțat de părintescă dojană, în care intra oarecare nuanță de ironie, le spunea, despărțind silabele:

— Domnișorilor!

După care urma, cu o potolită umbră de supărare și de ironie muștrătoare:

— Domnișorilor. Și apoi mai lămurit și apăsător:

— Domni-ușorilor! Domni-ușorilor!

Dacă, nici după această încă blajină și destul de delicată admonestare, nu se obținea liniștea desăvârșită, doborâtă de înțeleptul profesor, atunci deodată izbucnea sentimentul revoltei în cuvinte tari, aspre, tăioase, care cădeau usturătoare ca niște plesnituri de biciu ale mâinii îndelung înfrânate:

— Jigăanii! Jigăanii! Jigăanii!....

Apărea, din adâncimile necunoscute ale caracterului.

stăpânul. Puterea voinții cârmuitoare. Rău-nărăviții clasei se treziau asupra realității nebănuite. Supunerea și ascultarea erau cucerite, și pentru present și pentru totdeauna.

A fost destul un moment ca acesta, plin de nuanțe și de ecouri sufletești inexprimabile:

— Domni-ușorilor...

— Jigăanii! Jigăanii...

Moment pe care l-am trăit.

Geniul blândeții, al ironiei glumețe, al dojenei aspre, al muștrării usturătoare, care caracterisau autoritatea iubită și temută a dreptului, milostivului, demnului Mitropolit al Moldovei Iosif Naniescu, l-am simțit ca elev pe banca liceului, stând drept în fața catedrei lui, luminate de soarele de răsărit al scolii.

*

S. S. Iosif Naniescu, viitorul Mitropolit, atunci numai profesor de liceu, avea o voce minunată de cântăreț, pe care o făcea uneori să fie auzită și admirată în slujbele bisericii Sf. Mitropoliei, unde mă duceam câte odată. Și mă duceam acolo, fiindcă un călugăr al Mitropoliei, celebrul cântăreț bisericesc Bălănescu, îmi era „corespondent“ la școală. Nu știu cum și în ce fel a făcut tata, de unde și cum l-a cunoscut pe acel cântăreț Bălănescu, și a obținut dela el să primească a-mi fi corespondent și a îndeplini pentru asta formalitățile și obligațiile cerute de regulament. Era un om gras, cu bune dispoziții de simpatie veselă. Și bine apreciat, firește, pentru rarele lui însușiri de cântăreț, de toată lumea, în special de Părintele Iosif Naniescu.

Mi se pare că odată, nu știu din ce cauză și împrejurări, Părintele Bălănescu a făcut să fie suplinit de Părintele Iosif Naniescu, în sarcina și atribuțiile lui de „corespondent“ al meu la liceu.

Bănuesc că Părintele Bălănescu trebuie să fi făcut par-

te, cândva, din personalul călugăresc al Episcopiei din Buzău, pe unde a trecut, de altfel, și S. S. Părintele Iosif Naniescu. Și poate că, astfel, tatăl meu, fie direct, fie prin mijlocirea directorului Băltăceanu, rudă cu Episcopul Dionisie, care mi-a pus pe cap coroana de premiant în clasele primare, să fi făcut cunoștință cu părintele Bălănescu și să-l fi hotărât a se interesa de mine în primele clase ale liceului.

PROFESORII DE ȘTIINȚELE NATURALE

NANIAN

Ca profesor de științele naturale, în cursul inferior, mi-aduc aminte de *Nanian*. Persoana lui, de un optimism dus până la indiferență și indolență fatalistă, parcă voia să te împace cu neplăcerile, pe atunci inevitabile, ale învățării pe de rost a botanicei, zoologiei, mineralogiei, geologiei, cu înșirarea atâtor feluri de familii de plante, de animale, de pietre, de minerale, de roce.

Botanica, azi atât de frumoasă și plină de viață, și zoologia, tot așa, ba și mineralogia, atât de instructivă și plină de interes, ca și geologia, erau pe atunci pietre de moară, instrumente de tortură.

Bietul *Nanian*, om milos, făcea toate chipurile să ne ușureze nenorocirea.

Cum ne explica el, cu cartea în mână, aproape tot așa ne asculta și pe noi la *lecție*. Examenul dela sfârșitul anului, care ar fi putut deveni prilej de tâmpire sau de sinucidere, era la el aproape o jucărie, o recreație. Che-ma patru, cinci elevi la catedră, să tragă, din teancul de bilete, chestia ce le cerea norocul să știe, dar nu-i pune-a să spuie numai decât subiectul tras la întâmplare. Ii lăsa

câteva minute să se gândească, să-și aducă aminte mai bine, în liniște, îi trimetea să stea în banca întâia, golită înadins pentru aceasta. În banca întâia, mă rog, erau, doar, supt ochii profesorului. Nu puteau să-și schimbe biletele, adecă, mai just, nu era nevoie să și le schimbe, că, de putut, ar fi putut în toată voia, fiindcă, în acest timp, profesorul ori era ocupat cu ascultarea rândului de elevi precedent, ori, dacă rândul era cel de la început, se ocupa cu altceva: cetia vre-un jurnal ori se plimba prin clasă, cu mânila la spate, gânditor și absent.

Dar, schimbate între ei, ori neschimbate, chestiile căzute la sorți erau de o potrivă de bine venite și ușor de rememorat, nu de alta, dar pentru că profesorul avea grijă să le ajute băieților aducerea aminte, cu un mijloc foarte simplu și ingenios: le da voie să aibă fiecare în bancă, fără nicio jenă, cartea după care învățase. Căci, își zicea, cu mult „reson“, *dascălul*, dacă n'a învățat în cursul anului, n'o să fie în stare să învețe chestia aceia în câteva minute, până îi vine rândul s'o spună. Și apoi și oratorii mari au nevoie să se uite pe o hârtie, când țin discursul, ba și profesorii să se uite pe carte când explică lecția.

Principalul este s'o înțeleagă și să știe s'o spună lămurit. Bunăvoința „părintească“ a unei astfel de judecăți indulgente se mai perfecționează, apoi, și de inițiativa ingenioasă a elevilor, cari găseau, știau mijlocul să corecteze fatalitatea tragerii билетelor la sorți. Aveau semne cunoscute, încă dela alcătuirea билетelor, de când se scriau, tot de ei, pe ce fel de hârtie, cu ce fel de scris, se aflau anumite chestii. La toate aceste „nimicuri copilărești“ nu da atenție profesorul ocupat cu alte chestii, mai înalte și permanente.

Și, astfel, toate mergeau perfect de bine, în cea mai perfectă organizare de examen a unor studii predate cu cea mai... ineptă metodă din lume.

Nanian, cu o tainică jovialitate lăuntrică imperturba-

bilă, cu statura lui mijlocie în mers legănat, cu chipul lui roșcovan, pe care se răsfrângea beatitudinea sufletească a beatei (de la *beatus*) sale bune dispoziții habituale, trecea prin situațiile, une ori greutatea vieții cu o stoică, dacă nu epicureică, liniște și resemnare, care ar fi putut să-și găsească izvorul inspirației în vre-un sistem filosofic, dacă el n'ar fi preferat să se urce mai sus, la inspirația unui zeu. Și, din tot Olimpul, Nanian prefera anume mai des pe fiul lui Iupiter cu Semele, pe care Grecii îl numiau Dionysos, iar Romanii Bacchus. Poate pentru înrudirea lui cu Harmonia, mama Semelei.

Dar, cu toate că tatăl zeului său familiar era stăpânul fulgerului, nu știu cum se făcea că niciodată nu izbutia Nanian să scoată din mașina electrică scânteia anunțată mereu de el și așteptată totdeauna în zădar de elevi. Fiereste, de vină era numai încăpăținarea mașinei. Peste astfel de incidente capricioase, optimismul nezdruncinat al fericitului dascăl trecea nepăsător. El își găsia satisfacția într'o lume de alte armonii, imperceptibile.

Micimile lumii înconjurătoare nu-l atingeau, chiar atunci când îl *loviau*. Cum s'a întâmplat în o împrejurare nu tocmai banală.

*

În o stare de beatitudine a unei obișnuite inspirații olimpice a ținut odată Nanian un discurs politic, care a avut efectul căderii unui trăsnet din senin asupra lui.

Era în vremea alegerilor. Erau la putere conservatorii, și Nanian era conservator. Ca să combată pretențiile opoziției liberale de a veni ea la putere și să convingă publicul adunat în marea sală din gura Cișmigiului, azi Teatrul Liric, ca să voteze cu Guvernul și să rămână tot conservatorii la putere, Nanian, cu chipul lui roșcovan, iluminat de o veselă mulțămire cu sine însuși și cu logica, spuse cam așa publicului, pe șleau:

— „Domnilor, hoți sânt și unii, hoți sânt și alții. Dar, măcar, cei de acum, conservatorii, s'au săturat. Liberalii.

flămânzi, când or veni, or să zvânte pământul. Așa, mai bine să rămâie mai departe cei sătui, că n'au de ce să mai fure atât“.

Guvernul, ingrât, după o astfel de apărare, l-a mutat pe Nanian în alt oraș.

C. F. ROBESCU

În cursul superior am avut ca profesor de științele naturale pe *C. F. Robescu*, fratele lui Alecu Robescu, profesor de matematici la același Liceu. Amândoi, oameni cu multă autoritate.

Costică Robescu a jucat un rol mai important în viața publică decât Alecu. Și prin inteligența lui și prin legăturile lui cu marele Ion Brătianu, șeful partidului liberal, Costică Robescu a fost, în timpul războiului Independenței, director general al Poștelor și Telegrafelor, post de mare încredere în acele vremuri. Era un devotat personal al șefului guvernului și mai totdeauna în apropierea lui. Cum a fost atunci când s'a întâmplat un așa-zis „atentat“ asupra marelui om de Stat.

Pe noi, elevii, nu ne interesau raporturile politice și nici nu ne impresionau pozițiile de înălțime ierarhică ale situației lui publice. Am profitat totuși de ele, în timpul războiului, când Costică Robescu, ca director general al Telegrafului și Poștei, ni-a adus la școală știrea căderii Plevnei.

Am fost cei dintâi din generația școlară cari am aflat marele eveniment!

Ca profesor, *C. F. Robescu* se bucura de un mare prestigiu. Serios, de o rece afabilitate, cumpănit la vorbă, nuanțându-și gândul doar cu spirituale priviri și clipiri dese din ochi, simțiai că din toată personalitatea lui radia o concentrată energie de voință. Fără asprimi, stăpânia clasa în mod natural, prin superioritatea cuceritoare a

inteligenței, a științei. Nici nu puteai concepe o altă atitudine față de el, decât de supunere, de respect.

Explicațiile lui erau lumini ce străbăteau mințile, le treziau, le orientau, le organizau. Lecția lui asupra „circulației sângelui“, cu simple desemnuri trase cu creta la tablă, mi-au rămas adânc în memorie. Le-aș fi putut reproduce, aproape în întregime, după treizeci, patruzeci de ani. Impresia-mi stă și acum neștearsă în spirit.

PROFESORII DE LIMBA FRANCEZĂ

LACROIX.

În cursul superior am avut profesor de limba franceză pe *Lacroix*. Cu totul lipsit de autoritate, ora lui era pentru elevi aproape numai prilej de distracție răutăcioasă, crudă. Se încerca, bietul om, să-și facă lecția interesantă; și ar fi putut s'o facă. Știa carte. Dar nu era chip. Băieții ori vorbeau între ei, ori îl maimuțăreau.

— *Allons, allons, messieurs!* îl auziai mereu. Iar dacă, în scop de a le atrage atenția prin simpatie și de a și-i apropia oarecum prietenește, presăra în explicație câte o anecdotă, câte o glumă, ca să mai răză băieții și de altceva decât de el, băieții râdeau, în adevăr, dar așa de zgometos și de discordant, că-i pieria bietului profesor pofta de a mai glumi. Devenia de-odată serios, încruntat.

— *Allons, allons, messieurs!*

Dar degeaba. Clasa râdea mereu, fără rost, cu exclamații.

Atunci, câte odată, se deschidea ușa și apărea directorul. Se făcea liniște.

De apariția directorului era nevoie de multe ori.

Avea și bietul *Lacroix*, ce e drept, multe laturi comice, peste care cruzimea băieților nu se gândia de loc să trea-

că așa ușor, fără să le exploateze, în folosul trebuinții lor de amusement.

Venia, une ori, tuns proaspăt, dar tuns cam negligent, cu scări vizibile. Băieții spuneau că-l tunde nevasta. Și atunci nu mai era chip de făcut clasă.

Incepea unul din fund, tare:

— L-a tuns!

Și răspundea, pe rând, unul din dreapta și altul din stânga clasei, tare:

— L-a ras!

Și nu știai de la cine pornia glasul. Toți erau cu capul în jos, cu ochii în carte. Apoi se pornia aproape toată clasa, în unison:

— L-a tuns, l-a ras!

— L-a tuns, l-a ras! L-a tuns!

De mai multe ori, după o măsură de tact, bătut une ori cu picioarele:

— L-a tuns! L-a ras! — L-a tuns, l-a ras, l-a tuns!

Ce să mai facă, ce să mai zică nenorocitul de Lacroix? Se ridica în picioare, se încrunta, se așeza jos, ofta, roșu la față.

Iți făcea milă. Mai interveniam, unii din noi, către colegii, să-l lase, să-l ierte.

Era o jale. Dar ce făcea, ce dregea bietul dascăl de franceză, că, cu toată jalea, nu te puteai opri de a râde, măcar discret.

Avea o mutră caraghioasă, făcea niște gesturi stângace, până la comic. Mimica lui, și când era supărat și când era vesel, era ridiculă.

Nu, săracul, nu făcea de profesor public.

În particular, era de o politeță, de o afabilitate cât se poate de bine intenționată. Și, dacă nu le-ar fi însoțit și de oarecare grație, cel puțin de prisos, ți s'ar fi părut că sânt aproape distinse.

Dacă însă ca profesor public Lacroix nu avea de loc succes, nu din cauza neștiinței, ci a lipsei lui, să zicem, de metodă, în orice caz a lipsei lui de autoritate, apoi, de sigur, ca profesor privat era foarte căutat. Avea așa de multe lecții prin familii și așa de multe ore de preparație, că nu le mai putea dovedi. Alerga ca un desperat de la una la alta. Și chiar *alerga*: vorba e la „propriu“. Il vedeai fugind pe stradă. Apoi, de-odată, încetinand mersul; în pas rar, potolit, apoi iar rupând-o la fugă.

Câte odată se opria să scoată din buzunarul hainei un pachet cu demâncare. Și mânca frumos pe stradă, tot mergând, ca să nu piardă timpul.

Acasă nu avea când să stea la masă, ca toată lumea.

Firește că elevii, cari-l vedeau în astfel de situații, râdeau între ei, povestiau la școală. Și asta îi scădea și mai mult din prestigiul pe care nu-l avea de loc, — de altfel.

Econom și muncitor, cum era, trebuie să fi făcut bani. De asta, probabil, o fi și venit în România, unde, cred, o fi fost angajat provizoriu ca profesor.

De la acest profesor eu, personal, am și o bună amintire, pentru care îi păstrez o notă de simpatie și grațitudine.

Din ce sugestii nu-mi dau bine samă, mi-a venit gustul într'o epocă în care nu se pomenia de studiul limbii engleze în școli, să învăț, singur, această limbă. Cu profesor, era imposibil. Nici prin gând nu-mi trecea. N'aș fi avut cu ce să-l plătesc.

Auzisem că Lacroix știa englezește, ba că da și lecții. L-am întrebat într'o zi, pândindu-l în curtea școlii, să-mi recomande o carte, după care să învăț singur limba engleză. Cu o extremă amabilitate, repede și precis, mi-a recomandat: *L'anglais à la portée des enfants* de Robertson.

Am luat-o numai decât. M'am pus cu temei să studiez. Avea o procedare care s'ar putea numi *directă*.

Incepea de-a dreptul cu o poveste, în englezește, împărțită în mici bucăți. Supt fiecare cuvânt era pus înțelesul în franțuzește, și indicația modului de a-l pronunța prin analogii de sunete. La urmă, câteva reguli și orientări gramaticale.

Resultatul ultim? M'am ales numai cu limba scrisă, celtă. Limba vorbită, auzită? Zădarnică încercare, fără profesor. Numai *linguafonul poate să-l înlocuiască*, întru câtva, cu multă sârguință și muncă străruitoare. Pe atunci, metoda linguafonului nu exista.

RAOUL DE PONTBRIANT.

Raoul de Pontbriant, profesor de franceză de la cursul inferior de Liceu, era de altă esență umană și intelectuală decât Lacroix. Nobil autentic, om distins, era orientat, prin tradiție, în arta de *savoir vivre* și *savoir faire*.

Nici dela el, de altfel, nu se învăța multă franțuzească. Dar după altă ...metodă. Căci sânt mai multe metode de a nu învăța decât de a învăța pe cineva ceva.

La Raoul de Pontbriant nu se întâmplau, în clasă, desordini zgomotoase ca la bietul Lacroix. Dar ordine de muncă disciplinată tot nu era, cum se vedea, bună oară, mai târziu, în orele memorabile de învățământ al limbii franceze ale lui Filibiliu, pe care l-au avut profesor frații mei mai mici. Departe de asta.

Băieților nu le trecea, de sigur, prin cap să-i facă pozne și boroboate supărătoare lui Pontbriant. Din manierele distinse, de o nobilă amabilitate serioasă, ale personalității lui se degaja un fel de imponderabil care impunea, o ținută ce sămăna, măcar de departe, cu mărturia involuntară a unui respect.

Dar un fel de oarecare desordine, așa, în surdină, tot era în clasa lui. Se adunau, unul câte unul, elevii, îndestul de mulți, la catedră, împrejurul profesorului, unul cu o întrebare, altul cu alta. Lui Pontbriant îi plăcea să le dea

lămuriri. Era inițiat în sfera de pe atunci a literaturii române. Se ocupa cu chestii de limba română. Scrisese chiar un mare dicționar româno-francez, care se dăruia la premii. Carte voluminoasă, ce făcea impresie, când o vedeai abia dusă în brațe de premianți. Și ciudată prin unele creări de cuvinte românești; bunăoară verbe neobișnuite făcute din substantive: a *scărui* de la *scară*, și altele.

În timpul conversațiilor particulare dela catedră, Pontbriant nu pierdea cu totul din vedere liniștea clasei. Când se auzia vre-un zgomot mai persistent, ridica serios capul, privind clasa, și striga pe nume pe câte un elev.

— Cutare... *Je vous marque!*

Se făcea, câtva timp, liniște. Dar și pe el se vede că-l interesau mai mult subiectele conversațiilor și câte odată discuțiile dela catedră. Ora se pierdea, fără prea mult folos apreciabil. Ieșia încunjurat prietenos de elevi, cari îl conduceau, cu mulțămire, până la cancelarie; iar, după ultima oră, până departe în stradă.

Locuia la marginea orașului, în regiunea Filaretului, unde avea o casă cu o vastă grădină. Am fost odată acolo, invitat și condus de un fiu al lui, colegul meu de clasă, un băiet drăguț și foarte simpatic. Pontbriant mai avea un copil mai mare, ofițer superior, un om de frumoasă prestanță, care purta cu multă eleganță și demnitate uniforma gradului său.

Raoul de Pontbriant purta în suflet mândria îndrentătită a patriei lui glorioase, dar și resentimentul adânc al jignirii aduse Franței, prin modul cum s'a ticluit insidios, provocator, războiul franco-german de geniul diabolic barbar al lui Bismarck, și mai ales de rezultatele lui. Nutria o ură ireductibilă în contra poporului german și mai ales a Prusiei.

Se povestea că, odată, vizitând Domnitorul Carol liceul Matei Basarab, și intrând în clasa lui Raoul de Pont-

briant, acesta, văzând în Carol de Hohenzollern numai un German și uitând că e Domnul Țării Românești, l-a primit stând pe scaunul catedrei nemișcat, fără să se ridice în picioare. Și că Domnitorul, înaintând cu pași repezi spre catedră, i-ar fi șoptit porunci:

— *Lève-toi!*

Nici măcar „levez-vous“!

E o legendă, de sigur, pornind dela vre-un fapt, care s'a înflorit prin fantesia povestitorilor, și nu se mai știe la ce se reducea în realitate.

PROFESORII DE MATEMATICI.

Dacă nu-ți rămân dela profesori anumite amintiri precise de cunoștințe, îți rămân urmele, greu de descifrat, ale unor influențe, des, statornic repetate, săpate în inconștient; îți rămân formele caracteristice ale înfățișării, ale manifestării personalității; chipul, care te urmărește cu trăsăturile lui cioplite de gânduri stăpânitoare, cu mica lui care vorbește fără cuvinte, și te mustră, te mângâie, te ispitește; cu gestul propriu, destăinuitor de adâncimi nepătrunse ale sufletului. Ți rămâne darul lui de a te stăpâni, ori slăbiciunea de a se poticni în fața clasei.

O întâmplare, un incident ori accident memorabil, ce-ți desvălește o întreagă situație a felului de educație și de învățare.

Un cuvânt de spirit, un îndemn, o procedare, care s'au înfipt ca puncte de lumină în memorie. O bazaconie, care te înveselește toată viața.

Din toate acestea am păstrat câte ceva dela profesorii mei de matematici: dela unul una, dela altul, alta; dela unul mai mult, dela altul mai puțin.

ELIE ANGELESCU.

Profesorul din cursul inferior, *Elie Angelescu*, nu era un om lipsit de importanță; scrisese ori tradusese, ori și una și alta cărți în specialitatea sa. Cu elasticitatea de mișcări a unei staturi svelte, își purta pretutindeni, totdeauna, zâmbetul ironic al figurii lui inteligente. Poate o fi fost bun la inimă, dar expresia zeflemistă descurajă timiditatea. Amintirea mea îmi înfățișează, însă, surâsul lui înțepător supt lumina unei mari bunătăți de suflet.

L-am avut examinator când am dat concurs pentru o bursă la Internatul Liceului Matei Basarab. Mi-a dat o regulă de trei compusă, cu oarecare complicațiuni, înadins ticluite, pe semne, ca să văză dacă mă pot ținea bine și la matematici, cum mă dovedisem la întrebările din celelalte materii. Și se vede că a fost mulțămît de cum m'am descurcat din complicațiile problemei. Și, oprindu-se din mișcările lui neliniștite dintre catedră și tablă, s'a apropiat de mine și m'a mângâiat.

— Bravo!

Ce dulce părea atunci bunătatea părintească ascunsă în tăișul de gheață al zâmbetului său ironic!

În gestul lui de satisfacție, întorcându-se către publicul din sală, a întrebat tare:

— Al cui e copilul ăsta?

Și s'a sculat atunci din capul unei bănci, emoționat, tata, a cărui prezență în sală nu o știam.

Bucuria ce i-am pricinuit atunci tatei a rămas, pentru duioșia zilelor de mai târziu, ca o lumină neuitată a pietății de fiu, aprinsă la icoana înțeleptului meu părinte.

Și asta o datorez acelu profesor dela care mi-e de ajuns o amintire atât de impresionantă.

Mai departe nu mai știu de el, nici măcar dacă l-am avut și în altă clasă decât întâia, când am intrat în gimnaziu.

HÂRJĂU.

Un alt profesor, de care îmi aduc aminte, din cursul inferior de Liceu, este un tânăr, de sigur simplu suplinitor, nu titular, al catedrei: *Hârjău*.

Plăcută amintire, distinsă apariție. Deși tânăr, și cu un aier de o politeță sfioasă, atâta respect de sine și de clasă radia din toate manifestările lui, încât inspira, din primul moment, un sentiment serios de ascultare și supunere. Imbrăcat totdeauna cu îngrijire, cu maniere distinse de om de lume, bine crescut, intra în clasă cu mers de o eleganță naturală, fără afectare, ca într'un salon. Privia clasa cu o privire de binevoitoare atenție. Ne plăcea să-l privim și noi cu același sentiment, oprindu-ne ochii asupra chipului totdeauna proaspăt ras, împodobit de o mustață de supt care mijia, în colț, surâsul lui plin de o caldă și serioasă afecție.

A fost primul profesor care ne-a strigat la catalog punând înaintea numelui *domnul*, cu serioasă politeță cu-ceritoare:

— Domnul Ionescu.

— Domnul Popescu...

privind pe fiecare în ochi, ca la o recomandare de societate și la o recunoaștere prietenească.

Impresia ce a lăsat această inovație în viața noastră — eram, cred, prin clasa a IV-a —, a fost de o zguduitoare trezire a personalității, a respectului de sine, a demnității umane. Ceva cu totul nou. O revoluție în raporturile dintre școlari și profesor.

Natură de o delicată sensibilitate, îl vedeam câte odată roșindu-se ușor, când ieșia să explice la tablă sau când întreba la lecție pe vreun elev mai puțin pregătit, și căuta să-l descurce, să-l pună pe cale, fără să-l umilească. Jena asta a lui făcea să se nască și în elev o stare de jenă pentru situația în care neștiința lui îl puneă și pe el și

pe profesor. Sânt sigur că pe mulți sinceritatea acestei simpatii compătimitoare îi durea mai mult decât o muștrare.

Nu l-am avut multă vreme profesor pe domnul Hârjeu, — îi zic *domnul*, involuntar, prin contagiune imitativă, — dar, cât l-am avut, a lăsat în sufletele noastre urme mai prețioase decât toate frumoasele lui demonstrații matematice, care s'au șters din memorie.

Dacă n'o fi rămas în învățământ, cum bănuiesc, școala a pierdut în el o mare forță de adevărat educator.

ALECU ROBESCU

In cursul superior al liceului am avut profesor pe *Alecu Robescu*.

De statură mai mult scundă, nu gros, cu ochii rotunzi, deschiși, când severi, când ironici, uneori, mai rar, prietenoși, iar, în lumina rubicondă a figurii ce încadra capul rotund, un nas cărn se armonisa, în o expresie de box, cu buzele gurii gata să rânjească, dacă nu să mușce. Vorbia repezit, sacadat, tăios, scoțând uneori scurte șuierări printre dinți, ce amintiau inconștientului organic asămănări, dătătoare de fiori, cu șuieratul șerpilor. In fața lui, o teamă fizică inexplicabilă dicta atitudinea respectuoasă a elevului.

Și omul acesta nu era un om rău. Avea uneori condescendențe de un fel de gentileță repede trecătoare, ca o rază de soare furisată din nor; de familiarități surprinzătoare, păzite totdeauna strașnic de garda neadormită a severității, gata să iea poziție de atac.

Cred că în fondul lui sufletesc era un om bun. Aparențele bunătății lui cu ghimpi erau un capriciu al naturii, care a îngrădit cu spini frumuseța rozelor.

Ca profesor, ne făcea să învățăm. Explica, nu explica, — indiferent. Noi ne preparam temeinic. Ne da imboldiri.

Ne controla munca școlară. Profitam, într'un cuvânt.

Nu avea genialitatea didactică a fratelui său, Costică, de științe naturale. Câte odată chiar ne făcea impresia că lasă unele demonstrații cam neisprăvite, cam încurcate.

Dar, lucru ciudat: de o încurcătură de acestea se leagă amintirea uneia din cele mai vii, impresionante, educatoare lecții de matematică.

Alecu Robescu explica la tablă *binomul lui Newton*. La un moment, după câteva considerații demonstrative care se învârtiau pe loc, vedem că rostul raționamentului nu prea înaintează spre țintă. Alecu Robescu nu-și pierde cumpătul. Bun actor, și-a schimbat deodată rolul de profesor ce explică *ex cathedra* în acela de profesor ce vrea să pună pe elevi la o încercare, să-i vadă cum ar judeca ei, cum ar raționa: să caute unde e greșala, să găsească ei punctul de plecare, să se descurce singuri.

— Haide! Să vă văd!

Ne-am ambiționat. Unul spunea una, altul alta. Se trăgeau concluziile. Se vedea că nu merge. Se zvârcoliau mințile. Se căutau alte drumuri. Până ce, după încordări eroice ale minții, am ajuns la rezultat. Am răsufolat radiosi. Profesorul a rămas mulțămît de noi.

— Ei, vedeți? Bravo!

Am avut cu toții impresia că *noi am descoperit* binomul lui Newton.

S'a îndeplinit atunci, întâmplător, ceia ce astăzi arta învățământului, — a învățământului educativ, — recomandă ca procedare statornică, sistematică. Adevărul, să nu-l dai de-a gata inteligenței copiilor. Să-i stimulezi să-l caute, să-i pui în condiții prielnice de a-l găsi singuri.

Efectul metodei active euristice asupra minții nu se mai uită. Rămâne ca forță câștigată organic.

Deși Alecu Robescu era, ca și frate-său Costică, din-

tre profesorii exacti, punctuali, se întâmpla aproape regulat că, toamna, la începutul anului școlar, lipsia, își lua concediu. Se ducea să-și cultive și să-și culeagă via lui dela Focșani.

În locul lui ne trimetea ca suplinitor pe colegul său de la Liceul Sfântul Sava, Alecu Borănescu.

ALECU BORĂNESCU

Era titularul catedrei de matematici dela liceul Sf. Sava.

Noi, cei dela Matei Basarab, l-am cunoscut numai ca locțiitor temporar al lui Alecu Robescu.

A lăsat, în amintirea tuturor cari l-au cunoscut, imaginea unui om original. Situațiile hazlii, anecdotele amuzante, boroboatele și poznele buclucașe, apostrofele ambarasante și replicile desarmante câte se povestesc despre el, sânt fără număr.

Se vorbea că e neam de boier. Deși originalitatea lui era uneori cam comică, Borănescu nu era un om ridicul. Își păstra prin inteligența lui, prin o echilibristică de atitudine ceva din acea favoare publică pe care o câștigă omul sincer, în stare și gata să provoace încurcături prin adevăruri ce nu îndrăznește oricine să le spună.

Era un fel de *enfant terrible*. Se povestesc multe lucruri nostime despre metoda și modul lui de a explica, despre felul raporturilor lui cu clasa, cu profesorii și cu alte persoane.

Multă vreme după ce am terminat liceul, când întâlneam foștii colegi, povestiam, ca să ne amuzăm, fiecare câte ceva hazliu din ale lui Borănescu.

Cel dintâi contact al lui cu clasa mea dela liceul Matei Basarab, clasa V-a, atunci, a fost de un comic desăvârșit.

Așteptam să intre în clasă profesorul nostru de mate-

matici, Alecu Robescu, un om mititel de statură, îndesat, roșcovan, vioi, energic, sever. Intârzia, în contra obiceiului. Așteptându-l, elevii se distrau, vorbeau tare, săriau pe bănci, se băteau, glumiau, râdeau. Mai ales, se repeta jocul lui Millo din „Paraponisitul“, pe care îl văzusem mulți din noi, în seara precedentă, pe scena unui teatru improvizat la un circ, construit pe un loc liber, cam unde se află astăzi palatul Poștelor.

Cuvintele care se auziau atunci când dela unul, când dela altul dintre noi, cu rost și fără rost, erau:

— Apoi bine e?... Frumos e?... Să nu fii paraponisit? Ba să fii. Și sunt!

Băeții imitau pe Millo, pronunțând întrebările paraponisitului pe nas.

Tocmai când era hărmălaia mai mare, și nu se mai vedea în clasă de praf, iacă se deschide ușa încet, și intră un om, pe care nu-l mai văzusem niciodată și nu știam cine este. Intră, înaintea încet, se oprește, iar înaintea.

Mulți dintre băeți nu-l vedeau. Strigau, râdeau, răcneau, se alergau, înainte.

Omul, cu părul la ceafă lung, în formă de chică mică, nu zicea nimic. Se uita la elevi, și da mereu din cap. Cei cari îl văzuseră, se așezară liniștiți la loc și se uitau și ei la el, curioși să vadă ce vrea, ce caută. Câte puțin, și ceilalți elevi, văzând cuminenția fixă a celor așezați în bănci, băgară de seamă că un străin a intrat în clasă, și că se uită la ei dând mereu din cap, în semn de mirare muștrătoare, fără să zică nimic.

Se făcu deodată mare tăcere, ca în fața unei minunății: Toți îl măsuram cu privirea întrebătoare. Cine este? Ce caută? Ce vrea?

Străinul, cum se făcu tăcere desăvârșită, începu pe nas, tot dând din cap:

— Apoi bine e?... Frumos e?

Atât a fost de ajuns, ca dracii de copii, în cor, și tot pe nas, ca Millo, să completeze monologul *Paraponis-tului*:

— Apoi să nu fii paraponisit? Ba să fii! Și sunt!

Și larma, și râsul, și hohotele, și balamucul începu din nou, într'un grad și mai accentuat.

A fost imposibil să mai restabilească liniștea. Borănescu a fost nevoit să iasă din clasă.

Abia atunci am aflat că străinul acela era un profesor de matematici de la S-tul Sava, care venise să țină locul lui Alecu Robescu, plecat pentru mai multe zile la vie... Era toamnă.

Clasa a fost dată în conferință. Mai mulți elevi au fost dați, pentru câtva timp, afară din școală.

De atunci, de câteori îl vedeau, școlarii ziceau încet: „Apoi, bine e? Frumos e?“ Și râdeau, dar pe înfundate, să nu bage de seamă Borănescu.

*

* * *

Explicațiile lui erau originale.

La o lecție de Cosmografie, bunăoară:

— Mă (în loc de „băeți“ ori de „domnilor“). Mă, soarele răsare la răsărit. Și se urcă, și se urcă, și se urcă, până ajunge deasupra capetelor noastre. Apoi, haide-haide, haide-haide, haide-haide, până ajunge la apus. Ați înțeles? ori să mai spun odată?

Intrebările din urmă sunt adăogate de răutatea copiilor.

*

* * *

Când făcea calcule, rar se servea de cretă la tabelă. Scria cu degetul în aer ($A+B$) să se înmulțească cu ($A+B$). Și făcea semnele literilor, semnul înmulțirii, al egalității, parantezele, toate, cu degetul în spațiu. Câte-

odată greșia, atunci ștergea spațiul repede cu mâna, ca să refacă alt calcul.

Când scria însă la tablă, atunci să fi văzut ce va să zică a lucra cu creta. Nu întrebuița burețele, ștergea tabla cu mâna. Se umplea de cretă pe mâini, pe mânecile hainei, pe pulpană, pe piept. Ieșia din clasă mândru de semnele hărniciei lui de calculator și intra în cancelarie cu aer triumfător. Nu degeaba spunea el că numele tuturor marilor matematicieni începe cu litera B: Bertrand, Briot... Școlarii complectau lista cu numele lui Borănescu...

* * *

Borănescu, cu sinceritatea lui, puna pe mulți în încurcătură, câteodată.

Vodă Carol, vine, într'un an, să inspecteze liceul în timpul examenului. Găsește în clasele din urmă foarte puțini elevi. Se înființase, din inițiativa lui V. A. Ureche, o așa zisă „fabrică de bacalaureat“, unde se duceau elevii din cursul superior și se preparau de bacalaureat, având, prin mijlocirea potentatilor „fabricii“, oarecari avantajii în ce privește trecerea claselor. Părinții făceau tot ce puteau ca să-și dea copiii la „fabrică“, unde li se asigura, în mai scurt timp, luarea diplomei de bacalaureat. Asta golea liceul, în cursul claselor superioare.

Vodă, impresionat de sălile lipsite de elevi, întrebă:

— De ce așa de puțini elevi?

Unii profesori, și directorul, se sileau să dea fel de fel de explicații și lămuriri, mai mult sau mai puțin potrivite cu realitatea, pe care se sileau să o acopere. Dar Borănescu nu putea să rabde mușamalizarea asta a adevărului.

— Să vă spun eu, Măria Ta, dece sunt așa de puțini elevi în cursul superior de liceu...

Ministrul, Chițu, mi se pare, văzu negru înaintea ochilor: o prăpastie se deschidea. Se dete încetșor pe lângă.

Borănescu și-l trase puțin de haină, ca să-i facă semn să nu spuie...

Borănescu, fără să se întoarcă, îi dete peste mână.

— Ce mă tragi de haină, Domnule Ministru? Lasă-mă să spun Măriei-Sale adevărul, să știe și Măria-Sa pentru ce nu avem elevi în clasele astea de liceu...

Și începu să-i spună pe șleau lui Vodă toată istoria cu „fabrica de bacalaureat“. Vodă rămase surprins și nemulțumit.

Urmarea a fost că s'au luat măsuri în contra acelei „fabrici“ dăunătoare învățământului.

* * *

Un alt moment hazliu, din poznele lui Borănescu.

Pe vremea ministeriatului lui V. A. Ureche, căruia îi plăceau pompele spectaculoase, se luase dispoziția ca examenele de sfârșit de an ale liceului să se țină în sălile Universității, în asistența delegaților ministeriali, aleși din oamenii de seamă ai timpului.

Pentru matematici, unul din delegați era Generalul Manu, om politic de mare suprafață și importanță.

Generalul Manu vine, firește, să asiste la examenul de matematici al lui Borănescu. Se așează în banca întâia în capătul dinspre tabla la care erau scoși elevii ca să scrie problemele și să facă demonstrațiile.

Un elev trebuia să caute, pentru necesitățile calculului, un logaritm în „tabla de logaritmi“. Se tot chinuia în tot felul, bietul băiat, învârtea foile „tablei“ dela început la sfârșit și de la sfârșit la început, și nu putea găsi pe afurisitul ăla de logaritm.

Generalul Manu, ca să vină în ajutorul elevului, mai ales că principalul era calculul ce urma după scrierea logaritmului, deschide o carte de logaritmi dela un elev de lângă el, și-i dictează elevului:

— Scrie, domnule, logaritmul...

Borănescu, cu mâinile la spate, vine încet mai aproape de elevul dela tablă, tot clătinând, supărat, din cap, mirat de neștiința lui, și-i zice, pe nas, batjocoritor:

— Vezi, dobitocule? Și domnul General Manu știe mai bine decât tine!

Generalul Manu era un om cuminte, bun cunoscător de oameni, cu amplă și suplă inteligență. Zâmbi discret. Și se interesă, călăuzind mai departe, cu tact, calculul elevului.

Dar pozna, aproape inconstientă, a lui Borănescu, a rămas de pomină.

De sigur, în cazul acesta, Borănescu, n'a vrut să jig-nească pe Generalul Manu. A fost numai o ștângace formulare a muștrării adresate elevului pentru neștiința lui, care a deranjat pe general, făcându-l să intervină, ca să-l scoată din încurcătură. Dar se povestește un alt caz în care se vede lămurit că Borănescu știa să lovească spiritual și să rănească dureros, până la sânge.

* * *

Borănescu era mare șahist. Ii plăcea să joace șah, cu cine găsia, la cafeneaua Fialcovschi, lângă Teatrul Național, unde îl vedeai regulat, la anumite ore.

Odată, pe când juca o partidă de șah cu un iscusit adversar, se adunase, ca de obicei, multă lume împrejurul mesei, ca să urmărească lupta. Intre observatori erau și jucători pricepuți. Unul din aceștia, nu se mulțamea să se uite, făcea și pe „chibițul“, și spunea destul de tare adversarului lui Borănescu, ce mișcări să facă, oprindu-l de la mutările ce-i păreau greșite.

Borănescu, la început, domol, fără să se întoarcă să vadă cine dă sfaturi, i-a spus, în formulă generală:

— Galeria să tacă!

„Galeria“ însă parcă nici nu auzia. Continua.

Borănescu repetă de mai multe ori, pe un ton liniștit.

dar cu o nuanță de supărare și mirare care creștea, treptat:

— Mă rog, mă rog. Galeria să tacă!

Văzând că chibițul tot nu vrea să înțeleagă, și plictisit că i se dejuCASE tocmai un plan de lovitură decisivă, se întoarse pe jumătate, clătănând din cap, supărat:

— Apoi... galeria.. să nu mănânce ce nu-i place!

Scandal mare. Chibițul, care era un ofițer superior, isbit astfel ca de o palmă pe obraz, în fața lumii, strigă la el că l-a insultat, cerându-i socoteală pentru vorbele adresate. Se adunase lume și mai multă.

Atunci Borănescu, flegmatic:

— Ce, domnule! Ce strigi așa la mine? Ce vorbe rele ți-am spus? Ți-am spus să nu mănânci ce nu-ți place. Asta te supără? Iaca îmi retrag cuvintele... Mănâncă, domnule, ce nu-ți place, cât îi vrea, și lasă-mă în pace să joc.

Ce a urmat după asta, nu mai știu. Dar nici nu ne interesează. Hazul n'a fost mic, de sigur.

VII.

PROFESORUL DE FILOSOFIE.

RĂCEANU

Am ieșit din liceu cu ideia că filosofia e ceva ce nu se poate înțelege.

Învățam de pe o carte de *Charma*, tradusă în românește, nu-mi aduc aminte de cine. O carte abstractă, lipsită de înțeles, fără legătură cu puterile inteligenței noastre, cu ce știam despre lume, despre lucruri și oameni. Fără viață.

Și profesorul, Răceanu, nu se prea silea s'o facă mai înțeleasă, mai interesantă.

Dar nici nu ne măria chinul mintal. Ar fi putut să ne tortureze, să ceară să învățăm pederost obscuritățile cărții.

Era un om care mi se prezintă în amintire sub două aspecte: or îl văz râzând, or făcând ochi mari, serioși, în o expresie prietenească, demnă.

Intra târziu, foarte târziu, în clasă. Făcea spirite. Când vedea cartea lui *Charma*, spunea râzând:

— *Charmé!*

Era franțuzit. Din *mes enfants* nu ne scotea. Și când vorbea distrat, două-trei cuvinte de explicație — ce explicație! — or când ne asculta, scurt, familiar, prietenos,

dar totdeauna cu aer părintesc, superior, isprăvea totdeauna cu:

— *En voilà... ci.*

Acest *ci*, era probabil, finalul rezumativ al lui *merci*.

Nu ne neacăjia cu nimic. Nici cu note rele, nici cu explicații pedante, nici cu memorări tâmpitoare. Se amuza de toate. Un sceptic deștept și leneș. Cu multă cultură literară, și modernă și clasică.

Ne recita, cu și fără legătură, versuri din Virgil, din Orațiu, din Racine, Corneille.

* *

Cam tot prin vremea aceea, sau puțin după, a fost la liceul *Sfântul Sava* un profesor de filosofie, care cred a reprezentat în liceu filosofia în mod inteligibil și interesant: Dem. Laurian, sau Mitică Laurian, cum îi ziceau prietenii. Un om plin de duh și de talent, scriitor și vorbitor distins.

Ziarist de forță. (A scos, împreună cu Ștefan Mihăilescu, *România Liberă*, la care colabora și *Delavrancea*).

L-am avut și eu, câtva timp, — puțin, — profesor, dar nu de filosofie, și nu la liceu. Ci de *literatură latină*, la Universitate. Suplinea pe tatăl său, marele tribun *August Treboniu Laurian*, pe când acesta era bolnav de gât.

Lecțiile lui erau delicioase. Deși ca fond nu se depărtau de textul autorului de *Istoria Literaturii Latine*, *Teufel*, ca formă însă, era de o fermecătoare originalitate, împodobită de imagini și situații închipuite ce concretizau creațiile poetice, și le dedeau o viață ca de actualitate.

Acelaș dar de expunător elegant și interesant o fi făcut și din lecțiile de filosofie ore de atrăgătoare și instructivă înțelegere.

Norocul acesta l-au avut elevii dela liceul S-tul Sava.

*

* *

Intâmplarea a făcut ca la catedra de filosofie a liceului Matei Basarab să trec și eu, scurtă vreme, după întoarcerea mea dela studii din străinătate, înainte de a ocupa, prin concurs, catedra mea dela Universitatea din Iași.

Organizasem ore de discuții filosofice, — în afară de orele programului oficial; — la care elevii veniau cu plăcere.

VIII.

PROFESORUL DE LIMBA ELINĂ

DEMARAT

Alt obiect de studiu, din care nu m'am ales cu nimic din liceu. Și așa am rămas toată viața.

Profesorul Demarat, era un om deștept, fin, spiritual. Și, judecând după câte ne spunea din filologie, la Liceu, în anul de limba elină, era învățat, desigur. Aflam dela el formule savante pentru explicarea formării cuvintelor grecești din limba sanscrită: *Eimi* din *asmi*, etc.

Și când venia, la examene, câte un asistent mai erudit, și ne scotea, pentru demonstrație, pe unul care se putea produce în mod onorabil, era un spectacol impresionant de savantlâc filologic dat de niște elevi de liceu.

Așa de mult ne deprinsesem cu felul ăsta de transformare a unor cuvinte din altele, cu regulile trecerii unor vocale, după cum sunt lungi or scurte, accentuate or neaccentuate, și a unor consune în altele, după cum sunt în urma unor cuvinte începând cu vocale, încât ne creiasem un joc distractiv, cu înfățișare bizară de filologie fantastică. Ne încumetam să arătăm cum trece orice cuvânt din unul în altul, ba și numele proprii din unul în altul. Din orice limbă, în oricare altă limbă. Ne amuzam.

Dar, vorba e, grecește n-am învățat. Limba lui Sofocle,

Euripide, Platon, Aristotel, mi-a rămas afară din cercul culturii mele liceale.

Și, ce mă miră, e că n'am simțit nevoia să repar, ulterior, lacuna. N'am prins gustul ce dă impulsii dorul de înaintare. Scurtimea timpului, puținătatea orelor, neajunsuri de metodă, toate acestea n'au fost biruite de un entuziasm idealist, care să rupă vâlul ce acopere frumusețile neperitoare ale clasicismului elin, și să-ți deștepte în suflet râvna nepotolită de a le cunoaște, de a te apropia de ele, învingând toate greutatețile.

Ca om de spirit, ca bunătate de suflet, Demarat ne-a lăsat plăcute amintiri.

Mai târziu, când liceul s'a mutat în localul lui propriu din Labirint, el a fost director. Găseai la el totdeauna sfat înțelept, prietenos, și era tot așa de gata la o glumă veselă, la o replică promptă de floretă, cu sau fără vată la vârful ei ascuțit. Asta și în clasă, și în lume.

Unui elev care venise la catedră să se plângă că i-a scăzut nota, și care își preciza situația:

— M'ați făcut din cal măgar....

Ii răspunse repede, cu un râs de capră:

— He! He! He! Vezi că nu știu dacă ai fost vreodată cal.

PROFESORUL DE LIMBA GERMANĂ

COMĂNESCU

În liceu, pe vremea mea, erau obiecte facultative germana și italiana.

M'am înscris să le urmez pe amândouă. Dar de una din congenital al limbii române, s'au adăugat greutatea unei limbi așa de deosebite, în vocabule și sintaxă, de felul congenital al limbii române, s'au adăugat greutatea unei metode lipsite total de spirit pedagogic. Profesor era un avocat care știa bine nemțește. Dar, cum proceda în clasă, era nefolositor și ridicul, declama cele mai elementare reguli gramaticale, până și simpla enumerare a formelor articolului după gen: *der, die, das*.

N'a fost chip să rezist. Am dat bir cu fugiții, fără să mă hotărâsc, măcar să învăț și limba germană, fără profesor, cum am făcut cu limba engleză. Și ar fi fost mai ușor: nu aș fi avut de luptat cu greutatea nuanțelor de pronunțare și cu acel caprițios tradiționalism al ortografiei, care fac imposibilă învățarea limbei engleze, fără ajutorul unui profesor.

Nu puteam să prevăd că, după ieșirea din liceu și curând după intrarea în Universitate, va trebui să mă duc a-mi continua și termina studiile, în străinătate, și a-

nume chiar și tocmai în Germania. Dar chiar de aș fi știut viitorul, tot n'aș fi rămas să-mi pierd timpul la orele plicticoase de tâmpenie ale avocatului care își exercita, pe gramatica limbii germane, arta declamației de care avea nevoie la barou și la jurați.

Dacă aș fi avut norocul să învăț, într'un fel or altul, cât de puțin nemțește în liceu, de câte neajunsuri aș fi fost scutit în drumul predestinat culturii mele!

Mai întâiu n'aș fi avut din partea lui Anghel Demetriescu, când s'a hotărît trimiterea mea ca bursier la Universitatea din Berlin, acea notiță răutăcioasă, scrisă în ziarul „Națiunea“, unde, chipurile, eram și eu acolo un mic colaborator: că Statul mă trimite în Germania „la icre verzi“, fiindcă nu cunosc limba germană. Și cu toate că îi eram drag și ținea la mine — ba poate tocmai din cauza asta — făcea prinsoare și mă asigura că n'o să pot lua doctoratul la Berlin, și, dacă l-oi lua, el îmi pune chipul la icoană și se închină la mine. Vorbea din experiență și în cunoștință de cauză! Fusesse prin Germania și văzuse la Lipsca, ce pretențioși sunt nemții cu profesorii lor pedanți. Nu m'am speriat de fatalitate. M'am supus lui *alea jacta est*. Și nu-mi pare rău. Profetia lui Anghel Demetriescu nu s'a izvodit.

Dar numai eu știu ce nopți de muncă istovitoare mi-am mistuit învățarea grăbită și intensivă a limbei din care nu pricepeam o *iotă*. O jumătate de an a fost un chin care mă făcea să mă gândesc cu părere de rău că n'am avut mai multă răbdare și stăpânire de sine, să-mi țin capul sub loviturile ciocanului declamator al avocatului, care striga cât îi lua gura *der, die, das*, ridicând extasiat ochii în tavan.

Când, după un semestru de câinească trudă canonică, fără profesor — că n'aveam cu ce-l plăti — am crezut

că mă pot încumeta să asist mai des la cursuri, m'am concentrat mai special și am urmărit mai regulat prelegerile lui Zeller, de istoria filosofiei grecești, fiindcă aveam, ca text scris și tipărit pentru acest curs, un compendiu (Grundriss) rezumativ al mării lui *Istoria a filosofiei grecești*; și la prelegerile de *Istoria artei Vechi*, ținute de Ernst Curtius, în Muzeu, fiindcă vorbea rar, repetând cuvintele și arăta totdeauna, numindu-le, chipurile în ghips pe cari le descria: un fel de învățământ intuitiv și direct al limbii.

Și ce făceam, ca să-mi ușurez înțelegerea prelegerilor lui Zeller? Căutam în manualul rezumativ titlul viitoarei lecții, și dedesubtul sau deasupra fiecărui cuvânt scriam după dicționar înțelesul lui pe românește. Desigur, profesorul nu se servia în expunerea cursului tocmai și numai de acele cuvinte. Și le întrebuița în altă legătură. Dar mie tot îmi folosia învățarea aceasta a vocabularului filosofic.

Dar ce chin! Odată întâlnesc în textul german cuvântul *sogen*. Il caut în dicționar, nu-l găsesc. Il caut în altul mai mare, tot nu-l găsesc. Mi-a fost ciudă și rușine și am răs singur de mine, când am aflat că acel cuvânt, nu e un cuvânt întreg, e o prescurtare din *sogenannt*, care, firește, nu se pune în dicționar.

Nu mai spun câte boațe și boroboațe am făcut și pățit, când m'am hazardat la început, să-mi formulez gândul și dorințele, în nemțește.

Dar numai așa se învață o limbă străină, vie: la fața locului, în mediul social care o vorbește. Greșești azi, greșești mâine; dar urmările posnelor, mai mici ori mai mari, te fac să ții minte sub îngrădirea, îmboldirea și călăuzirea sancțiunilor lor, și să mergi mai sigur pe calea cea bună.

PROFESORUL DE LIMBA ITALIANĂ

GIOVANNI L. FROLLO

Profesorul de italiană, cealaltă limbă străină facultativă, pe atunci, în liceu, *Frollo*, era un om de mare, vastă și adâncă erudiție.

Un adevărat „învățat“. Dar, pe cât de învățat, pe atât de modest. Și de o delicatețe de simțire și de simpatie umană, că se punea, dela început, la nivelul celui cu care vorbea.

Deși foarte apropiat și familiar, or cine simțea că se află în fața unui om superior. Il iubeai cu respect. Ți se impunea prin sinceritatea interesului ce punea în tot ce vedea, că poate să-ți fie de folos în lămurirea și aprofundarea culturii tale intelectuale.

Se apropia intim de tine, când îți vorbea, și vorbea potolit, clipind mereu și des din ochii lui de miop, cu ochelari.

Am prins drag de limba italiană, nu numai pentru că era o limbă înrudită cu limba românească și ușoară și frumoasă, ci pentru că ne da puțința să înțelegem cuvântul profesorului nostru superior. Și am prins admirație de literatura italiană, nu pentru — și numai pentru —

Înalta ei valoare estetică și filozofică, dar pentru că trecea în mintea noastră prin mintea clară, luminoasă, gânditoare, erudită, a dascălului nostru, de o eminentă orientare și atrăgătoare elocvență familiară.

De altfel, n'a trecut mult și Frolo, impunându-se tuturor prin valoarea lui culturală superioară, împodobită de o demnă modestie, care nu făcea umbră nimănui, ci numai luminează tuturor, a fost găsit potrivit să fie ridicat la o catedră a Universității, înzestrat cu daruri menite a o ilustra.

Dela el mi-a rămas, în învățătura din liceu, cunoașterea pe de rost a unor pasagii ilustre din „Divina Comedie“ a lui Dante. Pot recita și acum, între altele, partea cântului închinat Francischi da Rimini, care se termină cu versurile:

Mentre che l'uno spirito queste disse

L'altro piangea si che di pietade

Io venni men cosi com'io morisse

E caddi, comme corpo morto cade.

Celebre, versurile din urmă, și prin efectul lor onomatopEIC.

În practică, limba italiană mi-a servit, firește, la lectura cărților și ziarelor ce-mi cădeau în mână, sau le căutam spre consultare.

În raporturi de convorbire, mai puțin și mai rar. Doar câteodată, când vizitam Italia.

Și atunci, tocmai marea apropiere a limbii italiene cu cea românească am văzut că ridică unele greutăți și duce la greșeli.

Odată, la Roma, în o vacanță a Paștelui, fiind unele zile cam reci, am vrut să spun femeii de serviciu, la hotel, că focul s'a stins, nu arde în sobă.

Am făcut în minte întrebarea simplă. Dar nu eram si-

gur cum se zice *arde*. Am făurit un cuvânt, închipuit dintr'un cuvânt german și i-am spus:

— Il fuoco non brene.

Nu m'a înțeles. I-am arătat soba:

— A! il fuoco non arde....

— Da, i-am răspuns eu răsând, direct pe românește.

Focul nu arde.

Dacă i-aș fi vorbit dela început românește, m'ar fi înțeles repede.

Acest caz de înțelegere, între un român și un italian, care vorbește fiecare în limba lui, mi s'a întâmplat odată, tot la Roma.

Doi mici lazzaroni, care voiau să facă pe „ciceronii“, se țineau după mine să-mi dea explicații și să mă conducă prin Roma. N'aveam nevoie de ei, și nu știam cum să mă scap.

Am vrut să-i plictisesc, vorbindu-le românește.

— Cum se cheamă strada asta? i-am întrebat.

Și ei deodată, repede, pe italianește:

— Questa strada si chiama...

Fiind vorba de un punct de cotitură a unei străzi unde voiam să mă duc, le-am spus:

— Nu se vede, — tot pe românește.

Dar ei repede, pe italianește:

— Si vede, si vede, signore.

A trebuit să le dau ceva, și pentru deșteptăciunea lor, și pentruca să mă lase singur.

PROFESORUL DE DESEN

ZAMFIROPOL

În sala cea mare despre stradă, în timpul clasei 1-a de liceu, îmi ies lămurit în minte profesorii *Ion Bădilescu* de l. latină, *B. S.* de Istorie, *Zamfiropol* de caligrafie și desen, *Elie Angelescu* de matematici.

De ceilalți profesori se vede că nu s'a legat nimic particular, nici ca metodă de dascăl, nici ca procedare impresionantă de educație, nici ca „fapt divers“.

De Zamfiropol, profesorul de desen și caligrafie, s'a asociat amintirea vocii lui sonore și declamatoare, un fel de dramatism ciudat în cel mai mic sfat, gest, cheamare.

Am fost foarte mirat când l-am văzut odată plângând, cum a intrat în clasă. Printre lacrimi ne spuse:

— *A murit marele Heliade-Rădulescu, copiii!*

Numele de *Eliad* îl știam din clasele primare dela Buzău. Era al unui revizor școlar. Nu auzisem însă că îi mai zice și Rădulescu, și nu înțelegeam de ce nu-i zice curat numai Eliad nu *Eliade-Rădulescu*. Mai ales nu înțelegeam de ce profesorul de caligrafie din București, plângea de moartea revizorului din Buzău și mă surprindea că-i zice „marele“. Așa „mare“ să fi fost oare acel domn

revizor școlar *Eliad*, care a venit de câteva ori la școală la noi și, când venia sta liniștit pe scaun, lângă catedră, tot clipind din ochi și mustăcînd din mustăți?

Curînd am aflat însă să e vorba de un alt *Eliad*, care se chiamă *Eliade-Rădulescu*, și de care eu nu auzisem încă pînă atunci nimic.

Și am văzut că ăsta trebuie să fi fost în adevăr așa mare, fiindcă ne-a dus pe toți la înmormântarea lui. Și nu numai pe noi, cei din clasă 1 dela Liceul „Matei-Basarab“, dar toate clasele dela acest liceu, ba chiar toate școlile din București. Tot Podul Mogoșoaiei (Calea Victoriei de azi) era plin dela capătul despre Dâmbovița pînă la șosea, de rînduri de elevi, de profesori, de tot felul de oameni.

Și nu știu cum am pătruns noi câțiva elevi — poate ne-am dus mai devreme — chiar în curtea Bisericii Mavrogheni dela Șosea, unde a fost îngropat „Marele Eliade-Rădulescu“. Și am fost destul de bine așezat, ca să pot vedea — poate și auzi, dar nu țin minte — pe Ministrul Instrucției de atunci, generalul Christian Tell, ținîndu-și discursul. Și mă uitam mereu, hipnotizat, la acest ministru, care tot timpul cât a vorbit, a clătinat mereu din cap. Și n'a încetat de a clătina din cap, nici după ce a isprăvit de vorbit.

Și îmi ziceam în sinea mea, că așa fac Miniștrii de Instrucțiune când vorbesc la înmormântarea oamenilor mari.

Acum începeam să cam înțeleg de ce a plîns Zamfiropol, când ne-a spus că a murit „Marele Eliade-Rădulescu“.

După aceea, curînd, am mai găsit o explicație, specială pentru dramaticul profesor de desemn și caligrafie. Zamfiropol scrisese o poemă eroică, o epopee, în versuri, inspirată de războiul franco-german: *Franciada*.

(Ce bubue și tună cu atîta ne-încetare?..)

Și se spunea că i-o citise în manuscris lui Heliade, care poate i-o fi și sugerat-o, și că acesta i-o revăzuse.

Am făcut haz, mai târziu, de impresia ce-mi lăsase Generalul Christian Tell, cu datul lui din cap, ca ministru în timpul discursului său la mormântul lui Heliade Rădulescu, când am auzit ce a spus Cuza-Vodă de el, lui Cogălniceanu, care îl recomanda să-l facă ministru:

— Să-l fac ministru pe Tell? Ia vino încoa Mihalache. Așează-te colea pe scaunul ista... Așa... Și acum, dă din cap.

Cogălniceanu dete din cap de câteva ori, și se opri.

— Nu te opri. Mai dă....

Cogălniceanu mai dete de câteva ori din cap, și iar se opri.

— Mai dă, mai dă, Mihalache.

Cogălniceanu iar mai dete de câteva ori și iar se opri.

— Mai dă, mai dă mereu, Mihalache.

— Nu mai p^ol, Măria-Ta. Am amețit.

— Apoi vezi, Mihalache? Tu ai dat din cap numai câteva minute, și zici că ai amețit. Și-mi recomanzi să fac Ministru pe Tell, care dă mereu din cap, toată ziua?

Alte asociații de idei cât de depărtate și de streine de activitatea profesorului meu de desemn, Zamfiropol, nu mai am.

XII.

PROFESORUL DE MUZICĂ

OPRESCU

Profesorul nostru de muzică, Oprescu, beteag de un ochiu, om bun de altfel, ne învăța să cântăm solfegii frumusele. Le cânta el, și noi după el.

Ne punea, chipurile, notele de muzică înaintea noastră, ori le scria mare pe tablă, or le aveam copiate de noi în caete, or în vreo rară cărțuție de cântece.

Și le descifram *pe note*, tot *după el*. El cânta cu numele notelor, *do, mi, sol...* Și le cânta apoi, punând, în loc de note, cuvinte. Și noi îl imitam. Memoram, asociind sunetele melodiei, legate mecanic în succesiunea lor repetată cu numele notelor, cum asociam apoi, sunetele melodiei cu ordinea logică a cuvintelor din poezie.

Cine ținea minte numirile bizare ale notelor, în ordinea lor succesivă asociate exact cu sunetele lor corespunzătoare din melodie, și le cânta ținând ochii pe foaia de note misterioasă, și bătea tactul cu mâna ori cu piciorul, și făcea pauzele la timp, avea perfect aerul că *citește* muzica notelor. Dar din cântarea lor nu înțelegea și nu învăța nimic, ca lectură muzicală.

Dacă s'ar fi pus aceeași bucată muzicală sau acelaș solfegiu înaintea elevilor, fără să li se spună cum se chia-

mă, despre ce este vorba, și fără să li se vină în ajutor cu un început de cântare, nici unul n'ar fi putut descifra nimic din ieroglifile inpenetrabile pe cari, cu o zi mai înainte, știa să le cânte așa de exact, pe de rost.

A! Dacă ar fi înțonat profesorul numai câteva sunete și note dela început, acestea ar fi tras repede tot restul în memoria „muzicală“ chinuită a copiilor. Cel mai simplu solfegiu scris cu note și cu semnele obișnuite pe portativ, rămânea o taină indescifrabilă pentru noi.

Succesul meu la muzică se datora memorării notelor cu sunetele lor învățate din cântarea profesorului, se datora unei bune urechi muzicale, care mă făcea în stare, mai târziu, să prinz melodii complicate din operă; și se mai datora unei voci frumoase.

Toate astea le spunea cu elogiul profesorul de muzică, încântat.

Dar încântarea și aprecierea lui n'au ajutat la nimic să învăț *muzica*, în marele sens al *citirii* notelor.

Deaceea, darul acesta pe care totdeauna l-am admirat, la cine îl vedeam, mi-a lipsit în urmă aproape total, cu toate unele încercări ale mele, tardive și sporadice, de a-l căpăta. Și lipsa asta am simțit-o toată viața, ca o lacună supărătoare în cultura mea.

*
*
*

Metoda profesorului meu de muzică am constatat, în urmă, când eram inspector școlar, că era aproape generală. Și cred că mai durează și astăzi.

Cunoscând procedura și rezultatele ei, din experiența mea școlară, am căutat să o corectez, pe cât se putea, în învățământul muzicii, întâiu ca inspector, dând sfaturi, arătând defectele. Apoi ca Director al „Seminariului Pedagogic Universitar“.

Lipsa intuiției pedagogice în predarea muzicii, am văzut-o, cu ocazia inspecțiilor, și în alte cazuri.

Notez unul: *trierea elevilor după voce*, nu ca „soprani, altiști, etc.“, ci pur și simplu: *dacă au sau nu au voce*.

Un spectacol foarte obișnuit, aproape general, când intram într'o clasă de muzică, era: elevii despărțiți în două categorii, una cu elevii care *cântau*, și a doua, în fund, cu elevii care nu cântau.

— Voi, de ce stați acolo retrași și nu cântați?

— Noi n'avem voce, Domnule Inspector.

— Cum n'aveți voce? Sunteți muți? Văd că vorbiți?

— Sunt unii din ei care au vocea în *schimbare*, îmi explica profesorul.

— Bine, dar ceilalți?

— Alții n'au nici ureche, Domnule Inspector, îmi adauga uneori câte un maistru.

— Sunt surzi?...

— Ureche muzicală, vream să zic, se înțelege.

— Ia să vedem... scoate pe unul care n'are *ureche muzicală*. După ce îl cunoști?

— Nu poate să facă gama.

— Incearcă.

Profesorul începea: *do, re, mi...*

— Zi după mine, Ionescule.

Do...

Elevul zicea *do*, dar sunetul era al lui *mi*, sau al altei note.

— Repetă, insistam eu.

Acelaș rezultat.

— N'are ureche muzicală... Nu prinde sunetul, Domnule Inspector.

— Bine. Incearcă altfel. Incearcă o gamă cu *do*, dela sunetul emis de elev, ca pentru *do*, dar care în realitate, cum ai început D-ta gama, nu e *do*, e *mi*.

Zi-i și D-ta, *do* lui *mi*, și mergi înainte cu gama până la sfârșit. Să vedem, merge?

A mers.

— Acum coboară-te dela *do* de sus al gamei asteia improvizate, în jos, până la *do*, și apoi mai în jos până la nota primului D-tale *do*, care acum e *mi*.

— A mers? A mers.

— Acum. Urcă-te din nou în sus pe o nouă gamă, începând dela *mi* al gamei a doua, dar zicându-i *do*, ca întâia dată... Merge?

— Merge, D-le Inspector.

— Să se mai repete încercarea gamei găsite astfel... Ei, merge? Face gama elevul?

— Așa, o face.

— Prinde sunetul? Are *ureche*?

— Are.

— Dar voce?

— Văz că are...

— Treci, băete colea între colegii cari au *ureche* muzicală și voce și cântă... Și acum încearcă, D-le Profesor, și cu ceilalți, tot așa. Poate mai găsești buni să cânte.

* * *

Când se trecea la solfegiarea bucății muzicale a acelei ore de clasă, știam mai dinainte ce are să se întâmple. Lăsam la început să se procedeze după obiceiul metodei papagalicești. Când profesorul cânta solfegiul și elevii se luau după el, și cântau ca el, odată cu el.

Puneam să se repete. Dar atunci, rugam pe profesor să tacă. Spuneam copiilor să descifreze singuri bucata cântată mai înainte.

Tăcea profesorul? Tăceau și elevii.

Ceream să se încerce cu cel mai bun elev la muzică. Se ridica, numit de profesor, cel mai bun elev. Cânta o notă două, din memorie, dacă bucata mai fusese exercitată, și se încurca. Iar dacă era nouă, n'o putea lua din loc. De geaba intervenia cu explicații, profesorul oprit, în mod hotărît, de a intona felul și valoarea notelor:

— Ia vezi! Ce notă e asta? Uită-te bine la ce loc se găsește pe portativ. Ce valoare are?

Când s'o traducă în sunet corespunzător — nimic. Falș! Maestrul, fără voe, intona, cum era deprins, supărat pe elev. Elevul repeta, ca și cum s'ar fi trezit. Dar mai departe, fără ajutor, nimic.

Câteodată puneam să se scrie pe tablă un șir de note, ca un mic solfegiu elementar pentru începători, deși experiența se făcea uneori la o clasă mai înaintată.

— S'o descifreze acum elevii singuri, fără ajutorul profesorului.

Tăcere.

— Să încerce un elev, să încerce altul, să încerce cel mai bun.

Nimic.

Maestrul, în fața muțeniei muzicale a clasei, rămânea uimit, nedomirit, revoltat, el care a descifrat cu elevii bucăți grele...

În cancelarie, îi explicam greșala metodei, și cum trebuie să procedeze.

PROFESORUL DE GIMNASTICĂ

MOCEANU

Moceanu, un transilvănean cu înfățișarea simpatică, serioasă, a fost o ilustrație a catedrei de Gimnastică din țară.

Chipeș, purtând o chică potrivită la ciafă, avea un mers de voinic, puțin legănat în echilibrul formelor atletice ale trupului, cu elegante săltături armonice ale forței.

Vedeai în mersul lui nu numai ritmul puterilor unui corp de gimnastic, dar și urmele jocului obicinuit al mușchilor elastici ai unui dănțuitor de mare artă.

Adesea la piesele cu subiect național ce se reprezentau pe scena Teatrului, când coprindeau în ele și danțuri vechi românești, Moceanu era nelipsit în fruntea și conducerea echipei de danț. Și totdeauna ropotele de aplauze făceau să se repete figurile caracteristice, de senzație, ale *Romanului* sau ale *Bătutei*.

Intre actorii de seamă ai Teatrului Național, era pe atunci un mare talent de dănțuitor, ilustrul *Iulian*. Când se anunța că, în vreun act al vreunei piese, vor veni să joace Moceanu și Iulian, numai încăpea lumea în teatru. Era un deliciu, de eleganță, agerime, elasticitate și armonie unimitoare de mișcări și salturi combinate, ale unuia, ce

răspundeau la salturile și mișcările grațioase și voinicești ale celuilalt.

Adevărate creații ale artei coreografice.

Pe acest atlet al gimnasticei și poet al euritmiei jocului l-am avut „maistru de gimnastică“ în liceu.

*

Despre partea gimnasticei, în care Moceanu era în adevăr un „maistru“, eu n'am prea profitat în liceu.

Sala de gimnastică, nu e vorba, era bogată în tot felul de aparate. Erau și *paralele*, și *fus* și *trapez*, și *cal* de sărit pe el și peste el, și *scară* de urcat în mâini până sus în tavan. Și afară din sală mai era, în curte, o *prăjină* înaltă, să te urci, cu mușchii brațelor și ai picioarelor, până la cer.

La niciunul din aceste aparate nu m'am ilustrat, n'am făcut nicio ispravă. Eram mediocru, chiar sub-mediocru. La unele, ca la prăjină, la cal, la trapezul sburător, nici nu mă încercam. Puțin la paralele. Și aproape atâta tot.

Dar la ce mă distingeam și căutam să-l imit pe „maistru“, era la dans. La dans nu mă întrecea nimeni.

Ajunsesem să execut, singur, multele, variatele și complicatele figuri ale *Romanului* — fără a mai vorbi de acelea ale *Bătutei*, mai puține și relativ mai simple — cu tot rostul succesiunii lor, neîndrumat de nimeni.

Asta m'a făcut să trec odată, la un sfârșit de an, examenul de gimnastică, în mod miraculos.

Eram în sala de gimnastică, — din care se scosese ră afară aparatele, pentru examen în aer liber, — cu mai mulți conșcolari, cari îmi ceruseră să le arăt cum se joacă una din cele mai grele, dar și mai frumoase, figuri ale „Romanului“: *Impletita*.

Și eu, ca să le fac plăcere, am executat de câteva ori figura aceasta, după dorința lor.

Deodată auz din ușa sălii o voce strigând cu entuziasm:

— Bravo, Găvănescule.

Era Moceanu, care, fără să-l vedem, venise, nu știu pentru ce, să intre în sală, și se oprise în prag să privească.

Pentru tot examenul meu de gimnastică, *Impletita* a fost destul atunci...

*

Natural, pentru îndeplinirea scopului *educației fizice* complete, numai gimnastica și danșurile nu erau deajuns.

La ele s'au adăugat, cu timpul, jocurile și sporturile. Jocurile se practicau și înainte. Unul din ele, vechiu, *Barul*, l-am văzut, încă pe când eram la Buzău, în clasele primare, jucat de elevii de Gimnaziu, în curtea aceluiaș local de școală.

Imi plăcea. Era interesant, antrenant. L-am jucat și eu câteodată, mai târziu. Avea o tactică și stratagemă atrăgătoare.

„Luarea parolei“ dela grupa adversă. Prinderea și desrobirea prizonierilor. Lupta și alergarea pentru scoaterea prizonierilor și „atingerea“ apărătorilor. Multă viață de mișcare și atenție.

Dealtfel, chiar și în afară de sfera școlii, am văzut copii de toate vârstele jucându-se între ei unele jocuri destul de răspândite, ca „Poarca“, bunăoară, și altele.

Ceeace s'a adăugat *nou* în programul exercițiilor fizice în școală, au fost apoi *sporturile*. Nu se prea făceau în timpul meu de liceu.

Au fost însă, câteodată, organizări interesante de „luptă dreaptă“.

*

*

Ceeace m'a preocupat pe mine, mai târziu, când am reflectat asupra scopului și mijloacelor *educației fizice*: a fost întrebarea: cum își ating toate aceste exerciții fizice variate, făcute numai în anumite zile și ore pe săp-

tămână, scopul întăririi sistematice a puterilor și agerimii corpului?

Educația este opera unei acțiuni de continuitate sistematică, îndreptată treptat, îndelung și hotărît către o țintă clară.

Pot duce acele exerciții, făcute numai în anumite zile și ore, întrerupte de pauzele celorlalte zile ale săptămânii prinse în program cu studii și îndeletniciri sedentare, — pot ele realiza, pentru toți elevii unei școli, scopul unei educații fizice complete?

Nu are școala o modalitate ca, într'un fel și o măsură oarecare, să exercite, în fiecare zi, cât de puțin, o influență în cadrul și scopul educației fizice?

Micile cauze, repetate des, continuu, fără întreruperi lungi, sunt acele cari produc efectele cele mari și durabile.

*

La această întrebare am căutat răspunsul practic, când am condus instituția pregătitoare de profesori secundari „Seminarul Pedagogic Universitar“ din Iași.

S'a găsit atunci modul ca, în fiecare zi, în toate orele de clasă, să se îndeplinească, după un plan și program variat, cu toți elevii, anumite mișcări, câteva minute chiar în clasă; iar în pauzele dintre ore, afară, în curte, în aer liber.

Despre aceasta am pomenit aiurea, în legătură cu alte preocupări și amintiri.

IV.

AMINTIRI DIN INTERNAT

1. O sală de „meditație“.
2. Altă sală de meditație.
3. Raporturile cu colegii.
4. Un elev unic în felul lui. — „Controbonț, răcanilor!“.

I.

O SALĂ DE „MEDITAȚIE“

În sala de clasă a lui Badilescu (de latină) și a P. C. S. Părintelui Iosif Naniescu (Religia), îmi aduc aminte și de unele ore de muzică și anume de unele exerciții muzicale colective, al căror refren îmi sună și acum în urechi:

*Clopotul răsună
Ora cea din urmă
Bim, bam, bum...*

Incepea cu:

*Iubiți frați
Șir plecați...
(bis)*

Iar refrenul se repeta de fiecare bancă, una după alta. Așa ajungea că toată clasa să cânte, dar fiecare bancă sau grupă de elevi, altceva:

Una

*Iubiți frați
Șir plecați*

alta:

*Clopotul răsună
Ora cea din urmă.*

alta:

Bim, bam, bum,

pe care, ca final, îl intonau toate băncile și grupele, când ajungea la el.

Așa că la urmă toată clasa s'auzia cântând:

Bim, bam, bum!

„Canon“ muzical impresionant.

Profesor era Ion Cart, care trecea de un excelent profesor de muzică. Avea și lucrări școlare de specialitate.

Afară de *bim, bam, bum*, al lui Cart, alte amintiri, de vreun profesor, n'a mai rămas legat în mintea mea cu această sală, ca sală de clasă.

Au rămas însă atâtea legate de ea ca sală de *meditație*, probabil după ce s'au mutat toate clasele de studii ale liceului în localul din curtea Bisericii S-ții Apostoli, un local cu toate odăile la parter, cu pragurile intrărilor la nivelul pământului.

Această *sală de meditație* era luminată seara cu lumânări de seu.

Aveam grijă să adun „mucurile“ de lumânări, micile bucățele rămase, la sfârșit, nearse. Mai erau câțiva interni cari făceau ca mine. Făceam provizie, să ne servim de ele, când ne coboram, dimineța, în meditație, cu mult înainte de ora sunării clopotului de scolare. Pe furiș, cu îngăduința tacită a pedagogilor, pentru unii din noi, ne strecuram binisor în meditație și unii își învățau lecțiile, apoi scriau, prelucrau, copiau temele; alții citeau cărți interesante.

Iarna era mai greu. Dar, în complicitate cu servitorii, ne procurau lemne de încălzit sala.

Ce de cărți de literatură, ce de numere de reviste am sorbit în felul acesta.

Tot ce publicase Eliade-Rădulescu în „Curierul“ lui, și proza lui și traducerile lui în versuri din *Méditations poétiques* ale lui Lamartine; sau din Victor Hugo, anume

din teatrul acestuia și din romanele lui, sau din romanele lui Alex. Dumas-père.

Mizerabilii, Conte de Monte-Cristo, ni-le treceam unul altuia, când am început să îndrăsnesc a citi operele franceze în original.

În acea sală, în o zi de iarnă, privind pe fereastră niște vrăbii, am auzit răsunând în mine primele acorduri ale unei lire copilărești, și am așternut pe hârtie primele versuri.

Mi-a rămas în minte numai începutul:

*Vrabie, pasăre tare, numai tu nu părăsești
Al tău cuib și a mea țară,... etc.*

*

* * *

În sala asta, mă văz la o tablă mare, înconjurat de colegi, demonstrând vreo teoremă sau căutând să desleg vreo problemă, sau făcând vreo altă lucrare cerută de programul zilei. Repetându-le câteodată pentru vreunul, care nu le prinsese rostul dela prima expunere.

Aci, cu prilejul ăsta, am săvârșit, odată, fără voe, o nedelicatăță dureroasă față de un coleg. Căința ei și acum mă mustră. O povestesc aiurea, la raporturile mele cu colegii.

Dar ceea ce se ridică pe deasupra tuturor clipelor trăite în această sală de meditație, este o amintire muzicală. Îmi servește totdeauna ca un exemplu de puterea muzicii la redșteptarea în minte a situațiilor de tot felul, cu cari s'au asociat în viață.

Un coleg, Plopeanu, cânta din flaut. Ajunsese a descifra destul de bine, după note, compoziții de diferite feluri, romanțe, polci, valsuri, etc. Din toate, ce s'a legat mai puternic în sufletul meu cu toate feluritele momente trăite în acea epocă a vieții, a fost un vals de Iohann Strauss: *Fire de artist*.

Și astăzi, după atâta vreme, când îi auz primele sunete ale începutului, mă simt mișcat, transportat, deodată ca prin un farmec, în acele zile pline de rezonanță emoțională covârșitoare. Și deodată se desfășoară înaintea mea lumina uitată a vieții de studiu din gimnaziu și liceu. Și ceea ce este imposibil de redat în cuvinte, ceva din vibrația unei note emoționale, de o nuanță ascunsă în adâncimile nepătrunse ale inconștientului, ceva din vraja trecutului tânăr, pe care îl credeam mort. Ecoul lui răsună. E viu. Il recunosc, îl re trăiesc.

Invierea aceasta mi-o produc uneori intenționat. punând la gramofon placa pe care e înregistrat valsul lui Strauss: *Fire de artist*. Nu-e mai frumos decât *Dunărea albastră*. Dar el îmi vorbește mai adânc, mai simpatic, mai dulce de o clipă a trecutului meu. Iar când întâmplarea face să-l aud pe neașteptate, surpriza mă străpunge ca un glas de chemare al unui prieten pierdut.

II.

ALTĂ SALĂ DE MEDITAȚIE

Sunt în cursul superior. Mă văz la locul meu, la o masă, în altă sală de meditație, în partea opusă a clădirii. O sală mai mică.

Gândul întors spre acea epocă a vieții, mă găsește frământat, aș putea zice azi, cu multe preocupări, în direcții diferite. Orcât de diferite, însă, ele trăiau cuprinse armonice de acelaș clocot sufletesc firesc al puterilor de expansiune ale vârstei.

În evocarea momentului stării generale de suflet de atunci, tremură fiorul aparițiilor de umbre ale tatălui lui Hamlet și Banco. Cetiam mult din Shakespeare.

Incepusem să mă servesc de limba franceză în lecturile mele. Cunoșteam mai tot ce apăruse în *Bibliothèque Nationale* din literatura franceză, din Shakespeare, din Goethe, din Schiller. Umblam pela anticari să găsesc cărți de valoare cu preț mai efitin. Eram un client foarte cunoscut al lui Alcalay, pe care îl găsiam totdeauna plimbându-se prin fața rafturilor de cărți vechi așezate într'un colț al clădirii, cam în apropiere de locul unde este azi Socec și Palatul Poliției.

De acolo mi-am procurat, între altele: *Méditations poétiques* de Lamartine. Notele explicative, puse după sfârșitul fiecărei poezii, unde se arăta în ce împrejurări

au fost scrise, mă fermecau cu intimitatea lor ce mă transpunea în emoția ce dicta poetului strofele lui mișcătoare.

Graziella și Raphaël îmi apăreau ca o continuare a confesiunilor lui palpitate din notele creației lui poetice.

Alături de vibrațiile sentimentului, se încordau puterile gândirii să prinză ceva din înțelesul lumii în cărțile ce ocupau atunci atenția timpului, ca *Force et Matière* de Büchner, operele lui Haeckel, și altele. Temeiurile subversive ale materialismului ispiteau spiritul, suflau să stingă luminile credinței vechi. Trebuințele inteligenței, nebăgate în seamă de oficiul catedrei de filosofie, își căutau mulțumirea firească în mijloacele ce le puneau în cale întâmplarea. În haosul logic pretențios al confuziilor și contrazicerilor inconstiente, veniau cu licăriri lor de fulgere ale gândirii, profundele cugetări ale lui Blaise Pascal, cari lărgeau mintea să cuprinză concepțiile infinitului mare și infinitului mic.

O gimnastică curajoasă a spiritului exercita puterile de pricepere, mai mult decât figurile de sărituri și contorsiuni la aparatele sălii de gimnastică întăreau puterile corpului.

N'au fost fără folos nici alunecările greșelilor, nici căderile în absurd ale iluziei și încrederii oarbe în sine.

*

Printre toate frământările minții în căutarea unui luminis spre adevăr, se înfiripau trebuințele constructive ale muncii și ale creației.

Acolo, în acea sală mică de „meditație“, am început să învăț, din o pornire proprie, limba engleză, la care nu îndemna nimic din cerințele organizării învățământului.

Probabil, din trebuința curiozității de a ceti pe Shakespeare în original, am întreat pe profesorul de limba

franceză din cursul superior, Lacroix, care da lecții particulare și de englezește, să-mi recomande o carte, de pe care să pot învăța singur, fără profesor, limba engleză. El mi-a recomandat *L'anglais à la portée des enfants*, de Robertson. Și m'am chinuit, cu răbdare de mucenic, să prinz din explicările cărții, modul de a pronunța cuvintele englezești. O aproximație foarte aproape de nimic, la urma urmelor.

*

Dar altă faptă mai îndrăzneată se conturează înaintea mea cu un zâmbet întrebător: „Îți aduci aminte?”

Da, îmi aduc aminte. În sgîmotul acelei săli de inter-nat am început să scriu o dramă în cinci acte, cu subiect istoric luat din o nuvelă a lui N. Gane: „Timuș și Domnița Ruxandra”.

Chipurile și scenele acelei drame m'au urmărit pretutindeni și se zugrăviau, în ochii și auzul meu, în orele libere și de recreație.

Am purtat-o cu mine, în mine, și după ce am eșit din liceu. Și mă găsesc scriind la ea, uneori, în câte un colț al sălii de disecție a Facultății de Medicină, la care m'am înscris în primul an de Universitate.

— Ce faci tu acolo?

Mă întreba unul din colegii mei din liceu, care a studiat medicina cu sîrguință și a ieșit un mare doctor de copii, Pană (Pandele) Vlădoianu.

Și când a văzut ce făceam — tocmai scriam o scenă de dragoste între Timuș și Domnița, în o grădină a palatului:

— Cu de astea te ocupi tu? N'ai mai isprăvit? Așa o să ajungi tu doctor? Hai, mai bine, până o veni profesorul, să terminăm disecția, începută, a antebrațului.

III.

RAPORTURILE CU COLEGII.

Ating aci o problemă de psihologie cu date din experiența vieții: efectele emulației.

Ce raporturi de stări sufletești face să se nască în conștiință acea emulație ce se produce în mod firesc între caracterele puse fatal în fața aceleiași ținte de atins, în perspectivele vieții? E totdeauna un sentiment de trufie și îngâmfare în cel care trece înainte, și unul de umilință și invidie în cei rămași în urmă?

Găsesc în notele caetului depe vremuri, cu caracterul lor de date *trăite*, unele elemente de *reflexiune* asupra acestei întrebări. M'a făcut să mă gândesc la ea o pagină din Alfred de Vigny, care m'a surprins.

Rândurile pe cari le citez din *Alfred de Vigny*, mă pun cu mintea în o situație sufletească, deosebită de a lui, ba chiar contrară, din anii mei de școlar în liceu.

„Timpul cel mai nenorocit al vieții mele, zice el, a fost acela din colegiu, pentrucă, întrecând pe colegii mei la studii, ei se simțeau umiliți, văzându-se inferiori unuia mai tânăr decât ei, și aveau pică pe mine, mă urau. Asta m'a făcut morocănos, trist și neîncrezător“.

Probabil, A. de Vigny nu distanța pe conșcolarii săi numai prin superioritatea studiilor, se distanța singur de ei și prin simțul înăscut de mândrie al unei aristocrații

istorice reale, desigur, dar poate cam exagerate de dânsul ca vechime și însemnătate.

Trufia „sângelui“ s'o fi manifestat astfel că a putut provoca în camarazi o aversiune, pe care el o lua drept ură născută din invidia pentru superioritatea lui intelectuală.

Raportul sufletesc determinat de diferențele valorilor așezate pe scara ierarhiei meritului, nu produce întotdeauna, în mod necesar, acel sentiment de invidie și ură, de care se plânge A. de Vigny, și care, cred, că în adevăr, poate reduce viața de școală la un adevărat infern.

În amintirile mele de școlar nu găsesc această tristă experiență.

În tot cursul liceului am fost întâiul sau pe linia întâia a clasei. În cursul inferior mă întrecea un singur elev, cu care eram, de altfel, în buni termeni de prietenie. Mă sileam să-i iau înainte, fără izbândă. Aveam amândoi cele mai mari note, aproape egale, dar de undeva răsăria un *plus* de valoare și de merite, care îl menținea la locul de întâietate nediscutabilă. Era, ce e drept, ceva mai în vârstă decât mine, dar, pe deasupra, era muncitor, conștiincios, inteligent și mă lăsa totdeauna, măcar cu o liniuță, în urmă, al doilea la clasificarea generală.

În cursul superior, însă, deodată s'a prăbușit. A rămas în urma mea, dinceince mai în urmă. Am luat locul întâiu în clasă, până la sfârșitul liceului: cu premiu și coroană nu numai la clasificarea generală a studiilor programei școlare, dar și la obiectele facultative, cum eră atunci limba italiană, predată de neuitatul învățat Frollo, ba și la unele dexterități, mai ales la muzică.

Cu toată situația mea stabilită de întâietate, între colegi, timp de un șir de ani, în tot cursul liceului, n'am simțit din partea lor cea mai mică ostilitate. Luau situația distanțării ca ceva de sine înțeles, ca ceva natural.

și mulți din ei căutau să se folosească de ea. În sălile de meditație ale Internatului Liceului Matei Basarab, atunci pe Calea Rahovei, adesea se adunau împrejurul meu, mai obișnuit seara, câteodată și dimineața, înainte de a pleca la Liceu, colegii mai slabi, unii cu câte-o nedumirire de moment, să le explic lecția mai ales la matematici, câteodată să le traduc în latinește. Și o făceam bucuros. Nu-i jena deloc distanța întâietății dintre mine și ei.

Și nu-i supăra, așa ca să mă ostilizeze, nici o altă distanță, pe care o puneam între mine și ei un fel de *rezervă*, de *retragere în mine*. Efect inofensiv și nevinovat, nu al mândriei, ci al temperamentului. Nu luam parte la jocurile lor, decât foarte rar. Și atunci se releva faptul cu sgomot, ca un eveniment. Dar asta, dacă era o meteahnă — și era de sigur una pentru educația mea fizică — ea era veche; aș putea zice organică. Din fragedă copilărie nu prea mă jucam cu cei de vârsta mea. Imi găseam distracția singur.

Din cauza puținelor mele raporturi personale cu mulți colegi, era natural să nu le cunosc particularitățile individuale, mai ales când ei aveau cât de puțin interes să nu și le dea în vileag. Nu aveam nici o dorință de a le iscodi defectele, încă și mai puțin de a-i necăji și a le face sânge rău, atingându-i la coarda simțitoare a slăbiciunilor lor.

Situația asta „abstractistă“, m'a făcut odată să comit o „gafă“ jignitoare, pe care nu mi-am iertat-o niciodată, și la care și acum mă gândesc cu părere de rău.

Explicam lecția de matematici, în sala de meditație, pentru mai mulți colegi adunați în jurul meu la tablă, pe care scriam. După explicație, unul din ei — mi-aduc aminte numele lui, Alexandrescu — cere să repete și el demonstrația, ca să vadă dacă a înțeles. Ia creta cu

dreapta, și, văzând că tabla nu e bine ștearsă, lasă creta din dreapta, și ia buretele cu aceeași mână, fără să se servească deloc de mâna stângă. Se pierdea timp și nu înțelegeam de ce.

— Dar iea, Alexandrescule, buretele cu mâna stângă... și dă mai repede... Parcă ai fi ciung!

Alexandrescu, se făcu roșu. Nu zise nimic. Dete mai repede, nervos, cu mâna dreaptă, să șteargă tabla. Ceilalți colegi îmi făcură semne. Mă uitai mai bine la el. Săracu! Era chiar ciung de mâna stângă! Mi-am mușcat buzele de ciudă pe mine însu-mi. Mi-a fost rușine să-mi cer atunci scuze. Mi se părea că atrag atenția mai tare asupra betesugului ascuns. El a înțeles că n'am vrut să-l jignesc, că nu știam nimic de infirmitatea lui. O jenă, firește, s'a coborât, între noi. Și multă vreme nu știam cum să mă port cu el mai delicat, mai amabil, ca să-i dovedesc simpatia mea colegială, sentimentul meu de atenție, de prietenie.

UN ELEV UNIC IN FELUL LUI. — „CONTROBONȚ,
RĂCANILOR“!

Era în cursul superior. Numele aproape mi s'a șters din memorie. Spirescu mi se pare. Dar cuvintele, pe care le striga cu glas de bucium, îmi răsună și acum în ureche, — „Controbonț, răcanilor“!

„Răcanii“, erau toți elevii din cursul inferior, „Controbonțul“ era contribuția zilnică la care îi supunea pe toți, pe rând ori odată, după cum îi dictau interesele momentului.

„Contribuția“ consta, mai întâiu de toate, din o parte a tainului de pâine ce se da fiecărui bursier ori solvent la masa comună a internatului. La „controbonțul“ ăsta trebuia să se supună, la nevoie, și colegii lui din cursul superior. Dela masă, porunca să-i aducă fiecare nu numai pâine, dar și ce se mai putea pune deoparte: brânză, fructe, etc.

La strigătul „controbonț, răcanilor“, toți alergau și-i aduceau porția păstrată pentru dânsul. Și mânca controbonțierul după masă, mai mult decât mâncase la masă. Masa era pentru el un mezelic.

Era voinic, trup mijlociu, puternic, cel mai tare la gimnastică. Săriturile la cal, sborul dela un trapez la altul,

ridicarea în mâini pe scări, învârtita peste cap la fus, erau celebre. Toți le priveau cu gurile căscate.

La trântă nu se lua nimeni cu el. Trântia la pământ doi-trei, deodată.

Avea un semn la degetul mare dela mâna dreaptă: puțin mai jos de unghie, era despărțit în două, lățit, cu două unghii neisprăvite, împreunate.

La toți le era frică de el. Toți i se supuneau ca robii. Nimeni nu crâcnia. Erau supuși, răbdători, muți.

Când „controbonțul“ dela masă întrecea trebuințele lui, măsurate fatal de natură, nu da îndărăt nimănui partea ce nu-i mai folosea. Era în curtea internatului o cățea, rea de mama focului. Ii ducea ei și puilor ei tot ce prisosea. Și cățeaua, cu puii ei din două generații, din cari unii mari și răi tot ca mama lor, se bucurau grozav când îl vedeau. Vreo șapte cozi, unele stufoase ca niște steaguri turcești, se ridicau în sus și se băteau prietenos, anunțând șapte guri deschise, rar sătule.

Cățeaua și puii ei aduceau servicii internatului, că păzeau zidurile, să nu sară nimeni peste ele, din afară ori dinnăuntru. Singurul ce avea liberă trecere, era „controbonțierul“, care nici atunci nu trecea cu mâna goală printre ei.

„Controbonțul“ nu era numai din lucruri de mâncare. Ii lipsea vreo dată creion, penițe, toc, cerneală, hârtie, compas, linii? Cerea cui are. Da ordin să i se aducă. Avea aghiotanți devotați, credincioși. Ar fi intrat și în foc pentru el, când le-ar fi poruncit — de frică să nu-i bată. Ii executau poruncile cu sfințenie, ba și intențiile. Și câte odată treceau dincolo de ele, din zel, ca să-i câștige încrederea. Nu și prietenia. La asta nu aspirau. El era „stăpânul“, ei supușii, robii. Cel mult se așteptau să-i primească în cercul lui, ca să-i vadă „lumea“ cu el la sfat, la plimbare, la împărțirea poruncilor.

V.

IN GAZETĂRIE

1. La ziarul lui Dumitru Brătianu „Națiunea“.
2. Redactorii ziarului. Articolele mele.
3. Personalitatea lui Dumitru Brătianu.
4. Colaborări la alte ziare.

I.

LA ZIARUL LUI DUMITRU BRĂȚIANU „NAȚIUNEA“

La două ziare am colaborat mai permanent în tinerețea mea cea dintâi, ca student. La unul serios, foarte serios: „Națiunea“ lui *Dumitru Brătianu*, și la un ziar umoristic: „Scaiul“ condus de *Atanasiade*, celebrul avocat și profesor la Facultatea de Drept, un om care, cu toate neajunsurile diformității lui fizice — mic, cocoșat, cu picioarele strâmbe, un fel de Triboulet, — învingea toate inconvenientele înfățișării sale trupești, cu deșteptăciunea spiritului său ager.

Deosebit de ziarele de mai sus, am mai scris, fără continuitate de colaborare, și la alte ziare de pe atunci, la *Românul*, la *Binele Public*, la *România Liberă*, etc.

Amintirile mele dela „Națiunea“ se leagă de numele marii personalități a lui *Dumitru Brătianu*.

Eram student la Litere. Unul din profesorii mei, Petre Cernătescu, de Istorie, m'a recomandat lui Dumitru Brătianu, „să dau ajutor“ la ziarul pe care distinsul om politic, fost șef de guvern, îl scosese, ca să lupte contra fratelui său Ion Brătianu, și el, la rândul său, șeful guvernului în acel moment.

Primul gând, al chemării mele, pornit din nevoie stridentă, a fost... să mă ocup de administrația ziarului.

— Dar nu mă pricep.

— Nu face nimic, zise Brătianu, zâmbind cu atrăgătoare cordialitate. Cu atât mai bine! Nici noi nu ne pricepem. Ne vom învăța unii pe alții.

Am făcut haz de glumă și am primit însărcinarea.

Cu spiritul lui de o finețe vioae, pătrunzătoare, D. Brătianu se exprima uneori în ironii mușcătoare. Am asistat odată la o executare spirituală, fulgerătoare, a lui Ventura, care făcea parte din redacție. Autorul celor „Doi ochi am iubit în a mea viață“, (a cărei parodie, inspirată din chipul autorului, vorbea de „doi ochi...“ unul chior și altul cu albeață, —) era socotit, se vede, de Brătianu ca unul ce-i cam place să ia propria-i fantezie drept adevăr obiectiv. La o ședință de redacție, Ventura vroia să raporteze ceva dela o manifestație sau întrunire publică.

Înainte de a începe povestirea, el întrebă pe cei de față:

— A fost cineva din Dvs. acolo?

— Nu?

Atunci, Dumitru Brătianu, repede, luându-i înainte:

— Acum poți să spui ce vrei, fără teamă de contracuzare.

Administrator de ziar!

Mi-a tocmit ca profesor un francez, să-mi dea lecții de contabilitate.

Am învățat ținerea socotelilor, m'am ocupat de aproape, serios, de administrația ziarului. Și D. Brătianu părea mulțumit. Avusese înainte un administrator priceput, care i se păruse, pe semne, că-i *prea* priceput, și că, din cauza asta, mergeau treburile cam rău. A voit să recurgă la un tânăr *fără experiență*. Și pentru asta ceruse prietenului său politic devotat, prof. Cernătescu, să-i recomande un student pe care-l cunoaște ca băiat de treabă, serios, muncitor.

Dar când am dat ochii cu el întâia oară, nu mi-a vorbit nimic de ziar.

Mi-a vorbit numai de prepararea băieților lui, dintre care mi-aduc aminte foarte bine de Dan, băiatul cel mare, un caracter delicat, bun, blând, prietenos, și de copilul cel mic, Stroe.

Cu Dan m'am întâlnit în urmă, puțin, în trecut, în Parlament. El era pe atunci deputat, eu, senator.

Azi nu mai știu nimic de nici unul.

REDACTORII ZIARULUI. ARTICOLELE MELE.

Imi aduc aminte cum am început să iau parte și eu la *redacția* ziarului. Nu făceam chiar parte, cu rol și rost hotărît, din alcătuirea „redacției“, care era compusă din Bordeanu, prim-redactor, Ventura și profesorul Anghel Demetrescu ca scriitori de temei, și încă unul, mai tânăr, Simionescu, (cu adausul, mi se pare, de Râmnicéanu).

N. Bordeanu, vechiu devotat al lui Dumitru Brătianu, fusese cu acesta la Constantinopol, în timpul când Brătianu era ministru al țării acolo, și se întorsese cu el la București, nedespărțit soldat în luptele lui politice, supus credincios al directivelor date de marele patriot, pentru care avea un cult.

Statornicia caracterului lui Bordeanu era o trăsătură constitutivă a naturii lui întregi. În micile arătări ale vieții zilnice, el era o fire tabetlie.

Venia de dimineață la redacție, de obicei exact, la aceeași oră. Se așeza pe acelaș scaun la masa de lucru, își așeza bastonul sau umbrela în acelaș colț al odăii, își lua regulat cafeaua neagră, câteodată și o plăcintă cu carne proaspătă.

Și așa de legat era de aceste mici tabieturi, că cea mai neînsemnată schimbare îl deranja în funcțiunile lui mintale.

Odată găsește fotoliul dela masa lui de lucru, ocupat de o persoană străină. Nu-i venia să-i zică să se scoale. Se plimba de colo până colo prin cameră, nerăbdător, grăbit a se apuca de lucru, tot privind la scaunul lui. — Dar nu-i venia nici să se așeze și să se apuce de lucru pe alt scaun.

Până a băgat de seamă cel care îi luase locul, din privirile lui, din răspunsurile lui distrate.

— Mă iartă. Ți-am luat locul, mi se pare...

Bordeanu, râzând jenat, afirmă discret din cap și se repezi să-și ia locul în primire, concentrându-se asupra scrisului.

Articolele de fond făcute de redactori, adesea chiar de Bordeanu, treceau toate pe sub ochii scrupuloși ai lui Dumitru Brătianu, care uneori le schimba, ștergând, adăugând, de nu și le mai cunoștea autorul.

Chiar pe Bordeanu, care intrase în modul de a gândi al lui Brătianu, și era deprins cu felul lui de censură tranșantă, l-am văzut uneori coborîndu-se dela controlul autoritar al lui Brătianu, cam schimbat la față, încurcat, nemulțumit, probabil de sine, trebuind să-și refacă articolul.

Ce să mai zic de ceilalți? •

Uneori articolul, refuzat, nu mai era timp să fie înlocuit cu altul.

Pentru cazuri de acestea, Brătianu, care, de altfel, scria și el din când în când câte-un articol — recunoscut prin vigoarea stilului înalt, energic, inflăcărat, — a recurs la un mijloc de prevedere: să aibă un articol de rezervă, scris de mai înainte, despre o chestie oarecare, mai generală, potrivit pentru orice împrejurare.

Și pentru treaba asta, el a crezut că poate să mă însărcineze pe mine.

Mai publicasem înainte, în „Națiunea”, unele mici no-

țițe, recenzii, dări de seamă de ședințe academice. Dintre acestea, de una, mai lungă, îmi aduc aminte. Am reprodus din memorie, fără să fi luat un rând de note, exact, un discurs ținut la Academia Română de profesorul fizician Bacaloglu, cu ocazia Recepției lui în acea instituție. Faptul a fost remarcat. Probele acestea și, poate, laudele lui Petre Cernătescu, profesorul universitar, care mă recomandase lui Dumitru Brătianu, au determinat, pe semne, pe dificilul publicist și scrupulosul om politic să-mi dea o sarcină așa de onorătoare, dar și atât de grea.

M'am achitat de ea, se vede, convenabil, în bună parte.

Dar mi-aduc aminte de impresia ce a lăsat, în special, unul din articolele mele, asupra „presei“, era să zic asupra „opinie publice“.

În rubrica de recenzie a ziarelor, am citit în unul din „confrăți“, cam următoarea apreciere:

„Națiunea“ a isprăvit cu toate chestiile depe pământ: la ordinea zilei, și s'a ridicat în sfere siderale, mai presus de necazurile și grijile noastre de toate zilele. N'oputem urmări la înălțimile astrale unde planează. Suntem nevoiți să ne coborîm și să trecem la ceilalți confrăți mai terestri“.

Despre ce tratam? Nu mai știu.

M'am cam rușinat în sinea mea. Dar nimeni nu mi-a spus nimic în „redacție“, — nici Dumitru Brătianu.

De o singură, fină și glumeață observație a lui mi-aduc aminte, relativ nu la aceste articole de fond, ci la o notiță critică, în care sfichiuiam, se pare, cam întepător pe autoarea unei teze de licență. Rudele sau prietenii autoarei s'au plâns lui Brătianu.

Acesta nu mi-a spus nimic, atunci. Dar după câțva timp, deschizând odată ușa redacției, și dând cu ochii de mine, îmi spuse repede, din prag, cu ton de glumă usturătoare:

— Ei, pe cine ai mai săgetat?...

Și răsând scurt, a trecut la altă vorbă, cu altcineva.

Curios aș fi să răsfoiesc acum colecția ziarului *Națiunea*, să văz dacă mai recunosc partea mea de contribuție la redactarea aceluia ziar; să văz, în special, articolele mele de fond, cu subiecte, unele afară din actualitatea politică imediată, altele tratate în mod abstract, filosofic.

Dintre redactorii *Națiunii*, deosebit de N. Bordeanu, am cunoscut mai de aproape pe Anghel Demetrescu și pe Simionescu (Râmnicăneanu).

Anghel Demetrescu era un profesor eminent, un scriitor distins și, mai ales, un „causeur“ extraordinar. Citise și citea multe, și știa să povestească. Era un erudit, cu un fermecător dar de vorbă, în tonul familiar al intimității. Cu el, nu ți se mai ura să-l asculți și nu te obozia niciodată. Distractiv și instructiv, totodată, trecea de la chestie la alta, cu o legătură de idei, al cărui secret era în spiritul lui enciclopedic și plin de imagini concrete.

Dela el mi-a rămas, în coloanele „*Națiunii*“, o amintire personală. Deși „colegi“, dragă doamne, — de redacție — Anghel Demetrescu a combătut în ziar trimiterea mea ca bursier al Statului la studii în Germania, pe cuvântul că nu cunosc bine limba germană.

E drept că nu știam nemțește. În liceele noastre, pe atunci, limba germană era obiect *facultativ*, ca și italiana. Pe când la limba și literatura italiană, însă, am urmat până la sfârșit — o preda învățatul Frolo, de o erudiție fermecătoare și cu o metodă inteligentă, vie, — la limba germană am urmat numai un an. Profesorul care o preda, un avocat, avea o metodă din cele mai plicticoase, lipsită de rezultate cât de puțin apreciable. Declama regulile gramaticale, fără aplicații și exerciții practice.

Cu toate acestea m'aș fi chinuit să învăț și singur limba germană, cum am făcut cu limba engleză, dacă

aș fi prevăzut că odată, ba în curând, voi avea nevoie să mă servesc de dânsa. Și Anghel Demetriescu scria, din cauza asta, cu aparență de dreptate, că Statul mă trimite în Germania „la icre verzi“. Și spunea cunoscuților:

— Dacă s'o întoarce Găvănescul dela Berlin cu diplomă de doctor în filosofie, eu îl pun la icoană și mă închin la dânsul.

Bietul Anghel Demetriescu vorbea din experiență. Fusesse și el în Germania și se întorsese fără nici un titlu.

Plecarea mea la Berlin a fost în toamna anului 1883.

Deci amintirile mele despre „*Națiunea*” datează din acea epocă.

Eram de 23—24 ani.

III.

PERSONALITATEA LUI DUMITRU BRĂTIANU

Asistam uneori la câte o ședință de redacție, în biroul lui Dumitru Brătianu.

L-am auzit odată citindu-și un articol.

Doamne! Cu ce profundă, vibrantă emoție!

Și fondul și tonul convingerii, și înlănțuirea faptelor, a ideilor, a imaginilor, te cuceriau, te sguđuiau, te cutremurau. Era ceva supraomnesc în flacăra marelui suflet al genialului patriot, care aprindea sufletele auzitorilor. Pentru un tânăr, mai ales, era ceva cu totul nou și de neuitat. Atâta sinceră înfiorare a simțirii, nu-mi aduc aminte să mai fi văzut la alt om. Mi-a rămas ca amintirea înfrigurată a unui contact dumnezeesc cu *sublimul*.

Și trebuie să observ că impresia produsă de personalitatea lui Dumitru Brătianu, atunci, asupra mea, nu era mai deloc crescută din ecoul asociațiilor de idei urzite din amintirea peripețiilor vieții lui de mare patriot, de adevărat erou al luptelor naționale, în timpuri grele de re-deșteptare și îndrumare a conștiinței neamului.

Tineretul, în genere, ignorant față de trecutul oamenilor mari cari ocupă scena politică a prezentului, măsoară valoarea lor personală aproape numai după efectul acțiunii lor asupra momentului actual.

Ce știam eu despre enorma desfășurare de energie na-

țională a lui Dumitru Brătianu, înainte de 48 și după 48. În străinătate, în Anglia și în Franța, mai ales; de legăturile lui curajoase, chiar prea îndrăznețe cu revoluționarul italian Massini, refugiat pe atunci la Londra, care voia să înjghebeze un front internațional al popoarelor mici subjugate, pentru cucerirea libertății lor, plan așa de temerar, în acel timp, încât de inițiatorul lui, deochiat, nu prea îndrăzneau să se apropie, pe față, ca de un ciumat, alți luptători naționali de ai noștri?

Ce știam de neliniștitele lui alergături și intervenții, parte directe, personale, parte prin Scrisorile și Memoriile lui, azi ilustre, adresate personalităților mari politice, din Anglia și Franța, scrisori cari provocau în Anglia interpelări în Camera Comunelor, în favoarea cauzei românești, iar în Franța făceau să se cutremure de emoție sufletele marilor scriitori, profesori, oameni de stat?

Ce știam de exilul lui de 9 ani, după 1848, întrebuințat tot în serviciul intereselor neamului său; de intrarea lui pe furiș în țară, la 1854, de fuga lui din nou la Londra, de toată sbuciumata viață a unui mare suflet de român. Închinat cu totul aspirațiilor naționale?

Despre tot ce au lucrat, au suferit, au biruit, în parte. Luptătorii neamului, tineretul rar dacă aude ceva mai peșir despre ei înainte de moartea lor. La înmormântarea lor, când mai tac invidia și gelozia, se adună, în sinteză grăbită, frânturile de viață risipită, atât cât permite sau îndeamnă egocentrismul vorbitorului de ocazie.

Târziu, după moarte, începe să se ridice și să se limpezească chipul dispărutului, să i se lămurească trăsăturile scoase la lumină din negura patimilor, din ceața uitării.

Și atunci începe uimirea, mirarea și admirația. Se înfiripează gloria. Ca un titan iese la suprafață, din valuri, geniul, apoteozat de admirația noilor generații.

Așa este acum, când scriu aceste rânduri (Mai 1934), ceasul lui *Dumitru Brătianu*.

Ce uriașă se înalță ființa lui morală în viața politică a României!

În emoția ce stârnea glasul simțirii lui curate și profunde asupra mea, nu răsuna însă nimic din armonicele glorioasei lui înfățișări istorice de azi. Era efectul direct al forțelor sufletești ce radiau, în mod firesc, din personalitatea lui superioară.

Și cât de puțin era judecat în valoarea lui politică de generația mea, atunci, o constat din faptul că moartea lui, la 1892, s'a întâmplat la 4 ani după întoarcerea mea în țară dela studii din Berlin, pe când eram profesor la Iași; și cu toate acestea, nu-mi aduc aminte de vreo mișcare care să aibă atenție a spiritului public în zilele de doliu ale încetării lui din viață.

Oricât ași fi fost de absorbit de munca primilor ani ai profesoratului meu, când a trebuit, în cei trei ani, dela 1889—1892, să croiesc clădirea celor trei cursuri ale celor trei științe constitutive ale catedrei mele — psihologia, pedagogia și estetica, — pe o temelie personală, unitară, sistematică, tot mă mir și nu înțeleg cum de n'am căutat să-l văd după întoarcere, așa cum l-am vizitat la plecarea în străinătate. Poate din jena unei timidități a firii mele? Ori l-am căutat și am uitat? Asta ar fi explicabil numai în cazul că n'am avut prilejul de a-l revedea. Căci o întâlnire cu el ar fi rămas neștersă în amintire.

IV.

COLABORĂRI LA ALTE ZIARE.

Afară de „*Națiunea*“, și deosebit de colaborarea mai regulată la ziarul umoristic *Scaiu*, despre care voiu vorbi mai departe, notez aici, în treacăt, — pentru că îmi viu în minte și ca să nu le uit — câteva trecătoare, scurte. raporturi ale mele cu alte ziare.

Pe când eram încă la studii în Berlin, am scris la „*Românul*“, unde cunoșteam puțin pe Gion, un studiu asupra lui Friederich cel Mare intitulat: *Filosoful dela Sans-Souci*, apărut în mai multe numere, cu prilejul unei comemorări a marelui rege al Prusiei, când s'a publicat în Germania numeroase scrieri omagiale amănunțite, în special o monografie însuflețită a filosofului *Ed. Zeller*, autorul celebrei *Istorie a Filosofiei la Greci* și profesor cu mare autoritate la Universitatea din Berlin.

Micul meu studiu ocazional trebuie să fi apărut în 1884 sau mai sigur între 1885—1887.

Am mai publicat, n'aș putea preciza nici asta când, și probabil tot în *Românul*, un alt studiu critic asupra unui *Proect de reformă a învățământului*, pus pe atunci în discuție.

*

* *

În „*România Liberă*“, ziarul lui Dim. Laurian, Ștef. Mihăilescu, etc. de astădată desigur înainte de a pleca la Berlin, am publicat, prin mijlocirea lui Delavrancea, redactor la acel ziar și pe care îl cunoșteam și din întâlnirile noastre la Institutul Internat de Domnișoare, condus de D-na Elena Miller-Verghi, o dare de seamă despre *Desvelirea Statuei Libertății dela Ploști*.

Intr'un alt ziar „*Binele Public*“ am publicat impresii, cu aluzii usturătoare și întâmplări personale, dela o zi de examen la o școală primară de fete (din Clementa), ca să pun în evidență prostia unei profesoare. În neastâmpărul meu juvenil, instigat nu știu de ce îndemnuri „extra-școlare“, am intervenit în examen — cum se obișnuia pe atunci — din public, cu întrebări, cari au pus în mare încurcătură pe profesoară — o vajnică olteancă arțăgoasă — și au scos-o din sărite.

Tocmai atunci s'a întâmplat să vină și să asiste mai departe la examen însuși Ministrul Instrucției, V. A. Urechie. Acesta, după ce a stat cât a stat, când s'a sculat să plece, a fost interpelat, cu ton răspicat, de profesoară.

— Ați fost mulțumit, Domnule Ministru?

— Dar de ce mă întrebi?

— Fiindcă, uite, domnul de colc (arătându-mă pe mine) mi-a făcut aici boclucuri cu niște întrebări...

Ministrul, care era și profesor la Universitate, cunoscându-mă, poate, din vedere la cursuri și văzându-mă, zâmbind, poate chiar gata de a da replica:

— De, Domnișoară... Părerea mea de moment?... Eu viu, stau puțin și plec. Publicul, care asistă mai îndelung, e mai în măsură să judece.

Și ieși.

Ce am scris atunci în acel articol, nu-mi mai aduc aminte. M'ar interesa nu numai, și nu atât ca fond și cu-

prins. Puțin, firește, și din acest punct de vedere, ca momente de stări de suflet și de gândire din acea epocă. M'ar interesa însă, mai mult din punctul de vedere al formei.

Dam, în special, o mare atenție și îngrijire stilului.

Darea mea de seamă asupra desvelirii *statuiei Libertății* (publicată în „România Liberă“), a fost mult prețuită de scriitorii redacției, mai ales de Delavrancea, care se relevase, de pe atunci, ca unul din marii stilști ai epocii.

Eram absorbit de curentele literare venite din Franța, cu repercusiuni puternice asupra mișcării literare delanoi. Erau la modă frații Goncourt, Flaubert, Alphonse Daudet, Zola. Acesta nu numai ca romancier, ci, în deosebi, ca critic.

Urmăream regulat criticile viguroase ale lui Zola apărute săptămânal în „Figaro“. Și ce mă preocupa în toate lecturile mele, era cu deosebire forma, stilul.

Mă entuziasmam de o frază bine turnată, plină, plastică, precisă, lapidară. O relevam, o reciteam, îmi rămânea în spirit.

Preocupările acelea stilistice de atunci, și-au găsit o exteriorizare și concretizare în acele debuturi literare ca „Darea de Seamă“, de care am pomenit, publicată în „România Liberă“, și probabil și în pamfletul școlar pedagogic în contra institutoarei dela Clemența.

S'or mai fi gășind?

LA „SCĂIUL“. — ASUPRA PERSONALITĂȚII LUI HASDEU

Ne adunaserăm mai mulți împrejurul lui *Atanasiade*, profesor la Facultatea de Drept, și avocat cu renume. Dintre colegi era Dumitru Stănescu, un tânăr plin de spirit, care s'a stins de timpuriu, după ce a încercat să îmbrățișeze cariera didactică, și Anton Lupu Antonescu. Dintre ceilalți, mai în vârstă, îmi aduc aminte de N.

Țincu și de un avocat înzestrat cu darul umorului, Ghițescu.

Se țineau ședințe regulate, în care venia fiecare să-și citească ce adusese pentru „Scaiul“.

Ce mi-a rămas din timpul campaniei duse de acest ziar umoristic, a fost șarjele îndreptate mai ales încontra lui *Hasdeu*, pe care îl prezentau cu barba mare ca pe un Faust, îndrăgostit după o fată dela mahala. Nu știu cine anume alimenta și cine inspira această descărcare de săgeți în contra marelui scriitor, care a deșertat, și el, multe tolbe de săgeți în contra altora.

Dându-se poziția intelectuală sus pusă în ochii tuturor a genialului om de știință și de litere, se făcea mult haz de glumele pipărate, scrise în contra lui; și asta, pe cât se pare, lui *Hasdeu* îi făcea mult sânge rău.

Eu, personal, n'am scris un rând în „Scaiul“ la adresa lui *Hasdeu*.

Cu toate acestea, nu știu de ce, *Hasdeu* avea mai multă ciudă pe mine decât pe toți ceilalți.

Și când am cerut, odată, dela Facultatea de Litere să mi se elibereze un certificat de studii, trebuitor la cererea unui post în învățământ, *Hasdeu*, care era Decan, a refuzat să-l iscălească.

A aruncat petiția cât colo.

— Să se ducă să-și ia certificatul dela „Scaiul“.

Și doar *Hasdeu* nu avea, principial, nimic în contra ziarului *Scaiul*, ca gen de literatură umoristică. Scosese și el astfel de ziare, în tinerețea lui, unul *Aghiuță* și altul *Satirul*.

Necazul lui *Hasdeu* în contra mea cred că mai venia și dela alt fapt. Se prezentase la *Teatrul Național*, adusă de poetul G. Sion, membru în comitet, o piesă istorică a

mea, începută încă din liceu și terminată în Universitate, pe când studiam, în anul întâiu, la Facultatea de Medicină.

Singurul meu an de studii medicale dealtfel.

Odată cu piesa mea „Ruxandra și Timuș“, sau *Domnița Ruxandra*, a prezentat — ce coincidență fatală — și Hasdeu o piesă cu acelaș subiect.

Unii membri din Comitetul teatral, nu se mulțumiau să laude lucrarea teatrală a unui tânăr începător, susținută nu numai de Sion, care o adusese (fără știrea mea) în Comitet, dar chiar de președintele Comitetului și Directorul Teatrului, ilustrul Ion Ghica.

Dar, având, probabil, vreun dinte în contra lui Hasdeu, care nu-și ținea nici el colții și mușca amarnic în dreapta și 'n stânga, au vrut să-i facă o manifestație ostilă.

Și, în o ședință a Comitetului, în care i se citise și i s'a discutat piesa, unul din membri ar fi zis către ceilalți, așa ca să auză și Hasdeu:

— Apăi, e mai bună, zău, piesa băiatului ăla...

Știind că „băiatul ăla“ sunt eu, Hasdeu numai bucuros nu era să-mi auză numele. Și închipuindu-și, desigur, că nu se poate ca un băețel „ambitios“, care îndrăsnise a-i ieși în cale la teatru cu o piesă cu acelaș subiect, să nu se fi legat de el în nerușinatul ăla de „*Scaiul*“, nu avea ochi să mă vadă, și urechi să auză de mine.

Pe nedrept însă.. Incă odată, n'am scris *nimic* contra lui Hasdeu în „*Scaiul*“.

VI.

DIN TIMPUL STUDIILOR LA UNIVERSITATEA DIN BERLIN

1. In cadrul unei epoci glorioase.
2. Câțiva profesori:
 - Leopold Ranke
 - Hermann von Helmholtz
 - Theodor Mommsen
 - Dubois Reymond
 - Heinrich von Treitschke
 - Ernst Curtius.
3. Georg von Gizycki.
4. Friedrich Paulsen.
5. Câțiva colegi de studii:
 - Colegul japonez: Tejuiro Inoue.
 - Colegul american: Stanton Coit.
 - Colegii români: Nicolae Barbu
Gheorghe Maior.
 - Colegii ruși: Plato Simirenco
Gregor Itelson.

IN CADRUL UNEI EPOCI GLORIOASE

Amintirile iar mă cheamă, cu gestul lor de tinerețe ce nu cunoaște noaptea vremii.

Din lanțul lor, legat cu vraja simțirilor de altă dată, a fost destul doar o verigă s'ating, și iacă vor să curgă șir, una după alta, verigile de aur, prinse de zilele ce n'au pierit: s'au adunat clădind o lume în care cauți câteodată refugiu și azil, când viața îți dă răgaz, îndemn și doruri de alte orizonturi, mai pașnice și mai senine.

Anii mei de studii la Berlin s'au desfășurat în o epocă de mărire și de strălucire a Germaniei. Capitala imperiului devenise centrul vieții politice europene. Universitatea ei, centrul de atracție și de radieră culturală a Germaniei întregi.

Marii protagoniști istorici ai întemeierii unității și imperiului german erau încă în viață.

Puteai încă să vezi pe Bismarck, Cancelarul de Fier, călărind voinicește în Thiergarten, săltându-și în șea înaltul bust uriaș, ca un tânăr, la vârsta de peste 70 de ani.

Puteai încă să vezi, din când în când, apărând la fe-reastra Palatului său, pe bătrânul Impărat Wilhelm I, atunci la vârsta de peste 88 de ani, aclamat de mulțimea

care îl slăvia și se uita la el cu evlavie, ca la icoana sfântă a gloriei naționale.

Și acelaș sentiment îl simțiai și la pătura cultă.

De câte ori, la orele de curs, când se auzia cântându-se imnul național, la schimbarea gărzii dela Palatul din fața Universității, profesorii își întrerupeau prelegerile, și toți, în tăcere pioasă, îl ascultau până la sfârșit. Iar pe figura profesorilor vedeai semnul emoției și al unui gând tainic ce se auzia câteodată formulat încet în popor:

— Cine știe cât o vrea Domnul să ni-l mai țină pe bătrânul nostru Tată!

În adevăr, mult n'a trecut, și la 1888, gloriosul Impărat Wilhelm I a închis ochii la vârsta de 91 de ani. Și odată cu suirea pe tron a impetuosului Wilhelm II, duhul ambiției despotice și al aventurilor riscate a înlăturat dela cârma statului și geniul jenant al Cancelarului de Fier.

În toată durata anilor mei de studii la Berlin — de unde m'am întors în 1887 — am apucat în toiul ei epoca mării glorii istorice a celor doi făuritori ai Germaniei moderne, după 1870—71, cu toate urmările de strălucire ale vieții unui popor în plină ascensiune de consolidare a victoriei și unirii naționale.

La Universitatea din Berlin, metropola culturii germane, sau în raza cercului ei spiritual, se întâlneau somitățile intelectuale, de valoare universală, în toate direcțiile activității științifice.

A-i înșira pe toți, cu notarea aureolei lor speciale, ar fi să fac un adevărat compendiu enciclopedic al unei mari epoci.

Interesul viu al amintirilor personale, însă, selectiv din firea lui, și, poate, uneori pătinitor, se oprește, din toată fuga gândului, la unele chipuri, cari, într'un fel sau altul, au impresionat sfera de atenție a preocupărilor și activității mele intelectuale de atunci.

CĂȚIVA PROFESORI

E natural să mă opresc mai mult în fața profesorilor ale căror cursuri le-am urmat sau pe cari i-am audiat, măcar atât, ca să-mi rămână în spirit o imagine precisă.

E natural, asemenea, să nu uit pe aceia cari au fost examinatorii mei la *examentul de doctorat* și cari, astfel, și-au întipărit adânc în plasticitatea memoriei modul lor de a fi și de a se manifesta în astfel de momente.

E natural, mai presus de toate, să rechem cu drag în amintirea mea pe acei profesori cari mi-au fost nu numai îndrumători *ex cathedra* în căutarea unei concepții generale mai temeinice despre lume și viață, sau în stabilirea adevărurilor de bază nesdruncinabilă a unei științe, ci mi-au devenit, prin lărga lor simpatie umană și prin intima lor apropiere sufletească, izvoare de energie ale vieții mele morale, adevărate puncte luminoase de sprijin spiritual personal, cum a fost profesorul *Paulsen*, sau adevăratul prieten ideal, de neistovită dragoste călăuzitoare și încurajatoare a vieții, ca profesorul *Georg von Gizycki*.

Dar nu pot lăsa ne-amintiți nici pe aceia cari, fără să-mi fi fost profesori, au lăsat, întâmplător, o dâră de lumină în cartea amintirilor, prin simpla trecere a per-

sonalității lor pe câmpul de intuiție al interesului meu intelectual.

E un noroc rar, bunăoară, câte-odată, și o mare fa-voare a hazardului, să fi putut numai zări, încă în viață, o celebră ilustrație intelectuală, care a pus temeliele unei științe.

L'am văzut — și nu mai uit momentul — pe marele istoric *Leopold Ranke*, la vârsta de peste 90 de ani, trecând în o trăsură, îmbrăcat comod numai în halat, privit cu atâta respect și salutat până la pământ de toată lumea.

Am văzut adesea pe marele fizician *Helmholtz*, atunci la vârsta trecută de 85 ani, întâlnindu-l în plimbările lui regulate prin Thiergarten, cu statura lui mijlocie, vân-joasă, plină de vitalitate, privindu-te cu niște ochi mari, a căror atenție urmăria o abstracție dincolo de zări.

Din categoria ilustrațiilor bătrâni ai gloriei științifice — *un adevărat amurg al geniilor* — l-am văzut mai de aproape, aș putea zice în legătură cu sfera activității universitare, pe marele *Mommsen*, bătrân, pe atunci, de peste 70 de ani. Nu mai ținea prelegeri. Conducea numai activitatea unui Seminar de lucrări științifice originale din domeniul istoriei.

Împrejurarea în care l-am văzut mai de aproape, am povestit-o într-o amintire despre colegul dela Berlin, Ni-culae Barbu.

Urmează apoi șirul atâtor celebrități universitare, științifice, filosofice, al căror portret sufletesc se preci-zează în trăsături vii, adâncite în atâtea ceasuri de atență încordare ale anilor de studii.

Eduard Zeller, marele istoric al filosofiei Grecilor, care, deși la vârsta de peste 70 de ani, își ținea cu neobosită vigoare prelegerile de Logică și de Filosofie greacă, și a știut să-și prelungească seninătatea vieții filosofice până la 94 de ani. A fost unul din examinatorii mei la Doctorat.

Fiziologul *Dubois Reymond*, cu scrierile și prelegerile lui de înaltă cugetare asupra „Celor șapte taine ale lumii“ (Die sieben Weltretzel).

Il văz filosofând impresionant, în poză de Faust pe catedră, cu degetul pe tâmplă, sau de Hamlet în cimitir în fața unui craniu.

Sau furtunosul arătos *von Treitschke*, istoriograful Curții, care, cu impozanta lui prestanță și atitudine Gambettiană, transforma, cu tunătoare elocință cuceritoare, catedra în tribună răsunătoare a naționalismului german. Trebuia să te duci cu o oră două înainte, ca să poți găsi loc la discursurile lui în cea mai mare sală de cursuri a Universității.

Notez, numai, ca să nu lipsească din tabloul de amintiri, pe prof. *Ernst Curtius*, directorul Muzeului de Anti-chități, finul și mult simpaticul învățat, fost preceptor al înțeleptului Prinț de Coroană Frideric, pe care boala și moartea prea timpurie l-au răpit Germaniei dela întemeiata speranță a unei frumoase cărmuiri.

Și mă opresc, acum, numai anunțând pe alții, mult mai apropiați de sfera gândurilor și impresiilor mele, cum e, bunăoară, filosoful *Dilthey*, al doilea examinator al meu la doctorat, împreună cu filosoful *Zeller* și cu alți doi profesori, numiți pentru specialitățile secundare, alese de mine: economistul Prof. *Wagner* și filologul Prof. *Tobler*.

III.

GEORG VON GIZYCKI

Întâiul care îmi atrage gândul, cu magnetismul sufletec al unei iubiri aproape supra-umane, este *Georg von Gizycki*, din a cărui cugetare și viață am înțeles, am simțit nobila superioritate a *ideii* de „om“, așa de imperfect realizată în mulțimea ființelor omenesti de pe pământ.

Din armonioasa îmbinare a însușirilor lui trebuie să ne închipuim plăsmuită, în lumea ideilor lui Platon, *ideea de om*, ca *homo sapiens*.

Și, în gândirea creatoare a Ziditorului lumii, acest prototip ideal trebuie să fi fost însemnat ca țintă finală, către care să-și îndrepte legile firii mersul lor, ca să realizeze ființa morală după chipul și asemănarea lui Dumnezeu — *omul*.

Iubirea lui curată, prin nimic motivată din raporturile concrete cu oamenii, avea ceva din transcendența unei vieți suprapământesti, coborită imponderabil pe pământ, ca spirit de înălțare a realității către forme superioare, pe cari ea le simte ca aspirații nedeslușite, dar nu știe, nu poate să le atingă.

Iubirea lui era mai mult decât ce înțelegea Spinoza prin *amor Dei intellectualis*.

Fără să aștepte, în schimb, nimic dela viața de aici.

sau dela cea de apoi, având totuși credința în progresul, în „mai binele“ moral al viitorului ființelor pământești, precum și în eternitatea puterii de perfecționare a infinitului cosmic, iubirea lui se dăruia totală, ca o fericire a *datorici împlinite*, pentru ea însăși, ca o notă de armonie proprie în armonia totală a infinitului cosmic, pe care intuiția lui metafizică o presimțea, o apersepea, dar nu sunt sigur dacă tainic o punea ca sprijin al speranței în o viață viitoare de fericire personală, negată de altfel fățiș de schematismul logicei sale mintale.

Cu atât mai mișcătoare e atitudinea de perfectă desinteresare etică a vieții unui suflet care, și prin cugetarea sa filosofică, a fost un mare etician teoretic al catedrei.

De câte ori privesc, în biroul meu de lucru fotografia lui G. de Gizycki, o liniște sufletească și o încurajare de viață îmi străbate ființa, cu o inspirație de energie a credinței în Dreptatea imanentă, dela o putere invizibilă, de dincolo de hotarele lumii sensibile.

Caut în trăsăturile chipului impresiile amintirii. Caut bunătaea lui în privirile ochilor, în zâmbirea senină, atrăgătoare, ce luminează bărbăteasca înfățișare a figurii încadrate în podoaba unei bărbi negre, resfirate plin pe partea de sus a pieptului.

Văzând acest frumos cap arătos, de bărbat plin de viață și de voinicie, cine și-ar putea închipui că omul acesta era un *infirm*?

Da! Covârșitoarea energie morală a puterilor lui sufletești sta într'un contrast isbitor, nebanuit, cu slăbiciunea, din naștere, a făpturei lui fizice.

Georg von Gizycki a venit pe lume cu o iremediabilă infirmitate trupeză: nu putea să umbie pe bielele lui picioare slabe. Era adus de acasă la Universitate și dela Universitate acasă într'un cărucior, tras de un vechiu servitor devotat.

La Universitate, servitorul, după ce îi curăța praful de pe haine, depus din drum, îl așeza într'un fotoliu special, cu rotile, îl aducea în sala de curs, și, ridicându-l cu fotelul în brațe, îl puneă pe catedră.

Starea aceasta de fatală slăbiciune fizică, fără leac, profesorul de Gizycki o suporta cu o răbdare filosofică în adevăr stoică. Urmărilor ei, câteodată accidentele inevitabile, nu-l desperau, nu-l descurajau, și nici măcar nu-l tulburau. Le lua ca ceva firesc, cu o profundă liniște și supunere desăvârșită la hotărârile Naturii, în acel sentiment superb de cult al Destinului din cugetările lui Marcu Aureliu.

Odată — îmi spunea el, ca de ceva fără importanță, iar vărul său Paul de Gizycki ca de un accident ce putea să aibă urmări serioase — i s'a întâmplat, stând singur la birou și întinzându-se să apuce o carte, să cază, răsturnându-se jos, cu fotel cu tot.

Ce a făcut? N'a strigat. De sunat, nu putea să sune. S'a mișcat, târându-și, oarecum, încet corpul, cu greu, până a ajuns să pună mâna pe o carte din biblioteca ce era aproape, în spatele biroului. Și a început să citească, acolo jos. Și a citit, până a venit servitorul de unde era dus. Intrând în birou, nechemat, servitorul l'a găsit lungit la pământ, și l'a ridicat de jos.

Din partea profesorului nicio plângere, de nici un fel.

— Dar dacă, în cădere, răsturnai, cumva, lampa, și se făcea vreun circuit... îl întrebă, îngrijorat, vărul său Paul?...

— O, nici nu m'am gândit la așa ceva.

GEORG. v. GIZYCKI, LA CURS ȘI ÎN DISCUȚII.

Infirmitatea naturală a profesorului nu ieșea la iveală prin nimic bătător la ochi.

Urca și așezat, de servitorul lui devotat, cu fotoliul

lui special, pe catedră, Georg v. Gizycki, salutându-și ușor din cap auditorii, cu o zâmbire îngerească și cu un prietenos „Meine Herren“, își începea interesanta și totdeauna profund instructiva sa prelegere, cetind-o, la început mai încet, apoi din ce în ce mai cu putere, și câteodată cu ton vibrător de interes intelectual, când avea de precizat formularea vre-unei idei fundamentale.

Avea, de regulă, puțini auditori.

Odată, îmi aduc aminte, s'a întâmplat ca, la intrarea lui în sala de curs, să fie un singur auditor. Acela eram eu, în prima bancă, din dreapta catedrei, despre fereastră.

Profesorul și-a început prelegerea, întorcând puțin capul spre mine. Și, în loc să zică „Meine Herren“, ca de obicei, a zis, pur și simplu:

— „Herr Găvănescul“.

Eram foarte jenat. Mă simțiam parcă vinovat că eram singur.

Curând a intrat în sală, într'un suflet, și colegul american Stanton Coit.

Și după el alții.

Numărul mic de auditori nu era explicabil, și nu era deloc în raport cu valoarea excepțională a prelegerilor.

Nici faptul că Georg v. Gizycki nu era încă profesor *plin*, ci numai *ausserordentlicher Professor*, nu era o explicație suficientă.

Și Paulsen era, pe atunci, tot numai *ausserordentlich*. Dar în sala cea mai mare de cursuri a Universității, *auditorium maximum*, nu mai încăpeau studenții la prelegerile lui de *Introducere în filosofie*.

Să fi fost, poate, pentrucă Paulsen vorbea liber, iar Gizycki cetia?

Am avut și noi, în experiența noastră universitară, în care oratoria de catedră n'a lipsit, cazul unui profesor celebru, care își cetia cursul — și sala lui era plină — Alexandru Odobescu.

Cine l-a apucat, însă, pe Odobescu ca profesor, n'a uitat desigur că o prelegere a lui, de arheologie, era o strălucită pagină literară pe care făcea s'o ascuți numai pentru frumusețea stilului.

Și mai intră, ca element, în efectul lecturii și vioiciunea tonului ce dă iluzia improvizării.

Secretul succesului oratorului de catedră stă, în genere, în arta de a ști să prezinte adevărul științei nu numai clar și temeinic, dar și emoționant, într'un fel sau altul.

Tânărul intelectual se grămădește împrejurul acelei catedre, unde, pe lângă cunoștințe, găsește și o emoție. Nu o caută, dar îl atrage.

Cei care urmăresc, la o catedră universitară, numai fondul științific sau filosofic, sunt puțini.

Avea și profesorul Georg v. Gızıcki ocazia să arate câtă putere de atracție are asupra sufletului adevărul încălzit de o emoție.

În ședințele lucrărilor lui de *Seminar*, unde se discutau probleme filosofice, cu prilejul analizei unei opere clasice de filosofie, se grămădiau studenții de nu mai încăpeau în sală.

Acelaș om, cu aceleași slăbiciuni isvorite din adâncimile unei infirmități fizice, — și cari, probabil, influențau, imperceptibil, tonalitatea potolită a cursului — era alt om, când își ridica glasul să accentueze o idee, să documenteze o convingere, să respingă o eroare, să arunce lumina principiilor în calea unei discuții. Atunci se vedea câtă bogăție de informații izvora impetuos din tezaurul erudiției, ca să-și grămădească puterile lor de lumină la puterile logicei, care strângea, în cleștele ei implacabil, absurditatea unei afirmații ce-l nemulțumia.

Nu mai era profesorul care își citește tihnit foile de curs. Era oratorul combativ, care răstoarnă sub valurile elocvenței piedicile insidioase puse în drumul adevărului.

Am asistat odată la o discuție, acasă, între el și vărul său Paul.

Ce tranșant știa să fie bunul, blândul profesor, cu toată seninătatea figurii lui zâmbitoare.

La un moment, Paul, încolțit de argumentele profesorului, exclamă, familiar:

— Jesus Maria!

— Cu „Jesus Maria“, replică scurt și tăios profesorul, încetează orice discuție.

IN OPERA LUI DE CRITIC, DE PROPAGANDIST
ȘI IN RAPORTURILE LUI PERSONALE.

Privind numai mulțimea raporturilor lui personale cu oamenii de știință, din toată lumea, rămâi uimit de enorma activitate ce desfășura și care trecea parcă peste limita puterilor structurii lui plăpânde. Din ce izvor de energie, invizibil, trăgea el această vitalitate supranaturală numai el știa, și Dumnezeu care îl inspira.

Ce neistovită cheltuială de atenție ca *critic* filosofie! Aproape nu apărea o carte, un studiu de filosofie din condeiu vr'unui gânditor, care să nu fie remarcat de prof. v. Gizycki, să nu fie trecut prin lumina criticei lui obiective, și fixat în cadrul problemelor filosofice și în evoluția cugetării.

Se aștepta părerea lui ca o necesitate logică.

În zilele și orele lui de primire, se succedau intelectuali de toate vârstele, interesați, într'un fel oarecare, de problemele etice, ca la un izvor de informații, de încurajare, de inspirație.

Oamenii de valoare filozofică mondială, din alte țări, în trecerea lor întâmplătoare prin Berlin, nu uitau să-l viziteze. Un caz între atâtea altele.

Odată îmi spune el radios:

— Dacă veniai cu zece minute mai înainte, găsi ai pe Mister Bain aici.

Mister Bain, domnul *Bain*, era ilustrul filosof și psiholog *Alexandre Bain*, dela Universitatea din Aberdeen, autorul atâtor opere fundamentale ce au contribuit la formarea gândirii contimporane.

Dar ce era, în adevăr, cu deosebire uimitor, în manifestările activității lui von Gizycki, erau extraordinarele lui relațiuni de scrisori cu oamenii de știință din toată lumea, cu autorii, publiciștii, cu prietenii.

Correspondența prin scrisori cu oamenii era parcă pentru el o trebuință sufletească cerută vital, spre a împlini lipsa puterilor fizice pentru punerea în contact cu ființele la cari se ducea gândul și dragostea lui.

Măcar prin câteva rânduri, scrise așa cum scria el, frumos, mărunț, fin, caligrafic — fie și pe o cartă poștală — căuta să afle de cutare prieten sau cunoscut, ce mai face, ce mai lucrează, ce mai știe de alții. Și el, la rândul lui, le spunea ce știa și el despre unul sau altul.

Își ținea prietenii în curent despre cărțile apărute, despre polemicile științifice, filosofice, despre proiectele de lucru ale celor cunoscuți de aproape sau de departe.

Ca exemplu de astfel de scrisori, dau o parte din scrisoarea primită, la un an după întoarcerea mea în țară (cu data de 30 Oct. 1888, în preajma ocupării catedrei dela Iași).

„Dr. Coit pare a avea în Londra un mare succes.

„D-șoara dr. Druskowitz a publicat o frumoasă lucrare despre Dühring.

„O operă excepțional de valoroasă este *Etica* lui Höfding, apărută nu de mult. Și ea stă tot pe baza utilitarismului.

„Aștept cu încordată nerăbdare *Etica* lui Paulsen, care trebuie să apară în curând. Se zice că și Lazarus va termina, în iarna asta, o *Etică*, și că și Siegwart lucrează la una. Döring de aici a publicat o „Doctrină filosofică a

bunurilor". (Nu e pentru mine). Cum vedeți, în timpul acesta n'a fost lipsă de producție pe acest teren. În săpăturile următoare trebuie să apară și vol. II (ultimul) din excelenta istorie a Eticei de Jodl".

Când afla ceva ce știa că poate să te intereseze și să-ți facă plăcere, se grăbia să ți-o aducă la cunoștință.

Cu data de 27 Ian. 1892, îmi scrie:

„Prof. Hasdeu, din București mi-a trimis opera sa „*Sicogito*“ — Ce este viața? Ce este moartea? Ce este omul?

— O cunoașteți?“

Și mai departe:

„De câtva timp am un Symphonion, în care poți să pui note de muzică ce dorești. Se pot procura dela fabricant peste 200 de bucăți. Intre ele sunt și următoarele bucăți românești. (Date în *românește*): 1. Suspinul, vals; 2. Ca la Breaza; 3. Bătuta; 4. Româneasca; 5. Hora moldovenească; 6. Romanul. — Le cunoașteți, și pe care mi le-ați recomanda?“

Ceeace făcea să se înmulțească și mai interesant prilejurile de corespondență, erau cazurile când i se părea că ar fi mai bine să-și spună, pe calea discretă a unei scrisori particulare, părerile asupra vreunei chestii expuse de vr'un autor în o carte sau articol de revistă.

Iată, bunăoară, ce-mi scrie la 8 Mai 1891:

„Mein lieber Freund“. In *James Psychologie*...

O dau în românește. „In *Psychologia* lui *James* se găsește o informație interesantă a unui surdo-mut, Mr. Ballard. Am arătat d-lui *James* îndoiala mea privitoare la absoluta siguranță a acelei informații; dar am primit azi dela *James* trei certificări, strânse *ad-hoc* din Washington, cari pun „autenticitatea și integritatea“ lui Ballard mai presus de orice îndoială“.

Un alt caz de discuție pe cale de corespondență particulară îl găsesc în scrisoarea lui dela 19 Sept. 1892. Se pregătia pe atunci la Berlin, sub inspirația lui G. v.

Gizycki, întemeierea unei „Societăți pentru *Cultura Etică*“ în Germania. În contra acestei mișcări etice, un scriitor, dr. Brunno Wille — pe care îl cunoșteam personal, mi-a fost unul din oponentii la „tezele“ puse pe lucrarea de doctorat, spre a fi discutate în ziua promoțiunii; și, mai târziu, a fost și prin România, ca profesor în o familie sus pusă — a publicat o aspră critică.

Despre asta, prof. v. Gizycki îmi comunică:

„Verehrter Freund. Dr. Bruno Wille, den Sie, wie ich glaube, kennen...

În românește. „Dr. Bruno Wille, pe care cred că-l cunoașteți, — azi șeful „Socialiștilor independenți“, — a îndreptat, în revista berlineză — „Freie Bühne“ (din August), o strașnică critică în contra „Mișcării Etice“ a noastră (sub pseudonimul Stochman). I-am răspuns la asta prin o scrisoare particulară pe care el (cu autorizația mea), a publicat-o în numărul din Septembrie al revistei „Freie Bühne“, adăugând la ea observațiile sale.

„Critica d-rului Wille este foarte utilă, deși nu-și atinge totdeauna scopul“.

Consultând vasta corespondență a lui G. v. Gizycki cu atâtea persoane din toate țările, s'ar documenta nu numai unele părți interesante din unitatea spirituală a filosofului și eticianului nostru, dar și unele trăsături caracteristice de viață, în sinteza culturală a epocii, pentru a cărei structură ideală și tendință evolutivă G. v. Gizycki a contribuit atât de mult — vizibil și invizibil.

Asta se va vedea din activitatea lui de *propagandist*.

G. v. GIZYCKI, PROPAGANDIST.

Chiar numai din cuprinsul corespondenței lui G. v. Gizycki, se poate vedea remarcabila dispoziție lăuntrică a sufletului său pentru o vie activitate de propagandist al filosofiei practice, al Eticei.

G. v. Gizycki nu era numai un spirit superior al teoriei în domeniul cugetării, era un geniu creator de realități culturale noi în evoluția socială, un propagandist, cuceritor, al ideilor și în acelaș timp realizator practic al lor, smulgându-le din lumea abstracțiunilor moarte spre a le plăsmui în formele concrete ale vieții timpului, și ale desvoltării morale ale omenirii.

În niște simple note de *Amintiri* personale, nu e locul să arăt larga temelie a profundeii lui capacități filosofice, pe care se ridică să privească legile vieții și ale lumii, în devenirea și menirea lor naturală.

Ar fi să fac — ne-la-locul lui — un tratat de filosofie contemporană.

Cine voește să se informeze despre direcția și înălțimea cugetării lui G. v. Gizycki, poate găsi izvorul de informație în operele lui. Citez câteva:

1. *Consecințele filosofice ale teoriei Lamarck-Darwin asupra evoluției.*

2. *Moralphilosophie* (Filosofia moralei).

3. *Etica lui David Hume.*

4. *Kant și Schopenhauer.*

5. *Filosofia lui Shaftesbury, etc.*

Și nu vreau să las neamintită

6. *Ideile fundamentale ale Moralei (Grundzüge der Moral).*

Această lucrare din urmă, o cărticică de înfățișare puțin voluminoasă, cuprinde un conținut filosofic de morală, pe atât de condensat și de complect, pe cât de clar expus, popular, interesant, convingător.

Chiar cred că pot considera această operă ca gestul spiritual care a deschis larg sfera de manifestări intelectuale practice ale lui G. v. Gizycki, acela a *propagandei lui etice.*

„Ideile fundamentale ale Moralei“ au ieșit la lumină în

împrejurări culturale, care însemnau o trebuință generală a conștiinței publice.

O societate culturală, „Lessing-Verein“, publicase un concurs pentru cea mai bună operă, care să arate, lămurit și pătrunzător, înțelesul și importanța celor mai elementare și curente, dar și mai însemnate noțiuni morale, ca *datorie, drept, nedrept, bine, rău, virtute, ideal de viață, merit, nemerit*, etc. Lămuriri cari, luminând inteligența, să dea directive și motive de acțiune voinței.

Era un apel grav al conștiinței umane adresat spiritului filosofic. El găsia un ecou natural puternic în sufletul și în cugetarea eticianului G. v. Gizycki, care adâncise teoretic aceste noțiuni și probleme și ardea de dorința vie de a le face să pătrundă în cugetul omenirii.

Premiul lucrării puse la concurs l'a obținut filosoful nostru. Și cu ea își începe marele etician al catedrei opera lui practică de propagandă morală.

Această mică lucrare substanțială de Morală, care, la apariția ei, a produs o puternică impresie, poate fi și azi cetită cu folos.

Chiar marea operă clasică a lui G. v. Gizycki: „Filosofia Moralei“, posedă, pe lângă profunde considerații teoretice pentru întemeierea principiilor etice, însușiri rare de mișcătoare elevație a sufletului, de puternică motivare a voinței, pe calea ascensiunii morale — un efect considerabil de propagandă pentru *îmbunătățirea morală a omului*.

Dar opera propriu zisă de propagandist al filosofiei practice o găsec în alte momente ale activității lui G. v. Gizycki.

O găsec în acțiunea de pregătire și organizare a unei *Societăți de Cultură Etică în Germania*.

O găsec în inspirația și munca uriașă de organizare a unui *congres de etică*.

O găsesc în întemeierea și conducerea unei publicații periodice, unei reviste de orientare, a „*Culturii etice*“ — ultima fază glorioasă a febrei sale activități, cu care și-a încheiat și încoronat opera scurtei și frumoasei sale existențe.

Despre toate aceste momente găsesc puncte călăuzitoare în prețioasele lui scrisori.

1. Inceputurile pregătirilor pentru înființarea „Societății de Cultură Etică“, mi le-a anunțat în scrisoarea dela 17 Aprilie 1892, din care extrag:

„*Mein lieber guter Freund. Eine erfreuliche Mitteilung...* (Pe românește).

„O știre îmbucurătoare am să-ți comunic. La Berlin e pe cale înființarea unei societăți de Etică. Iată cum s'a întâmplat...“

După ce amintește de o conferință a lui Felix Adler, ținută în Martie, despre „Societățile de cultură etică“ din America, și vorbește de vizita eticianului englez Henry Sidgwick, relatează propriile eforturi pentru înființarea societății Etice în Berlin.

„La 9 Aprilie s'a convocat o adunare de domni și doamne cari au ascultat o conferință a mea despre *societățile etice*, după care s'a discutat chestiunea între cei de față. Erau vreo 80 de persoane. Adunarea a ales o comisiune care să se sfătuiască mai departe. Ieri ne-am adunat pentru prima oară (6 persoane, printre cari două doamne: d-ra Helene Lange și d-na Schroeder, o amicică intimă a împărătesei Friederich), și după 8 zile ne vom consfătuși din nou. La 7 Mai va fi o nouă adunare... Intemeierea propriu zisă a societății se va face la toamnă. În fruntea mișcării se va pune — așa sper și cred — directorul *Observatorului Astronomic*, actualul *Rector magnificus* Prof. *Willh. Foerster*, care de ani de zile s'a dat din tot sufletul, cu cea mai mare căldură, de partea ideii. În persoana lui se găsesc unite, în o frumoasă armonie

(ideile lui Kant) „Cercul instalat deasupra mea și legea morală în mine“.

În 19 Sept. 1892 scrie: „Lărgirea cercului „Societății germane pentru Cultura Etică“, a făcut, în timpul acesta, un progres însemnat. În adunările generale din Octombrie se vor discuta numai chestiuni de organizare a societății etice“.

La 13 Nov. însă comunică: „Succesul nostru a întrecut mult așteptările mele. La 19 Octombrie „Societatea Germană pentru Cultura etică“ s'a constituit cu 200 membri, și azi are deja 500. Am luat asupra mea „Comunicările“ Societății; în curând apare primul caet, pe care îmi voi permite a vi-l trimite. În el se cuprinde și comunicarea oficială despre *Congresul de Etică*, precum și un mare număr de „Voci din Presă“ despre *Mișcarea Etică*, etc.“

Iar în 12 Februarie 1893, îmi scrie că Societatea Etică, înființată de curând „are acum mai mult de 1000 de membri“.

O însemnată operă socială de propagandă morală a luat astfel ființă, din înflăcărata activitate, inspirată, fără răgaz, a filosofului, care în acelaș timp își revărsa energia practică și în alte direcții.

PUBLICAȚIA PERIODICĂ SĂPTĂMÂNALĂ „CULTURA ETICĂ“.

Opera de propagandă filosofică, pentru lămurirea ideilor morale și transpunerea lor, din sfera abstracțiunilor cugetării, în funcțiunea lor dinamică de organizatoare a societății și de perfecționare a vieții omenești, G. v. Gizycki căuta s'o realizeze în acelaș timp, în mai multe direcții.

Pe când se pregătea și se constituia, sub inspirația lui, înființarea „Societății de Cultură Etică“, se plănuiau și se discutau mijloacele convocării unui mare *Congres de*

Etică, precum și înjghebarea unei reviste săptămânale, pentru orientarea în problemele vieții morale, „Ethische Kultur“.

În aceeași scrisoare (7 Iunie 1892), în care îmi spune: „Din publicația noastră despre *Mișcarea etică* în Germania, s'a și comandat în comision, peste 5000 exemplare” — îmi dă știrea, foarte importantă: „Avem intenția ca, pentru zilele dela 17 până la 20 Octombrie, să convocăm la Berlin un *Congres de Etică*“.

Și, imediat, adaugă rânduri de mișcătoare atenție prietenească:

„Prof. Foerster (Rectorul de atunci al Universității Berlin) mi-a spus eri că ar trebui să vă invit și pe D-voastră“.

Și urmează un întreg plan al Rectorului Foerster, cum să facă, prin amicul său Dimitrie Sturdza, să mi se dea putința participării la Congres.

Iar în scrisoarea dela 13 Noembrie 1892, în care îmi comunică înființarea „Societății pentru Cultura Etică“, mă ținea în curent și cu mersul *Congresului*.

La acea dată Congresul de Etică se și terminase. Se ținuse în patru zile din luna Octomvrie, cum se anunțase.

Eu n'am putut să mă duc la Berlin, la acea epocă.

Din rândurile ce-mi scrie G. v. Gizycki despre ținerea congresului (10 Nov. 1892), se vede la câtă muncă, excesivă chiar pentru puterile unei organizații robuste, a fost supusă pasiunea de propagandist moral a unui om, a căruia vitalitate sta mai mult în viața sufletească decât în resursele constituției lui șubrede.

„Am regretat foarte mult, iubitul meu prieten, scrie el, că n'ai putut veni la Congresul de Etică.

„Cele patru zile ale Congresului de Etică, urmează el, au fost foarte interesante, dar și *istovitoare*. Diminețile, se țineau la mine ședințe de comitet, de mai multe ore; iar serile urmau adunări publice de câte 4—5 ore“.

Te întrebi, de unde își trăgea atâta energie sufletul unui trup infirm, lipsit de vlagă fizică? Te duci cu mintea, fără voce, la închipuirea acelor concepții propovăduite — ca să mă raportez numai la ai noștri — de Hașdeu în „*Sic cogito*“. Sufletul ar fi o substanță eterică, imponderabilă, fluidică, sau orcum altfel — *independentă* însă de *trupul în care trăește...*

Ceva înainte de întetirea activității lui practice până aproape de începutul ei, G. v. Gizycki a fost greu bolnav. Bietele lui picioare slăbănoage au început să-l doară, să se umfle, întâiu dreptul, apoi și stângul. Nu a mai putut să iasă din casă, și, în câteva rânduri, a fost nevoit să-și întrerupă prelegerile la Universitate.

Și boala asta, care mocnia de mult în trupul lui firav, a venit așa deodată, ca din senin. Nici un incident, nici un accident n'a provocat-o. Doctorii i-au spus că răul s'a strâns treptat, încet, și a izbucnit deodată ca o criză organică.

Din cauza durerilor, neputând dormi noaptea, cetia atunci, lucra mai mult decât ziua, când îl ajungea oboseala. Deși trebuia să stea cu picioarele întinse în sus, după prescripția medicului, asta nu-l împiedica să-și continue însemnările scrise, corespondența. Scria, cum putea, pe genunchi. Și, cu toate greutatea poziției incomode, literele rândurilor lui scrise își păstrau forma lor citibilă, trăsătura lor estetică. Tremurăturile condeiului, de cari se plângea, nemulțumit, aproape nu se observau.

Este impresionantă liniștea suverană cu care filosoful își stăpânea situația, plină de dureri și îngrijorări.

CUM PRIMEȘTE FILOSOFUL SUFERINȚA BOLII ȘI
IDEIA MORȚII.

Prima știre despre boală mi-a dat-o în scrisoarea del. 26 Oct. 1891.

După două pagini de reflexiuni și noutăți filosofice, se ocupa, în alte două pagini, de starea sănătății lui.

„Despre mine, nu pot, de astă dată, să spun nimic bun. Un rău, care se pregătea lăuntric de ani de zile, a izbucnit ieșind deodată la iveală... De oarece boala va dura probabil mai multe luni, e problematic dacă acest organism slab va fi în stare să suporte pierderea puterilor ce i se cere. Doctorul spune că da, însă pune înainte și posibilitatea că totul merge spre sfârșit.

„Deși am trăit mulțumit (sau poate tocmai pentru că am fost fericit) posibilitatea acestui sfârșit face asupra mea o mică, foarte mică impresie.

„Am așa dar ocazia să confirm în suferință filosofia.

„Sunt, de altfel, bine îngrijit de servitorul meu credincios, și primesc adesea vizitele cunoscuților mei“.

Dupăce, în scrisoarea următoare (11 Nov. 1891), dă speranța că „boala va putea fi învinsă cu totul în câteva săptămâni“, în altă scrisoare spune, mai puțin încurajator: „Sunt acum 10 săptămâni de când sunt bolnav, în alte 10 săptămâni sper să fiu sănătos“, (26 Dec. 1891).

Sănătos! Credea el oare în realizarea, cât de aproximativă, a unei stări care să semene cu ceace se poate numi a fi *sănătos* la ceilalți oameni?

Când a mai pomenit, în altă scrisoare, despre sănătatea lui, a adăugat parentetic, ca în surdina gândului: „sau ceace la mine se poate numi așa ceva. Și toată experiența neplăcută va putea fi și ea bună la ceva“.

Acestei ființe de fină elită morală, cu o constituție fizică, dela început, condamnată unei scurte dănuiri pământești, după cruda încercare a unei boli grele suportată cu atâta superioară stăpânire sufletească, — moartea, înduioșată parcă, i-a îngăduit o prelungire a delicatei lui existențe, ca să-și termine isvodirea unui gând drag și să se bucure și el o clipă de binecuvântarea divină a

cele mai sfinte fericiri lăsate omului pe pământ în iubirea adevărată.

Gândul lui drag, ce-i încălzia puterile inteligenței, era înființarea unei reviste pentru „Cultura Etică“.

În acelaș timp cu atingerea acestui ideal, i-a venit, ca un dar ceresc, și mângâierea celei mai înalte iubiri.

Talentata scriitoare *Lily von Kretschmann*, colaboratoarea inimoasă și devotată a revistei, pe care au înființat-o amândoi, a devenit tovarășa vieții lui prin căsătorie.

A unei vieți ce era ursită să se termine repede, după licărirea acestor clipe de culme ale perspectivelor visului lui de viață.

Cu câtă emoție culeg din scrisorile lui destăinuirile acestor scripuri de armonie ce precedau — dar nu prevestiau — sfârșitul apropiat!

INCEPUT DE FERICIRE, SFÂRȘIT DE VIAȚĂ.

Apropierea acestor două evenimente nu are niciun înțeles de raport causal. Exprimă o simplă succesiune, căreia, poate, punctuația îi adaugă sugestia rapidității ce dă iluzia unei confundări.

Sunt ispășit a lăsa întâmplărilor din urmă, unele plăcute, altele dureroase, ale vieții ilustrului etician, cuvântul însemnărilor lui încredințate din iubire, venerației mele. A vorbi eu însumi de ele, ar fi a cere inimei mele de azi o încercare peste măsura obișnuită a sbuciumului de toate zilele.

„Mă bucur, iubitul meu amic, îmi scrie el (la 29 Dec. 1892), că revista săptămânală *Ethische Kultur* are aprobarea Dv. Apariția ei îmi dă multă bucurie, dar și multă muncă. Munca o împart însă cu un coredactor care este o doamnă, un membru inspirat al *Societății Etice* și foarte venerata mea prietenă: Domnișoara *Lily von Kretschmann*“.

La 12 Iunie 1893. „Astăzi vă scriu ca să vă aduc la cunoștință că m'am logodit cu domnișoara Lily von Kretschmann, al doilea redactor al „Culturii Etice“, și în curând voi fi soțul ei. Ea este întâia mea iubire și o venerez mai presus de orice în lume“.

La 5 Iulie 1893: „Verehrter, lieber Freund. Herzlich Danke ich Ihnen.... (românește). Vă mulțumesc din inimă pentru felicitările amicale...“

„Acum sunt, de mai bine de o săptămână, căsătorit, și așa de fericit, ca niciodată în viața mea.“

„Călătoria noastră de nuntă a constat în asta, că soția mea, în dimineața zilei de nuntă, m'a însoțit prin Thiergarten până la Universitate, și acolo a asistat la prelegerea mea“.

Sunt nevoit să mă opresc aci cu amintirile mele despre G. v. Gizycki, tocmai la începutul fazei luminoase a fericirii lui visate.

Oprirea o fac cu acea strângere de inimă cu care te oprești, covârșit de durere, la tradiționalele popasuri de „vămi“ pe drumul spre locuința de veci a unei ființe scumpe.

Căutând în pachetul corespondenței lui G. v. Gizycki, nu mai găsesc nicio scrisoare de ale lui, după aceea în care îmi anunță căsătoria și îmi descrie mișcătoarea simplitate a călătoriei lui de nuntă.

Niciuna! Și totuși, într'un an și jumătate, dela căsătoria lui, am avut dela el multe alte scrisori interesante. În locul lor, la sfârșitul pachetului, ceea ce găsesc, legate împreună, deosebit, e, pe lângă anunțul oficial de căsătorie, o carte poștală și o lungă scrisoare îndoliată, amândouă scrise de altă mână. Iar, dintre ele, aceea care vine la rând, în ordinea de timp, după ultima scrisoare de fericire a lui G. v. Gizycki, este carta poștală, cu data de 3 Martie 1895, scrisă de soția profesorului, de Doamna Lily

von Gizycki, în laconismul lapidar al unei înștiințări sfâșietoare:

„Profesorul v. Gizycki azi la 3 Martie a adormit în liniște, de veci. Boală scurtă, moarte fără dureri.

Berlin, 3 Martie 1895.

Lily von Gizycki

născută v. Kretschmann

Cuvintele din titlul cuprinsului acestor relatări: „Inceput de fericire, sfârșit de viață“, parcă au fost scrise într'un ceas rău.

Ciudată, inexplicabilă prevestire a destinului! Anunțarea căsătoriei și cartea poștală cu anunțarea morții, puse la un loc împreună. Un semn prevestitor al fatalității?

Ce puteri incomprehensibile, în afară de sfera puterilor de cunoaștere ale experienței, au poruncit mânei mele și au îndreptat-o să lege la un loc, deosebit de restul corespondenței, știrea căsătoriei, începutul zilelor lui de fericire, cu știrea morții?

Ceeace mai aveam de povestit din momentele visului lui, în proces viu de isvodire, se aflau notate în scrisorile trimise după căsătorie, în toiul activității lui dinamizate de exuberanța gândirii stimulate de imboldul stării lui de fericire.

Acele scrisori nu le-am mai găsit.

În locul lor, alături de cartea poștală cu știrea morții, o lungă scrisoare a d-nei v. Gizycki, plină de sfâșietoarele ruperi sufletești ale unei inteligențe superioare. Mă opresc și azi, cu inima în lacrimi, asupra rândurilor ei îndoliate:

Extrag din ea numai ceeace se raportează la moartea filosofului. (9 Mai 1895) „Hochverehrter Herr Professor. Mein Mann war... (românește). Soțul meu a fost toată iarna foarte bine. Obrajii plini rotunzi aveau o culoare sănătoasă, vie, și eram fericită la gândul că mă voi bucura mulți ani de existența lui. Poate că fericirea noastră

a fost prea mare, prea fără umbre. Niciodată n'am avut împreună un ceas tulbure, niciodată n'a fost întreruptă armonia unității noastre sufletești. Soțul meu era pentru mine totul: prieten, îndrumător, pildă.

„Luni s'a dus încă la Universitate. Marți l'am oprit să se ducă, tușea și avea temperatură. Avea „influență“. Totuși, până Sâmbătă, nu i-a fost prea rău. Se scula, era liniștit și bine dispus.

„Sâmbătă dimineața doctorul, pentru prima oară, a atras atenția că s'ar putea să vină primejdie, și iubitul meu soț, deși nu credea într'un sfârșit al său atât de apropiat, a vorbit cu mine despre ultimele lui dorințe, foarte liniștit. Seara se părea că-i merge mai bine. Noaptea a dormit mult. Natural, eu nu m'am depărtat o clipă de el.

„Pe la 2 jumătate, răsuflarea i-a devenit neregulată. Și curând după asta îmi zise: „Acum vine moartea“. Apoi vorbi, cu o perfect de clară conștiință cu mine, și chiar când nu mai putea vorbi, ochii lui, din ce în ce mai strălucitori, vorbeau încă. S'a stins fără chinuri, cu totul liniștit, în brațele mele.

„A fost, până la clipa lui din urmă, adevăratul înțelept care își trăește doctrina“.

„Indată ce voiu pune totul în regulă, vă voiu trimite câteva mici amintiri dela soțul meu“.

Astfel s'a sfârșit marele etician G. von Gizycki, încă tânăr, în vârstă de 44 ani (1851—1895).

Dar scrisorile lui, primite de mine după căsătoria lui până în ziua morții, ce s'au făcut? S'au pierdut? Nu.

Curând după moartea soțului său, Doamna Lily von Gizycki mi-a scris rugându-mă să-i pun la dispoziție scrisorile ce știa că profesorul și prietenul meu venerat mi-a trimis atâția ani dearândul, pentru că voia să le consulte la scrierea biografiei lui, asigurând restituirea.

N'am ezitat o clipă. Am ales tot ce mi s'a părut mai

interesant pentru biografia filosofului, toate scrisorile Je după căsătorie, și altele dinainte.

Incercările repetate de a afla mai târziu, ceva de soarta lor, au rămas fără rezultat.

Văduva nemuritorului G. v. Gizycki, după nu știu cât timp dela moartea lui, a contractat o nouă căsătorie.

Despre apariția unei biografii a filosofului n'am putut afla nimic. Asta nu însemnează că n'o fi existând.

FRIEDRICH PAULSEN.

PERSONALITATEA LUI CA FILOSOF ȘI PROFESOR.

Nu am intenția să fac un *studiu* asupra marelui profesor al Universității din Berlin și finului filosof al Germaniei contimporane. *Fr. Paulsen* se găsește încă¹⁾ în toila activității sale de cugetător și pedagog. Dar la 16 Iulie 1906 a atins al 60-lea an al vârstei sale, și lumea intelectuală din Germania, ba nu numai din Germania, ci din toată Europa și din alte continente, a luat această zi ca prilej de a-și arăta simpatia și sentimentele ei de recunoștință pentru acest apostol al ideii, pentru acest scriitor de elită al filosofiei, pentru acest orator clasic al catedrei.

Ca fost elev al lui *Paulsen*, m'a mișcat sărbătorirea entusiastă ce i s'a făcut, și am luat din suflet parte la dânsa, de departe. Nu pot lăsa să treacă ocazia acestui moment istoric, fără să adaug la celebrarea lui, ecoul dragostei și admirației atâtor spirite ale intelectualității române, asupra cărora s'a răsfrânt, direct sau indirect, la unii mai mult la alții mai puțin, din razele minții cugetătorului german.

1) În 1906, când am scris aceste pagini publicate în „Cultura Română“.

O fac aceasta, mai întâiu de toate, ca unul care am simțit de aproape înrăurirea însușirilor marelui gânditor, timp de mai mulți ani dearândul. Sufletul mi-e plin de amintiri frumoase din vremea studiilor la marea universitate a capitalei imperiului german, după cum e de altminteri plin de dragoste pentru toate spiritele — prietenii ori străini — dela cari a trecut o rază de lumină în conștiința mea.

Nici odată n'am confundat independența individuală cu nerecunoștința, căci de sigur nici recunoștința nu înseamnă deloc anihilarea propriei individualități morale.

Pentru toți profesorii mei, dela modeștii dascăli de clasele primare până la înalții demnitari ai științei universitare, simț un adânc respect de pietate filială.

Mai presus de toți însă găsesc în cugetul meu, începând cu reminiscentele copilăriei, pe *Dumitru Băltăceanu* și *Ion Drăgoșescu*, institutori de învățământ elementar în Buzău; din liceu, pe *Erimiia Circa*, neîntrecutul naționalist, cald și luminat, minte enciclopedică, împodobită cu însușirile unei culturi clasice alese, puternic isvor nesecat de cugetări înălțătoare, țâșnite din fundul sincerității lui devotate școlii și educației.

La universitate, lăsând la o parte pe cea din țară, unde n'am urmat până la sfârșit, găsesc între cei dintâi pe *Fr. Paulsen*, alături de neuitatul *G. v. Gizycki*, cel mai uman suflet mare de om superior, — de sfânt, aș putea zice, — care s'a apropiat cu dragoste, s'a lipit cu prietenie neclintită și pentru vecinicie de inima mea.

Prelegerile lui *Paulsen* la universitatea din Berlin erau cele mai frecventate, dintre cursurile filosofice.

Pe vremea mea, numai cele ținute de *Zeller*, renumitul istoric al filosofiei grece, se apropiiau ceva în astă privință de ale lui *Paulsen*, și anume de cele private ale lui.

Cursurile publice ale lui *Paulsen* — pe atunci numai profesor *extra-ordinar*, echivalent cu agregatul nostru —

găseau un emul numai în vestitul *v. Treitschke*, a cărui elocuență impetuoasă transformase catedra de istorie într-o tribună înfocată a naționalismului german, aproape a șovinismului prusian. Lumea, chiar în afară de studențime se îndesa, nu mai găsea loc, asculta de prin culoare, în picioare, torențele de imagini și înlanțuirea de argumente, comparațiile seducătoare, considerațiile spirituale, aluziile fine, glumele istețe ale pasionatului istoric — un adevărat orator mare, care și în atitudine și în prestanță îți amintea pe *Gambetta*.

Adesea prin ideile, totdeauna prin rauca vâjjeala aspră a organului său anti-muzical putea să-ți displacă, să-ți fie antipatic. Veniai poate chiar prevenit în contra lui, să-l ascuți. Farmecul vorbirii lui era irezistibil. Îți învăluia mintea pe nesimțite, ca într-o casă fină de păianjen, care se prefăcea curând, fără să prinzi de veste, în lanțuri ce te strângeau ca niște odgoane de oțel de toate părțile, și-ți luau libertatea de mișcare a spiritului.

Fusese bolnav de gât, și vocea lui răgea. Asurzise, în războiul franco-german din 1870, se zice, și nu se putea auzi pe sine însuși, ca să-și controleze și să-și îndrepteze modulațiile vocii. Când vorbea, mai mult urla, parcă; abia prindeai la început articulația cuvintelor, înecate într'un răget continuu de torent spart de stânci. Parcă-l aud tunând cu glasul lui de tobă sinistră de războiu, când își desfășura perioadele mărețe, ca niște batalioane eroice, și lăsa din culmea lor să explodeze vr'una din acele bombe puternice ale pasiunii, ce te îngheța de groază ori te făcea să tresari de admirație.

Cu totul altfel era elocuența lui *Paulsen*. Era modelul adevăratei *elocuențe de catedră*. Nici un alt sentiment nu-l mișcă și nu te mișcă, auzindu-l, decât plăcerea pur intelectuală; nici-o emoție alta, decât emoția adevărului. Liniștită și limpede se desfășoară și curge vorbirea lui na-

turală, ne-afectată, aproape familiară, și străvezie, străvezie ca unda clară și curată, prin care zărești dincolo, departe, în fund o lume întreagă de idei, o lume armonică așezată în raporturile ei, și întemeiată pe temelii trainice și largi.

Dar acea plăcere intelectuală, acea emoție a verității, ce te stăpânește în decursul șirului de prelegeri, nu se mai uită toată viața. Ceva înalt și subtil străbate cu încetul tot organismul intelectual, ca o renaștere sufletească.

Or cât de liniștite în formă, prelegerile lui aveau ceva dramatic. Drama se petrecea în domeniul senin al inteligenței. Nici o urmă, și nici măcar umbra vr'unei impresii de declamație, în expunere. Numai mintea vedea, prin spiritul lui, cum apar și cresc în toiul lor, sistemele cugetării, cum se ridică în culmea lor dominantă și cum cad în luptă eroică și dreaptă cu alte sisteme, cari prezintă cugetului omenesc o icoană mai seducătoare a universului și a vieții.

Toată emoția se datora mării lui sincerități în căutarea adevărului. Când îți expunea, în cursul de *Introducere în filosofie*, sistemul materialist, dacă nu erai mai dinainte format și cristalizat în gândirea filosofică, ieșiai din sală convins nu numai că *Paulsen* este un materialist profund și neatacabil, dar că materialismul însuși, în perfecta lui dreptate, va rămânea neclintit pe niște baze așa de solide și magistral așezate acum pentru totdeauna.

Credința aceasta se întăria și mai mult, când îl vedeai pe *Paulsen*, în prelegerea următoare, respingând victorios obiecțiile cele mai obișnuite și plausibile, aduse în contra materialismului.

Și totuși, o întorsătură fatală a cugetării te făcea să presimți cataclismul. Amintirea unor adevăruri sigure, nediscutabile, axiomatice, ca, buniore, permanența for-

tei în univers: cantitatea de materie nici nu crește nici nu scade în lume — și altele — îți îndrepta mintea către punctul central vulnerabil, unde s'ar putea da, și unde i se și da, lovitura mortală, sistemului așa de tare și triumfător până eri, până mai adineauri.

Dar din distrucție chiar, ieșea construcția unei noi lumi de gândiri; din moartea unui sistem, se ridica în acelaș timp altul, susținând pe temeliile lui mai puternice deși mai subtile, mai coprinzătoare deși mai impalpabile, lumea și viața, cu esența lor eternă și cu destinul lor veșnic enigmatic.

Când demonstra că esența lucrurilor nu poate fi decât ceva de natură sufletească și când identifica gravitația materială cu voința, în sensul larg, metafizic, al lui *Schopenhauer*, ce lumină se făcea de odată în conștiințe!

Nu erau simple vorbe și lecții de învățat pentru examene: erau gândiri trăite; și le ascultai cu palpitația nerăbdătoare a omului care caută un sprijin intelectual în priceperea lumii și a vieții.

Și nu era nici numai simpla alergare a curiozității după adevăr, acea vânătoare a inteligenței, de al cărui deliciu spune *Lessing* că valorează mai mult decât adevărul însuși.

Era sentimentul mântuirii sufletești și acel entuziasm ce te coprinde, când regăsești ceva neprețuit de scump, pe care îl perduseși, dar pentru aflarea cărdia ți-ai da totul. Era ceva din viața ta însăși: regăsirea ta proprie, în haosul amețitor al vârtejului de idei și lucruri, de credințe și lumi, clădite și dărâmate la suflarea atâtor curente ce se încrucișează în calea ta și în drumul istoriei.

Și de aceea prelegerile lui *Paulsen* aveau ceva dramatic. Și de aceea sălile Universității, unde vorbea el tinerimii, gemeau de ascultători.

Toți câți și-au pus, cu tot seriosul, o întrebare interesantă despre lume și viață, aleargă acolo să capete lumină, sau măcar o sugestie și îndemn pentru căutarea răspunsului.

Nimeni n'a știut să dea mai multă *actualitate* emoționantă problemelor vechi, problemelor vecinice ale spiritului omenesc.

Paulsen, se poate zice, a dat viață filosofiei în învățământul public al universităților germane. A scos filosofia din izolare și a strâns împrejurul ei corul mundan al tuturor științelor la modă. A pus în relații filosofia cu științele.

A scoborît filosofia la științe? A ridicat știința la filosofie?

Indiferent — și tot una.

Mai întâiu și mai mult decât toate, a făcut să *se simtă* apropierea firească dintre ele.

Și a mai făcut să *se simtă* rolul filosofiei ca *vitae aux.*

Aceasta e mult, e colosal; e de o mie de ori mai mult, de cât dacă ar fi făcut „școală“ într'o doctrină personală, particulară lui. A trezit interesul și spiritul filosofic în mulțimea studenților serioși dela toate facultățile universității. A dat științei în toate ramurile, probleme și preocupări, dacă nu direcții și rezultate; ba s'ar putea zice chiar că i-a dat și o direcție, în mintea viitorilor cercetători: direcția filosofică, deci larg metodologică.

Una din amintirile mele plăcute din timpul studiilor la universitatea din Berlin, o formează ceasurile de meditație și de încordată cercetare științifică în ședințele exercițiilor seminariale de filosofie. Cele mai rodnice și mai mult decât instructive, așa putea zice *educative*, erau ale lui *G. v. Gizycki* și *Fr. Paulsen*, deși cu procedări și din puncte de plecare deosebite: mai mult analitic primul, mai sintetic cel de al doilea.

G. v. Gizycki, în special, își releva, cu prilejul exercițiilor, o calitate mai mult, pe care nu i-ar fi bănuțit-o nimeni din auzitorii prelegerilor lui. El, care își *cetia* cursul, desfășura ocazional, în timpul discuțiilor seminariale, o adevărată artă oratorică, cu totul spontană, cu totul naturală și necăutată: — simplă revărsare a supra-plinului și supra-plusului de simțire înaltă și de știință profundă, ce umplea sufletul lui mare. Improvizățiile libere ale lui G. v. Gizycki, provocate de vre-o întrebare adusă întâmplător, dar necesar, de cursul discuțiilor asupra vre-unei chestii în legătură, uneori chiar mai depărtată, cu obiectul imediat al cercetării, rămân nestinse din amintirea celor cari au avut norocul să-l urmeze. Și aceștia n'au fost niciodată așa de mulți, ca la *Paulsen*.

Paulsen lua de ordinar *Kritik der reinen Vernunft* a lui *Kant*, uneori *Etica* lui *Spinoza*, ca text de studiu în ședințele seminariale.

Ceasuri frumoase de încordare liniștită a minții în coperinderea și lămurirea marilor probleme eterne. Mi-aduc aminte totdeauna de ele, ca de o epocă de farmec a vieții intelectuale.

Seara la lumina lămpilor mari cu gaz aerian, îi văz pe toți preocupați, uneori discutând înainte de a intra magistrul, alteori așteptându-l în tăcere, fiecare la locul său, cufundați în gânduri, unii cu capul în mâni, meditănd asupra paginelor de interpretat din *Kant*, alții privind vag în văzduh, cu mintea prinsă de o idee; alții, întorși într-o rână, căutând în pământ, cu sprincenele încruntate.

Paulsen intră. Se începe darea de seamă, critica, discuția. Vorba se încinge. Toți au ceva de spus.

Paulsen aruncă, sub formă dubitativă, o idee. Răspunsul se pare ușor. Repede îl dă unul sau altul. *Paulsen*, tot sub formă dubitativă, arată obiecțiile posibile. Mintea auzitorilor stă ca în fața unei piedici neașteptate, care crește

uneori tot mai insurmontabilă, ca un zid, ce trebuie spart. De trecut, de ocolit, imposibil.

Se face tăcere. Una din acele tăceri îmi stă clară în memorie. Se auzia numai fâșiitul continuu al lămpilor ce măsurau, consumându-se, cu un sfârâit monoton, timpul fără realitate concretă al vieții pur spirituale. Mărimea problemei, greutatea ei erau prea mari, ca și însemnătatea ei. Clopotul tramvaiului depe stradela învecinată, ce duce în Dorotheenstrasse, suna din când în când, aproape la timpuri regulate; și, în tăcerea meditativă a atâtor gânditori, îți făcea impresia clopotului ce s'aude în altarele catedrelor catolice în timpul slujbei, când credincioșii, cu cărțile deschise, cu mințile ridicate spre cer, își deschid cugetele, ca să primească lumina dumnezeiască. *Paulsen*, cu ochii lui mari, plin de geniu, deschiși de parcă vor să coprindă lumea, privește fix, învărtind un creion în mână, și plecând ușor capul într'o parte. În sfârșit, îl auzim: — „Nun, also!...”

Și o idee ușurătoare urmează — ori suspendarea soluției și căutarea ei mai departe pe altă dată.

Insușirile frumoase ale spiritului lui *Paulsen* le găsim, în bună parte, și în operele lui. Nici odată, operele unui om mare nu sunt la înălțimea valorii lui personale. Și totuși scrierile lui *Paulsen*, or cât ar fi de departe de înălțimea or: adâncimea isvorului lor sufletesc, au cucerit admirația publicului gânditor.

Sunt clasice. Cugetarea se vede limpede în forma și structura simplă a frazei. Înlanțuirea paginilor, capitolelor, părților operei întregi e străvezie pentru ochiul spiritului logic. Provoacă pe cititor la reflexie; îl stimulează, îl tulbură, pentru ca să-l liniștească, mulțumindu-i trebuințele intelectuale, în mare parte deșteptate tot de el, cu o artă socratică rafinată, dar ascunsă.

Și totuși, în cărțile lui se vede parcă mai puțin din arta

emeutică a pedagogului, desfășurată în prelegeri. Auzitorii, și mai mult încă decât cititorii lui *Paulsen*, au iluzia că ei singuri au găsit adevărul ce li se comunică și că vorbitorul de pe catedră nu face decât să le formuleze gândul, „să le ia înainte“ cu vorba.

Din scrierile lui reese desigur acelaș dar superior. Cine l'a ascultat și apoi îl citește, i se pare în cele din urmă că-l aude vorbind; dar, firește, mai concis, mai condensat.

Mai fiecare din operele lui a repurtat succese uimitoare de librărie. „*Introducerea în filosofie*“ și „*Sistemul de Etică*“, apărut în două mari volume, au ajuns repede, chiar atunci, prima la ediția a 16-a, a doua la ediția a 6-a. Pentru niște scrieri filosofice, mersul lor este un simptom al timpului și o dovadă despre puterea talentului de scriitor al autorului.

Ca și *Fechner*, unul din maistrii spiritului său, *Paulsen*, știe să-și păstreze calmul și seninătatea stilului și a cugetării sub mormanul de fapte și cercetări de detaliu, pe cari le grămădește, le ordonează și le manevrează cu ușurința elegantă a unui *Taine*, făcându-le să se așeze singure în sistem natural de cugetare, ca atomii unui corp fizic ce se rânduiesc singuri după principiul lor firesc de cristalizare, dând naștere unor forme mărețe, abia visate de închipuirea cea mai bogată. Astfel faptele, fără nici o siluire, vorbesc armonic în tonul general filosofic al unei concepții unitare.

Un exemplu splendid de această putere a lui *Paulsen* de a strânge materialuri vaste de date pozitive și de a le dispune în ordinea unui sistem de principii și idei, ne-o dă mult cunoscuta sa operă: „*Istoria învățământului superior în Germania*“.

Cu altă ocazie voi schița gândirea eminentului pedagog contemporan. *Paulsen* se găsește în plină activitate și productivitate.

Nu poate fi vorba de a face studii concludive asupra coprinsului și valorii filosofiei lui în cugetarea modernă. Conturul locului său în istoria filosofiei nu e dat nimănui să-l desemneze de pe acum. Nimeni, nici el însuși, nu-l cunoaște. Numai Dumnezeu, în ale cărui taine stă de veci coprins viitorul, îl știe dela începutul veacurilor.

Idea din urmă îmi îndreptează gândul către geneza educativă a cugetării lui *Paulsen*. În filosofia lui se vede lămurit urma influenței a două spirite mari: *Spinoza* și *Fechner*, panteismul cu *deus sive natura*: totul e D-zeu și D-zeu e în tot; și panpsihismul: în toată natura e suflet.

Ce viață nouă dă lumii, ce viață nouă dă chiar *vieții*, această concepție, când se ridică la înălțimea sufletească a credinței!

Și dacă vedem așa de des pe *Paulsen* fermecat de poezia clasică a lui *Goethe*, cauza nu stă numai în ispita ametoare a vrăjitorului, care creiază lumi de imagini încântătoare și sublime cu bagheta magică a închipuirii și a versului, ci, mai ales, și în faptul că poezia marelui maestru al limbii germane se înalță din gândirea panteismului. *Goethe* filosof este *Spinoza* poet. De asta, poate, mai mult, îl iea un gânditor ca *Paulsen* adesea de călăuză și-l numește scurt și simplu „*Geleitsmann*“, în frumoasa scrisoare de mulțumire trimisă tuturor ce l-au sărbătorit în ziua de 16 Iulie.

Nu mă pot opri de a reproduce aci, ca încheere, aproape în întregime, acest duios document al unei stări sufletești superioare — schimb de iubire și recunoștință între atâtea spirite contimporane cu spiritul de elită desăvârșită al lui *Paulsen*.

„Ca să mulțumesc așa cum ar trebui și aș dori, prin o scrisoare particulară tuturor iubiților și bunilor, de aproape și din depărtare, bătrâni și tineri, cari și-au adus

aminte de mine cu prietenie în ziua de 16 Iulie, pentru asta nu mi-ar ajunge puterile mele acum. De aceea rog să mi se îngăduie a spune în acest mod tuturor în comun și totuși fiecăruia în parte, cât de mult simt fericirea că sunt iubit și prețuit de atâția. Nu pot să fac altceva, de cât să primesc totul cu recunoștință și să-l așez lângă celelalte multe bunuri ce mi s'au dăruit în viață, și mi s'au dăruit fără să le merit.

„Căci, în adevăr, dacă privesc astăzi îndărăt la viața mea, mi se pare o minune, înjghebată mai mult de un destin decât de propria mea pătrundere și prevedere. Nimic voit nu s'a întâmplat în ea; nevoită și necăutată a venit, și mai plină și mai bogată decât aș fi visat-o vreodată. Am trecut peste strâmtorări, fără să sufer nici o vătămare, și chiar din rătăcirii și nebunii a crescut în cele din urmă rodul binefăcător, așa că aș putea să zic cu patriarhul: „Sunt nevrednic de atâta milă și bunătate ce ai arătat robului tău; căci nu aveam decât acest toiag, când am trecut Jordanul și acum sunt stăpân peste două turme“.

„Dacă totuși trebuie să spun o vorbă despre cece am voit, două *leit-motive* m'au călăuzit din capul locului, mai mult sau mai puțin conștient. Unul: să se scoată filosofia din izolarea în care se găsea, și să se pună din nou în legătură vie cu cultura și problemele timpului. Filosofia mi se părea pentru viața totală un element indispensabil, fără de care nu putea fi sănătate și armonie.

„Celălalt: departe de spiritul de partide și facțiuni, departe de preocuparea de „a face școală“ și de a organiza clici; cu o vorbă a lui Erasmus din Rotterdam: „*Semper solus esse volui nec quicquam pejus odi quam factiosos*“. Filosofia trebuie să emancipe conștiința omească, nu s'o lege; pe cel ce o propovăduște, să-l învețe a gândi prin el însuși, nu să-l deprindă a repeta papagalicește spusele altuia.

„In ce privește însă viitorul, din amintirea zilei de azi îmi vor crește un nou curaj și o nouă mulțumire de a-mi face și mai departe slujba cuvenită de muncă credincioasă — atât timp cât mi-o mai fi dat — pentru convingerile și scopurile comune, dar tot odată să mă fac personal și mai demn de iubirea și încrederea, cu care am fost întâm-

pinat în mod așa de generos. Până la sfârșitul zilelor mele nu voi înceta de a zice și crede cu *Goethe*:

*Că lumea, or-cum,
E plină de iubire și recunoștință.*

Și astfel, tot sub inspirația acestui *Geleitsmann*¹⁾ voi saluta cu sufletul liniștit vârsta ce a sosit și, „ein höflich Mann“²⁾, a bătut în anul acesta pentru prima oară la ușa mea.

*„Anii îți iau, spui tu, așa de multe:
Plăcerea vie a simțurilor toate,
Și amintirea celor mai scumpe lucruri
De ieri. Și perindarea în lung și 'n lat
A lumii nu-ți mai râde, nici chiar
Onoruri date de sus și lauda, altădată
Izvor de bucurie. Și din activitate
Deliciul nu mai curge. Îți pieri îndrăzneala.
Zău, nu știu după astea ce-ți mai rămâne?“
O, mie îmi rămâne destul: ideea și iubirea“.*

Fié ca „ideia și iubirea“ să-și poată izvodi încă mulți, mulți ani pe pământ ursita lor cerească, prin mijlocirea sufletului frumos și puternic al lui *Friedrich Paulsen*!
(Scrise în Oct. 1906).

DOUA SCRISORI, DIN CORESPONDENȚA MEA CU PAULSEN

I.

Steglitz bei Berlin
Fichtestr. 31. 2/1.1906

Liebster Collega!

Meinen herzlichsten Dank für Ihr mit so viele Liebe gezeichnetes Bild; geht es auch über die Ähnlichkeit weit hinaus, so sehe ich darin doch die Züge, denen ich nach-

1) Călăuză.

2) Ca un om politicos.

strebe, seitdem ich akademischer Lehrer bin. Dass ich als solcher das Glück gehabt habe, mir Freunde aus vielen Völkern zu erwerben, betrachte ich als einen der schönsten Gewinne meines Lebens. Auch das freut mich, dass Sie des guten Gizycki gedacht haben, er war eine redliche und treue Seele, die ich sehr schätzte.

Meine Photographie, die Sie wünschen, lege ich bei, sie stammt freilich aus alterer Zeit, ist aber immer noch, meine Frau versichert es wenigstens, das beste Bild, das es von mir giebt.

Kennen Sie Prof. Ionescu in Bukarest? Er was vor ein paar Jahren hier; ich schätze ihn sehr, ein tüchtiger und rustig thätiger Mann.

Überhaupt habe ich den Eindruck, dass Ihr Volk in rüstigem Aufsteigen ist. Sicherlich ist ihm in der untere Donau welt noch eine bedeutende Rolle beschieden.

Mit herzlichen Grüssen und Wünschen zum neuen Jahr

Ihr sehr ergebener

Paulsen.

Steglitz bei Berlin
Fichtestr. 31. 2/1/906

Prea iubite coleg,

Mulțumirile mele cele mai călduroase pentru portretul personalității mele, ce mi l'ați făcut Dvs. cu atâta dragoste; chiar de trece mult dincolo de limita realității, am regăsit totuși trăsăturile către care tind, de când sunt profesor universitar. Faptul că am reușit, ca profesor, să-mi câștig prieteni din mijlocul mai multor popoare, îl consider ca unul din cele mai frumoase succese ale vieții mele.

Mă bucură deasemenea că nu l-ați uitat pe bunul Gizycki, un suflet nobil și cinstit, pe care îl prețuesc mult.

Vă alăturez o fotografie de-a mea, care cu toate că

este mai de demult, totuși — cel puțin o susține soția mea — ar fi cea mai bună poză a mea.

Cunoașteți pe profesorul Ionescu din București? A fost aci acum câțiva ani; îl prețuiam foarte mult, un om foarte capabil și extraordinar de activ.

În general, îmi face impresia că poporul Dvs. se află într'o fază de ascensiune. Desigur că îi va fi rezervat un rol important în regiunea Dunării de jos.

Cu salutări cordiale și urări de bine pentru Anul nou.

Al Dvs. prea devotat,

Paulsen.

II.

Steglitz bei Berlin

Fichtestr. 31. 16. Nov. 1906

Lieber Herr Collega!

Haben Sie herzlichen Dank für Ihr freundliches Gedenken, es ist mir ein grosses Glück zu wissen, dass innerhalb und ausserhalb der Grenzen des Deutschen Volkstums so viele Männer und Frauen mit unverdienter Liebe meiner gedenken.

Darf ich mir gestatten den Dankesgruss, den ich nach dem 16. Juli verschickt habe, Ihnen noch beizulegen?

Zu meinem lebhaften Bedauern bringt mich meine Unkenntnis Ihrer Sprache um die Freude Ihren Artikel zu lesen. Vielleicht fügt es sich, dass einmal ein Landemann von Ihnen herkommt, der mir einiges daraus übersetzt.

Vor zwei waren Jahren ein paar Landsleute von Ihnen hier, die ich ein wenig näher kennen lernte, Prof. Ionescu aus Bukarest und Prof. Flavian aus Ploesti. Wenn Sie Ihnen einmal begegnen, bitte ich ihnen einen Gruss von mir zu bestellen; ich habe viel Freude an dem Verkehr mit ihnen gehabt.

Leider geht es in letzter Zeit mit meiner Gesundheit nicht gut, sonst hätte ich einige Hoffnung gehabt, über Siebenbürgen, wo ich manchen guten Freund habe, auch nach Rumänien zu kommen.

Mit nochmaligem Dank und herzlichem Gruss

Ihr sehr ergebener

Paulsen.

Steglitz bei Berlin

Fichtestr. 31. 16 Nov. 1906

Iubite Domnule Coleg!

Primiți mulțumirile mele cordiale pentru gândurile Dvs. prietenești; e o mare fericire pentru mine de a ști că atât în interiorul granițelor poporului german, cât și dincolo de ele, gândurile atâtor bărbați și femei se îndreaptă cu multă dragoste în spre mine.

Imi permiteți să vă transmit acum salutul și mulțumirile, pe cari le-am trimis după 16 Iulie c.

Spre marea mea părere de rău, necunoașterea limbii Dvs. îmi răpește bucuria de a citi articolul Dvs. Poate că va veni cândva vre-un conațional al Dvs. care îmi va traduce câte ceva din el.

Acum doi ani au venit aici doi conaționali ai Dvs., pe care i-am cunoscut mai bine: prof. Ionescu din București și prof. Flavian din Ploești. Dacă îi veți întâlni cândva, vă rog a le transmite salutul meu.

Mi-au făcut multă plăcere raporturile cu ei.

Din nenorocire, de câtva timp, nu prea îmi merge bine din punct de vedere al sănătății; altfel aș fi avut speranța ca, trecând prin Ardeal, — unde am câțiva prieteni — să vin în România.

Vă mulțumesc încă odată și vă salut din inimă,

Al Dvs. prea devotat,

Paulsen.

LA MOARTEA FILOSOFULUI.

Când scrieam, acum doi ani paginele de omagiu pentru *Paulsen*, cu prilejul serbării ce i se făcea la împlinirea a 60 ani de vârstă, cine s'ar fi gândit că nu va trece mult și presa filosofică, pedagogică și literară din toate țările va trebui să înregistreze doliul cugetării contemporane pentru stingerea uneia din stelele cele mai luminoase ale ei?

„*Paulsen* se găsește în plină activitate și productivitate, ziceam atunci. Nu poate fi vorba de a face studii conclusive asupra coprinului și valorii filosofiei lui în cugetarea modernă. Conturul locului său în istoria filosofiei nu e dat nimănui să-l desemneze de pe acum. Nimeni, nici el însuși, nu-l cunoaște. Numai Dumnezeu, în ale cărui taine stă de veci coprin viitorul, îl știe dela începutul veacurilor“.

Friedrich Paulsen s'a stins în ziua de 1/14 August 1908 în liniștita și modesta sa locuință din Steglitz, lângă Berlin.

Deși era de câțiva ani suferind și puterile lui fizice scădeau văzând cu ochii, moartea lui a lovit, cu sfâșietoarea durere a unei nenorociri neașteptate, pe toți mulții lui școlari și nenumărați prieteni din Germania și din toată lumea.

Paulsen era extraordinar de mult iubit. Marea lui inimă, adânc simțitoare, deștepta în alții dragostea pe care o radia însuși din focarul nesecatei sale umanități blânde, largi, senine.

Vigoarea vizibilă a înfățișării sale trupești lăsa să se creadă într'un fond de energie nesfârșită, chiar în timpul când boala se lupta să-l doboare mai mulți ani de-a rândul; iar activitatea lui ne-întreruptă, agerimea și limpezimea spiritului, arătată în cursurile lui universitare, în

scrierile lui de doctrină, de propagandă, de luptă, obișnuise lumea cu ideea că geniul lui Paulsen se ridică d'asupra condițiilor materiale comune ale făpturii omenești, că mintea lui o va putea duce înainte, mereu și mult înainte, fără termen, luminând căile vieții și ale naturii, — cu toată paloarea crescătoare a chipului, cu toată încovăiala penibilă a trupului, cu toată greutatea șovăitoare a mersului.

Spirit pur, în legătură directă cu izvorul vecinic al înțelepciunii supreme, ca toate geniile inspirate de intuiția tainică a naturii lucrurilor, parcă se credea că n'o să aibă nevoie decât de a cugeta, ca să fie.

Și în adevăr, în anul din urmă, Paulsen a trăit aproape numai prin cugetare și ca fapt de cugetare. Arătarea lui fizică, cu care se obișnuiseră cei ce îl vedeau des, lăsa o impresie din cele mai deprimante asupra aceluia cari îl cunoscuseră, mai de mult, în floarea puterilor lui, și nu avuseseră prilejul să-l vadă în trecerea lui treptată către slăbiciunea finală.

*

* *

În vara anului 1907, la începutul vacanței noastre, înainte de a se fi închis cursurile Universităților germane, trecând prin Berlin, am căutat să-l vizitez. M'am dus la cursul lui. Nu-l mai văzusem de pe vremea când îl audiasem ca student.

Cu ce emoție așteptam să-l văz intrând! Sala cea mare, unde își ținea prelegerile, era plină de auditori. Semestrul fiind la sfârșit, studenții veniseră și mai mulți, decât de obicei, ca să li se iscălească inscripțiile.

La cât nu mă gândiam, așteptând în tăcere apariția iubitului profesor! Se împlineau tocmai două zeci de ani de când părăsisem acele bănci, pe cari mă așezam atunci din nou — eu însu-mi albit mai mult de muncă poate decât de vârstă, — ca să privesc și să ascult, din mulțime,

pe maestrul pe care-l lăsasem în perioada de strălucire a talentului și forțelor. Cum l'oiu găsi? Auzisem, știam, că fusese bolnav.

Cunoscutele aplause repezi ale studenților, îi salutară intrarea. Am simțit că mi se strânge inima, când am văzut că se urcă încet, obosit, pe catedră, un chip palid și slab, așa de palid și de slab, că părea o apariție fantomatică.

E Paulsen? E masca lui mortuară? E umbra lui? E spiritul lui abia materializat, venit din altă lume și așezat acolo pe catedră, ca să vorbească celor de față? E vis, or aieva?

Ce moment penibil! Ce coșmar neuitat, ziua namiaza mare! Timp de vre-o câteva minute, care mi s'au părut atâtea ciasuri de chin, Paulsen, ca să-și poată porni prelegerea, tuși în sec, voind parcă să alunge o piedică internă a sonorității vocale. Cum îl vedeam din profil, din partea luminoasă a unei ferestre — afară de momentele când se întorcea și spre noi — chipul galben, străveziu, da slăbiciunii glasului o tonalitate stranie, ce suna ca accentele unui trimis din alte sfere.

Când cursul își luă mersul său în largul orizontului întins al cugetării lui străvăzătoare, recunoscu pe Paulsen de altă dată. Vocea își recăpătă timbrul elocvenței înlănțuitoare și persuasive; chipul se luminează de o viață internă prodigioasă. Paulsen reînvia.

După curs, așteptai mult până să isprăvească de iscălit inscripțiile, apoi mă apropiai de el, pe când tot mai ședea pe fotoliul catedrei, odihnindu-se.

Nu m'a recunoscut, firește. Ii spusei cine sunt. Cu o mișcare prietenească mi-a mulțumit pentru cele ce-i trimisesem din țară, în special pentru articolul omagial ¹⁾.

1) L'a cetit într-o traducere, publicată de traducător în *Bukarester Tageblatt*.

Cu ocazia aceasta Paulsen îmi scria:

„Mulțumirile mele cele mai cordiale pentru portretul zugrăvit

La întrebarea obișnuită, care pentru el avea un înțeles vital:

— Dar D-voastră cum vă aflați?

— *O, ich bin bei Kräften!* ²⁾ răspuse el. Sunt vesel că se sfârșește semestrul.

Ieșirăm împreună din sală; la despărțire ne deterăm întâlnire la el acasă, la Steglitz, pe la 4—5 după prânz.

Ne aștepta și ne primi — pe mine și pe nevasta mea — în camera lui de lucru, încălzită, deși în Iulie, de o sobă de faianță. Vremea se cam răcise puțin după câteva zile ploioase. Temperatura priincioasă stării lui de slăbiciune trebuia restabilită în casă, prin ajutorul sobelor, ca iarna.

Vorbirăm de multe. Când se atinse în treacăt și modul cum va întrebuița lunile de vacanță universitară:

— Nu știu încă, zise. Cât o ține vremea asta, nu mă depărtez de soba mea.

După o jumătate de cias, una din fiicele lui veni să ne invite la cafea. Ne coborîrăm în salon, unde ne aștepta D-na Paulsen, și cu toții trecurăm în sufragerie. Cât steterăm la cafea și, după aceea, în salonașul de alături, ce de chestii la ordinea zilei, unele dela noi din țară — în prima linie, firește, răscoalele țărănești — altele din toată lumea, se perindară în conversația plăcută, luminată de spiritul larg al filosofului! Câtă liniște în seninătatea lui profundă; câtă dragoste blândă, înălțătoare, în adâncă privire a ochilor lui mari, buni, atrăgători!

Se interesă în mod deosebit de mișcarea culturală din România; cunoștea situația întregă a neamului nostru; cunoștea raporturile de nedreptate și absurdă barbarie în cari se svârcolesc frații noștri în Ungaria.

de D-ta cu atâta iubire; deși trece cu mult peste asemănarea realității, totuși recunoșc în el trăsăturile, către care am tins totdeauna, decând sunt dascăl universitar. Faptul că am avut norocul să-mi câștig astfel prieteni în multe popoare, îl consider ca unul din cele mai frumoase bunuri ale vieții mele.

2) Nu mai pot.

Avea — despre puterile de viață ale poporului român — o idee înaltă, pe care mi-a comunicat-o și în scris³⁾, și mi-a repetat-o și atunci oral; și de mult hrănia în sufletul lui dorința de a veni odată să ne viziteze țara.

— Am și în Transilvania mulți prieteni, cărora le-am promis să mă duc să-i văz; și atunci voiu trece și în România.

L'am invitat cu toată cordiala insistență ce-mi insufla iubirea mea plină de venerație pentru el.

— Puneți în planul de vacanță al anului viitor venirea D-voastră la noi. Ne veți face o nespusă bucurie și mare onoare. Aveți atâția prieteni, necunoscuți de D-voastră, în România.

— Mă simt fericit de asta. Da, am intenția și dorința să vin. Dar — adăugă el, trăgându-l pe vorbă, cu glasul mai încet, ca și cum ar vorbi singur — *cine știe... ce va fi?...*

Stă și acum viu în spirit tonul stins al acelor cuvinte și atitudinea întregă a gânditorului, așezat în fotoliu, cu capul întors spre lumina ferestrei și plecat puțin în pământ.

Ce înduioșare se revarsă din amintirea acelei clipe, acum, când înțelesul vorbelor trece prin reflexul tainei sguduitoare a morții, în fața căreia îngheață puterea înțelegătoare a omului!

Și acum, tocmai când gândiam că-mi va fi dat să pot vorbi despre vizita marelui pedagog și filosof în România, ca de un fapt împlinit, mă plec cu durere înaintea datoriei triste de a vorbi de sfârșitul lui pământesc.

O, desigur, nu e o simplă vorbă goală, că oamenii mari

3) Tot în scrisoarea citată mai sus: „Eu am, în general, impresia că poporul D-voastră se află la o vâjnoasă urcare. Cu siguranță, în lumea Dunării de jos e menit să joace un rol însemnat“.

sunt nemuritori. Prin cugetările lor date lumii, dacă nu și altfel, sufletul lor trăește în omenire. Paulsen are în România destui admiratori, ca să putem spune că spiritul lui a intrat pe pământul țării românești, și că privirea geniului său a căzut asupra poporului, despre a cărui fire a-leasă avea de mai înainte o părere atât de bună.

Revistele, ziarele germane scriu toate și vor scrie încă mult despre însușirile înalte ale sufletului ce a lăsat în urma sa atâtea dulci sentimente frumoase în inimi, și atâta lumină în minți.

Se citesc în ele lucruri emoționante despre ultimii pași șovăitori ai gânditorului în calea datoriilor lui profesionale. Asupra lor mi se fixează mai mult, deocamdată, spiritul.

Eșirea lui Paulsen din scena activității universitare, în care a strălucit ca un luceafăr al catedrei și al cugetării, a fost unul din acele momente dramatice de neîntrecută poezie sfâșietoare, ce sgudue și întinde puterile sufletului, până la limita elasticității lor, gata parcă să le sfarme în silirea de a le face să coprindă vastitatea realității ce le copleșește sub măreția ei.

Redau, după un jurnal¹⁾, coprinsul unei notițe despre ultima lui prelegere. Un student român, care a fost de față la dânsa, mi-a povestit la fel scena.

„Deși cu desăvârșire slăbit, Paulsen, abia reîntors dela Riviera, își începu cursul semestrului de vară, și-l ținu, cu greutate tot mai vizibile, până aproape de sfârșit. Abia mergea, însoțit de soția lui îngrijorată, către *auditorium magnum*, unde vorbea despre psihologie. Din când în când, în mijlocul prelegerii, îi revenia vechea lui vioiciune, și fără îndoială, trebuie să fie adevărat ceea ce a observat singur odată, că după curs e totdeauna mai bine dispus“.

1, *Tägliche Rundschau*, No. 388 din 19 Aug. 1908.

Pot afirma cu siguranță că era așa. Asta mi-a spus-o însuși:

— Pe catedră mă însuflețesc.

„Adesea părea însă că e gata să-și dea sufletul. Ultima mulțumire a vieții sale academice a fost primirea plină de dragoste ce-i făcură auditorii la ziua nașterii lui (16 Iulie s. n.) — cea din urmă, din nenorocire. Catedra îi era împodobită cu roze, și aplause, care nu se mai sfârșeau, îl întâmpinară. Multă vreme nu putu să vorbească, și îi trebui oarecare timp de reculegere, până să-și recapete liniștea, ca să poată pronunța emoționat, cuvinte de mulțumire către tinerimea ce-l sărbătorea. Câteva săptămâni după aceea, tot mai lupta cu fatalitatea ce-l chema acolo „de unde nimeni nu s'a mai întors“. In *ultima săptămână* a semestrului, însă, fu nevoit să întrerupă cursul.

— „Sperasem, zise el la sfârșitul prelegerii de luni 27 Iulie, să pot duce împreună cu D-voastră, doamnelor și domnilor, lucrările semestrului până la capăt. Dar nu mi-a fost dat aceasta. Sunt la sfârșitul puterilor mele. Păstrați-mi și d'aci înainte o amintire prietenească!

„Lacrămile îi înneacă glasul și nu mai putu vorbi. In tot marele auditor nu era unul care să nu plângă. D-na Paulsen își privia soțul cu ochii plini de lacrimi.

„Pentru toți cei de față va fi o amintire de neuitat, acel rămas bun luat de sărbătoritul filosof dela școlarii săi, cu deplină conștiință că d'aci încolo o revedere cu ei nu va mai fi, și că a oficiat atunci pentru ultima oară înalta slujbă culturală, de care se simția legat cu mii de legături sufletești“.

Septembrie 1908.

CĂȚIVA DIN COLEGII DE STUDII DELA UNIVERSITATEA DIN BERLIN

COLEGUL MEU JAPONEZ: TEJUIRO INOUE.

Când am ținut, nu de mult, conferința mea la „Ateneul Român“, în ziua de 18 Aprilie 1943, la Duminica Floriilor, despre „Minunea Japoneză“, ajungând la expunerea transformărilor prodigioase ale Japoniei vechi în Japonia Nouă, în Japonia modernă, am fost nevoit să omit o amintire a mea personală, legată întâmplător de evenimentele acelei epoci, în care elita tineretului japonez era trimisă să vadă și să învețe spiritul și formele civilizației occidentale. la toate instituțiile de cultură europeană, spre a se îndeplini unul din cele trei puncte ale jurământului și ordinului cetit de marele împărat, Tenno al Japoniei, Mutzo-Hito din „domnia luminilor“ — Meiji, la urcarea sa pe tron: „Japonia va căuta știința la toate popoarele, ca să ajungă la zenitul proșării sale“.

Și, sub îmboldul nevoii de a face să încapă măsura expunerii acelor transformări epocale în proporțiile îngăduite de cadrul general al subiectului, am spus:

„Și îmi pare, cu atât mai rău că, astfel, sunt nevoit să omit o amintire personală, legată, prin o întâmplare neașteptată, de evenimentele acestei epoci. Amintirea ra-

porturilor mele colegiale, în timpul studiilor la Universitatea din Berlin, cu un student japonez, din pleiada de tineri trimiși atunci să asimileze spiritul culturii europene, și care a devenit una din personalitățile istorice remarcabile ale Japoniei moderne — Tejiuro Inoue.

Voiu povesti-o cu altă ocazie, aiurea“.

Indeplinesc aci promisiunea dată, ascultătorilor mei dela Ateneu, scoțând și expunând aci, din cuprinsul amintirilor mele din timpul studiilor la Universitatea din Berlin, partea din capitolul cu însemnările privitoare la colegul meu japonez *Tejiuro Inoue*.

Relatarea lor, în legătură cu cele spuse la conferință, ar fi putut trece deosebit, ca o pagină de sine stătătoare, sub titlul, după limbajul obișnuit al timpului: *Pe marginea unei conferințe*, cum se zice „pe marginea unui decret-lege“, or „pe marginea unei recenzii, unor polemici literare“, etc.

Capitolul amintirilor din timpul studiilor la Universitatea din Berlin, cuprinde firește și alte părți. Cuprinde însemnările, cu o rază de privire mai largă, asupra mișcării culturale a timpului, figurile marcante ale profesurilor de atunci dela Universitatea berlineză. Și nu mă îndur a despărți chipul colegului meu japonez, de amintirile altor colegi de studii, în special de acelea ale unui american, ale unui român, etc., cari, deși nu sunt legate între ele obiectiv, stau strâns unite, subiectiv, în sentimentul imaginii acelor zile de tânără frământare sufletească pe tărâmul ideilor.

Deci le voiu da drumul să iasă împreună la lumina zilei, așa cum sunt prinse pe pânza amintirilor, în repezi trăsături, de condeiu ritmului grăbit al vieții.

Pe când studiam la Universitatea din Berlin, între anii 1883—1887, un tânăr student japonez a ținut să mă cunoască mai de aproape, fiindcă observase că vecinii mei

de auditoriu, cași alți colegi germani, consultau sau împrumutau notele mele dela cursuri spre a-și complecta pe ale lor, sau spre a lua cunoștință de continuarea cursurilor, când întâmplător lipsiau dela vre-o prelegere.

Imi făcusem un fel de sistem stenografic din abrevieri de cuvinte și termeni filosofici, cari îmi permiteau să notez la nevoie prelegerile aproape în întregime. Din această cauză și, probabil, ca să cunoască mai deaproape pe unul din studenții străini ce frecventau Universitatea berlineză, tânărul japonez, după ce ne-am recomandat unul altuia, a venit să-mi facă vizită acasă. I-am întors și eu politeța. Mi-a arătat, în rafturile și sertarele odăii lui de lucru, multe manuscrise ale lui, de filosofie și literatură.

Am păstrat dela el o carte de vizită, pe care, alături de numele lui scris cu litere europene, pusese semnătura lui cu litere japoneze, în linie verticală.

Am dat peste ea, după câțiva dela întoarcerea mea dela Berlin, printre hârtii. Acum, nu știu pe unde s'o mai fi aflând.

Se chema *Tejuiro Inoue*.

Acest nume mi-a produs mai târziu unele surprize.

În timpul marelui războiu mondial precedent, pe când eram la Paris cu misiunea de propagandă a celor 10 profesori universitari, am cunoscut, la întrunirea unei mari recepții de intelectuali, de diferite naționalități, organizată de Rectoratul Universității din Paris, un grup de Japonezi.

Intrând în vorbă cu ei, le-am spus că am cunoscut la Berlin un compatriot a lor.

Le-am spus numele.

Când au auzit de *Tejuiro Inoue*, deodată, ca la o comandă, și-au schimbat poziția, au luat o atitudine de gravă seriozitate, ca și cum ar vedea înaintea lor pe

cineva de mare autoritate, pe care s'ar pregăti să-l salute cu respect. Repede s'a dus vestea dela unul la altul, între toți Japonezii răspândiți în marele salon de recepție.

Am rămas uimit de efectul ce a produs asupra lor numele lui Tejuiro Inoue și am înțeles că, desigur, fostul meu coleg dela Berlin trebuie să fi ajuns o mare personalitate în țara lui.

Și în adevăr, acum în urmă, am constatat, din scrierile cetite asupra Japoniei noi și din informațiile luate, că Inoue a fost o mare personalitate care a jucat un rol de căpetenie în viața culturală și politică a țării sale. Și că familia lui este o veche familie ilustră în istoria Japoniei.

Am înțeles atunci efectul de tresărire al unui fel de sentiment de religiozitate ce a produs numele fostului meu coleg dela Berlin, când l'am pronunțat în cercul de Japonezi dela recepția universitară din Paris.

Numele lui era sfânt pentru conștiința solidarității naționale japoneze, întărită prin cultul milenar al descendenții lor supratereștre.

COLEGUL MEU AMERICAN: STANTON COIT.

Era un tânăr, ceva mai în vârstă decât mine, înalt, voinic, bine legat, cu părul bătând în roșu. În acord cu prestanța lui fizică, mișcările libere, degajate. În toată atitudinea lui, un aer de îndrăsneală, ba chiar de oarecare tupeu.

Am făcut cunoștință cu Stanton Coit la cursurile profesorului Georg von Gizycki, mai ales la cele de Etică, prelegeri de un fond filosofic și de o consecință logică impunătoare.

Stanton Coit urma regulat, cu un interes statornic prelegerile marelui etician, a cărui valoare științifică superioară era cunoscută și recunoscută în toată lumea filosofică din Europa și de peste Ocean. Ai fi zis că venise

din America înadins să cunoască dela izvor, părerile ilustrului profesor asupra problemelor ce, pe vremea aceea, se discutau cu pasiune, în special în sferile intelectualilor americani.

Avea pentru puterea de gândire și pentru personalitatea morală a profesorului von Gizycki o mare admirație, aproape un cult. Vorbia totdeauna de el cu o profundă venerație emoționată. Ii lipsia atunci cea mai ușoară nuanță din acel humor și din acea ironie, cu care se exprima când vorbea de unii din profesorii celebri ai Universității berlineze. Dar pofta lui de zeflema nu venea din răutate, ci dintr'un simplu spirit ghiduș de glumă, care căuta să prindă și să scoată în relief câte o particularitate caracteristică, a vreunui mare profesor, fie în ținuta lui, sau în modul lui de a-și formula ideile pe catedră.

Era amuzant în convorbirile lui intime. Parcă-l văz cum imita, bunăoară, pe Dilthey, gânditor al cărui renume crește mereu cu timpul; cum se scula repede și drept de pe scaun, așa cum făcea Dilthey, după ce termina de dictat o parte din prelegere, ținând degetul cel mare unit cu cel arătător, în gest demonstrativ, și începea explicarea celor dictate, cu: *Meine Herren!*, spus apăsător, cu privirea serioasă, aproape încruntată.

Și lui Paulsen, pe care știa că îl iubiam, — cum nu se poate să nu-l fi iubit și el, — îi zicea, mai mult, poate, ca să mă tachineze, „*Herr man kann sagen*“. Ii găsisem această poreclă pentrucă, în adevăr, Paulsen, totdeauna circumspect și prudent, în expunerea părerilor lui filosofice, și dintr'un exces de autocritică, se feria de formule prea categorice și întrebuița adesea expresia, de o înțeleaptă modestie, foarte sugestivă pentru stimularea propriei gândiri, „*man kann sagen*“, — „s'ar putea zice“.

Lui Stanton Coit care, în fond, trebuie să fi aprobat atitudinea aceasta respectuoasă a minții în fața complexității problemelor, i-a dat prilej să-și exercite spiritul lui

zeflemist, și — pe cel mai mare orator *de catedră* al Universității, la ale cărui prelegeri despre *Introducere în Filosofie*, nu mai încăpeau auditorii în cea mai mare sală de cursuri — să-l boteze cu numele de „*Herr man kann sagen*“.

Când ne întâlneau, mă întreba zâmbind:

— „Când ține azi curs *Herr man kann sagen*?“

Ei bine, acest iremediabil ironist niciodată n'a întrebuințat nici umbra unui cuvânt de ușoară glumă, când era vorba de eticianul von Gizycki.

Respectul și venerația lui nu s'au desmintit niciodată față de magistru.

De altfel, și profesorul avea despre Stanton Coit o părere de o prețuire excepțională. Imi vorbea de el cu laude, de câte ori mă duceam să-l văd acasă. Auzise de el, de sigur, din corespondența cu eticianii din America. Poate cunoștea și ceva din manifestările lui de propagandist. Căci Stanton Coit făcea parte din cercul acelor oticieni practici, cari, în frunte cu Salter și Felix Adler, tindeau în America la înființarea unei religii, pe bazele legilor Moralei.

Iar profesorul von Gizycki urmăria nu numai cu interes filosofic, dar cu o vie simpatie personală, această mișcare etică, mai întâi de toate pentru influența ei educativă asupra pornirilor morale omenești. El însuși a înființat, mai târziu, o revistă care mergea în acelaș sens de intensificare a puterilor morale în natura omenească: revista *Etische Kultur*.

Din activarea interesului pentru răspândirea ideilor morale în mulțime, firea lui Stanton Coit căpătase ceva din deprinderile de predicator, de propovăduitor, de apostol.

Efectul acestui talent al lui, am avut ocazia să-l simt și eu, când l-a aplicat odată asupra mea, într'o împrejurare pe care n'am uitat-o.

Intr'o zi m'a văzut stând cam indispus în sala de curs, înainte de intrarea profesorului, fără poftă de vorbă.

— Ce ai D-ta, mă întrebă el cu prietenie.

— N'am nimic.

— Pari cam tras la față. Ești bolnav, poate?

— Nu.

— Atunci ai luat prea mult. Ai stat tot timpul în casă.

În adevăr, ghicise.

— Ia spune-mi te rog, continuă el, fără să aștepte răspunsul. Ieși d-ta regulat la plimbare, la aer?

— Da, câteodată, când am timp.

— Nu câteodată, când ai timp. În toate zilele, regulat, spuse el apăsător.

— În toate zilele?

— Da. În toate zilele, regulat, repetă și mai hotărât.

— Nu.

— Nu? întrebă el mirat.

Și măsurându-mă de sus până jos, muștrător, cu înfruntarea unei căutători aspre, strigă:

— Ce fel de filosof ești d-ta, domnule, că nu ții nici cele mai elementare reguli de viață?

M'am uitat la el cam nedomirit. Avea o expresie mai strigătoare decât un răcnet. Parcă îl jignisem cu ceva. Era un alt om. Cuvintele lui, cu tonul răstit de dojenitoare revoltă, i le auz și astăzi.

Chiar așa de străin de acele „elementare reguli de viață“, de cari vorbea cu patos simpaticul meu coleg, nu eram eu. E drept că educația mea fizică fusese cam neglijată în școală, mai ales în liceu, atât din cauza sistemului obișnuit școlar, cât și din vina mea. Dar căpătusem, mai târziu, unele bune deprinderi, învățate din sugestii luate în special din Macrobiotica lui Hufeland: precum, între altele, exercitarea respirației profunde în aer liber, — pe care, mi se pare, o practica și voinicul

meu coleg american, judecând după unele șuerături de aer ce le auziam uneori în respirația pieptului său larg de atlet.

Dar, e adevărat, plimbările regulate în aer, nu mi le însușisem cu automatismul unui program de fiecare zi.

Impulsiei lui, poate, datoresc în parte, că ajunsese în urmă să suspend la ora fixă lucrul, chiar când lucram intens la teza de doctorat, și să ies la plimbare în *Thiergarten*, unde întâlneau pe unii din marii profesori, ca Helmholtz, făcându-și ora lor de recreație întăritoare, în aer curat al pădurii parcului imens.

Timpul, rupt din orele muncii, nu era pierdut. Intors acasă, la vremea ceaiului, restul lucrului reluat, mergea și mai cu spor.

Stanton Coit și-a terminat studiile la Universitatea din Berlin cu o strălucită teză de doctorat, care a adus un contingent propriu de lumină în o problemă capitală a științei Etice: „Scopul final al acțiunii morale“.

Măsura impresiei produse de această lucrare, o dă faptul că punctul de vedere al autorului ei a fost adoptat de însuși marele lui profesor de Etică. Georg von Gizycki îl citează adesea pe Coit în marea sa operă clasică „*Moralphilosophie*“. În prefață mărturisește că dintre filosofii aflători atunci în viață, între cei cărora le datorește o înrâurire din cele mai hotărâtoare asupra formării cugețării sale etice, este și *Stanton Coit*, punându-l alături de celebrii contemporani ca Bain, Spencer, Sidgwick și Salter.

La câțiva ani după întoarcerea lui Stant Coit în America, am aflat că și-a strămutat câmpul de acțiune al mișcării morale în Anglia.

De atunci — și mai ales după încetarea din viață a profesorului von Gizycki, care, în scrisorile lui, mă ținea în curent adesea și cu activitatea lui Coit — i-am pierdut cu totul urma.

COLEGUL MEU NICOLAE BARBU

Neculai Barbu, un distins profesor de limba latină la liceul Sf. Sava, venise cu o bursă la Berlin, să se perfecționeze în specialitatea sa, ceva înaintea mea. Muncitor, conștiincios, corect, îndatoritor, era un om de plăcută colegialitate, întreținută de felul lui de a fi, vesel, original, mucalit.

Amintirile ce le am legate de bunele noastre raporturi de atunci, mi le deșteaptă în minte, în special, două împrejurări, pe cari, pentru hazul lor, le-am povestit de mai multe ori în intimitate, dar nu le-am scris până acum.

Una se raportează la surprizele neplăcute la cari te expui, când te servești, în treburi, cu oameni de afaceri, de o limbă străină, pe care n'o stăpânești destul de bine.

Având fiecare din noi câte o încurcătură penibilă din această cauză, ne-am povestit unul altuia amărăciunea, ca să ne consolăm reciproc și să ne amuzăm, făcând haz de necaz.

I-am spus, mai întâi, eu pe a mea.

Cum știa și el, și cum am povestit cu altă ocazie, aici, eu nu cunoșteam limba germană, când am venit să studiez la Berlin. Numai eu știu ce muncă mi-a dat, de zi și de noapte, ca s'o învăț mai repede și cum am recurs la toate mijloacele practice ce-mi stăteau la îndemână: ba la lecturi de piese de teatru ușoare; ba la ascultarea lor pe scenă, când se ivea ocazia să le văz la reprezentare; ba la audiere de cursuri, după ce le citeam, când se putea, acasă, cum făceam la prelegerile lui *Zeller*, căutând în dicționar, vorbă cu vorbă, în *Grundriss*-ul după care își făcea el cursul — cuvinte ce nu se potriveau, firește, cu acelea de cari se servea autorul în expunerea lui liberă...

Acela dintre profesori, cari m'a învățat, la curs, limba germană, mai bine decât unul angajat pentru aceasta, a

fost *Curtius*, de *Istoria Artei Antice*. Când ne plimbam prin muzeu și ne explica figurile statuelor vechi, arătând, cu o nuelușă, trăsăturile caracteristice ale chipului, ale trupului; îmi rămânea numele lor, ca dela o lecție intuitivă de lucruri, aplicată în predarea limbilor.

Când, după tot felul de exerciții și osteneli, am crezut că mă pot bizui să mă hazardez a încerca să vorbesc nemțește în treburi practice, am intrat în prima librărie ce am întâlnit în drum, ieșind de acasă. Locuiam pe atunci în Weidendamm, în apropierea imediată de capătul despre Sprea al străzii principale Friedrichstrasse. La vitrina acelei librării de pe Friedrichstrasse, zărisem niște fotografii de vederi și de oameni mari. Am stat câtva timp în fața vitrinei, să-mi aleg mai înainte pe cari să le cumpăr. Imi făcui în minte, cum am crezut mai bine, forma corectă a propozițiunii cu care trebuia să adresez negustorului întrebarea, și intrai.

Era în prăvălie chiar stăpânul, singur. M'am dus drept la el și l-am întrebat răspicat:

— Mein Herr, haben Sie Bildung?

El se uită la mine, parcă n'ar fi auzit bine.

— Wie? Was wollen Sie sagen?

Eu repet:

— Haben Sie Bildung?

El mirat:

— Was meinen Sie?... (Ce vreți să spuneți?...).

Eu corect:

— Ob Sie Bildung haben...

El încurcat, neștiind ce atitudine să ia:

— Wie so?! (Cum așa?...).

Dar băgase de seamă, desigur, că sunt străin. Altfel... Am simțit că am făcut o greșală de limbă. Nu-mi dam seama care. Și neștiind cum să mă explic, m'am întors către vitrină:

— Sie haben dort...

— Ah, so! *Bilder* wollen Sie... (A, da, fotografiile voii...)

— Ja, Bilder... Bilder...

Am căutat acasă în dicționar *Bildung*. *Cultură și bună-creștere*. Il întrebam, dacă are *cultură și bună-creștere*. Aproape o insultă... Noroc că a înțeles că eram străin.

*

M'am dus la Barbu să-i povestesc pățania. Barbu a răs cu lacrimi. Chiar mai mult decât trebuia. Ceeace trecea „peste cât trebuia“, provenia din nostimada unei pățanii a lui proprii, de care-și aducea aminte atunci.

Dupăce își șterse bine ochii de lacrimi:

— Să-ți spun eu, ce mi s'a întâmplat mie. Una mai boacănă. A ta e floare la ureche. Am crezut că înnebunesc. Și eram disperat că nu voiu putea vreodată să zic că știu limba asta nemțească.

„Primisem dela un librar de aci niște cărți, pe cari i le comandasem. Și i-am scris o scrisoare de mulțumire. La sfârșit, am pus formula de politețe obișnuită: *achtungsvoll* (plin de stimă). Înainte a închide scrisoarea, mi-am adus aminte că este un cuvânt mai lung, care exprimă un sentiment mai pronunțat de stimă. Și, în loc să-l caut în dicționar, mi-am închipuit că-l pot formula eu însumi, după analogia altor cuvinte. M'am gândit așa: cuvântul *sterken* = a întări, își intensifică înțelesul, dacă pui înaintea lui prepoziția *ver*, = *versterken*. Și am desfăcut scrisoarea și am pus înaintea lui *achtungsvoll*, un *ver*. Am închis scrisoarea și m'am dus de am pus-o la cutia poștei.

„Pe drum, când mă întorceam acasă, îmi tot repetam în gând cuvântul format de mine: *verachtungswoll*... *verachtungswoll*... Și mă întrebam: oare așa o fi? Oare l-am făcut eu bine?

„Cum am ajuns acasă, repede la dicționar, să verific isprava.

„Ce găsec ? Verachtungsvoll — *plin de dispreț!* Nu-mi venea să cred ochilor. Cum! *Sterken*, a întări; *versterken*, a întări și mai mult. Dar *achten*, a stima, iar *verachten*, a disprețui? Nu a stima și mai mult? Nu! Iacă poznele ce poate să facă o prepoziție, ca blestemata asta de *ver!*

„Ce să fac? Să scriu librarului o scrisoare de scuze? Ar fi fost prea lung și mi-era teamă să nu fac alte greșeli. M'am dus chiar eu în persoană să mă desvinovățesc cum oiu putea. Și să-i plătesc datoria.

*

A doua întâmplare hazlie, legată de amintirea lui Nicolae Barbu, m'a făcut să râz, cât n'am râs în tot timpul sederii la studii în Berlin.

Barbu ar fi vrut să asiste la cursurile lui *Mommsen*, ilustrul autor al *Istoriei Romanilor*. Il interesa, pentru raporturile lor cu studiul specialității lui proprii. Dar a aflat că *Mommsen* „nu mai citește“, adică *nu mai ține prelegeri* — „*Er liest nicht mehr*“. În loc de cursuri, bătrânul profesor, marele *Mommsen*, ținea însă niște ședințe de seminar. Barbu era așa de vrăjit de gloria științifică a vioiului bătrân cu părul mare, alb, încadrând o figură uscățivă roșcovană, din care scăpărau niște ochi fulgători, că se ținea după el când îl vedea trecând prin curtea Universității, iar câteodată și pe stradă. Dacă idolul ține ședințe în seminar, de ce nu s'ar duce și el să-l vadă acolo?

Ședințele lucrărilor de seminar, la cari lua el parte în ramura filologiei clase, ca și acelea la cari luam eu parte în ramura filosofică, erau libere. Putea să asiste la ele oricine.

— Hai, dragă, să mergem și noi la ședințele de seminar ale lui *Mommsen*, îmi zise el odată.

Am primit să-l însoțesc. Eram și eu curios să am o idee

de cum vorbește Mommsen și cum lucrează el cu studenții specialității istorice.

Ne interesarăm unde își ține ședințele. Era în o sală a unei clădiri laterale, în curtea Universității.

Când ajungem acolo, urcând o scară interioară, Mommsen intrase în sala de lucrări. La ușa sălii găsim stând nehotărît, dacă să intre sau nu, pe un englez înalt. Se ocupa cu citirea unui anunț lipit pe ușă. Steterăm și noi pe gânduri, ca și englezul: să intrăm? să nu intrăm?

— Profesorul n'a putut să intre decât de un minut, zise Barbu în șoaptă. E chiar ora fixată. Vom pași încet.

Apăsă clanța și intră el întâi, eu după el și englezul cel înalt, după noi, al treilea.

Văzurăm în fața noastră o masă mare, în formă de potcoavă, cu Mommsen în centrul părții ei concave.

Zărirăm câteva locuri goale, în stânga părții ei scobite. Ne îndreptarăm spre ele încet, în vârful degetelor.

Din clipa când am intrat, Mommsen s'a întrerupt din vorbă. Ne-a urmărit cu ochii, până ne-am așezat. Se făcuse o tăcere apăsătoare în sală. Toți se uitau cu ochii mari, întrebători, la noi. Mommsen ne privia mereu, fără să zică o vorbă. Scoase o batistă albă ca zăpada, se șterse cu ea, o puse pe masă, fără să ne slăbească din privirea ochilor lui mari, încadrați în mari ochelari de aur, strălucitori pe figura lui roșie, plină de viață.

Situația începea să fie penibilă. Deodată îl vedem pe Mommsen că se scoală de pe scaun și vine repede către noi. Ne scularăm în picioare. Cu o voce pițigăiată, cum nu mă așteptam, și puțin cam înțepată, se adresă celui mai apropiat de el, care era Barbu:

— Meine Herren, wollen Sie hospitiren? (să asistați ca oaspeți).

— Ja, Herr Professor.

— Nein, nein. Bitte! bitte! Es ist nicht erlaubt... nicht erlaubt... (Nu e voie)...

O pornirăm binișor, spre ieșire, în ordine inversă: în cap, englezul cel înalt, apoi eu, la urmă Barbu.

Afară, înălțimea capului de coloană a englezului se coborî tacticos pe scară. Barbu, cel din urmă din coloană, cum închise ușa pe care ieșisem, o porni ca din pușcă, murmurând pe scară. Trecurăm repede pe lângă englez. Abia ajunși, în curtea Universității, Barbu începu să tute și să trăsnească. N'am văzut o descărcare de furie mai sgomotoasă, în cuvinte mai tari. Pe mine m'a apucat o criză de răs, imposibil de stăpânit, și care creștea cu cât grindina și potopul furiei lui Barbu se revărsa mai violent.

Când am ajuns în Unter den Linden, zărirăm pe englezul cel înalt, așezat, cu o carte în mână, în fața statuiei lui Friederich cel Mare. O cerceta cu deamănuntul. Era, probabil, pus în programul lui de excursionist, să vază în acea zi pe ilustrul Mommsen și pe filosoful dela Sans-Souci. După scena trăită cu un minut mai înainte, silueta liniștei lui indiferente, înfiptă în spațiu ca un mare punct de mirare, aducea o notă de ironie în tabloul realității trecătoare.

Nicolae Barbu a trebuit să recunoască mai târziu că furia lui nu fusese așa de îndreptățită. Vina era a lui că nu luase la timp informații destul de lămurite. Seminarul lui Mommsen nu era un seminar obișnuit, ca cele pe cari le frecventam noi, în specialitățile noastre. Era destinat unui număr restrâns de tineri muncitori ai științei istorice. Nu se putea intra la el, decât îndeplinind anumite condiții și spre a face lucrări originale, sub îndrumarea marelui profesor, bătrân, dar plin încă de vigoare fizică și intelectuală. Din experiența vieții universitare dela noi, din țară, n'avusesem ocazia să cunoaștem o astfel de organizare a muncii științifice, în cadrul Universității, cu profesori cari au încetat de a ține cursuri. Știam că un profesor scos la pensie, e scos din cadrele vieții oficiale a culturii naționale.

ALT COLEG ROMÂN: GHEORGHE MAIOR

Am mai avut câțiva colegi români, peste care n'aș vrea să trec, fără să-i amintesc cât de puțin. Dacă nu pe toți, pe unul în orice caz. Am avut de coleg pe *Gheorghe Maior*, care studia Agronomia.

Era căsătorit. Venise cu soția. Ba norocul i-a dăruit și un copil, pentru care mi-a făcut cinstea de a-mi cere să-l botez. Am ținut, ca naș, în brațe, pe micuțul românaș în biserica ortodoxă rusească din Berlin, unde am spus pentru el Crezul și alte mărturisiri ale credinței creștine, în asistența multor invitați români.

Am avut cu Gheorghe Maior excelente raporturi colegiale, care au continuat și după întoarcerea noastră în țară, unde ne-am despărțit activitatea, el în conducerea școlii de Agronomie, eu la o catedră de filosofie la Universitatea din Iași.

La Berlin, Gheorghe Maior venia câteodată să mă caute la cursuri, ca să mă ia să merg cu el acasă. Ba uneori, când mai aveam ore de audiat, asista lângă mine și la vreo prelegere. S'a întâmplat odată să asiste la două prelegeri succesive. Și parcă a fost un aranjament experimental, plănuț înadins de mai înainte: Cei doi profesori la cari a asistat, au tratat, unul după altul, despre acelaș subiect, despre *ideia de spațiu*, fiecare din punctul lui de vedere.

Unul l-a tratat din punct de vedere empiric, explicând spațiul ca produs al experienței, celălalt din punct de vedere inneist, ca o formă înăscută a perceptibilității.

Trăgeam cu coada ochiului la Maior să văz ce mutră face. Chestiile acestea erau străine de preocupările profesiei lui agronomice.

Mă amuzam în mine, închipuindu-mi ce o fi gândind prietenul meu de alături, de harababura asta filosofică a

explicării ideii de spațiu. Chipul lui făcea o strâmbătură de mirare, cu gura puțin căscată și cu o încrețitură între sprincene, de concentrare a cugetării profunde.

La ieșire n'a putut să-și mai țină impresia.

— Ce fel de știință faceți voi aici, frate? Un profesor spune într'un fel, altul vă spune contrar. Cu ce vă alegeți? N'am putut nici eu să-mi țin răsul.

— Ne alegem cu orizonturi de gândire. Căutăm să înțelegem și o părere și alta, și să vedem cum se pot împăca, sau de ce nu se pot împăca, și către care ni se înclină părerea.

Dete din cap nemulțumit.

Au mai fost și alți colegi români, cu cari am avut mai puține legături. Ii las, căci îmi fac semne repetate cei doi *colegi ruși*, să nu-i dau uitării.

Și drept să spun, tocmai pe aceștia aș vrea să-i las. Dar nu mă lasă ei pe mine. Sunt unele obsesii de amintiri, de care nu te poți scăpa decât povestindu-le, așa cum se ușurează sufletele numai prin spovedanie. Trebuie să-i pun pe hârtie, cum ai pune pe carton, înfipite cu bolduri, găze de păstrat în „insectar“; or în o cutie închisă, de unde nu le mai auzi bâzâitul.

COLEGUL RUS, PLATO SIMIRENCO

Unul din ei, *Plato Simirengo*, era crez rus sadea. De celălalt nu sunt sigur. Chiar numele lui, *Itelson*, dă de bănuț. Intrebarea asta, despre originea lui, nu mi-am pus-o până acum. Și tocmai de acest fel de rus, de origine suspectă, am ceva mai multe de prins cu bolduri în cutia găzelor insectarului.

Plato Simirengo, un rus cu barbă mare, avea o patimă: îi plăcea să vorbească mult. Și vorbea prost și încălțit. Pronunța greoiu cuvintele, le *mojmolia*, îngânându-le și

răsucindu-le nesfârșit în gură. Trecea un veac până să termine o propoziție. Imi da prilejul, nu tocmai dorit, de a mă învăța să rabd, ascultându-i gângăvirile mai în toate zilele.

Locuia cam în acelaș cartier cu mine. La ieșirea dela cursuri mă aștepta, mă pândia, mă căuta și mă lua în primire, să mă conducă până acasă. Și era așa de amabil, că mă ducea chiar până la intrare.

Tot drumul vorbea, mestecându-și vorbele, rumegându-și ideile, ca să-mi spună ce a înțeles el dela cursuri, ce crede el despre cutare problemă. Și mergea cât mergea și se oprea ca să-mi explice mai clar, stând pe loc. Ba se mai întorcea îndărăt câțiva pași, ca să reia o idee sau o expresie, pe care parcă o pierduse pe drum.

Și cum nu înainta mersul pe drum, așa nu înainta nici mersul cugetării în vorbăria lui nesfârșită. Intârziem totdeauna sosirea acasă, cum întârzia și mintea lui să termine așezarea în cuvinte a unor idei ce nu voiau să iasă la iveală; nu se dădeau duse din capul lui stufos, cu păr lung, ca și barba lui mare.

După câțiva ani dela plecarea din Berlin, mi s'a arătat odată, acest fel de Plato asiatic, ca o vedenie aievea, în carne și oase, întrupată în chipul unui alt rus, care îi semăna ca două picături de apă. Tot așa de înalt, tot așa de pletos, tot așa de bărbos, tot așa de vorbăreț.

Era la o stațiune climaterică și higienică, „Weisser Hirsch“, lângă Dresda, unde mă dusesem de curiozitate, să cunosc în ce constă particularitatea unei stațiuni „higienice“. M'am dus acolo pentru două, trei zile și am stat de plăcere, vreo două săptămâni și ceva.

Il aveam vecin de masă pe rusul-vedenie a lui Plato Simirencu dela Berlin. Și pentru ce venise această apariție la stațiunea aceia higienică? Venise să învețe să mestece. Spunea că auzise, cetise, ori îi spusese doctorul

că trebuie să mestice dumaticatul de nu știu câte ori în gură, înainte de a-l înghiți, ca să se sfărâme, să se macine bine și să se se îmbibe de salivă, care ajută mult și face bine, la digestie.

Și în asta semăna cu compatriotul lui dela Berlin. Și acela mesteca mult în gură și rumea mereu ideile. Bune operații de igienă personală și la unul și la altul. Numai să nu fii sortit a-i avea tovarăși de drum și vecini de masă.

COLEGUL RUS, GREGOR ITELSON.

Celălalt coleg rus, sau pseudorus, *Gregor Itelson*, se distingea și el prin o mare poftă de vorbărie. Dar nu se încurca în căutarea cuvintelor ca Plato Simirenco, le găsea ușor, chiar foarte ușor. Și își da toată osteneala și grija să fie elocvent.

Avea și el o ciudățenie. Se credea nu numai orator, dar și mare logician. Nu zic *gânditor*. Accentul pretenției lui de superioritate îl punea pe meșteșugul *logicei*. E primul om pe care l-am găsit obsedat conștient de minunile prestidigitației spirituale, pe care le poate îndeplini măiestria figurilor logice manevrate cu artă de om deștept.

Era în stare să-ți demonstreze, negru pe alb, că doi și cu doi nu fac totdeauna patru; uneori fac cinci, alteori trei. Atârnă de valoarea unităților adunate. Așa, se poate întâmpla ca doi plus doi să facă și mai puțin de doi; poate chiar zero. Idealul minții lui era să ajungă a despărți firul de păr nu în patru, ci în zece, și a-l face odată să dispară în nimic, or să-l vezi cât un stâlp de telegraf, prin o scamatorie logică.

El spunea că în fiecare zi, cum se scoală, face exerciții de logică, așa cum ar face unii gimnastică, ori cântăreții game muzicale. Gamele mintale, cu cari trebuie să se exercite orice filosof și poate orice intelectual, în fiecare zi, erau, după el, *figurile* logicei formale. Atâta

le învârtise în exemple și exerciții zilnice aceste figuri logice, încât într'adevăr, căpătase oarecare dexteritate a spiritului și oarecare abilitate în discuții, care te surprindea cu câte o considerație secundară neașteptată, pusă deacurmezișul concluziilor și care arunca un moment de umbră și îndoială, ca praf în ochi, întârziind vederea înțelegerii clare.

Căuta printre studenți ocazii de astfel de reprezentații, în cari să uimească cu arta scamatoriei lui logice.

Nemuțumit de succesele, care i se păreau ușoare, în discuțiile cu colegii, cutreera ședințele de seminar, unde se amesteca în discuții cu profesorii.

Imi aduc aminte de câteva scene dela ședințele lucrărilor de seminar ale lui Paulsen.

Itelson se așeza în una din băncile din față, și, la prima ocazie, sărea cu câte o observație ori cu câte o întrebare adresată profesorului. Și orice răspuns de lămurire i-ar fi dat profesorul, el nu se da mulțumit. Căci el nu căuta sincer o lămurire, ci numai ocazia să-și exercite talentul de a despica firul de păr în zece și de a dovedi că doi plus doi nu fac totdeauna patru. Și când, după ultimile lămuriri ale profesorului, nu mai avea nimic de spus, tot nu se da convins, nici învins; și, ca să nu tacă, zicea totdeauna:

— Und doch! (și totuși...).

Când a înțeles Paulsen cu cine are de a face, ori îi înlătura întrebările, lăsându-le fără răspuns, ca și cum nu le-ar fi auzit, continuându-și înainte vorbirea cu ton ceva mai ridicat și uitându-se aiurea, la ceilalți studenți: ori îndrepta întrebarea lui Itelson către ceilalți auzitori:

— Ce zic ceilalți domni de această idee?

Și transpunea astfel discuția, făcând-o să urmeze între Itelson și colegii lui. Un amuzament care nu dura mult. Paulsen știa să-l facă să înceteze la timp.

Mi-au rămas în minte particularitățile acestui coleg ciudat, fiindcă, întâmplător, ele sunt legate, în mod neașteptat, de amintirea unui moment important din viața mea academică dela Universitatea din Berlin.

Nu știu cum s'a făcut că acest cavaler bățaios al unei ciudate logice, prefăcute în damă voalată plină de capriții vecinic nesatisfăcute, s'a găsit înscris între *oponenții* cari trebuiau să discute, în public, în ziua *promoțiunii*, tezele puse de mine pe lucrarea de doctorat, alegându-și una din ele.

Solemnitatea promoțiilor doctorilor, însemnată prin ea însăși, devenea o zi de emoții uneori palpitate pentru viața Universității, mai ales în trecut, din cauza tradiționalei lupte dialectice dintre *oponenții* ce atacau tezele formulate de candidat în lucrarea lui pentru doctorat și între candidatul ce trebuia să le apere.

Cu toate normele disciplinei universitare, care ținea să reducă lupta contradictorie la formele decorative ale unei adevărate *discuții academice*, cu atenții reciproce de respectuoasă considerare personală între combatanți, încrucișarea spadelor spirituale, în fața publicului, nu era lipsită uneori de surprize.

Amorul propriu, trezit și îmboldit de prezența atâtor spectatori, înțeția mișcările ambiției: și, uneori, unul sau altul din combatanți, poate chiar amândoi, se alegeau măcar cu o sgârietură simțitoare, dacă nu cu o rană serioasă, care, pentru că nu avea grave urmări practice, amuza mult pe asistenți.

Spectacolul acesta, dat în ziua festivității solenne a promoțiunii doctorilor, cu timpul s'a redus, treptat, la o simplă formalitate tradițională. Rolurile actorilor academici în scena combativității logice și dialectice, desfășurate în public, s'au obișnuit a se ține în o măsură și atitudine a spiritului, care trebuia să ducă la o conclu-

zie de armonie mulțumitoare pentru ambele părți, ca și pentru publicul din sală.

Dar asta presupunea, firește, să fie combatanții oameni de bună înțelegere, respectuoși de solemnitatea momentului în care se desfășura discuția și de normele disciplinei universitare.

Ce te faci însă, când intră în arenă, părăsit de Sancio Pansa, un cavaler năbădăios al unei pseudo-logice buclucașe, doritor de a se ilustra cu efecte de prestidigație silogistică, aruncând în aer figuri și formule sgomotoase, fabricate în atelierul școlii de scamatorie sofistică? Ar fi în stare să facă, dacă ar vrea, harcea-parcea pe bietul candidat, numai cu două lovituri de premise neconcludente, schimbând, prin un *hocus-pocus* nădrăvan, adevărul în neadevăr, și absurdul în plauzibil.

S'a întâmplat totuși o minune, la care nimeni nu se aștepta.

Gregor Itelson, ca oponent, s'a purtat frumos. A fost cuminte, a fost disciplinat, a fost protocolar.

S'a declarat mulțumit, pur și simplu, de răspunsul candidatului la obiecțiile nedomiririlor și ipotezelor lui. Și n'a spus nici măcar, la sfârșit, acel obișnuit cuvânt al lui dela discuțiile de seminar:

— Und doch!...

Ba chiar a terminat, în mod surprinzător, cu formule de laudă și de felicitări colegiale.

VII.

IN MOMENTE DE MARI EMOȚII

1. La trecerea doctoratului în filosofie la Berlin.
2. La prima conferință publică, ținută la Iași.

LA TRECEREA DOCTORATULUI IN FILOSOFIE LA BERLIN.

Felul său de a fi nu și-l cunoaște omul decât din experiență.

Ce mi-a revelat experiența, ca manifestare activă, în momente de mari emoții? În așteptarea unei clipe grele apropiate, emoție puternică, nestăpânită, turburătoare până la sfârșanie. După ce a bătut ceasul acțiunii, perfectă stăpânire de sine, liniște desăvârșită a mișcărilor, limpezire de spirit și concentrare activă.

Așa „m'am descoperit“ pe mine însu-mi — căci orice moment de cunoaștere de noi-înșine este o curată descoperire empirică — în două cazuri însemnate din viața mea.

Intâiul caz este când am trecut examenul de doctorat la Berlin, în 1887.

Al doilea, când am ținut prima mea conferință publică la Iași, ca tânăr profesor, abia numit la Universitate.

Aceeași stare de suflet, cu absolut aceleași manifestări, emotive și active, în amândouă împrejurările, la distanță de cinci ani una de alta.

În ziua fixată pentru examenul de doctor, mult timp înainte de a pleca de acasă, am fost cuprins de o emoție aproape paralizantă. Simțiam că mă sfârșesc. Parcă trebuia să mă duc la spânzurătoare. Nu mai puteam să vor-

besc, nu mai puteam să răsufli. Nu mai eram stăpân pe mișcări. Am fost nevoit să stau culcat pe pat, ca să-mi liniștesc bătăile inimei.

Nu știam cum o să pot să merg pe drum, să ajung la Universitate, să urc scările, să pășesc spre sala de examen.

Când am socotit că e timpul să plec, n'am voit să iau trăsură; am simțit nevoia unei descărcări de nervi, umblând pe jos.

Ajuns în mica sală de așteptare, până să-mi vină rândul să mă cheme, mă uitam, fără să-i văz, la cei de față, căroră le venia rândul înaintea mea. Și mă miram că mai pot vorbi între ei, că mai pot râde, și că nu cad de-a'npi-cioarele jos pe scânduri, când și-aud numele chemat... la spânzurătoare. Și mă întrebam, cu sfială, în sinea mea: oare eu o să pot să mă scol depe scaun când m'o chema? O să pot deschide ușa sălii de examen? O să pot intra în sală, fără să cad?

Ciudată revelație! Ciudată taină a resorturilor ascunse ale sufletului!

Când mi-am auzit numele chemat la examen, cine a săvârșit, deodată, minunea neașteptată a transfigurării mele interne? Cine a întors cheia de intrare a unui alt suflet în ființa mea? De unde venia acel suflet nou, care parcă șezuse ascuns, așteptând să mă cheme, ca să năvălească brusc, nerăbdător, grăbit în conștiință, dând în lături pe cel înfricoșat, pierdut, paralizat?

Un alt om s'a ridicat depe scaunul pe care șezuse până atunci timidul ce venise greu deacasă. Și când am deschis ușa mării săli de examen, și m'am îndreptat, cu pași siguri, spre masa examinatorilor mei — căci mai erau și alte mese pentru alte examene — spre colțul din stânga al uneia din ferestrele de răsărit, mergeam senin, liniștit, zâmbitor, aproape ca la o invitație amicală de ceai.

M'am așezat, perfect stăpân pe mine, pe scaunul ce mi s'a indicat de examinatorii mei. Și așteptam curios

începerea „convorbirii“, a cărei inițiativă regretam că nu mi-i dat s'o iau eu.

Dintre cei patru examinatori, doi, filosoful Dilthey și economistul Wagner erau, prin natura lor, „gentili“. Cu un fond de amabilitate obișnuită, care, în acele clipe, prețuia cât o adevărată umanitate creștinească, parcă dinadins căutau, și prin atitudine, și prin ton și prin modul de formulare a întrebării, să te pună *à ton aisé*.

Ceilalți doi, filosoful Eduard Zeller și filologul romanist Tobler, deși mai „dificili“, câteodată chiar „hapsîni“, n'au putut să-mi tulbure echilibrul și m'am luptat biruitor cu obstacolele surprinzătoare ale unor întrebări puse parcă numai ca să te încerce dacă ești orientat și asupra unor puncte secundare, dela periferia sferei vaste a culturii filosofice și speciale.

Luasem, ca materii de examen, pe lângă obiectul principal (*Hauptfach*), care era filosofia, alte două *obiecte secundare* (*Nebenfächer*), cerute de regulamentul examenului, dar lăsate la libera alegere a candidatului. Și eu îmi alesesem *Economia politică* și *Literatura și limba franceză*.

Cu toate că Tobler mă cunoștea personal mai bine decât ceilalți trei examinatori, căci fusesem pela el, pe acasă, invitat odată la ceaiu cu alți vreo doi-trei tineri, și mă chemase de câteva ori ca să-i citesc românește din cărți, din ziare, spre a prinde accentul curat al limbii românești, ba avusese bunătața să mă recomande ca profesor de limba română la soția unui prieten al său, care avea nu știu ce afaceri în România, cu toate aceste raporturi personale, sau poate tocmai din cauza și în ciuda lor, examenul lui Tobler a fost cel mai... ciudat, aș fi putut să-l numesc greu și buclucaș, dacă nu s'ar fi întâmplat să fiu bine orientat, din lecturile mele obișnuite, asupra literaturii franceze și asupra vieții marilor ei scriitori.

M'a întrebat, între altele, despre *Diderot*, chestii din

intimitatea vieții lui familiare, cu nevasta, etc. Am fost surprins de ele și mi s'a părut nostim că, o clipă, examenul a luat înfățișarea unei „sindrofii“, fără dulceață și cafea, dar cu multe mahalagisme „istorice“ picante. Pe cât am fost eu de mirat că mă întreabă astfel de mărunțișuri, pe atât o fi fost, probabil, și el de mirat că le știu.

Nu tot așa de gata la replică am fost, natural, la unele chestii prea speciale de filologie. Ceeace desigur i-a făcut mult mai multă plăcere decât erudiția mea în daraverile vieții intime ale lui Diderot, cu nevasta lui incultă și cu alte femei mai culte.

M'a felicitat la urmă, ca și ceilalți examinatori, și ne-am despărțit, cu toții... buni prieteni. Și am eșit din sală mulțumit, ca delă o adevărată șezătoare academică, de un interes pentru mine chiar „palpitant“, în care am stat de vorbă, într'o plăcută, deși serioasă familiaritate cu patru mari savanți de o reputație mondială în lumea științifică.

II.

LA PRIMA CONFERINȚĂ PUBLICĂ, ȚINUTĂ LA IAȘI.

E al doilea caz memorabil, în care mi-am cunoscut, din experiență, felul temperamentului. Absolut aceleași manifestări și constatări, ca la examenul de doctorat dela Berlin.

Mai trecusem, între timp, prin situații cari ar fi putut fi emoționante. Fără a pomeni de altele, trecusem, nu de mult, în toamna anului 1888 concursul de profesor pentru catedra de *Psihologie, Pedagogie și Estetică* dela Universitatea din Iași. Avusesem de luptat cu doi candidați, din cari unul susținut franc și pe față de ilustrul Alex. Odobescu, membru influent în comisia concursului. Și era doar o luptă pentru asigurarea unei cariere în viață, nu o simplă eșire pe scena publicității, fără urmări și sancțiuni serioase. În tot timpul concursului, nu m'a tulburat absolut deloc emoția, care, firește, n'a lipsit. Dar, la cele trei disertații publice, nimic din acele tulburări deprimante cari au precedat intrarea în acțiune la examenul dela Berlin.

La prima conferință publică, însă, ținută în marea sală de festivități a vechii Universități — să-i zicem *aulă* — s'au repetat întocmai sfârșenia fizică, mortificarea sufletească, obstruarea funcțiunilor mintale, scăderea totală.

a vitalității generale, încercate în ziua examenului de doctor. Tot așa, ca atunci, nu mai puteam sta în picioare de tulburare; tot așa mi se înneca respirația; tot așa nu mai eram în stare să-mi potolesc palpitațiile. Tot așa, a trebuit să stau culcat, întins, pe pat, câtva timp înainte de a pleca spre locul conferinței.

Era o zi de început de primăvară. Zi cu soare. Se topia zăpada. Am pornit spre Universitate mai de vreme de ora conferinței, înainte de ora 2 d. a. — oră *fixă*, nu numai prin afiș, ci devenită sacrosantă prin lunga tradiție a conferințelor publice, ținute odată la Iași de societatea culturală, literară, „Junimea“, tradiție, care, câtva timp întreruptă, își propusese, în acel an, Xenopol s'o reia, unindu-se cu mine și cu Mihai Vlădescu, un alt tânăr profesor, abia suit pe catedra universitară ieșană.

Conferințele celor trei profesori erau anunțate, din vreme, că se vor ține la interval de o săptămână una după alta. Xenopol vorbise înaintea mea. După mine urma, în săptămâna viitoare, Mihail Vlădescu.

Subiectul conferinței mele era: *Există acțiuni desinteresate?*

Mergând spre Universitate, pe un drum mai de ocol, ca să-mi descarc puțin nervozitatea prin umblet, vedeam lumea cum se îndrepta, cărduri-cărduri, către Universitate, cu cât mă apropiam de ea. Publicul era deprins să vină exact la timp, căci, din obiceiul bun al *Junimei*, știau toți că și conferențiarul intră *exact* la ora anunțată. Xenopol ținuse să ne spună de mai multe ori:

— Să știți. Când o bate ciasornicul ora 2, ușa sălii de conferință se deschide și conferențiarul trebuie să intre. Nici un minut de întârziere.

Sala de așteptare a conferențiarului era sala consiliilor de facultate, și cancelaria Rectorului, poreclită sala „*potcoavei*“, cu masă mare, întoarsă la capăt în formă de potcoavă, care ocupa toată sala.

Când am intrat în cancelarie, am găsit acolo pe Vlădescu, așteptând, așezat la o masă mică, în colțul de intrare al sălii de conferință.

După ce ne-am dat mâna, eu am început să mă plimb de colo până colo, uitându-mă din când în când la ciorinicul din perete. După câțva timp, Vlădescu, contagiat poate de emoția mea sau de gândul că-i vine și lui rândul să ție prima lui conferință, după mine, săptămâna viitoare, îmi zise:

— Te rog, Găvănescule, mai stai jos, că-mi face rău...

Când a bătut ora *două*, eram cu mâna pe clanță. Am intrat.

Din clipa ce m'am văzut în fața publicului, în marea sală înțesată de lume, ca prin o vrajă misterioară toată emoția a dispărut, toată nervozitatea s'a dus, ca la suflarea de trezire a unui descântec. Prietenii cari au fost de față, îmi spuneau că n'au băgat de seamă nici măcar o tremurare a glasului în pronunțarea primelor propoziții introductive.

În public nu era numai o simplă curiozitate de a vedea pe tânărul profesor și de a-i judeca puterile și darul de expunere, era, cum mi s'a spus mai târziu, și oarecare... spirit de ostilitate. Ostilitatea venia, mai întâiu, firește, dela prietenii și cunoscuții foștilor mei concurenți, amândoi Moldoveni. Dar un vag sentiment de nemulțumire mai venia și din o nelămurită rămășiță a unui vechiu resentiment, încă neperimat, deși nemărturisit, rămas din deosebirea, ștearsă prin Unire, dintre „Muntean“ și „Moldovean“.

O bună parte din conferință, deși formulată, înadins, pe înțelesul tuturor, a fost primită cu răceală. Simțiam o atenție încordată, dar glacială. O tăcere desăvârșită, ne-

întreruptă de cel mai mic semn de încurajare, de aprobare. În fața mea, în șirul de cucoane din înalta societate ieșană, o doamnă mă examina, cu mare băgare de seamă, ținându-și la ochi „pînçe-nez“-ul. În fund, un tânăr înalt, cu ochi mari, aprinși ca focul, ascultând încordat, făcea nervos semne unor tovarăși de alături, să nu-l distragă. Era studentul Nicolae Iorga, cum mi s'a spus că-l chiamă, când l-am văzut după aceea, și a venit în raporturi cu mine, de student și profesor.

Trecuse aproape o jumătate din timpul conferinței, și încă luptam cu ghița sufletească a publicului, care însă nu m'a înghețat pe mine, nu m'a descurajat. Din contră. Din adâncuri insondabile eșiau, fără să le caut, mici rachete de imagini, de exemple, de glume, de comparații, menite a topi ințiferența.

Deodată, au început să apară pe unele fețe zâmbete, semne de interes viu, de mulțumire simpatică.

Indată au început și aplausele. Ghița se rupseser. Și căldura sufletească crescătoare, a unui entusiasm contagios, a cuprins treptat toată sala.

La urmă au curs ropotele de aplause, manifestând aproape proporțiile unei mici ovațiuni.

Vlădescu îmi mărturisea după conferință:

— Am scăpat de un coșmar. Când vedeam frumusețile conferinței tale ascultate cu atâta răceală, pe când la Xenopol se aplaudau cele mai palide glume, mă gândiam la ce mă așteaptă pe mine.

Cu prilejul acesta am făcut o importantă observație psihologică, instructivă, asupra tehnicii ținerii unei conferințe publice.

Am constatat, din experiență, că ideia viu născută, *atunci*, în forma ei liber improvizată, are priză imediată. mișcătoare, asupra spiritului auditorului. Starea „nascență” a ideilor are un dinamism psihic puternic asupra spiritelor.

In partea întâia a conferinței mele, căutasem, pentru siguranța expunerii, să reproduc unele *formulări* de idei din memorie, așa cum mi le notasem.

In partea doua, am lăsat la o parte tot materialul de forme scrise de mai înainte, și am dat drumul gândirii să-și caute atunci, liber, expresiunea sub îmboldirea trebuinței momentane.

Prima procedare coincide cu partea întâia a conferinței, ascultată cu atenție, dar cu răceală.

A doua procedare coincide cu mișcarea sufletească a publicului din a doua parte a conferinței.

Să fie o simplă coincidență?

Cred că nu. Cred că e și o legătură cauzală, care explică fenomenul.

VIII.

IN POLITICĂ

1. Cum am intrat în politică.
2. Candidatura mea la Colegiul Universității din Iași.
3. Primele mele raporturi cu partidul conservator.

CUM AM INTRAT IN POLITICĂ.

Cum am intrat în politică?

Și ce am făcut în fața aceasta a vieții mele de activitate publică?

Un punct principal trebuie mărturisit și notat, ca esențial: atitudinea mea generală inițială, starea mea de suflet dominantă față de „politică“.

Am avut o adâncă aversiune contra „înregimentării“ în partide și organizațiuni politice.

Nici timpul, nici dispozițiile mele personale nu mă îndemnav. Nici respectul de mine. Mi se părea incompatibil cu demnitatea mea personală să figurez formal în o înjghebare politică, la ale cărei hotărâri de acțiune publică nu puteam lua parte și contribui îndeajuns, ca să justifice partea de răspundere ce trebuia să cadă asupra mea din cauza lor.

Am alunecat totuși în făgașul politic, întâiu, din recunoștință către Partidul Conservator, care a realizat programul meu cultural, cu care m'am prezentat în 1905 la alegerile pentru locul de Senator al Universității.

Ce m'a împins în politică și m'a legat de acest partid a fost latura culturală a vieții sociale, în special universitare.

Să arăt, în scurt, împrejurările și modalitățile intrării mele în politică.

În Octombrie 1904, Regele Carol I, venit la Iași pentru mai multe serbări culturale, cu toată Curtea Regală și cu întreg Guvernul, a asistat la *solemnitatea deschiderii Universității*, care s'a desfășurat cu mare fast în Aulă.

Cuvântarea, obișnuită la începerea anului universitar, fusesem însărcinat s'o țin eu, de data aceasta. Imi luasem ca subiect: „Ființa și Menirea Universității“.

Desvoltată în esența ei logică, în originile și evoluția ei istorică, în aplicațiile ei la starea noastră culturală, în cerințele realizării ei în viața națională, conferința a făcut un efect puternic, destul de vizibil, asupra Suveranului și publicului numeros și select. Suveranul a stat după conferință, pe estrada „Aulei“, mult de vorbă cu mine despre ideile expuse; colegii la eșire se îndesau să-mi strângă mâna cu entuziasm.

— „Te-ai întrecut pe tine însuși“.

Mai ales accentuarea necesităților vitale ale Universității române și cererea imperioasă a satisfacerii lor neîntârziate, le-a mers la inimă.

— Bravo! Ai salvat situația!

Și multe de astea, care voiau să exprime ecoul convingerilor tuturor în acord cu fondul cuvântării mele.

După câteva zile mă pomenesc cu o vizită a lui Alecu Bădărău care acum făcea politică în cadrul Partidului Conservator, alături, în Iași, de Dimitrie Greceanu, șeful local al partidului.

Pe Alecu Bădărău, numit în urmă „marele elector“ al Iașilor, ba al Moldovei, îl cunoscusem puțin înainte. Imi fusese concurent la catedra dela Universitate pe care o ocupase ca suplinitor, adică se înscrișese la concurs fără să se prezinte, și a fost, după rezultatul examenului, primul care mi-a trimis o telegramă de felicitare.

Gest elegant, care m'a impresionat și nu l-am uitat niciodată, chiar în momentele când am rupt, mai târziu, relațiile.

Avusesem cu el, într'un timp, scurte și trecătoare întâlniri, ca aderenți ai grupării lui Gheorghe Panu, al cărui colaborator apropiat, „locotenent“, era.

După ce grupul lui Panu s'a disolvat, el și cu alții au trecut la Conservatori. Eu am rămas fără nici un fel de legătură politică, mai liber și independent chiar decât colegul meu dela Științe, Mihalache Vlădescu, prieten intim dela începutul carierei universitare, cu care simpatizam, mai de departe, grupul lui Panu și care a trecut, în urmă hotărît și pe față, în partidul conservator.

Pe atunci era la putere, în momentul de care vorbesc, partidul liberal; și după obiceiul alternării la guvern a celor două partide, liberal și conservator, singurele partide politice în acele vremuri, se vorbea și se aștepta ca în curând să ia cârma partidul conservator, care se afla în opoziție.

În vederea acestei schimbări politice, pe care unii, se vede, o credeau apropiată, a venit la mine Bădărău să-mi facă vizită.

Vizita lui m'a surprins. Și m'a surprins și mai mult când mi-a spus pentru ce a venit.

— Găvănescule, mi-a spus el, în esență, cuvântarea ta dela Universitate, ținută în fața Regelui, a fost admirabilă. Ne-a impresionat pe toți.

„Ideile tale trebuie să facem să se realizeze“.

— Minunat! Dar cum?

— Așteaptă, să vezi cum. În curând se vor face noi alegeri parlamentare. Tu să-ți pui candidatura la locul de Senator al Universității, pe baza ideilor desfășurate la solemnitatea deschiderii Universității. Noi, partidul con-

servator, îți dăm tot concursul, fără a-ți cere nimic în schimb.

„Îți vei păstra independența ta politică. Noi îți asigurăm însă locul de Senator.

— Și crezi că încercarea va avea succes?

— Cred. Noi, partidul conservator, în numele căruia vorbesc, facem *cartel* cu tine.

— *Cartel* cu mine? Ce *cartel*? „Cartelul“ se obișnuiește între partide sau grupări politice. Dar eu...

— Tu ai mai mulți prieteni la Universitate, prieteni personali, dar și de idei, colegi cari, ca și tine, nu fac politică de partid, sunt liberi și independenți... Or să te voteze nu ca liberali sau conservatori, ci ca prieteni și ca oameni de convingeri. Ideile cuvântării tale îi vor apropia în mod necesar de tine, de candidatura ta.

— Bine. Condițiile îmi convin. Fără nici o obligație politică față de partidul conservator. Liber și independent, acum și după alegere, presupunând că va avea rezultat pozitiv. Imi pun candidatura — la care nu m'aș fi gândit — și mi-o pun pe baza unui program universitar, extras din cererile practice formulate în cuvântarea mea, cu legământul de a le susține în Senat, — dacă zici că mă asigur că cererile vor fi realizate.

Ne-am înțeles.

Nu știu exact data când liberalii au căzut dela putere și când conservatorii le-au luat locul. Dar la începutul anului 1905 s'au făcut nouile alegeri parlamentare.

Alegerea senatorului Universității din Iași a fost fixată la 11 Februarie 1905.

Mi-am alcătuit un program de îmbunătățiri universitare, prima dată când — după câte știu — s'a prezentat

un candidat la scaunul de senator al Universității pe baza
unui program. L'am trimis tuturor colegilor, însoțit de o
scrisoare, în care le ceream să-l susțină prin votul lor în
ziua de 11 Febr. 1905¹⁾.

1) Programul universitar cu scrisoarea se găsesc publicate în
revista mea de atunci „Cultură Română“, în Nr. 4, An. 2 dela 15
Febr. 1905. Tot în acea revistă să găsește tipărită și disertația
mea din 5 Oct. 1904, în Nr. 10, An. I dela 15 Oct. 1904.

Această cuvântare, trasă în broșură, s'a trimis alăturată, ca do-
cument de temelie la *Programul Universitar*, fiecărui profesor uni-
versitar, în vederea alegerii pentru care le ceream votul.

II.

CANDIDATURA MEA LA COLEGIUL UNIVERSITĂȚII
DIN IAȘI.

Dintr'un interes, în parte documentar-istoric, și dintr'un interes chiar mai larg cultural, cu laturi de actualitate, nu cred fără folos a reproduce acel program universitar, justificat, înainte de toate, ca parte din amintirile mele.

Stimate coleg,

În ziua de 11 Februarie 1905, colegiul universitar e chemat să-și aleagă un reprezentant al său în Senat. Subsemnatul, solicitând onoarea încrederii D-voastră pentru acest loc, pe care îl consider, pentru Universitatea noastră, ca mijlocul legal cel mai efectiv de afirmare a aspirațiilor sale culturale și a menirii sale istorice în dezvoltarea neamului românesc, cred de datoria mea să vă expun aci, pe scurt, ideile și credințele pe temeiul cărora îmi permit a cere votul D-voastră.

Ele se găsesc schițate, în linii mari, în cuvântarea inaugurală ținută, în ziua de 5 Octombrie 1904, înaintea M. S. Regelui, cu ocazia solemnității de deschidere a cursurilor Universității noastre, și al cărui cuprins îmi permit a-l înprospăta în memoria D-voastră, prin broșura intitulată „Ființa și Menirea Universităților“.

Accentuând punctele principale din acea disertație inau-

gurală și reducând pe unele din ele la anume cerințe culturale, cari le precizează înțelesul, iată, onorate coleg, vederile cu cari mă prezint înaintea D-voastră și pe cari doresc să am prilejul a le susține în parlament, ca mandatar al D-voastră, și să caut, cu tot devotamentul ce dă convingerea adâncă, a le aduce la îndeplinire.

1. Universitatea, ca cea mai înaltă instituție culturală a țării, să ocupe, în atenția și solitudinea statului, locul de prioritate pe care îl are după ordinea firească a lucrurilor, în mecanismul și funcțiunea învățământului public, căci cum vor fi universitățile, așa va fi întreg învățământul unei țări.

2. Să se păstreze neatinsă ideia Universității unitare și complete, cu toate facultățile la un loc. În niciun caz și sub niciun cuvânt să nu se admită desfacerea Universității în facultăți împărțite între București și Iași.

Considerațiile logice și istorice ale acestui deziderat sânt indicate în „Ființa și Menirea Universităților“, p. 2 și 3.

Ca aplicare practică a principiului urmează, pentru Universitatea Ieșană, dorința de a fi complectată prin adăugirea facultății de teologie, care ne lipsește.

3. Universitatea să fie pusă în posibilitate de a-și realiza pe deplin menirea, atât în ce privește comunicarea științei cât și înaintarea ei.

Pentru acest scop, să se completeze facultățile cu obiectele de studii necesare ce le lipsesc, și să se înzestreze catedrele experimentale dela facultățile de științe și medicină cu laboratoare și clinici în condiții de a putea lucra cu spor pentru știință, iar cele dela facultățile de litere și drept cu seminarii pentru familiarizarea studenților cu metodele de investigație științifică.

În această ordine de idei, amintesc că *facultății noastre de litere*, bunioară, îi lipsește o catedră așa de esențială ca aceea de literatură română! Observ asemenea că studenților dela litere ar fi natural a li se da ocazia să asculte un curs de limba și literatura germană — obiect ce figurează în programul învățământului secundar și lipsește din acel al Universității — precum și un curs de limbile slavice, a cărui însemnătate pentru studiile filologice și istorice nu mai trebuie să fie demonstrată.

Facultății de drept ar fi de dorit să se caute a i se aduce o așa complectare de catedre și forțe științifice didactice, încât să fie împuternicită a emite și diploma superioară de *doctorat*. Cu pletera de doctori în drept, cari ne aduc din străinătate deprinderea și metoda muncii științifice, credem că țara noastră a ajuns azi la momentul de a putea, și în ramura dreptului, ca în cea medicală, să dea în universitate învățăturile înalte ce îndreptătesc obținerea titlului de doctor.

Pentru facultatea de medicină, apoi, avem de exprimat atâtea dorințe! Voim să avem o facultate de medicină înfloritoare din toate punctele de vedere, care să corespundă valorii netăgăduite a corpului ei profesoral și să dea rezultatele țintite de ostenele lor sânguitoare și așteptate de societate.

Catedrele și clinicile ei să fie complectate, să se înzestreză cu toate mijloacele de lucru, de investigație și demonstrație științifică, și cu tot personalul auxiliar necesar, spre a funcționa efectiv, în conformitate cu scopul facultății și cu spiritul metodei de cercetare modernă. Cu gândul mai mult la astfel de lipsuri, ziceam în cuvântarea inaugurală: „În lupta pentru cucerirea unui drept de cetate în arena civilizației omenești, legiunea oamenilor noștri de știință stă uneori ca eroii fără arme în fața vrăjmașului, cu ochii țintiți asupra gloriei ce le arată de departe coroana biruinței“.

Încă de mult, consiliul facultății de medicină, unit cu senatul universitar (în ședința dela 27 Ianuarie 1904), a formulat nevoia de a da bacteriologiei, clinicii mintale și psihiatriei, precum și farmacologiei, locul ce li se cuvine pentru complectarea studiilor medicale la universitatea noastră.

Când aceste lipsuri se vor îndeplini și când se va chibzui un mijloc de îndulcire a relațiilor dintre facultatea noastră de medicină și Epitropia Sfântului Spiridon, prin restabilirea raporturilor firești dintre ele, vom fi și mai asigurați, că prin încordarea forțelor unite armonic ale celor două instituții, ce tind spre acelaș scop, vor câștiga enorm atât știința cât și societatea, pentru gloria culturii naționale.

Este, afară de aceasta, de netăgăduit că însuși localul facultății de medicină se găsește nepotrivit și neîndestulător față de natura lucrărilor și de creșterea vieții interne a științelor medicale, și stă în contrast deprimant alături de clădirea splendidă care adăpostește ființa Universității ieșene. Singur Institutul de anatomie spune, în adevăr minții, prin înfățișarea și alcătuirea sa, că se află înaintea unui monument destinat cultului științei. Dar și dânsul are nevoie să crească, spre a putea cuprinde, sub aripi noi, întinderea noilor lucrări de anatomie topografică și medicină operatoare.

Sunt dar atâtea dorințe, eșite din trebuințele vitale ale facultății, și cari merită să pătrună în lumina conștiinței publice și să atragă asupra lor atenția și sollicitudinea statului.

În aceeași categorie de cerințe organice, adânci și serioase, relevăm, *la facultatea de științe*, evidenta nevoie a unui laborator pe lângă catedra de Geologie și înființarea, tot așa de urgentă, a unei *grădini botanice*, care, proiectată de atâtea vreme, așteaptă să devină o realitate,

atât de indispensabilă pentru normala funcționare științifică a Universității.

După cum am mai spus-o, „azi, corpul profesional universitar, așa de bine pregătit pentru sarcina ce și-a luat; înarmat, ca și semenii săi din țările apusului, nu numai cu știința modernă, dar și cu metodele noi de investigație, și însuflețit de entuziasmul pentru știință și adevăr, aprins de dorul muncii intensive și spornice — nu are decât o cerință de formulat țării: *dați-ne mijloacele necesare și suficiente de lucru, ca să putem dovedi lumii că inteligența și știința română știu să mențină renumele României la înălțimea de strălucire pe care i-a câștigat-o vitejia regimentelor*“.

4. Deosebit de aceste îmbunătățiri de cuprins, neapărat necesare, indicăm una cu deosebire esențială, privitoare la ființa formală a Universității.

Legăturile actuale dintre facultăți, ca părți integrante ale Universității, sânt așa de slabe, încât funcțiunea totală a instituției nu s'ar resimți mai de loc dacă ar lipsi una sau chiar mai multe din facultățile ei. Trebuie să tindem a realiza unitatea organică a Universității, stabilind între facultăți raporturile firești ale sprijinului intelectual reciproc, și asigurând științei libera circulație dela o facultate la alta, așa de necesară pentru fructificarea inteligențelor.

Câteva exemple de aceste legături logice între facultăți am dat în „Ființa și Menirea Universităților“ (pag. 3, 4, 5).

La realizarea țintei propuse ar contribui mult și cursuri de generalizare, cari s'ar ține fie de profesori și agregăți, fie poate mai degrabă de docenți sau maiștri de conferințe, cursuri deosebite de cele destinate specialiștilor și cari ar avea de scop orientarea sumară, dar sistematică, a auditorilor în cuprinsul unei științe, așa

cum se prezintă aceasta în ultima fază a cercetărilor și rezultatelor ei.

Aceasta ar necesita o reglementare generală a studiilor universitare, într'un spirit mai larg, care să permită studentului, fără supra-încărcare, atât puțința specializării sale, cât și însușirea acelor cunoștințe auxiliare, luate din alte ramuri, cari prezintă fie apropieri logice cu obiectul său special, afinități psihologice dictate de inclinațiile particulare ale individualității intelectuale a cercetătorului.

5. O astfel de reglementare ar veni și în ajutorul unei însemnate tendințe noi a Universității noastre, în special. Supunându-se la inspirația mării legi de biologie socială, că numai acele instituții trăesc și prosperează cari servesc ca organe de conservare fizică și morală a societății și neamului, Universitatea din Iași a inaugurat în anul 1903, din inițiativa profesorilor dela facultatea de științe, cursuri de științe aplicate, în cari se dă atenție specială problemelor ce ne interesează în străduința țării noastre pentru utilizarea naturii înconjurătoare.

E neapărat necesar să se înlesnească acestei tendințe practice sănătoase posibilitatea de a pătrunde mai adânc în mecanismul activității universitare, chibzuind o alcătuire a studiilor, care să permită studenților urmarea cursurilor aplicate, fără a fi expuși la consecințele dezastruoase ale supra-încărcării.

În aceeași ordine de idei stă chibzuirea unei legături mai naturale între studiile universitare pur teoretice și școlile speciale înalte, cari pregătesc pentru anumite cariere practice, cerute de nevoile societății noastre.

6. Prin legarea organică a facultăților între ele s'ar mai asigura în deosebi celor două facultăți, de litere și științe, rolul lor cultural firesc în funcțiunea științifică a Universității, scoțându-l astfel din pericolul fluctuațiilor re-

prevăzute, la cari ar rămânea supuse, dacă ar continua a fi considerate numai sub raportul necesității lor pentru cariera profesoratului secundar.

Acı se indică de asemenea o problemă capitală pentru soarta întregii Universități.

7. Intru cât pregătirea tehnică pentru cariera didactică este încredințată unei instituții, „*Seminarului pedagogic universitar*“, prin ale cărui lucrări teoretice și practice trebuie să treacă toți aceia ce se destină profesoratului secundar, este natural să se pună această instituție universitară în condiții de a-și îndeplini menirea cum se cade. Seminarul nostru pedagogic, care, la înființarea lui, a fost înzestrat absolut la fel ca și cel din București, abia a scăpat de primejdia desființării totale, ca să fie apoi lăsat sistematic în lipsuri de tot felul. Din cauza anilor grei de criză financiară, a funcționat cu mijloace de tot insuficiente, pe când în timpul acelorasi „ani grei de criză financiară“, se punea la dispoziția instituției similare din București, pe fiecă an, mijloace noi de lucru, deopotrivă necesare pentru ambele seminare ale țării.

Numai spiritului de sacrificiu, ce a însuflețit pe profesorii seminarului nostru, se datoresc rezultatele îmbucurătoare cari au isbutit să dovedească tuturor utilitatea și necesitatea acestei instituții în organismul învățământului.

Una din cerințele Universității ieșene, impuse de demnitatea ei și de conștiința binelui general al școalei române, este ca Seminarul său pedagogic universitar să fie pus din nou pe acelaș picior de egalitate ca și cel de pe lângă Universitatea din București, după cum a cerut formal și Senatul nostru universitar prin încheierea ședinței sale dela 23 Iunie 1904.

8. Atingând chestia raportului Universității cu profesoratul secundar, nu pot să uit și să nu relev un neajuns

destul de însemnat ce decurge pentru Universitatea noastră, din faptul că, în perioada examenelor de capacitate, instituită pentru recrutarea corpului didactic secundar, cele două facultăți de litere și științe rămân aproape complet fără cursuri regulate, din cauză că, după o dispoziție cam nedreaptă pentru noi, aceste examene, ale căror comisii sunt alcătuite din profesori dela ambele universități, se țin toate numai în București.

Trebue să se revină la vechia normă de a se egala și sarcinile și onorurile celor două universități ale regatului român.

9. Trebuie mai ales, și mai întâiu și mai presus de toate, corectat punctul de vedere fundamental și rătăcit din care isvorăsc toate măsurile de inegalitate în defavoarea Universității din Iași. Trebuie îndreptat spiritul greșit, care privește cu ușurință asupra noastră, fie din nepriceperea însemnătății învățământului superior într'o țară, fie din necunoaștere și mai ales din îngrijitoarea ignorare a rolului menit centrului cultural ieșan în viața și evoluția neamului românesc.

Vă mărturisesc, stimate coleg, că ceea ce mă încălzește mai mult și îmi dă curaj în cererile de înălțare a instituției noastre, este credința adâncă și convingerea neclintită că *Universitatea Ieșană este și trebuie să fie o fortăreață a culturii naționale, așezată în minunata ei poziție strategică pentru luptele de afirmare ale românismului.* Cine nu mai vede azi că elementul străin a ajuns în Moldova la un grad de extensiune și putere mult mai îngrijitor decât în celelalte părți ale României? Și unde trebuie întreținută mai vigilent energia sufletească, prin încordări conștiente, dacă nu acolo unde presiunea potrivnică este mai simțitoare? Universitatea își are rolul său preponderant în determinarea direcției educative și în

desvoltarea ideii naționale. Iar universitatea din Iași are, din acest punct de vedere, o însemnătate excepțională, care nu poate să scape nici unui spirit cu prevedere politică, nici unei inimi cu sentimente românești. Dejur împrejurul ei, mai mult decât oriunde, stau suflete de frați despărțiți material prin înjghebările istorice ale trecutului, dornici însă de a se simți trăind împreună, măcar în acea unitate ideală de gândire și de aspirații ce alcătuește unitatea fircască a personalității unui suflet etnic și care va servi istoriei de forță naturală, spre a dicta viitorului evenimentele fatale ale reconstituirii reale a neamului.

Universitatea din Iași, centru puternic de lumină și de simțire națională, e menită, prin poziția ei, a fi un factor de prima însemnătate în izvodirea visurilor românismului. De aceea, după cum am spus-o într'o împrejurare solemnă, „orice întărire, a ei însemnează o fortificare prevăzătoare a sufletului etnic; orice atingere a ei, un atentat inconstient în contra idealului nostru național“.

De acest adevăr trebuie să se pătrunză toată lumea noastră politică, fără deosebire de partide.

El trebuie propovăduit în toate ocaziile și mai ales în cercul adunărilor ce reprezintă, după constituție, voința poporului: în parlamentul țării.

Și aceasta este unul din punctele esențiale ale programului cu care mă prezint înaintea d-voastră.

Stimate Coleg,

Dacă socotiți că e bine și potrivit cu demnitatea colegiului universitar ca reprezentantul său în senat să fie trimis acolo pe baza unui program, alcătuit din interesele, cerințele și aspirațiile Universității, ca instituție de înaltă cultură;

Dacă găsiți că în programul de față se află, măcar în

parte, aceea ce gândiți ca mai esențial și mai de nevoie acum pentru Universitatea și cultura noastră superioară, în diferitele ei ramuri;

Dacă credeți că aceste idei și dorințe merită și trebuie să fie aduse la îndeplinire, și că, pentru realizarea lor, e necesar și folositor să poată fi susținute și propagate statornic cu temeiuri pur obiective izvorîte numai din dragostea curată de Universitate și de neam;

Dacă, în fundul cugetului d-v aveți credința că ceea ce subsemnatul a spus, în prezența Suveranului țării, în discursul inaugural dela 5 Octombrie 1904 — când nici nu putea fi vorba de niscai-va apropiate alegeri — a pornit din o convingere adâncă, pe care o împărtășiți și d-voastră;

Imi permit, ca, pe baza celor expuse și în acel discurs și în programul de față, să vă rog a da expresiunea acestui sentiment sincer al conștiinței d-voastră de om al științei și al culturii, în votul ce vă cer în calitate de candidat la colegiul universitar, care este chemat în ziua de 11 Februarie 1905, să aleagă din sânul său un reprezentant în Senat.

Al d-voastră coleg devotat,

15 Ianuarie 1905.

III.

PRIMELE MELE RAPORTURI CU PARTIDUL CONSERVATOR.

În adevăr, prietenii mei, între cari Paul Bujor, Victor Costin și alții, precum și toți aceia cari fugeau de politica de partid, au primit bucuroși candidatura mea, pusă pe baza unui program de îmbunătățiri universitare, și au făcut o caldă propagandă pentru isbânda ei.

Era clar, evident, sincer, adevărat o candidatură independentă, în afară de orice legătură cu vreun club politic, pentru care și eu și amicii mei aveam oroare.

Ce se întâmplă însă? Bădărău, care a mai venit, între timp, la mine, să mă pună și să se pună în curent cu situația și cu mersul candidaturii, încântat de perspectiva unui viitor succes sigur, nu și-a putut stăpâni bucuria. Și mândria instinctului său de mare elector al partidului conservator, l-a făcut să trâmbițeze la club, în adunările de consfătuiri ale luptei electorale, siguranța isbândeii mele dela Universitate, care, adaugă el, va fi sprijinită hotărît de partidul conservator.

Atât a fost destul ca toată aureola independenței de partid politic a candidaturii mele să se spulbere, ca ruptă și suflată de un uragan înverșunat de patimi.

Tot ce a spus sau o mai fi spus Bădărău despre ca-

racterul independent al candidaturii, a căzut în discredit, ca o farsă ticluită de șiretenia luptei electorale.

Partidul liberal, care pusese la Universitate candidatura unui om de mare autoritate și prestigiu, atât în lumea universitară cât și în cea politică, în genere, candidatura profesorului *Petre Poni*, a început să strige:

— Candidatura lui Găvănescul, ca independentă și liberă de orice legături politice de partid? Minciună! E candidatura partidului conservator. A mărturisit-o însuși Bădărău la întrunirea clubului conservator din Iași!

Intrigăria, fără rezerve și scrupuluri, și-a dat drum liber, fără nici un frâu de adevăr și de temeieri ale realității. Instigațiile, ironiile au tăbărit pe capul bieților mei prieteni.

Degeaba îi asiguram pe cei cari mă întrebau, pe cei cari mă căutau ori îi întâlneam întâmplător.

— Ei, doar a spus-o pe față Bădărău la club, li se răspundea.

Unii, indignați, și-au retras promisiunile de vot, pe față,

Mi-aduc aminte că atunci am primit dela Paul Bujor, un vechiu și sincer prieten, un om de inimă, o scrisoare patetică, în care, cu durere, îmi mărturisia ruperea relațiilor lui cu mine.

I-am răspuns liniștit și liniștitor, că deosebiri de vederi politice, chiar dacă ar fi, nu pot rupe niște relații vechi de iubire, de stimă, de frățietate sufletească, de atâtea amintiri prietenești scumpe.

Așa a și fost.

După ce a trecut furia momentului și, mai târziu, s'a convins de credința și nesdruncinată mea sinceritate în acțiunea culturală pentru binele Universității, vechile noastre relații afectuoase și-au reluat, în mod spontan, firul. Și aceasta, cu toate deosebirile noastre de concepții și atitudini politice, ulterioare.

Dar, deocamdată, atunci, în fața urnei universitare,

pentru reușita candidaturii mele la locul de senator al Universității, cu tot programul meu universitar, el și alți prieteni m'au părăsit.

Partea mea de „cartel“, cum numise Bădărău, la început, pactul electoral cu partidul conservator, s'a dus pe gârlă. Din cauza lui. Numai din a lui?

Din felul neal cum se ducea, în deobște, lupta electorală. Adversarul îți caută cel mai mic punct descoperit, o aparență de rărimă în țesătura zalei tale de apărare în luptă și, ca în călcâiul lui Achile, își îndreaptă acolo ținta loviturilor.

Bădărău, văzând „gafa“ involuntară, poate inevitabilă, a tacticii lui, și-a încordat puterile, a recurs la toate mijloacele meșteșugului lui electoral, — să evite dezastrul.

Ceiace făcuse să se piardă din voturile independenților politici, devotați candidaturii mele universitare, a căutat să câștige din numărul acelora, cari, fie independenți orîngementați, puteau fi convinși să voteze un program pur universitar, pe care partidul dela putere își lua angajamentul să-l aducă la îndeplinire.

Avea, dealtfel, ca elector, o justificare onorabilă, de data asta cel puțin: O candidatură pur universitară, cu nici o altă obligație din partea partidului, decât aceea de a îndeplini cerințele formulate în programul universitar al unui candidat independent, neînscris în club și partid. *program aplaudat cu puțin înainte, de toată lumea universitară*, când a fost expus, în temeiurile lui logice, istorice, științifice, în fața Suveranului.

Rezultatul ultim a fost, că în ziua de 11 Febr. 1905, la alegerea de Senator al Universității, înalta instituție ieșană și-a exprimat voința de a se realiza dezideratele nevoilor ei vitale, încredințându-mi sarcina de a susține în parlament punctele înscrise în programul meu.

Când s'a pronunțat hotărîrea definitivă a urnei, P. Poni

s'a sculat, țepăn, de pe scaun și a plecat îmbufnat, rece, mut, fără să se uite să vadă nici în dreapta, nici în stânga, și a eșit din sală, cu mersul lui domol, măsurat, aproape absent și abstract.

Principalul, acum după succesul alegerii, era să-mi îndeplinesc promisiunile din program.

Céeece mi se putea cere, în definitiv și pe drept, era, firește, să susțin din toate puterile, în fața reprezentanților Țării, realizarea cerințelor Universității, formulate de mine și votate de Colegiul Universitar. Și, la urma urmelor, dacă nu voi fi ascultat, să trag consecințele, să mă retrag din Parlament.

Realizarea programului meu atârna, evident, de bunăvoința guvernului conservator, și de buna lui credință către mine și către corpul electoral universitar, cărora ne făgăduise aducerea lui la împlinire.

Din norocire era atunci, la conducerea partidului conservator și la cârma țării, un om de mare corectitudine și lealitate, *George Cantacuzino*, șeful partidului și al guvernului.

Și am mai avut norocul ca, la ministerul Instrucției, să fie un prieten al meu personal, *Mihalache Vlădescu*.

Punctele din program, anume, în special, cele cu caracter practic, s'au realizat pe rând, aproape în întregime.

Colegii care mă urmăreau, în mod natural, cu o curiozitate legitimă, dar, desigur, cu sentimente diferite, unii din simpatie, alții din invidie sau ciudă, neîncredere, poate și din dorința unui „fiasco“, n'au avut ce zice. Și faptul că n'au avut ce zice și că nu au zis nimic, e mult. E, în unele împrejurări, singurul mod de a se arăta mulțumirea.

Starea lor de suflet a fost, odată, exprimată cinstit de un om de treabă și de omenie, *C. Climescu*, care, deși liberal, întâlnindu-mă pe strada Carol, când urca încet, cu pasul lui măsurat, cerut de îngrijirile unei slăbiciuni de cord, spre casă, cam în dreptul Universității, s'a oprit.

Ne-am dat mâna, și-a zis:

— Ai scăpat!

Din cauza asta, cel puțin în parte, am fost poate reales a doua oară, cu altă ocazie, ca reprezentant al Universității în Senat.

Un sentiment de recunoștință pentru partidul care îmi primise programul de îmbunătățiri universitare și mi-l îndeplinea aproape în întregime, un sentiment de mare stimă și respect pentru G. Cantacuzino, care mi-a arătat tot mai multă binevoitoare afecțiune în decursul anilor, un sentiment de prietenie și simpatie pentru unii colaboratori din minister și din organizația politică locală și centrală, m'au făcut să mă simt în societatea acestor oameni „ca la mine acasă“, ca în o familie de luptători pentru acelaș scop de bine obștesc.

Și astfel am intrat în mod firesc în partidul conservator și am rămas în rândurile lui, până când a venit în discuție marea chestie a exproprierii.

Atunci, neîmpărtășind atitudinea partidului conservator, am trimis o scrisoare, prin care mă consideram retras din partid.

Asta n'a împiedicat însă continuarea raporturilor mele personale cu unii membri marcanti ai partidului, ca Nicolae Filipescu, bunăoară, ba chiar colaborarea cu ei în acțiuni de interes general național.

IX.

CLIFE DIN VIAȚA LUI EMINESCU
ȘI MAIORESCU

1. Amintiri despre Eminescu.
2. Amintiri despre Maiorescu.

AMINTIRI DESPRE EMINESCU.

Notele ce urmează nu au fost scrise anume cu prilejul mării serbări de comemorare a acelei *Junimi*, care a exercitat o înrâurire atât de puternică asupra vieții noastre publice, mai întâi literare și culturale, apoi chiar politice.

Sunt bucăți scoase din cadrul unor *Amintiri*, pe cari le-am notat pentru mine, ca să-mi fixez impresiile avute în unele momente memorabile ale vieții.

Importanța subiectivă, care mi-a dictat notarea lor, își poate găsi un echivalent obiectiv în faptul că ele adaugă o trăsătură, cât de mică, la portretul cât mai veridic al unor realități trecute.

Ele nu vor fi fără folos pentru cel care va căuta a reconstitui chipul vremurilor și al oamenilor.

Dacă cele ce privesc oameni de seamă, ca Eminescu și Maiorescu, s'au împus a nu fi lăsate pradă uitării, e că sunt scăpărări de lumină ale unor apariții geniale, care cer să fie adunate cu pietate.

Primul moment. Eram încă în liceu, sau în preajma bacalaureatului.

Mă dusesem să ascult o conferință a lui Maiorescu la Ateneu, în sala acelui local din gura Cișmigiului, unde se află astăzi Teatrul Liric. Mă așezasem într'un cap de

bancă, dinspre intrare. Maiorescu, care înlănțuia atenția auzitorilor cu șirul logic al ideilor, cu timbrul fascinant al glasului său muzical, cu măsurata expresivitate a gestului de o sobrietate clasică, nu desprețuia, în cursul dezvoltării subiectului, podoaba retorică a comparațiilor. Imaginile exemplurilor, în arta lui oratorică, erau ceva mai mult decât simple flori stilistice recreative, erau adevărate concretizări plastice ale gândirii. Atunci, pentru lămurirea unei idei, anume a ideii „cercului luminos al conștiinței“, Maiorescu recursese la figura unei închipuiri sugestive, al cărei cuprins, dacă nu și întreaga formă, mi-a rămas în minte.

Inchipuiți-vă pe marginea unui râu, o salcie, care își apleacă, deasupra undelor limpezi ale apei curgătoare, ramurile ei pletoase. În mijlocul umbrei aruncate pe apă, un cerc de lumină face să se vadă trecând prin el undele, câte încap în el, din masa apei curgătoare. Astfel, din valurile vieții noastre sufletești vedem în noi numai cât trece și încap în „cercul luminos“ al conștiinței.

Această imagine era, firește, dezvoltată, era înflorită, era întrucâtva dramatizată cu muzicalitatea intonației măiestrite a glasului, cu fineța expresivă a gestului sugestiv ca o evocare de intuiție.

Dar ce m'a impresionat atunci, ca ceva neașteptat, care îmi excita curiozitatea, era o atitudine inexplicabilă a conferențiarului. Pe când formula această comparație poetică, Maiorescu, întors puțin în partea sălii despre intrare, fixase cu privirea pe un auditor din banca întâia.

Am urmărit direcția privirilor lui Maiorescu și am descoperit, din spate, capul unui tânăr cu un păr frumos, negru ca abanosul și tăiat ca o chică artistic rotunjită. Și ce m'a izbit și mai plăcut, sub chica lui de artist, o ceafă de o splendidă armonie sculpturală ne mai văzută. Un gât de zeu.

Mă întrebam în mine: cine o fi tânărul ăla? Dece s'o fi

uitând așa Maiorescu la el, cu unele înțelesuri, parcă, de zâmbitoare familiaritate intimă în privire?

La terminarea conferinței, mi-a spus cineva, care a întrebat și el pe altul:

- E un scriitor.
- Ce scriitor?
- Eminescu... Poetul Eminescu.

Poetul Eminescu, pe atunci, era puțin cunoscut în rândurile generației mele.

Al doilea moment. Eram student la Facultatea de Litere din București, înscris și la Drept, după ce „pierdusem“, cum spunea cruzimea ingrătă a tinereții, sau după ce „făcusem“, cum ar spune modestia mai acomodantă a bătrâneții, un an la medicină.

Unul din profesorii mei, Petre Cernătescu, un devotat politic al lui Dumitru Brătianu, m'a recomandat ilustrului său prieten pentru ziarul „Națiunea“ pe care, atunci (1882—1883), marele patriot Dumitru Brătianu îl scosese ca să lupte în contra altui mare patriot, contra fratelui său Ion Brătianu, care îi succedase la cârma Țării, ca șef de guvern.

La ziarul „Națiunea“, unde mi-am făcut eu prima (și ultima) școală de gazetar — căci curând, chiar în timpul activității mele la acel ziar, în 1883, am plecat la studii în străinătate — am cunoscut, între alți redactori mai de seamă și mai în vârstă, dela care am plăcute amintiri, și pe unul mai tânăr, Simionescu Râmniceanu.

Dela Simionescu (Râm.), mulțumită prieteniei lui, am o amintire prețioasă. El avea legături cu mulți colegi de presă. Între alții, cu Mihai Eminescu, dela *Timpul*.

Prin el am cunoscut întâia oară personal pe marele poet, a cărui valoare covârșitoare de azi, nu se afirmase, pe atunci, prin recunoaștere obștească, desăvârșită, deși ajunsese în culmea ascensiunii lui creatoare. Dar primul

volum de poezii, publicat de Maiorescu în 1883, nu apăruse încă. Nu se adunaseră încă în mănunchiu solar multiplele raze geniale, la a căror strălucire nu mai era dat altuia să se ridice.

Era socotit, totuși, chiar atunci, printre confrății cari îl cunoșteau personal, ca o „minune“ a timpului, și, din fericire, ca o minune abordabilă. Și căutau să se folosească, să se bucure, pe cât puteau, de această favoare a împrejurărilor și a norocului.

Simionescu îmi spuse într'o zi, eșind împreună delaziar:

— Hai să luăm o cafeluță cu Eminescu la Rașca.

Rașca era o cafenea-berărie, cu grădină de vară, pe str. Academiei, ceva mai departe de colțul Bulevardului, aproape în fața străzii ce ducea la Capșa în Calea Victoriei.

Îl găsim pe Eminescu singur la o masă înăuntrul cafelei.

Impresia ce mi-a rămas, clară, întărită mereu de mîrare, în decursul timpului, a fost vasta memorie și erudiția uimitoare a poetului. Simionescu îl întreba lucruri în diverse domenii de cunoștințe, pe cari nu le poți presupune, gata, prezente în minte, nici la specialiști totdeauna.

Mi-aduc aminte, bunăoară, de întrebarea, sugerată de nu știu ce mers al conversației:

— Oare cam pe când să fi apărut vioara, ca instrument muzical, în lume? Și Eminescu să caute, pe baza datelor evoluției istorice a muzicii, să-și dea o părere aproximativă! Și tot așa de extraordinară mi s'a părut orientarea lui precisă în domeniul astronomic. Cunoștea și spunea, în cifre, distanțele dintre corpurile cerești, între ele, și depărtarea lor de pământ.

Din așa fond sufletesc de idei și convingeri, răsărea poezia, publicată, după vreo trei ani:

*La steaua care-a răsărit
E-o cale atât de lungă.
Că mii de ani i-a trebuit
Luminii să ne ajungă...*

Al treilea moment. Era prin 1888. După ce obținusem doctoratul la Berlin, în August 1887, și mă întorsesem în Țară, suplineam catedra de filosofie la liceul Matei Basarab din București, până să ocup prin concurs, la Decembrie 1888, catedra de psihologie, pedagogie și estetică dela Universitatea din Iași.

Am întâlnit, atunci, de vreo două ori pe Eminescu în cancelaria liceului. Nu știu pentru ce venea. Fusese bolnav. Peste marele lui suflet trecuse groaznicele mutilări barbare ale fatalității. Ruinile lor se oglindeau înspăimântător de jalnic în chipul lui bolnav, în ochii lui stinși. Parcă din adâncul supra-umanei lui conștiințe învăluite în haos, auzeai ecoul aceluși geamăt din versul ce nu îndrăznesc să-l citez întreg:

„Ah organele's sfărmate“...

Când l-am văzut în 1883, era în culmea ascensiunii lui, încă necoprinsă de înțelegerea timpului. Curând, și blestemul destinului avea să-și strecoare otrava distrugerii lui. Acum, ajunsese, pare-se la gradul din urmă al descompunerii. Și totuși, din „organele lui sfărmate“ tot mai licăreau, câteodată, scânteile geniului.

Am stat de vorbă cu el. Auzisem că boala lui avusese nuanțe de manie religioasă. Parcă-l văd cum sta pe scaun, cu bustul drept, cu amândouă mâinile întinse pe genunchi, în atitudinea unei incarnații a lui Osiris, sub chipul vreunui Faraon Egiptean.

Aflând că m'am întors dela Universitatea din Berlin, pe care o frecventase și el, o rază de vie curiozitate i-a însuflețit privirea.

M'a întrebat de mulți profesori pe care îi audiase.

Intre cei dintâi, de marele egiptolog Lepsius, pe care eu nu l-am apucat. M'a întrebat de Curtius, directorul Muzeului de Antichități din Berlin, profesorul a cărui vervă erudită și fantezie de artist da viață și înțeles simbolic gesturilor încremenite în gips ale zeilor și eroilor greci din Muzeu.

Vorba lui înceată șoptea domol, ca'n vis, — ecou nestăpănit al comorii sufletești nepătrunse, care, în curând, la 1889, avea să se scufunde în întunericul de veci — ba să se înalțe în apoteoza nemuririi.

II.

AMINTIRI DESPRE MAIORESCU.

Cu Maiorescu am avut, firește, relativ mai multe clipe de contact. Din fiecare s'ar putea desemna o trăsătură caracteristică a personalității lui. Din toate ar răsări cea nesdruncinabilă atitudine protocolară, care se cristalizează, *sub specie aeternitatis*, cum obișnuia el să spună, chiar în împrejurări neprielnice, cum l-am văzut, bunăoară, la o ședință a Academiei Române. E cea mai veche amintire a mea despre Maiorescu.

Abea eșisem din liceu. Era în 1880. Se discuta în Academie, sub președinția Regelui Carol I, proiectul de reformă a ortografiei române. Maiorescu susținea, ca raportor, proiectul unei ortografii, combătut cu înverșunare de marele luptător transilvănean *August Treboniu Laurian*, reprezentantul curentului latinist.

Situația lui Maiorescu nu era ușoară. Cel care se ridicase în contra proiectului nu era un om de a doua mână. Invățatul autor al însemnatei opere *Tentamen criticum*, apărute la Viena 1840, în acel timp profesor de limba și literatura latină la Universitate (l-am apucat și eu, cu puțin înaintea morții lui), avea un prestigiu mai presus de sfera multelor lui titluri, destul de înalte, dar relativ abordabile. August Treboniu Laurian, fruntașul revo-

ției dela 1848 din Transilvania, fusese președinte, cu rol conducător dominant, al Academiei Române, la începuturile ei, și, ca încoronare a tabloului, fusese profesorul regelui Carol, care presida atunci ședința Academiei. Și încă, apoi, ca circumstanță care complica situația, marele luptător, avea un temperament de o impetuoasă combativitate agresivă.

În toiul discuției, întărit de un argument a lui Maiorescu, care apăra principiile noiei ortografii, Laurian, care își vedea amenințat sistemul său de cugetare filologică, latinistă, a strigat înfuriat, rupându-și fraza, de care mi-aduc aminte aproape textual, cu un fel de interjecție rămasă, probabil, ca un tic de tuse, din o boală de a lui de gât.

— Apoi dacă nu mai vrem să judecăm — mna! — atunci s'o spunem pe față, mai bine, curat românește — mna! — că fiecare e liber să scrie așa cum o vrea — mna!

Maiorescu, dela masa lui de raportor, așezată sub tribuna prezidențială, la fiecare — mna!, ca la răsbufnetul unei lovituri de măciucă, se înclina politicos:

— Mersi!... Mersi!...

Cei care l-or fi cunoscut mai bine decât mine, pe atunci, i-or fi zărit eșind, automatic, finele lui ghiare și ascunzându-le repede, cu voință; și i-or fi văzut mijind, sub zâmbetul afabilității de circumstanță, colții ascuțiți ai ironiei mușcătoare. Nimic din impulsurile lăuntrice n'a străbătut de sub decorul convențional al ședinței solemne.

*

*

*

Nu pot să adun acum celelalte cazuri împrăștiate în textul notelor.

Mă mărginesc la un moment în care se evidențiază marea lui plasticitate mintală, extraordinara lui putere de memorizare.

Se sărbătoria scoaterea la pensie a ilustrului profesor.

pentru limită de vârstă, limită care nu coincide totdeauna cu limita puterilor de muncă. Maiorescu a dovedit-o strălucit, în curând, prin energia activității lui în politică: culminând ca șef de guvern (1912) și ca președinte al conferinței păcii dela București (1913).

Ca unul care a fost profesor al Universității ieșene și îndrumător al atâtor instituții culturale din capitala Moldovei, el a fost sărbătorit și la Iași. Din partea Universității, ca delegat al Facultății de Litere, i-am ținut eu cuvântarea omagială, în aulă. Ca să fiu mai protocolar, cuvântarea nu am rostit-o liber. I-am citit-o,

După mine au mai vorbit alții, în numele diferitelor instituții.

Intre vorbitori a fost și Petre Rășcanu, pentru Institutele-Unite, mi se pare.

La toți le-a răspuns la urmă Maiorescu. A vorbit liber, fără a se servi de nici o notiță. În cursul cuvântării, s'a raportat odată la ce am spus eu, odată la ce a spus Rășcanu.

Indată după terminarea manifestațiilor de omagiu, cari au ținut mai toată ziua, în diferite părți ale orașului, a venit la mine cineva dela *Evenimentul*, dacă nu mă înșel D-l Rudolf Suțu, să-mi ceară, pentru ziar, discursul pe care văzuse că îl aveam scris gata.

— Mi l-a dat și D-l Maiorescu, adause el.

— Când?

— Ceva mai înainte. L-am și dus la redacție.

— Când l-a scris?, întrebai mirat.

— Nu știu.

— Aș vrea să-l văd și eu.

Am promis să aduc eu însumi la ziar cuvântarea ce o citisem în aulă.

O problemă psihologică mi se formula în minte. Când a scris Maiorescu cuvântarea? După ce a spus-o? Ori înainte de a o rosti?

Sunt tipuri de memorizare și de un fel și de celălalt. Din repetată experiență, cunosc primul caz: al meu.

Ajuns la redacția ziarului, caut să văd cum e redată cuvântarea lui Maiorescu în scris. O citesc cu atenție. Era întocmai, absolut întocmai cum o rostise. Dar, ca să văd în ce caz ne aflăm, caut pasajele unde oratorul se raportase la ce am spus eu și la ce a spus Rășcanu. Acelea nu puteau fi prevăzute și scrise înainte.

Sunt or-nu amintite? Și cum? Le-am găsit! Intr'un loc: „cum a spus D-l Găvănescul“, în altul „cum spunea D-l Rășcanu“. Dar aceste raportări erau adăugate pe deasupra, printre rânduri, scrise mai mic. Incolo, tot discursul era scris curat, citeț, aproape caligrafic, fără nici o îndreptare, fără nici o ștersătură.

Dovada era făcută. Maiorescu rostise, cu o exactitate excepțională, cu o spontaneitate captivantă, textul cuvântării festive, scris de mai înainte. Și stabilise, prin improvizarea de moment, apropierea de idei ce legau vorbirea lui de spusele mele și ale lui Rășcanu.

Aceasta nu însemnează deloc că Maiorescu nu era în stare să improvizeze o expunere de argumente și considerații înlănțuite mai lung. A profesat doar avocatura, a fost doar deputat și ministru militant și a știut să răspundă imediat, *stante pede*, adversarilor, cu un talent recunoscut, de temut. Dar libertatea de care se putea servi la barou și la tribună, unde, de altfel, spontaneitatea improviației era o necesitate ineluctabilă a cuvântului intrat în arena luptelor zilnice, nu voia să și-o îngăduiască la catedră.

*
*
*

Din puținele mele amintiri personale despre Maiorescu, am povestit și s'au publicat câteva în volumul *Comemorarea „Junimii” la Iași*¹⁾. Cu cele ce mi-au mai rămas, adânc săpate în suflet, am răspuns bucuros amabilei sollicitări a unor simpatii cari se îndeletniciau cu adunarea însemnărilor omagiale închinată centenarului nașterii omului ce ocupă un loc așa de însemnat în cultura țării noastre. Le amintesc aici. Rândul expunerii lor nu e motivat de ordinea lor strict cronologică.

Sunt unele clipe trăite, cari au rațiunea lor psihologică să ceară întâietatea.

1. Cum să nu-mi aduc aminte, înainte de toate, bunioară, că *Titu Maiorescu* a fost acela care, în 1888, ca Ministru al Instrucției, a semnat adresa de numire a mea ca profesor la Universitatea din Iași, în urma concursului depus pentru catedra, intitulată pe atunci, de *Psihologie, Pedagogie și Estetică*?

Iscălitura lui, în trăsături lămurite, subțiri, puțin cam ascuțite, mi-a rămas în minte cu înțelesul consfințirii unui moment memorabil al carierei mele, deși el nu făcuse parte din comisiunea concursului, care a hotărât-o.

Cu prilejul acesta, pelângă obișnuitele felicitări ocazionale, mi-a dat, binevoitor, în intimitatea biroului său din minister, unele orientări asupra orașului în care aveam să-mi trec mai toată viața mea de muncă. Mi-a recomandat să caut a cunoaște anumite persoane, toți profesori, prieteni sau foști colegi ai săi.

2. Odată — n'aș putea preciza anul — am lucrat cu Maiorescu într'o comisie la Universitatea din București.

1) *Comemorarea „Junimii” la Iași*, Maiu 1936. — Tip. Concesionară Al. A. Țerec, 1937, Iași.

Din timpul acestei colaborări, mi-au rămas în minte două momente. Deși de natură deosebită, impresia lor vie le-a scris, subliniindu-le pe amândouă cu linii apăsate, în plasticitatea memoriei de atunci.

Unul din ele, mai ales, îmi revine în amintire cu îndărătnicia tenace a unei obsesiuni. Incep cu el, ca să-mi ușurez gândul de o imagine ce nu vrea să iasă din câmpul „cercului luminos“ al conștiinței.

Era o iarnă grea, cu zăpadă multă. După terminarea lucrărilor unei ședințe a comisiei, Maiorescu ceru să i se aducă o sanie. Coborâți jos din camera de lucru, când ne dădurăm mâna pentru despărțire, Maiorescu, zărind sania care aștepta, îmi zise:

— Nu vrei, Domnule coleg, să-mi faci plăcerea, să mergi cu mine?

Și-mi făcu, grațios, un semn de invitație la sanie.

Mi-a fost greu, să-l refuz. N'aveam nici un motiv. Și mi s'ar fi părut nedelicat. Apropiindu-ne de sanie, văzurăm, și unul și altul, că în săniuța aceea, prea de tot strâmtă și mică, cu greu am fi putut încăpea amândoi. Fără să stau o clipă pe gânduri, m'am îndreptat, să mă urc pe locul dela spatele săniei.

Dar Maiorescu, ghicindu-mi gândul:

— A. nu! Pardon. Ești invitatul meu.

Și, cu o mișcare mai repede decât a mea, se și urcă la spatele săniei.

Am protestat. M'am rugat. Am insistat. De geaba.

El, amabil, dar serios, hotărât:

— Te rog, iea loc...

M'am gândit: casa lui nu e departe de Universitate.

M'am așezat în sanie. Pornirăm. Atunci mă întrebă:

— Unde stai?

— O, nu... Vă rog... Vă însoțesc numai până acasă la D-voastră.

— Asta, Domnule coleg, nu e răspuns la întrebarea mea... Te rog, unde stai?

I-am spus. El repetă birjarului adresa mea.

Știindu-l în picioare, la spatele meu, eram jenat, foarte jenat, penibil de jenat. Mi se părea că drumul nu se mai isprăvește. Și în adevăr, drumul nu s'a mai isprăvit... nici acum!

Da, firește, în lumea asta sensibilă, a lucrurilor, s'a isprăvit, mai curând sau mai târziu. Am ajuns, în cele din urmă, acasă. Maiorescu s'a dat jos dela spatele săniei, eu din năuntrul ei. I-am mulțumit. Ne-am despărțit. Dar, în lumea ideilor, nu s'a isprăvit încă nimic... *El*, Magistrul, e, încă, tot în picioare, pe mica platformă dindărătul săniei. Și eu, cu o greutate în suflet, îl văd parcă mereu acolo, la spatele meu, în picioare.

Și asta, până când? — Lumea ideilor nu are sfârșit...

3. Celalt caz de amintire din timpul lucrărilor mele cu Maiorescu, în comisiunea dela Universitate, este de altă natură.

Comisiunea, prezidată de Maiorescu, avea să se pronunțe asupra cererii unui tânăr de a fi abilitat ca docent universitar. Al treilea membru din comisiune era I. Crăciunescu, care mi-a fost profesor de filosofie la Universitate, în acelaș timp cu Ion Zalomit. Ca celui mai tânăr din membrii comisiunii, mi s'a încredințat mie sarcina de a face raportul asupra lucrărilor, pe baza cărora trebuia să se judece meritele candidatului și să se hotărască asupra cererii lui. Aproape nu cunoșteam personal pe candidat și eram străin de felul raporturilor lui cu cercurile și cu oamenii de cultură din București. Am crezut că e un act de dreptate să se dea unei inteligențe active, tinere, prilejul de a se manifesta în ogorul științei, detrichizându-i drumul ce ducea la o catedră universitară. Concluzia raportului, pe baza lucrărilor analizate, era să se admită cererea de abilitare a candidatului.

Cunoscând mai demult și mai de aproape pe fostul meu profesor Crăciunescu, m'am dus să-i citesc raportul, înainte de a-l prezenta oficial comisiunii. Poate să aibă vre-o observație de făcut, îmi ziceam.

Lui Crăciunescu i-a plăcut raportul, și, ca dovadă că-l aprobă și că și-l însușește, întocmai, l-a și iscălit. Nu era necesar să facă asta, atunci, și nici nu i-o cerusem. Dar nici nu vedeam ce l-ar fi putut opri să o facă.

În comisiune, Maiorescu, după ce a ascultat raportul și l-a văzut semnat de doi din cei trei membri, a avut un moment de ezitare. A ridicat, în tăcere, de câteva ori din sprâncene. Apoi, cu un gest, elocvent cât un discurs, a luat condeiul.

— Ei, haide!... Bine... Fie!

Și l-a iscălit și el.

Curând după aceea am înțeles, din unele informații, ezitarea lui Maiorescu. El avea oarecari rezerve asupra candidatului. Nu-mi spusese nici o vorbă înainte, și nici după aceea nu mi-a spus nimic. Nici o indicație, nici un semn. Și el nu era doar din oamenii cari nu știu să zică *nu*, când vor. Ba încă ce fel de *nu* știa să zică Maiorescu, când i se părea că trebuie.

Se povestea că, odată, întâlnind prin culoarele Camerii pe Take Ionescu, ministru al Instrucției, i-ar fi spus în treacăt, scurt, cu vocea lui sonoră, subliniind tăios vorba: cu gestul, în o chestie de numire, sau așa ceva, a unuia:

— Take... Știi... *Cutare*... (Și i-a spus numele), *Nu!*

Probabil de data asta, în cazul abilitării docentului, sensibilitatea antenelor lui de percepere, aproape telepatică în timp, a firii oamenilor, nu-și fixase impresiile în o hotărâre precisă. O șovăire a indicațiilor ei a lăsat să treacă momentul pronunțării sentinței. Sau să-l amâne...

Și cred că Maiorescu n'a avut de ce să regreta, în urmă, gestul concesiv de atunci. Iar fostul candidat care, în de-

cursul anilor, a făcut, treptat, o frumoasă ascensiune universitară, și care, probabil, citind aceste rânduri, nici n'o fi bănuind despre cine e vorba în ele, a avut de ce să-i fie recunoscător lui Maiorescu.

4. În altă împrejurare, am avut ocazia să constat la Maiorescu, și apoi să verific, justeța clarviziunii lui despre valoarea oamenilor, și așa putea zice, acea „televiziune“ în timp a evoluării lor sufletești, care l-a călăuzit în devinerea geniului lui Eminescu și în distingerea atâtor eminenți elevi, — remarcabila lui „școală“, — o podoabă a elitei noastre intelectuale, ca profesori universitari, ca scriitori, unii din ei ajungând cu destoinicie la cârma educației publice a țării, ca d-nii P. P. Negulescu și I. Petrovici.

Era în anul ieșirii lui Maiorescu la pensie. El a fost sărbătorit atunci și la Iași de școli și instituții culturale, cum am amintit mai sus. Din partea Universității, am fost eu însărcinat să-i țin cuvântarea omagială în *aulă*.

Când sărbătoritul, la plecare, a fost petrecut la gară, s'a întâmplat ca, în salonul gării Iași, plin de prieteni, să fiu un moment numai cu el, într'un colț, spre fereastră, având lângă noi pe unul din foștii lui elevi, D-l I. Petrovici, care, pe atunci, tânăr-tinerel, nu-și desfășurase încă sborul talentului și capacității sale.

Maiorescu, arătându-mi-l de aproape, îmi spuse în auzul lui.

— Nu-l cunoști. încă. Sunt în el comori de sentiment și de inteligență... O să vezi.

Și, în adevăr, am văzut. Am văzut, treptat, în multe și variate manifestări intelectuale. Dar am văzut, mai ales, când, în lumina vie a unei impresii de reviviscență afectivă, i-am ascultat, la Radio, frumosul discurs rostit

pentru comemorarea lui Titu Maiorescu, în Academia Română, la serbarea solemnă a centenarului dela nașterea ilustrului profesor, a puternicei personalități de educator, prin cuvânt și exemplu, a criticului de cuceritor bun simț, și a fruntașului — respectat și ascultat — între frunțașii culturali ai unei epoci.

Și ascultând discursul luminos de dreaptă judecată și vibrător de o emoție stăpănită, mi-au venit în minte cuvintele din salonul gării Iași. Iar amintirea lor, în acel moment, am simțit-o ca un semn tainic al unei mulțumiri *d'outre tombe*, care se cerea mărturisită.

5. Li s'a părut unora că laudele ce s'au adus lui Maiorescu, la centenarul nașterii lui erau exagerate. Poate și criticile ce i se aduceau or fi fost exagerate. Nu stau să judec între ele. Fac aici numai notarea unor *amintiri* concrete, unor fapte.

Și poate nici nu e timpul potrivit să se fixeze măsura justă a valorii lui Maiorescu. Exagerările, în bine și în rău, cari or fi pornite, și cât or fi pornite, din sentimente sau resentimente, cu trecerea timpului, se vor supune treptat unei acomodări la rațiunea imanentă a realității obiective.

Firea lui Maiorescu, deosebit de fondul ei real constructiv, avea, în funcțiunea ei obișnuită, particularități ce puteau provoca, chiar involuntar, efecte și de un fel și de altul. Am cunoscut, în acțiune, unele din ele, în o împrejurare. O însemnez, ca una din amintiri.

Odată, nu știu cu ce ocazie, am făcut o vizită lui Maiorescu acasă, în str. Mercur. Dața exactă nu pot s'o fixeș, dar, una aproximativă, ar fi între 1891—95, puțin după apariția primului volum al *Istoriei* mele pentru învățământul secundar, anume *Evul Antic*, pentru clasa întâia.

Căci mi-a vorbit de el.

Eram numai amândoi în salon, la o masă relativ mică. Păstrez rostul convorbirii și ideia ce a deschis-o și i-a întreținut interesul.

Ca inspector școlar, vizitând școlile, văzusem că tocmai în predarea unui studiu cu atâtea puteri de însuflețire și de educație a omului, ca *istoria*, se grămădiau tot felul de greutăți inutile și plicticoase: nume peste nume, date peste date, fără vieață, fără interes.

În special pentru copiii abia eșiți de pe băncile claselor primare, nicio legătură între cunoștințele lor din școala primară și cele cu cari începău școala secundară. Li se vorbea, deodată, de întâmplări petrecute cu 5000 de ani înainte de Hristos unor ghighilici cari de abia țineau minte să scrie pe hârtie că ei trăesc în anul, să zicem, 1895 după Hristos. Un *hiatus* care le prefăcea învățarea istoriei în chinul unui fel de basm plicticos. Cum puteau ei să-și închipue depărtarea, în timp, dela 5000 ani înainte de Hristos la 1900 după Hristos?

Ca să le înlesnesc, cât de puțin, închipuirea distanțelor în timp, prin o impresie concretă, am conceput, și am pus la începutul volumului „Evlul Antic”, o *unitate de măsură a timpului*, înfățișată ca o liniuță care ar reprezenta întinderea numărului de ani ai vârstei unui copil din clasa întâia secundară. Însemnând această *liniuță-măsură* pe linia timpului dela 5000 înainte până la 1900 după Hristos, se putea vedea cât e de mică măsura vieții unui copil; de câte ori intra ea în linia cea mare a vieții omenirii istorice. În elaborarea volumelor următoare, *Evlul Mediu și Modern*, am urmărit o altă preocupare: legătura evenimentelor istoriei universale cu acelea ale vieții neamului românesc. Dar asta e altă chestie. Se vede că aceste volume din urmă nu apăruseră încă, de vreme-ce Maiorescu mi-a vorbit numai de cel dintâiu. Și, interesant pentru înțelegerea structurii lui sufletești,

lăudându-mi ideia, pe care o găsia practică și originală, a adus vorba, ca din întâmplare, de un alt coleg universitar, pe care îl osândia că n'a făcut nimic:

— Iacă, dumneata, mult mai tânăr, ai gândit, ai lucrat, ai adus ceva nou, ceva folositor pentru școală... Ce a făcut el, mă rog, până acum?

Și judecata critică, distructivă, continua.

Astfel intrau, pe rând, în funcțiune cele două din însușirile fundamentale, caracteristice, ale firii lui Titu Maiorescu. De o parte, adorabila formă de sociabilitate umană, distinsă, intrată în deprinderile câștigate din nobilele tradiții protocolare ale Theresianului; și, de alta, spiritul clarviziunii analitice a criticului care, prin instinct nestăpânit, de neadormit detectiv al neajunsurilor omenеști, caută, din o trebuință organică imperioasă, tot ce se poate contrazice, nega, eventual amenda în om.

Poate că amândouă funcțiunile acestea se puneau în mișcare în acelaș timp; și că, pecând te lăuda, spiritul lui iscoditor vedea și umbrele rezervate negației. Dar, prin puterea catalitică a prezenței, ieșiau în evidență și se formulau, elogios, numai acelea ce constituiau fondul bun, latura lăudabilă.

Efectul catalitic încetând, începea automatic, firește, funcțiunea negativă a criticului.

În cazuri extreme, ca să-și formuleze gândul, el își căuta refugiul la un statornic confident, ascultător, discret: caetul de *Insemnări*³⁾.

3) Mărturisesc cu părere de rău că, până în momentul când scriu aceste rânduri, nu cunosc încă „*Insemnările*“ lui Maiorescu, apărute până acum. Ele merită să fie cunoscute de ori cine, dar mai ales de accia cari au stat, cât de puțin, în contact cu Maiorescu.

Cine știe ce surprize le rezervă lectura lor?

6. Cu prilejul acestei vizite — sau poate cu altul, indiferent — Maiorescu m'a invitat să vin la o ședință a „Junimii“, care se aduna în casele lui. Nu făceam parte din societate. M'am dus ca invitat al lui personal. E curios că, din acea primă și ultimă participare a mea la întâlnirile salonului literar al *Junimii*, nu mi-a rămas mai nimic în minte: nici persoanele ce s'au adunat, nici dacă s'a cetit ceva și ce anume. Și mă întreb: ce face oare de se uită unele lucruri interesante, ca acestea, și se păstrează câte un amănunt fără importanță, cum a fost, bunioară, la sfârșitul vizitei povestite mai sus, cazul unei clipe care cere stăruitor s'o notez numai decât. Și mă supun... La plecare, când îmi puneam paltonul, în sălița intrării, văzând prin geamuri lumina acelei zile senine și reci de iarnă, am exclamat:

— Soare cu dinți!

Și Maiorescu:

— Ce vorbe plastice avem în limba noastră!
Merită să păstrez oare acest fapt mărunț, neînsemnat, și să uit tot cuprinsul de viață al unei întruniri literare?

Dar nu. Ceva tot mi-a rămas din ceasurile acelei ședințe: o amintire, — una și bună. Atunci am cunoscut întâia dată pe Caragiale. Retrăgându-ne deoparte, la o măsuță de lângă peretele din dreapta intrării în salon, am avut amândoi o lungă convorbire. Și, din această convorbire, mi-a rămas numai impresia unei surprinzător de variate bogății spirituale și a unei risipe nemăsurate de paradoxale bizare ce țigăneau, ca niște rachete de spirit, strălucind în tot felul de culori schimbătoare, din o fantezie uimitoare, de o excentricitate originală inegalabilă, fermecătoare. Am cunoscut apoi, altădată, în alte împrejurări, în casa amicului Vlăhuță, bunioară, un alt Caragiale. Dar, mai ales, am cunoscut odată, în tren, în o altă convorbire lungă, un Caragiale cu totul nou, o inteligență versată în

mănuirea ideilor abstracte. M'am minunat de solida lui orientare în unele probleme filosofice, ca bunioară în aceea a teoriei cunoașterii, de care ne-am întreținut atunci împreună.

7. Amintirile notate mai sus au fost scrise din memorie. Deosebit de ele, aș mai găsi altele, dacă aș căuta în sărtarele și caetele mele de însemnări, la cari m'am gândit: abia acum, în urmă.

Nu le pot căuta acum, în graba momentului.

Numai adunate mai multe, dacă nu toate, la un loc, pot da o idee întreagă despre rostul și înțelesul lor. Unele sunt de un interes politic-cultural: câteva scrisori de ale lui Maiorescu. Apoi, mai multe pagini într'un caet de însemnări din 1910, în cari discutam argumentele lui Maiorescu în contra ideii lui Bărnăuțiu de a se alunga Evreii din țară. În fine, niște note, simple indicații scurte de gesturi caracteristice, demne de reținut.

Dintre scrisorile lui Maiorescu, am la îndemână numai una, din 1908. E un răspuns la o scrisoare a mea, al cărui concept, dacă o fi fost, trebuie să se găsească în vre-unul din caetele păstrate în pachete nedesfăcute încă. Se raportează la mijloacele socotite de el ca mai potrivite, spre a „readuce pe învățătorii din sate la adevărata lor misiune în școală“, dela care tindea, intenționat sau nu, să-i depărteze acțiunea măsurilor ministrului liberal de atunci, — sau, cum le numia Maiorescu, „alotriile“ d-lui Haret. Chestiunea se considera atunci de o însemnătate covârșitoare. Învățătorii fuseseră învinuiți de unii că n'au fost străini de cauzele ațâțătoare ale răscoalelor țărănești din 1907. Și se atribuia mentalitatea lor subversivă influenței făcute asupra lor de propaganda lui Haret prin broșuri.

Părerea mea era că, față de o rătăcire de moment, cu:

efecte dezastruoase repezi, imediate, trebuie pornită o contra-propagandă cu efecte de un ritm tot așa de rapid. Probabil ideea aceasta a fost formulată în scrisoarea mea, judecând după primele rânduri ale răspunsului lui Maiorescu. „Nu văd o altă propagandă cuviincioasă, zice el, decât prin profesorii Școalelor Normale și prin studenții noștri, cari vor deveni profesori... A răspândi broșuri printre învățătorii din sat? D-l Hăret o face, și rău face. Etc.“⁴⁾.

Dacă privitor la mijlocul de combătut răul putea fi o deosebire între noi, asupra gravității răului de combătut eram de perfect acord. Ca reprezentant al Universității în Senat, Maiorescu ținuse un discurs celebru în contra celei cunoscute activități „extra-școlare“ a învățătorilor.

În revista mea *Cultura Română*, în care apăruseră, și mai înainte, articole în contra greșitei direcții culturale ce ne îngrijora, am reprodus, comentându-l, bună parte din acel discurs memorabil⁵⁾.

Am pomenit de niște pagini din caetul de note dela 1910, în cari discutam argumentele lui Maiorescu în contra propunerii lui Bărnăuțiu de expulsare a Evreilor. Mărturisesc că am fost surprins de existența lor, când am dat peste ele. Le uitasem cu totul. Au rămas până acum necunoscute. Și nici lui Maiorescu, personal, nu i le-am comunicat. Pe calea comunicării personale, am procedat, în cazuri asemănătoare, cu unii distinși literați, publiciști, maiabiliți reciproce dintre noi, prin o discuție publică, — de care, dealtfel, nu m'am ferit niciodată, când împrejurările

4) Vezi rubrica „Fărâme de lumină“ din *Convorbiri Literare*.

5) *Cultura Română*, anul VI, nr. 2, Dec. 1908. Articolul: Iarăși activitatea „extra-școlară“. Ridicolul și pericolul ei.

În acelaș număr, un alt articol, privitor la aceleași probleme social-culturale vitale: *Spre disoluție sau spre despotism?*

o făceau necesară, chiar dacă trebuia să iea forma unei polemici cu încrucișări de floretă — nu totdeauna cu vârful ascuns în vată.

Dar raporturile mele cu Maiorescu erau de o natură deosebită. Totdeauna de o strictă și perfectă colegialitate, le-a lipsit însă frecvența unui contact mai obișnuit, și temeul unor legături mai vechi sau unei vârste mai apropiate, deci prilejul înfiripării unei intimități care să îngăduie destăinuirii de acest fel sau de oricare altul.

Dar, dacă ideia comunicării directe a acelor pagini era exclusă, de ce nu le-am publicat? Aveam doar la îndemână o revistă proprie, *Cultura Română*. Motivele se găsesc în primele rânduri, introductive, ale notiței din caet. Le reproduc aci.

„NAȚIONALISMUL“ LUI MAIORESCU.

„In revistă N. R. R. dela 10 Feb. 1910,... după — și ca — „Omagiu d-lui Titu Maiorescu“, se publică, sub titlul „Naționalismul“, un extras din *Critice* (Vol. II, ed. Minerva, pag. 240, 242), în care se văd unele idei exprimate odinioară de d-l Titu Maiorescu asupra naționalismului.

„Citatul trebuie controlat în totalitatea ideilor din care este luat, ca să i se văd înțelesul complet. Și ideile din el, trebuiesc puse în legătură cu alte manifestări — cugătări și acte — ca să se poată spune ce convingeri a avut sau are d-l Titu Maiorescu în această chestie vitală“.

Acel control nu s'a mai făcut în urmă, nici măcar în prima lui parte, adică a legăturii citatului cu totalitatea contextului din care făcea parte. Și, cu timpul, tot copriusul însuși al paginilor din însemnările mele a fost dat uitării. Chestiunea, firește, nu și-a pierdut actualitatea. Rămâne deschisă. Dar, înțelege oricine, la locul și timpul său.

*

*

*

Am mai pomenit și de niște notițe, conținând simple indicații scurte de gesturi caracteristice, bune de reținut pentru conturarea chipului moral al lui Maiorescu.

Iată unul: bunioară, gestul frumos, de o nobilă simpatie umană superioară, făcut de Maiorescu, ca autor didactic al unui manual de *Logică*, la apariția unui alt manual de *Logică*, de un alt autor, pentru aceleași școli în cari se întrebuița, cu folos netăgăduit, singura *Logică* existentă până atunci, aceea a marelui profesor universitar și fruntaș al culturii, Titu Maiorescu.

Cu o delicateță de o rară distincție, Maiorescu, ca să nu intimideze, parcă, pe tânărul autor nou, — care nu-i era nici măcar elev al său —, și să nu-l sperie cu superioritatea autorității lui zdrobitoare, i-a făcut, elegant, încurajator, loc, dându-se oarecum în lături, și ridicându-se, demn, deasupra oricărei atitudini și bănuieli de... concurență ⁶⁾.

Omul își zugrăvește singur, prin acțiunile sale, portretul sufletesc pentru posteritate.

Și nimeni n'a fost mai conștient, ca Maiorescu, de această lege a vieții morale, și nu și-a supravegheat mai cu grijă manifestările în afară.

UN MOMENT SOLEMN DE MĂRTURISIRE A OMAGIULUI CUVENIT LUI TITU MAIORESCU.

Ca o complectare a caracterizărilor de până aci ale lui Titu Maiorescu, și, în o privință, ca o sinteză a valorificărilor lui ca maestru al catedrei și ca factor original în

6) Conținutul biletelui lui Maiorescu, din 1905, ca răspuns la primirea cărții noului de *Logică*, bilet reprodus, după mai bine de un sfert de veac, în o ediție din 1932, se găsește și în ultima ediție, a XX-a din 1942, a *Logicii* d-lui Alex. Valeriu. („Cartea Românească“).

crearea culturii superioare a epocii, adaug cele ce i-am spus în omagiul ce i-am adresat, când a fost sărbătorit cu ocazia ieșirii lui la pensie.

Domnule Maiorescu,

Omagiul Universității și în special al Facultății de Litere din Iași, al cărei învățământ filosofic l-ați ilustrat, ca și pe al celei din București, vi se cuvine pe drept și pe deantregul. Când însă un om, care, ca Dumneavoastră, aparține istoriei românești întregi, este sărbătorit, și încă sărbătorit în orașul plin de amintirile tinereții sale, acolo unde s'a revărsat, întâi, din belșug, prisosul bogat al energiilor sale exuberante, în atâtea frumoase manifestări intelectuale, gândul se duce și colindă pe departe și suntem ispitiți a vorbi de multe.

Ne dăm seama de sigur că nu a sosit momentul în care să se poată scrie, în istoria dezvoltării noastre moderne, interesantul capitol: *Titu Maiorescu*. Spiritul Domniei Voastre superior, pe care Dumnezeu l-a așezat într'un fundament fizic viguros, se găsește în plină activitate de creație și expansiune.

Abia dacă, surprinși și constrânși de împrejurări, ne încumetăm să privim astăzi, ca ceva încheiat, o singură latură a manifestării D-voastră publice, și încă și aceea cu sentimentul că încheierea ei este prematură — anume activitatea D-Voastre oficială ca profesor, operă ce ați săvârșit dela înălțimea catedrei, ca slujbaș însărcinat de stat cu răspândirea luminii în spiritul tinerimii din țara românească, ale cărei mari interese vitale și culturale statul e chemat să le servească, prin organele autorității sale publice.

Și ce splendidă operă ați desfășurat, Domnule Maiorescu, ca profesor, înaintea și în admirația țării!

O privesc în acest moment, nu ca să analizez și să caracterizez cuprinsul de idei și directiva lor dominantă, ci ca să ne dăm seama de *efectul ei* colosal asupra sufletelor.

Și mă întreb: în ce a stat oare secretul aceluia farmec neîntrecut pe care l-ați exercitat de pe catedră?

Multe sunt cauzele.

Mai întâi este una, în care stă orice putere a sufletului asupra sufletului, ba și asupra naturii, una care s'a identificat cu geniul însuși: *concentrarea minții*. Asupra lucrului Domniei-Voastre universitar, asupra prelegerilor Domniei-Voastre, ați concentrat toate puterile sufletului. Ziua de curs V'a fost todeauna o zi sfântă. Și când Vă cufundați spiritul în contemplare îndelungată a ideilor, spre a pregăti oficierea lor, nimic nu Vă putea distra. Erați inaccesibil lumii de toate zilele. Și când duceți la catedră lumina scoasă din adâncimea cugetării, ca un dar sfânt cules din lumea ideilor, veneați cu sentimentul înalt al preotului credincios, care urcă treptele altarului.

Aceasta se simțea de auditori și sufletul lor se punea în unison cu al Domniei-Voastre.

Iată o cauză. Și, în legătură cu dânsa, alta.

N'ați propagat numai o filosofie; ați făcut ceva mai de seamă: *ați trezit simțul filosofic*. Ați pus inteligențele auditorilor deadreptul în fața marilor probleme ale vieții și lumii, în așa fel, încât să treacă prin sufletul lor acel fior sublim, aproape tragic, născut din sentimentul vesnicilor lupte ale geniului omenesc cu necunoscutul. Ați dat cea mai înaltă emoție ce poate înfiora un cuget de om: aceea a gândirii. *Ați fost un artist și un poet al catedrei românești.*

Și să nu se uite încă o cauză a puterii Domniei-Voastre. *Nu v'ați închis spiritul în abstracțiile reci ale unei științe, ce se izolează de mișcările vieții înconjurătoare.*

Ați dovedit că și cea mai aridă știință iese din realitate, vie și se poate întoarce asupra vieții reale, ca o lumină călăuzitoare. Logica formală, cu figurile ei atât de potrivite a încărcat aparatul de plictiseală al pedantismului, se transforma pe catedra D-Voastre într'un *tribunal viu al rațiunii*, înaintea căruia veniau să-și dea seama, în o defilare uneori dramatică, alteori comică, totdeauna plină de interes și de învățăminte, mai toate manifestările mai de seamă ale vieții publice contemporane, cu producțiile ei literare, artistice, științifice, uneori social politice. Intrebările conștiinței nedomerite ale timpului își găseau astfel răspunsul cuminte, în înțelepciunea catedrei D-Voastre.

Și de aceea, marele public nu mai încăpea în sălile D-Voastre de curs.

Ați legat știința cu viața, și prin aceasta, ați legat universitatea cu lumea, al cărui organ intelectual este.

Și, ca și cum atâtea cauze de ascendent puternic n'ar fi fost deajuns, ați avut la îndemână încă una, cu efect vrăjitor.

Dupăcum în templele religioase, preoții, ca să cheme sufletele și să le înalțe către divinitate, trimit înaintea lor solia dumnezeiască a artei, ca să le vorbească în limba muzicii, a picturii, a sculpturii, a frumosului întreg, tot așa și D-voastră, ați adunat în templul științei lumea cu glasul fermecător al unui strălucit talent oratoric.

Ați pus frumosul în serviciul adevărului.

Ba ați făcut ceva mai mult. Cu atât, ați fi izbutit numai să realizați o remarcabilă operă de profesor ideal. Dupăce ați pus frumosul în serviciul adevărului, ați îndeplinit, Domnule Maiorescu, și pasul suprem: *ați pus adevărul în serviciul Binelui.*

Cu asta v'ați înălțat la rolul de educator în stil mare. Și ați izvodit gândul neperitor al lui Platon. Ați arătat cum *Binele*, în lumea ideilor, este ca soarele în lumea fizică: nu numai le face vizibile ochiului minții, cum face soarele vizibile lucrurile sensibile, dar le dă viață și realitate.

Sub inspirația Binelui, ați înțeles că înrăurirea adevărului numai depe catedră, merge prea încet, când nu e nesigură. Și, cu sufletul plin de Eros intelectual, v'ați aplecat spiritul mai direct, mai aproape de acela al tinerimii. Casa D-voastre a fost totdeauna deschisă studențimii; sfatul, îndemnul, sprijinul totdeauna gata.

Și fiindcă ați înțeles, mai departe, că cea mai efectivă predică este aceea a *exemplului*, și că acela ce voește să formeze sufletele, trebuie să exercite, mai întâi asupra lui însuși, cel mai strict și sever control, ați aplicat asupra Domniei-Voastre, cu o consecvență și o stăruință extraordinară, principiul imperativului categoric al lui Kant, în toată rigoarea lui, până la cele mai mici amănunțimi ale manifestării publice. La tot pasul, întrebarea ce V'ați pus, a fost: cum s'ar prezenta în tablou complet, înfățișat lumii de azi și posterității, acest act, acest cuvânt, acest gest, dacă s'ar generaliza și ar deveni trăsură caracteristică, sau, după expresia favorită a D-Voastre, cum s'ar privi *sub specie aeternitatis*?

Și de aceea orice rând scris, orice frază pronunțată, orice cuvânt, orice gest, orice mișcare s'a supus legii rațiunii și măsurii, au trebuit să prezinte o normă ideală. au tins și au isbutit să devie *clasice*.

Și de aceea ați ajuns *un model viu*.

De aceea, toți câți au simțit în ei impulsul perfecțiunii, dorul și putința de a se îndrepta spre ideal, au căutat să se apropie *de modul D-Voastre de a fi*, cu voie sau fără

voie, în virtutea acelei puteri de care vorbește Aristotel, puterea formei desăvârșite și a scopului asupra lucrurilor, asupra materiei, în formații pornite către realizarea unui scop.

Și de aceia ați făcut, Domnule Maiorescu „Școală“, în înțelesul cel mai plin al cuvântului. Cine a stat în afară de cercul influențelor D-Voastre directe, — și aceștia sunt foarte puțini, iar între aceștia are regretul de a fi și cel care Vă vorbește — poate să-și dea seama și mai bine de întinderea și de gradul, în care „Școala“ D-Voastre a prins rădăcină în viața noastră intelectuală.

Și acum, ce fericit trebuie să vă simțiți, Domnule Maiorescu, în zilele acestea de solemnă sărbătoare publică a intelectualității române, când Vă priviți opera în mijlocul entuziasmului unei țări întregi recunoscătoare, așa putea zice al unui popor întreg!

Nu poate fi vorba aci de fericirea amorului propriu, care ține să vadă gloria, încredințând chiar contemporanilor să le pună pe frunte coroana, lăsată de ordinar posterității, pentru încununarea celor aleși. Nu. Ci de o fericire mult mai curată și mai mare: aceea că vedeți înflorind în suflete, și la noi, *floarea cea mai frumoasă a naturii omenești: admirația recunoscătoare pentru luminătorii conștiinței*, — semnul adevăratei culturi a spiritului și a inimii.

Ce mulțumit trebuie să fie patriotismul D-Voastre, de înălțimea morală la care s'a ridicat sufletul românesc, când vedeți acest universal acord de entuziasm, ieșit din tot ce este simțire în adevăr cultă, pentru *sărbătorirea unei virtuți*; căci asta înseamnă sărbătorirea D-Voastre, — a D-Voastre care sunteți întruparea datoriei împlinite.

Astfel că puteți zice, privind cu încredere viitorul țării: *este ceva sănătos în sufletul românesc.*

X.

ALTE CÂTEVA CHIPURI DIN ALBUMUL DE AMINTIRI ȘI IMPRESII

1. Eduard Zeller.
2. Wilhelm Wundt.
3. B. P. Hașdeu.
4. Iuliu Poenaru.
5. Alecu Lupașcu.
6. Ion Caragiani.
7. Anton Naum.
8. Coco Dimitrescu-Iași.

EDUARD ZELLER.

Eduard Zeller, unul din făuritorii spiritului filosofic al Universității din Berlin, marele istoric al filosofiei Grecilor, a închis ochii de veci, la 19 Martie 1908, în pacinica lui retragere dela Stuttgart, în vârsta înaintată de nouăzeci și patru de ani.

El a fost unul din acele spirite, de cari omenirea nu vorbește numai în panegirice de ocazie. Intrate încă din timpul vieții în plină nemurire, moartea lor fizică este un simplu accident trecător și fără importanță. Cugetarea lor, care a pătruns în atâtea conștiințe, își îndeplinește mai departe rolul ei de cauză modificătoare a minților. Viața lor stă încheiată armonic dinaintea privirilor uimite de frumoasa ei unitate artistică, și creează, după chipul ei, ca un vecinic Prometeu, atâtea alte vieți sufletești, atrase către ea de admirație imitativă.

Deși influențat în tinerețea lui de *Hegel* și de filosofia speculativă, *Ed. Zeller* a fost dintre cei dintâi gânditori care a formulat acea renumită lozincă a inteligenței germane din a doua jumătate a secolului 19-lea: *Indărât la Kant!*

Spiritul timpului, rătăcit în labirintul caprițios al fantaziilor metafizice, cari voiau să explice și să construiască

lumea din rațiune pură, și descurajat de pustietatea abstracțiilor întunecoase, ce sunau a gol, a luat strigătul lui Zeller — „*Zurück zu Kant!*“ — ca revelația la timp a glasului unei călăuze, ce chiamă îndărăt la punctul de plecare pe niște excursioniști, pe cari i-a apucat noaptea pe drumuri necunoscute, în păduri neexplorate.

Dacă n'ar fi făcut decât atât: să întoarcă spiritul contemporanilor la luminișul cugetării Kantiene, să economisească omenirii timpul pierdut cu bâjbâielile zadarnice în domeniul incunoscibilului, să îndrepteze geniul filosofic către punctul de întâlnire al reflexiei abstracte cu experiența — meritul lui Zeller tot ar fi enorm.

Filosofia n'a ieșit din discreditul în care căzuse pe la jumătatea secolului 19-lea, decât după ce a părăsit calea speculațiilor fantastice și arbitrare ale rațiunii pure. Onoarea recucerită azi în lumea intelectuală se datorește apropierii și împăcării ei cu științele, cari i-au recunoscut din nou dreptul la domnie și i-au redat sceptrul pierdut de dânsa, în timpul rătăcirilor ei prin pustiri depărtate de realitate, unde a pribegit ca într'un exil de bună voie.

Și această nouă întronare a filosofiei și nouă eră de prosperitate intelectuală nu ar fi fost cu puțință, fără întoarcerea, măcar provizorie, la Kant, pentru orientarea minții în problemele lumii și ale vieții, de pe culmea luminioasă a geniului filosofului din Königsberg.

Dar și în alt mod a contribuit Zeller la reabilitarea filosofiei contemporane.

Intr'o epocă, în care opinia publică a intelectualității și a investigatorilor serioși nici nu voia să auză de filosofie, Zeller a găsit mijlocul de a face lumea gânditoare să vină în contact direct cu filosofia și să-i asculte vorba. Și aceasta era singurul mijloc, grabnic și efectiv, de a săvârși împăcarea și împrietenirea cu dânsa.

Din instinct, filosoful a recurs pentru această la armele savantului.

Dacă discreditul întâmpina pe filosoful ce venia cu sisteme proprii de gândire, curiozitatea spiritelor, doritoare de a înțelege lumea, nu putea să nu se trezească la gândul de a vedea, ca într'un muzeu de antichități, expuse creațiile trecute ale geniului filosofic, în ordinea lor cronologică și logică, dispuse în categorii, după caracterele lor de asemănare, ca familiile și clasele unor animale împăiate. Secolul, în care științele pozitive și istoria naturală dăduseră minții ideea evoluției pentru apercerea lumii, cum era să nu asculte cu atenție aceea ce i se părea că este o istorie naturală a concepțiilor filosofice?

Sub forma de *istorie a filosofiei*, era dispusă inteligența timpului să auză vorbindu-se de filosofie. Și sub această formă a vorbit Zeller contimporanilor săi; și cei cari l'au urmat în „muzeul vechiturilor“ cugetării omenești, au simțit, vrăjiți de puterea evocatoare a istoricului, că stau în fața unor probleme vii, palpitate. Muzeul lucrurilor moarte se prefăcu deodată în o lume vie, atrăgătoare, interesantă.

Opera de căpetenie a lui Zeller este *Filosofia Grecilor, considerată în dezvoltarea ei istorică*¹⁾, în 5 volume.

Rar s'a văzut probitatea spiritului istoric manifestată mai desăvârșit, ca în această monumentală operă. Tendința hegeliană de a privi dezvoltarea lumii ca desfășurarea unei rațiuni imanente în acțiune, tendință redusă la proporțiile judicioase ale „dezvoltării“ și „creșterii“, care

1) *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, 5 Bände. — Deosebit de această operă, mai citez din scrierile lui Zeller: *Platonische Studien* (1839); *Das theologische System Zwinglis* (1853); *Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibnitz* (1872); *Vorträge und Abhandlungen* (1865, 1877, 1884); *David Friedrich Strauss* (1874); *Friedrich der Grosse als Philosoph* (1886), etc.

alcătuește fondul conceptului evoluției și al istoriei, i-a dat elementele cerute pentru înțelegerea filosofică a trecutului, dar nu i-a paralizat puterile de intuiție concretă a realităților individuale și a particularităților caracteristice.

Nu știi ce să admiri mai mult: înălțimea cugetării și vastitatea orizontului, care îmbrățișează, cu o privire sintetică, nemărginite întinderi de prefaceri desfășurate și înlănțuite în timp, sau precisiunea amănuntelor, a faptelor și datelor, ce individualizează caracterul distinctiv al epocelor și sistemelor, în elementele lor naționale, politice, religioase, morale, sufletești, culturale.

Simțul istoric îi dă toată puterea vizualității obiective.

Asta lipsește multora din așa zișii *istorici*, numiți așa doar fiindcă se ocupă cu *trecutul*. Nu categoria fenomenelor, cu cari te ocupi, îndreptățește denumirea specialității intelectuale, ci spiritul în care te ocupi cu acele fenomene. Câți pretinși istorici, nu sunt în realitate decât niște simpli politiciani, cari privesc trecutul prin ochelarii patimelor personale și-l judecă tot așa de subiectiv, de unilateral și părtinitor, că și prezentul, în care se agită, mânați de interese practice, fie acestea oricât de ideale li s'ar părea lor!

De cele *ne-ideale*, nici nu se cade să vorbim aci.

Citind pe *Zeller*, simți printre rânduri transpirând dragostea lui sinceră pentru adevăr. Trecutul, așa cum a fost, în toată personalitatea lui inimitabilă, așa cum l'a dat natura odată pentru totdeauna, cu genialitatea lui proprie, cu problemele lui particulare, și cu modul lui de a concepe, de a formula, de a înțelege și deslega problemele vecinice ale minții omenești; cu inspirațiile și sugestiile lui speciale, cu experiența și credința lui determinată, — așa îți ese înaintea spiritului, înțelept sau ră-tăcit, caprițios sau cuminte, totdeauna adevărat și real,

totdeauna *el*, viu, concret și sincer — o adevărată personalitate captivantă, pe care n'o confunzi cu alta.

În linia dezvoltării istorice a cugetării omenești, înțelegi tot ce trăiește din geniul antic în spiritul modern, alcătuiind firul continuității intelectuale a genului omnesc, dar vezi bine și în ce se deosebesc fazele dezvoltării istorice, vezi trăsăturile caracteristice ale fiecăreia.

Asta constituie profunda intuiție psihologică a istoricului în sufletul particular a epocelor dispărute. Și asta alcătuește adevăratul *simț istoric*, care se complace în a zugrăvi și prezenta realitatea în toată particularitatea ei distinctă, *sine ira et studio*. Sau dacă e stăpânit de vre-o pasiune, e numai de acea nobilă pasiune a adevărului.

Cu câtă dragoste mănuește *Zeller* materialul enorm de fapte și date pentru construirea tabloului intelectual al epocii sau oglindirea exactă a sistemului de gândire a filosofilor!

Câtă muncă, inspirată de dorul științei — ce nu obosește și nu plictisește niciodată — în căutarea de noi amănunte, de noi probe!

Toate mijloacele îi stau la îndemână: teologia ca și filologia, până la migăloasele cercetări critice de texte. În paginile încărcate de note instructive, documentele ori-cărei afirmații îți sunt aduse înainte, puse la îndemână. Dacă, eventual, părerile și concluziile istoricului nu-ți convin, el îți dă cinstit toate informațiile, de cari ai nevoie, ca să cauți singur adevărul, să controlezi, să verifici, să te convingi.

Dar ce farmec intelectual, când lași la o parte controlul, pe care poți să-l exercitezi în orice minut, și urmărești povestirea și argumentațiile scriitorului! Ce stil curgător, ce mișcare elegantă a perioadelor bogate, ce lumină crescătoare dela o frază la alta, dela o pagină la alta; ce sinceritate de artist și ce căldură comunicativă de creator înamorat de opera gândului său!

Aceleași însușiri eminente le arăta *Zeller* și ca vorbitor. Când am ascultat prelegerile lui, între anii 1883—1887, la Berlin, era destul de înaintat în vârstă ¹⁾. Povara celor șapte-zeci de ani nu lăsa totuși să se vadă nici o urmă de oboseală în activitatea lui profesorală. Vorbia, stând în picioare, cu o vigoare sufletească, din care s'ar fi putut presimți, poate, că geniul lui mai are înainte încă drum lung de cel puțin un sfert de veac. Aceleași perioade își desfășurau în vorbire, ca și în scris, unduțiile ridicate de tonul convingerii, ce scăpăra lumini de orientare în urmărirea orizontului lor întins și bogat.

Relieful cam unghiulos al chipului său uscățiv îți amintează figura osoasă a lui *Kant*, cioplită par'că de dalta gândirii schematice, așa cum e înfățișat autorul Criticilor Rațiunii, cu gestul lui de dialectician, enumerând argumente, în convorbirea cu *Lessing*, eternizată în grupul ce împodobește bas-relieful statuei echestre a marelui *Frideric II* de pe *Unter den Linden*, din fața Universității.

Masca expresivă a fisionomiei, turnată pe tiparul însușirilor lui dominante, te lăsa să citești deschis bună-tatea și afabilitatea inimei lui sensibile în vecinicul zâmbet cristalizat împrejurul gurii, cu o fină nuanță de ironie superioară, îmbinată în lumina curată a umanității lui adânci, — o sensibilitate candidă, care s'auzia câte odată îngânându-se în glasul înneecat de emoție și se zăria strălucind în ochii înrouați de lacrimi. Și în acelaș timp, din crețurile frunții, strânse între sprincene, aproape cu aerul unei încruntături severe, te întâmpina gravitatea gânditorului, încordat în căutarea adevărului.

Parcă îl văz intrând în scuarul curții din fața universității, cu redingota lui neagră, lungă, călcând măsurat, cu pasul mare, în mers liniștit, puțin săltat, și lăsându-și

1) *Zeller* s'a născut la 22 Ianuar 1814, în satul Kleinbottwar din *Württemberg*.

mâna dreaptă într'o mișcare liberă de legănare ritmică. Un aer de energie senină însoția, ca o atmosferă ideală, întreaga lui înfățișare. Privindu-l în trecerea lui, cam distrat, prin mulțime, îți venea în gând: „*Da wandelt ein Unsterblicher*“. Printre atâția „nemuritori“, cari împodobiau cu lumea cugetărilor cea mai înfloritoare universitate germană, *Zeller* strălucia cu nimbul omului consacrat de posteritate în regiunea istoriei și care îți apărea ca venind de dincolo de turbureala timpului ce curge și trece.

Simple și demn, apropiat și distins, intim și nobil, caracterul lui atrăgea și impunea. Ceva din „categoricul imperativ“ al lui *Kant* simțiai că se degajează din preajma ființei lui morale; dar respectul, ce-ți stăpâna totdeauna sufletul, nu te împiedeca de a descoperi și acea însușire, pe care *Schiller* n'o găsea în ideea imperativului Kantian: grația.

Așa a fost ca om, așa ca gânditor: profund și clar, serios și ademenitor, grav și drăguț, senin și puternic, liber în manifestările lui până la grație, în cadrul rigid al datoriilor înalte.

La curs, vorba lui, răspicată și lămurită, apropia de mintea auzitorilor, fără să le „coboare“, cele mai complicate sisteme ale cugetărilor mari. Preocupările lui pedagogice, de profesor, mergeau până acolo, că dicta cuprinsul prelegerilor, alternând dictarea cu explicare, ca să asigure auzitorilor un text garantat de note exacte, când nu avea însuși un text tipărit în acea materie. Iar când operele lui erau prea voluminoase, ca să poată servi ca bază a unui curs sumar semestrial, grija lui de munca folositoare a studenților îl făcea să tipărească rezumate din acele opere, reduse chiar de el la simple manuale. Așa a făcut, bunăoară, cu vasta lui „*Filosofia Grecilor*“. Pentru călăuzirea studenților la curs, a redus cele 5 volume mari la un simplu „*Grundriss*“.

Ce de amintiri se deșteaptă în mine, când mă transport cu închipuirea în sala mare din grădina universității berlineze, („Garten-Auditorium“), unde l'am ascultat întâiu pe ilustrul profesor și filosof, și când răsfoiesc condensatul lui „Grundriss“, însemnat pe margini cu unele din notele culese dela explicațiile lui magistrale.

Am vrut, la început, să scriu aci numai o scurtă notiță, notând moartea lui. Dar condeiu mi-a luat înainte, rebel hotărîrii conștiente, și a urmat îndemnul tainic al inimii, care îmi cerea un cuvânt mai mult, de omagiu, pentru fostul meu profesor. Și acum, deși văz că am scris mult mai mult decât aveam de gând, simt că am spus totuși așa de puțin față de însemnătatea omului și de adâncimea sentimentelor ce se trezesc în mine la amintirea lui.

WILHELM WUNDT

HUMORUL SERIOS AL PROFUNDULUI GÂNDITOR.

Cunosc pe *Wundt* numai din scrierile sale; și chipul lui numai din fotografia pusă în fruntea monografiei scrise despre dânsul de Ed. König în „Frommann's *Klassiker der Philosophie*“ (Vol. XIII).

Chipul n'are, la prima vedere, nimic simpatic. Mai degrabă crezi că descoperi în expresia ochilor, printre ochelari, ceva din severitatea pedantismului rece al „*schulmeister-ului*“, ceva care te depărtează și te îngheață. Și întreaga înfățișare a fizionomiei lunguețe, dreptunghiulare, cam prognate, unghiulare, cu obrazii scofălciți, cu barba stufoasă, nu are nimic care să corige impresia. Totuși, împrejurul gurii, ascuns în părul mustăților și al barbei, mijeste parcă un fel de început de răs stăpânit, care își prelungește în sus, pe obraz, reflexul luminos și, întâlnind raza privirilor, dă și ochilor o expresie ciudată de scrutare incisivă, cu o nuanță nedeslușită de veselie, născută parcă din satisfacția înțelegerii pătrunzătoare a lumii.

Ceea-ce, la început, îți făcea impresia de serioșitate pedantă, acum, când privești de sub unghiul luminii radiate din zâmbetul reținut al gurii, ascuns sub vâlul stufos al

părului, ți se pare liniștea profundă a unei existențe împăcate cu sine, mulțumită cu plăcerile înalte ale inteligenței. Și expresia ochilor, ce se uită fix pe sub ochelari, se schimbă: ți se pare că râde discret de ceva ce numai dânsul vede și pricepe. În cadrul general de seriozitate, parcă vezi chipul unui moșneag înțelept, sfântos și glumeț, care ți povestește lucruri cu haz ce te fac să mori de râs, fără ca el să răză de loc. Un fel de „Pince-Sans-Rire“.

Nu știu dacă fotografia îi seamănă și dacă interpretarea ei se apropie de fondul sufletesc real al temperamentului filosofului, când îl cunoști de aproape, în carne și oase. Știi însă un portret mai exact decât toate fotografiile din lume: acela pe care și-l zugrăvește omul singur, fără voie, în operele lui. Felul subiectivității personale și-l așterne ori-ce scriitor în scrierile sale, în mod fatal. Humorul lui Wundt, un humor sănătos, născut din o tainică veselie datorită cenestesiei sufletești generale, din acordul fericit al funcțiunilor înalte ale minții, se desemnează din plin în scrisul lui, ca și în fotografia lui. Ba și mai lămurit. Nu fotografia m'a făcut să regăsesc spiritul „glumei serioase“ în paginile bătrânului filosof; din contră: după ce l'am cetit, am descoperit în chipul lui trăsăturile psihice manifestate așa de splendid în opera lui.

Cetind interesantul lui studiu *Metaphysik*, în „Die Kultur der Gegenwart“ (Theil I, Abtheilung VI, pag. 103, sq), am dat, pe neașteptate, de unele locuri la cari, fără voie, am râs singur cu o poftă, cum n'am avut de mult la cele mai reușite comedii superioare. Un studiu serios, profund și erudit de *metafizică* să te facă să petreci intelctual, să te amuze ca cea mai delicioasă distracție spirituală, iată ceva puțin obișnuit. Nu e așa? Sunt sigur că lectura lui a făcut acelaș efect asupra ori-cărui ce-

titor atent; asupra unora mai mult, asupra altora mai puțin.

Ba mă înșel grozav. E și mai sigur că asupra unora studiul lui Wundt trebuie să fi făcut un efect cam tragic de tot.

Nu vorbesc, firește, de aceia cari nu sunt în stare să ducă până la sfârșit lectura unui articol serios, despre chestii mai abstracte și de cea mai înaltă importanță, articol gândit adânc și scris în stilul sobru al cugetătorului ce n'are timp de pierdut în vorbă de clacă, mereu preocupat de căutarea adevărului, mereu împins la muncă grea și stăruitoare de imboldul științei. Ci mă gândesc la mulțimea oamenilor de știință din toată lumea — și dela noi — cari trăesc încă în concepția pozitivismului pur empiric, lepădându-se cu oroare de ori-ce spirit filozofic, jurându-se să nu facă metafizică, nici-un fel de metafizică, în cultivarea științei lor speciale, să nu recurgă la ipoteze, să adune numai fapte, numai material pentru construirea științei. Mă gândesc la toți admiratorii lui *Haeckel*, mai ales, tipul omului de știință care nu vrea să știe de ce au gândit, înaintea ori în timpul lui, filozofii despre natură, despre lume, despre om, despre viață.

Asupra acestora, paginile lui Wundt au trebuit să producă un efect dezastruos. Numai de răs nu le-o fi fost pofta, citindu-le.

Humorul renumitului filosof din Lipsca se desfășoară splendid în capitolul VI, intitulat: „Metafizica în științele naturale de azi ¹⁾“. În nu mai mult de 10 pagini, analizează cugetarea a trei însemnați naturaliști ai prezentului: *Haeckel*, *Ostwald* și *Mach* și găsește în ea reprodu-

1) Pag. 122: „Die Metaphysik in der Naturwissenschaft der Gegenwart“.

cându-se, fără voia și știrea savanților, niște vechi, arhivele sisteme de filosofie, foarte cunoscute.

Studiul lui Wundt, după ce definește, în partea introductivă, metafizica — încercarea de a ajunge, pe baza conștiinței științifice întregi a unei epoci sau pe baza unor date mai esențiale ale ei, la o concepție despre lume, care să unească elementele științelor speciale — caracterizează cele trei tipuri de metafizică, găsite de dânsul în istoria filosofiei: metafizica poetică a Ionienilor, metafizica dialectică a lui Socrate, Platon, Aristotel, și metafizica critică, reprezentată mai ales în filosofia modernă prin Kant și alții. Apoi arată cum s'a renăscut, în cugetarea secolului 19-lea, metafizica dialectică (Hegel, etc.); și trecând dela sistemele filosofilor contemporani, recunoscuți ca atari și cari nu se sfiau nici nu se rușinau să se dea ca filosofi: *Schopenhauer, Eduard von Hartmann, Gustav Theodor Fechner, Friedrich Nietzsche* (la cari, spre a fi complet, s'ar fi putut adăuga, firește, *Lotze, Paulsen* și neapărat însuși *Wundt*), face în cap. II, o categorie nouă de filosofi, numită, pe atât de just și de fericit pe cât de sarcastic: „metafizicienii fără voie“, filosofi în afară de filosofie, între cari naturaliștii ocupă locul întâi.

Aceștia sunt rebelii, cari s'au răsvrătit în contra filosofiei, n'au mai vrut să auză de ea; au fost de părere s'o desființeze. Au rupt, în persoana lor, firul continuității istorice cu tradiția filosofică. Minte lor s'a desfășurat în voia liberă, în mod spontan, în contact numai cu faptele, fără sprijinul educativ recunoscut al vr'unei filosofii.

Și ce se 'ntâmplă?

Lucru ciudat, foarte instructiv pentru psiholog și pentru istoricul cugetării omenești! Tocmai în construcțiile de idei, născute astfel liber, ca o generație spontană, din spiritul acestor naturaliști anti-filosofici, reapare, în mod miraculos, aproape întreaga metafizică de până acum,

dovedind de o parte neputința de a desrădăcina instinctul filosofic din natura inteligenței și, de altă parte, numărul relativ restrâns al posibilităților de concepții despre lume.

În *Hoeckel (Welträisel)* se regăsește metafizica poetică și speculația mitologică a vechilor Ionieni. În operele lui *Ostwald („Vorlesungen über Naturphilosophie“)*, își arată chipul metafizica dialectică a unui Aristot. În *Mach*, cea critică.

Cazul cel mai nostim e al lui *Haeckel*, care este și cel mai nou și totodată și cel mai popular.

Dacă se lasă la o parte *expresiile* moderne, iată ce se găsește, după *Wundt*, în cugetarea celebrului naturalist din Jena. „Toate lucrurile sunt alcătuite din materie și forță. Materia constă din masă grea și eter ușor. Amândouă însă nu sunt moarte, ci forța lor lăuntrică se manifestă în senzație și voință, sau, cu alte vorbe, în simțire și tendință. Acestea sunt legate de mișcările materiei: atomii simt plăcere în condensarea, neplăcere în expansiunea și dilatarea materiei“, etc.

Dar asta e filosofia primilor fizicieni ionieni, zice *Wundt*. Tot așa gândia și *Empedocle*. Numai că el, în loc de simțire și tendință, în loc de atracție și repulsie, zicea iubire și ură. Iar pentru discuția unei astfel de concepții nu e nevoie deloc de încordare nouă. *Democrit* a combătut-o de mult.

Ca reproducere nevoită a fazei primitive de a filosofa, a fazei metafizice poetice, *Wundt* se grăbește a acorda, cu tot seriosul, ideilor lui *Haeckel* o „valoare tipică“. „Ele arată, într'un exemplu admirabil, că atunci când unul, fără să se închieze de ce a produs istoria cugetării până la el, se apucă, liber și independent, să-și croiască o concepție despre lume după pofta sa, totdeauna o iea dela început, de acolo de unde a pornit și filosofia în trecut, adică dela poezie și mit“.

Fenomenul acesta cultural, ivit în cugetarea contemporană în destule exemplare, ne interesează în mod deosebit. Istoricii filosofiei s'au și pus pe lucru, să caute acele exemplare, să le determine, să le compare și clasifice după caracterele lor, punându-le în categoria respectivă a diverselor sisteme de filosofie înregistrate în istorie.

Critica sobră, plină de humor filosofic sănătos, a lui Wundt te recrează. Contrastul dintre aerul grav, doctinar, al scriitorului, când formulează și dovedește aceste afirmări, și între cuprinsul nimicitor al sentențioaselor sale constatări, e de un efect comic adorabil.

Deliciul intelectual a fost, pentru mine, mărit de amintirea unor note ce luasem însumi, pela 1902, din analiza unor cărți de știință: manuale de fizică românești (Bacaloglu, Poni), lucrări de psihologie (Höfdding) și de științe naturale (Huxley).

Arătam acolo cum, fără știrea și voia autorilor, ba la unii chiar *în contra vocii* lor, apar concepții filosofice în opere de știință ce se prezintă cu un caracter de pozitivitate așa de pronunțat, încât nu admit, în constituirea lor, intervenirea nici unui fel de spirit metafizic.

III.

D. P. HASDEU

NOTE ȘI AMINTIRI.

Găsesc într'un caet de note, cu data de 26 Octombrie 1903, următoarea caracteristică, scrisă din fuga condeiu-lui, nu mai știu în ce împrejurare și sub ce impresii:

Dacă printre spiritele, câte s'au manifestat pe terenul literaturii românești contemporane, este unul care să merite, fără discuție, epitetul de *geniu*, acela e *Hasdeu*. În politică, singurul ce i s'ar putea pune alătura, ar fi *Cogălniceanu*.

În el sunt mai mulți oameni. Un amestec de contraste. Cel mai complex suflet contemporan. La vârsta la care se găsește azi — aproape șaptezeci de ani — e acelaș ca cel de acum douăzeci și mai bine de ani: vibrând din toate coardele vieții lui multiforme. Nu are bătrânețe, nu are moarte.

Natură trainică, Hasdeu a fost din acelea în cari răscolirile adânci sufletești, grijile morale tulburătoare trec fără să lase urme. Vecinic senine, ele trăesc în adâncimea liniștită a naturii lor, la adăpost de furtunile preocupărilor apăsătoare, ca și adâncimile nepătrunse ale oceanului.

Toate le a luat ușor, în diletant, ca artist de geniu. Fără efort de niciun fel, s'a delectat de sentimentul forțelor sale uriașe, în exercițiul lor liber și spontan. Și a revărsat prisosul energiei, jubilând de darul exuberanței intelectuale. Nicio disciplină supărătoare, nici o piedică de reglementare. Un primitiv genial, în liberă creștere și desfășurare a mării sale personalități.

În convorbire, acelaș spirit vioiu, limpede, reastâmpărat; în viață acelaș epicureu, iubitor de mâncări alese și scumpe, gustând, cu moderație prudentă de înțelept. grec, vinișorul delicios, din pivnițe renumite. Aci pornograf, cu anecdote și povești pipărate, aci liric exchis, luându-și avântul de poet în regiuni albastre.

*

*

*

Sentimentalitatea lui? Capacitatea lui de iubire sinceră și pioasă? Îți vorbește fără să roșească de multe lucruri cari te fac să roșești. După cinci minute te întreabă.

— Ai văzut portretul nevasti-mi? Vino să ți-l arăt.

Te duce să ți-l arate. Ii laudă frumusețea; îți vorbește de ea, ca și cum ar trăi. Îți deschide ușa camerei unde a murit ea.

— Iacă aci e întocmai ca în ziua și în ciasul când a murit nevastă-mea. Nimic nu s'a schimbat dela locul său. Nu las nici servitoarea să între ca să măture. Aci în patul acesta a închis ea ochii. În patul acesta vin de măculc regulat odată pe săptămână, mercuria. Și nici odată nu mă simt mai odihnit ca în noaptea când dorm în locul unde a răposat ea.

Mistic!

Religia ce și-a făcut împrejurul fiicei sale — un cult întreg, cu tot felul de practice la mormânt, în frumosul cavou, adevărată capelă bisericească — altă dovadă de sentimentalism pios.

A scos de curând o cărticică: „*Relațiile dintre vii și morți*“ — sau așa ceva.

Spunea că, după ce terminase cartea, nu găsia concluzia. Într'o noapte gândind, a găsit-o și s'a sculat de a scris-o. Baza științifică a spiritismului ar fi marea lege a evoluției. Cum omul a evoluat din forme materiale grosolane, va putea mai departe să ajungă la forma subtilă, rafinată, eterică a unei ființe pur spirituale. Abia terminase de scris aceste idei pe o pagină și jumătate, când îi aduce dimineața curierul două volume englezești de Meyer, editate de familie după moartea autorului. „Găsesc acolo dezvoltată întocmai teoria mea, adesea aproape cu aceleași expresii. Parcă aș fi plagiat-o după Meyer“.

Nu e și asta o dovadă de corespondență între vii și morți?

*

Defectele autodidactului. Fără pregătire sistematică, s'a ridicat la probleme mari, peste *mijloacele* minții sale, nu peste *puterile* ei. Ne posedând instrumentele științei metodice, care se capătă în ucenicia treptată a unei „școale“ prealabile, și-a „întins“ facultățile imaginative, ca să cuprindă cu ele complexitatea chestiilor. Adesea a „devinat“ cu ele, ceace ar fi putut găsi și vedea cu aparatul unei metode de cercetare sistematică. Adesea, negreșit, a rătăcit alătura și cam departe de calea adevărului.

Spirit nedisciplinat, lipsit de controlul călăuzitor al unei educații premergătoare, a vagabondat în dibuiri personale, în explorări capricioase, sărind când în o direcție, când în alta, fără plan de acțiune. Indrumat, geniul lui ar fi depășit orice hotar, pe un drum larg, mergând tot înainte, în o direcție. Lăsat spontaneității și propriei inspirații a individualității sale neastâmpărate, s'a revărsat când într'o parte când într'alta, după atracția și sugestia momentului, risipindu-se în sărituri pe diferite raze ale unui cerc de îndeletniciri variate.

Și, pentru forțele omenesti, diametrul cercului de energii e cu atât mai redus, cu cât conține mai multe feluri de manifestări într'o singură unitate personală.

* * *

Aci se sfârșesc notele mele din 1903.

S'a scris ceva și se va scrie cu timpul tot mai mult despre Hasdeu ca stilist, învățat, filolog, istoric, polemist, gânditor, om de spirit, metafizician, spiritist, etc.

Sub una sau alta din aceste fețe, voiu căuta poate și eu să-l privesc mai de aproape, odată. E așa de mult de văzut în această natură complexă de om extraordinar!

Acum vreau să notez numai câteva amintiri personale despre Hasdeu.

*

Ultima dată, când l-am văzut pe *Hasdeu*, a fost cam prin 1905, la ministerul de finanțe. Venise să-și ia pensia mai înainte de termen și avea nevoie de viza contabilului general al statului. Ne-am întâlnit în cabinetul contabilului, un coleg al meu de liceu. Mi-a vorbit de G. v. Gizycki. De câte ori ne întâlneam, rar uita să readucă vorba și de regretatul etician german, fostul meu profesor la Universitatea din Berlin. Iși scriseseră odată unul altuia.

Parcă îl văd, în redingota lui neagră, lungă, umblând puțin plecat înainte. Nu știu cum găsesc imaginea lui fizică în minte. Cam ciudată. Parcă hainele-i negre, fără să fie prea largi, lăsau un spațiu prea mare între ele și trup. Făceau impresia că trupul acela material, ce se mișcă pe pământ îmbrăcat în doliu, e o ființă ce se dematerializează, sau un spirit ce s'a înfiripat de curând în puțină masă de materie fină. Mâinile și mai ales picioarele mici, mici de tot, păreau și mai mici, după așteptările ce îți sugera înfățișarea chipului său impozant, cu acei ochi mari, scânteetori, sub fruntea lui largă, și cu

frumoasa lui barbă mare albă, și cu părul lui de ordinar învâlvoiat pe cap, așa cum ni-l arată ultima fotografie răspândită în public.

Și — curios, dar explicabil. Când mă gândesc acum la cea din urmă întrevvedere a noastră, îmi răsare în minte o veche, foarte veche amintire despre Hasdeu: când l'am văzut pentru prima oară:

Eram pe atunci, încă școlar de liceu, Hasdeu ținea cursuri libere de seară la universitatea din București, în sala de alături de rectorat. Câțiva liceeni, cari auzisem de cursurile ilustrului scriitor, cunoscut între noi ca savant mare, cu minte puternică, și mai ales ca om de spirit, am venit să-l ascultăm. Am intrat în sală, pășind în vârful degetelor, încet, cu respect religios. Era devreme; lumea începuse să se adune. În curând sala fu plină. Mă uitam cu nerăbdare spre ușa pe unde avea să intre Hașdeu. Nu-l mai văzusem. Mi-l închipuiam în tot felul, numai cum era, nu. După oarecare așteptare în tăcere, deodată se deschise ușa repede și intră în sala puțin luminată, un om care mi s'a părut mare, cu deosebire cu umeri mari, îmbrăcat în o redingotă lungă neagră, mergând grăbit spre catedră, cu capul plecat înainte, cu trupul cam încovoiat.

Vorbia despre filologie, nu mai țin minte despre ce anume. Mi-a rămas accentul lui, care m'a surprins: pronunța mereu *tuote poporele* în toc de toate popoarele. Încrețitura frunții largi de gânditor. Ridicarea în sus a sprincenelor. Scrisul mărunț la tabelă. Glumele mușcătoare cari făceau pe auzitori să râză. Iată ce mai găsesc în registrul sufletesc, aproape șters, al momentului de atunci.

Compara pe nu știu cine cu mintea bătrânilor, pornită din fire mai mult spre critică. Omul, cât e tânăr, în dezvoltare și creștere, învață; matur, produce; bătrân, ne-

mai putând nici învăța nici crea — critică pe alții. Cugetarea asta o țin minte de atunci dela el.

* * *

Alt moment, care mi se deslușește în memorie, este din primul an al întoarcerii mele dela studii din străinătate. M'am dus să-i fac, cum să zic, o vizită academică. Ședea la Arhivele Statului. M'a primit într'o sală mare, la o masă mare, încărcată cu cărți multe și cu multe hârtii în desordine, ca întreaga sală, de altminteri. Mi-a dat să fac o țigară. Fumam pe atunci, puțin — Sontags-raucher! S'a păstrat în minte acest fapt neînsemnat, fiind întipărit de unele impresii însoțitoare, nu tocmai obișnuite. După ce am fumat câtva timp, când am văzut că scrumul se grămădește la capătul țigării, am început să mă uit și să caut cu coada ochiului în toate părțile pe masă vreo scrumieră; ceva, ca să scutur țigara. Nu vedeam nimic. Nu-mi venea să mai fumez, ca să nu mă crească mereu scrumul și să cază cumva pe masă ori jos pe scânduri. Cu toată discreția căutării, Hasdeu observă mișcarea, o înțelese și zise liniștit:

— Dă-l jos.

Deși jenat, trebui să scutur scrumul jos pe scânduri. Conversația era interesantă; dură mult; terminasem țigara de fumat. Nu știam ce să fac cu „mucul“. Iar mă uitam cu coada ochiului să găsesc o farfurioară, un colț mai potrivit, ca să arunc restul de țigare. Hasdeu, văzându-mi mișcarea, înțelese și zise cu acelaș ton:

— Dă-l jos!

Cu o jenă și mai mare mă hotărâi să asvârl mucul de țigară jos pe scânduri.

Din multele chestii ce trebuie să fi vorbit atunci împreună, de una îmi aduc aminte mai clar. Hasdeu mă întrebă de ce îmi scriu numele cu articol la urmă: Găvănescul, și nu Găvănescu. Ii spusei argumentele adoptate

dela fostul meu profesor de limba română din liceu, Eremia Circa:

U final nu s'aude, decât accentuat: *făcû*; sau precedat de *muta* cum *liquida*: *patru*. În alt caz, ca în pronunțarea populară *omu*, *u* nu este drept vorbind final, ci e urmat de articolul *l*: *omul*. Tot așa la numele proprii în *escu*, cari de altfel în cărțile vechi și la unele familii boerești se scriau *escul*: *u* este în realitate *ul*, adică urmat de articolul *l*, care și apare la vocativ: *Ionescule*, ca și *omule*, precum și în alte cazuri: *Văcărescului*.

La aceste argumente Hasdeu mi-a opus alte argumente de un radicalism isbitor prin consecuența lor curajoasă.

— Nu scriu *Ionescul*, fiindcă zic *Ionescu*.

— Atunci ar trebui să scrii și *omu*, iar nu *omul*, îi replicai.

— Da, firește.

— Și cum deosebești cuvântul articulat de cel nearticulat?

— Foarte simplu: *om*, *omu*, răspuse.

— Atunci, care e articolul? *u*?

— Da, *u*. Asta este evoluția limbilor. Și articolul a fost supus schimbărilor ca toate cuvintele, și putem zice, văzând faptele, că forma lui cea din urmă este aceasta: *u* la cuvintele de cari vorbirăm.

Am rămas uimit și învins, dar nu convins.

Mă așezasem pe terenul considerațiilor raționale de gramatică. Ar fi fost un teren mai inexpugnabil acela al simplului *asa vreau*. La întrebarea:

— De ce îți scrii numele cu articol? Articolul nu se aude în vorbire.

Răspunsul atunci ar fi fost:

— Numele propriu și-l scrie fie-care cum *vrea*, nu după regulile comune ortografice și gramaticale. Probă? Numele a doi mari filologi: *Hasdeu* se scrie *Hasdeu*, deși se chiamă *Hâjdău*; *Philippide*, deși este cel mai conse-

cuent fonetist, își scrie numele *Philippide* și cere să i se zică *Filipide*, iar nu *Pilipide*.

Adevărul e totuși că, de atunci, mai ales, ortografia numelui meu a continuat numai ca o chestie de deprindere și de fizionomie grafică individuală, mai mult decât ca aplicarea consecventă a unor principii gramaticale, ceea ce fusese desigur la început.

Când m'am ridicat să plec, se înserase; prin culuarele casei era întunerec. Hasdeu luă în mână un sfeșnic cu trei lumânări și mă conduse până la ieșire. Urmele unui strălucit apus de soare se mai vedeau în coloritul aprins al norilor. Am coborât dealul lui Mihai Vodă „încălzit“ de focul discuției și urmărit de scâpărările spiritului lui Hasdeu.

*

*

*

Înainte de această vizită, nu avusesem încă nici un raport personal direct cu Hasdeu. Indirect, da, și încă destul de *personal*, deși nu mă cunoștea decât din nume. Nu mult după ieșirea mea din liceu, am prezentat teatrului național din București o piesă istorică, o dramă în cinci acte. Când zic „am prezentat“, mă exprim foarte nepotrivit: *nu eu* am dat-o teatrului, ci poetul G. Sion, membru în comitetul teatral, și aceasta fără să mă întrebe și într'un mod foarte ne-așteptat pentru mine.

Încă din cursul liceal, începusem piesa *Domnița Ruc-sandra*, subiect luat din poveștile d-lui N. Gane, și o terminasem în anul întâiu de universitate, pe când urmam la Facultatea de medicină. Am dat-o s'o citească bunului meu amic Demir Sion, cu care trăiam sufletește în cele mai strânse relații de idei. La Demir a descoperit-o tatăl său, poetul, membru în Comitetul Teatral, căruia i se păru demnă de a fi adusă pe scena teatrului național. Tot așa, i se păru, se vede, și lui Ion Ghica, directorul teatrului,

pe atunci. Mare mi-a fost mirarea și spaima, când m'am pomenit chemat la comitetul teatral, ca să mi se indice unele schimbări de făcut în piesă, spre a se pune în studiu! Schimbarea esențială era, după părerea lui Ion Ghica, notată pe manuscris: „să se reducă la proporțiile obișnuite ale unei piese de 5 acte“, căci, după cum îmi spunea el verbal, așa cum este, ar trebui vreo trei seri dearândul, ca să se poate reprezenta în întregime pe scenă.

Întâmplarea a făcut ca, tot atunci, să se prezinte Teatrului Național încă două piese cu acelaș subiect. Una din ele era de Hasdeu. Țin minte bine că Hasdeu, după ce a cetit în comitet o parte din drama sa, și-a retras-o, nemulțumit de oarecari aprecieri ce i se păreau nedrepte. Unii membri din comitet, ca să facă desigur sânge rău marelui scriitor, au pomenit și de piesa unui băiat necunoscut, care trata acelaș subiect. Modul cum s'a făcut apropierea comparativă a celor două lucrări — una a unui începător, alta a unui om ilustru — era firește jignitor pentru un Hasdeu.

Reducerea piesei mele la „proporțiile unei piese obișnuite de 5 acte“ nu s'a putut săvârși; deci ea nu avu norocul să vază lumina rampei; în schimb, numele meu avu norocul să fie cunoscut de Hasdeu și încă bine păstrat în memorie, dar asociat cu semnul psihologic al ciudei născute în împrejurări, de cari eu nu eram deloc vinovat.

Parcă o fatalitate malițioasă a urmărit apoi prefacerea ciudei în supărare hotărîtă, care a încetat odată cu plecarea mea la studii în străinătate.

IULIU POENARU.

Ii ziceam „nene Iulie“. Era ceva mai în vârstă decât mine și mai eram și puțin rude, de departe, prin alianță. Familiaritatea o stabilise, însă, mai mult afinitatea noastră sufletească.

Se trăgea din familia lui Petrache Poenaru. Era un nepot al lui, mi se pare. Spirit fin, om de frumoasă cultură generală, urmăria cu interes viu și reală pricepere mișcarea intelectuală a timpului, în toate direcțiile, mai ales în cea literară.

Inzestrat cu bogate însușiri de artist, studiasse în Italia, cu rezultate serioase, muzica.

Producția finală, care a consacrat oficial înzestrarea talentului său muzical, a fost distinsă cu onoarea reprezentării ei pe scena teatrului Scalla din Milano.

Dar nu s'a mărginit la studiul muzicii, în Italia. Fieea lui de artist, cu îmboldiri multilaterale spre orizonturile frumosului, nu l'a lăsat indiferent nici către artele plastice, în special către pictură.

Intors în țară, admirat, iubit și înconjurat cu respect de componiștii cunoscători, a rămas un *necunoscut* pentru marele public.

Nu-i plăcea sgomotul în jurul numelui său, avea oroare de reclamă, ura afișajul. Trăia singuratec și, în retrage-

rea lui, trăia intens deliciile artei în el, pentru el, și pentru cercul lui intim de prieteni.

Până mai acum în urmă, n'aș fi putut afirma pozitiv dacă a publicat ceva din compozițiile lui muzicale, nici care a fost, după moartea lui, soarta creațiilor lui pline de inspirație, de caracteristica personalității lui artistice. Că trebuie să fi lăsat după el multe și adevărate comori de artă, ale unui suflet în vecinic neastâmpăr de creație, nu puteam să mă îndoiesc.

Am cunoscut eu însumi câteva din ele. Mi le-a cântat încet din gură, cu glasul lui potolit, fără sonorități vocale puternice, sau la pian, pe unele de multe ori, rugat de mine, până le-am învățat pe din afară, și eu și mai ales fratele meu Pompiliu, un impresionant tenor, ce ar fi făcut efect pe o scenă de operă.

Mi-aduc aminte, acum, de un cântec plin de lirism, care îmi umple inima de lacrimi, compus pe o poezie a Matildei Cugler-Poni:

*Lăsați-mă să cânt în pace,
Asta e tot ce am și eu.
Când voi aveți tot ce vă place,
Lăsați-mi mie cântul meu.*

Nu-mi amintesc toată poezia. Sfârșitul, care avea în muzică o nuanță de o înduioșare adâncă:

*Căci tot ce-a fost mai scump, mai sfânt,
A fost un vis, și visul trece...
Lăsați-mă să mor cântând.*

Imi răsună în amintire. Parcă aș fi în stare să reproduc tristele note de jale, lungi, monotone ale cuvintelor... „și visul trece“, urmate sguđuitor de strigătul

innecat în plânsul ultimelor vorbe: „Lăsați-mă să mor cântând“.

Dar mi-ar fi teamă să nu le deformez frumusețea.

Și în cântecul acestei dureri, ca și în alte compoziții ale lui Iuliu Poenaru, răsună ceva din timbrul tonalității muzicale a simțirii românești.

Unde sunt toate aceste creații, de străvechi sonorități ancestrale, înviate în forme noi emoționante de geniul lui Iuliu Poenaru?

Unde sunt? Ce au devenit după moartea lui?

Imi pun aceste întrebări, nu din spiritul rece al unei cercetări cerute, dorite, de o simplă curiozitate trecătoare.

Mi le pun cu gând de dojană, aproape cu expresia unei muștrări de cuget. Cum de nu m'am interesat mai de mult de soarta lor?

Sub imboldul unui fel de sentiment de răspundere, am căutat, în timpul din urmă, să descoper pe cineva din familia lui, apropiată sau mai depărtată, pe cineva din cunoscuții lui, din prietenii lui, cari știam că-i veniau prin casă, din vecinii lui chiar, să-i întreb dacă nu știu ceva despre soarta operelor lăsate după moarte, sau pe cineva care să poată da o cât de puțină îndrumare: la cine, *cui* să mă adresez?

Rudele i-au murit, prietenii s'au risipit, unii s'au dus și ei pe lumea cealaltă. Vecinii s'au schimbat.

Eram în o mare încurcătură ce-mi apăsa sufletul.

Dar vorba: „caută și vei afla“, „bate și ți se va deschide“, nu e fără rost.

Mi-am adus aminte că el a avut un bun prieten, încă de pe timpul pe când studiau împreună în Italia, unul artele, cellalt dreptul: pe *Basile Livianu*, fostul secretar general la Ministerul Instrucțiunii, pe când Conta era ministru.

Știam că Livianu murise. Dar mai știam că el a avut copii, pe cari, în trecut, i-am cunoscut și eu, pe când mă duceam să-l vizităm cu Nenea Iuliu, nu departe de locuința acestuia din Cuza Vodă.

N'o fi trăind vre-unul din copiii lui Livianu? De unde să știu? Cum să aflu?

Caut în cartea de telefon și, în adevăr, găsesc unul cu numele de Livianu.

Dar o fi având acesta vre-o legătură cu familia pe care o caut?

Să încerc, la un noroc. Voiu cere scuze, dacă am greșit și deranjat.

Mare mi-a fost bucuria, când cel la care am sunat, și i-am spus cine sunt, și de ce îl deranjez, mi-a răspuns cu glas mișcat de veche, străveche cunoștință, spunându-mi:

— Da, Domnule Găvănescul, eu sunt Livianu, fiul lui Basile Livianu, prietenul Domnului Iuliu Poenaru.

Ce sguuitoare descoperire!

I-am spus că mă interesez să aflu dacă a rămas ceva, pe undeva, din operele lui Nenea Iuliu, — căruia el îi zicea când tot „nenea Iuliu“, ca mine, când domnul Iuliu.

— Am chiar eu câteva, puține... Am și de muzică și de pictură. Dar cele mai multe, — vorbesc de compozițiile lui, — ba chiar toate, s'au prăpădit...

— Cum?

— Au fost arse de văduva lui, după moartea lui!

— E posibil?... Dece?

— Și din greșală, că, fiind oarbă, a aprins cu ele focul, fără să vadă cu ce. Dar și de nevoie, că, fiind săracă, mai încălzia soba și cu ce hârtii găsia la îndemână...

O calamitate!

Domnul Virgil Livianu a avut apoi amabilitatea de a veni să mă viziteze. Mare mi-a fost surpriza, când am văzut intrându-mi în casă, în loc de vechiul copil al lui,

Basile Livianu, un om aproape bătrân. Și dureroasă mi-a fost surpriza, când i-am văzut trupul slăbit de boală și infirmitate.

Nu mai isprăviam amândoi să ne spunem amintirile despre extraordinarele calități de spirit și de inimă ale lui Iuliu Poenaru.

Mi-a spus că are dela el trei tablouri de pictură și vre-o trei din compozițiile lui muzicale, din cari una tipărită, două în copie.

A rămas hotărît, ca într'o zi, convenabilă pentru amândoi, să mă duc să le ascult la piano, și să văz tablourile puse în salon.

A trecut câtva timp la mijloc, până să se poată realiza hotărîrea noastră.

Când m'am dus (în ziua de 21 Noemvrie 1943) la Domnul Virgil Livianu, acasă, mi-a făcut surpriza să-mi arate și o fotografie a lui Poenaru, depe când era tânăr, promițând s'o reproducă și să-mi dea și mie una.

Am văzut tablourile: două peisagii, admirabile, din cari unul reprezintă o vedere din *Cișmigiu*, una din punțile depe lac, anume cea din dreptul lui Monte Carlo. Și o natură moartă, niște fructe.

Am ascultat o frumoasă, drăguță, romanță, pentru voce și piano, pe cuvinte franțuzești de *Frédéric Damé*: „Le don d'amour“.

Și un *menuet*, plin de grație. Deși executarea la pianu era de o mână deprinsă a unui artist, frumusețile compozițiilor ieșiau destul de lămurit și mișcător la iveală.

Amândouă aceste opere muzicale ar merita să fie cunoscute.

Am mai ascultat încă o compoziție, mai lungă, atunci descifrată: *Cântece fără cuvinte*.

Perlele acestea de artă trebuiesc scoase la lumină. E păcat să rămână îngropate în uitare și întuneric.

L'am cunoscut pe acest om, pe Iuliu Poenaru, de aproape, așa de aproape, că sufletele noastre se uniseră în o trebuință de viață nedespărțită până la moarte.

Când a trebuit să mă mut la Iași, după luarea prin concurs, a catedrei dela Universitatea de acolo, Iuliu Poenaru, cu toate opozițiile obiceiurilor lui de om supus deprinderilor vieții sedentare, se frământa cu gândul, adesea, cum ar face să vină și el la Iași, să stăm aproape, undeva împreună.

Proectul dragostei noastre nu s'a realizat. Și nici nu s'ar fi putut realiza.

Nu era singur. Era cu mama sa, pe care o adora, și pentru care, ca să nu-i tulbure liniștea și rosturile bătrâneții, aducându-i în casă o femeie străină, nu s'a căsătorit decât după moartea ei.

Dispunea de oarecare avere, modestă, dar aproape destulă ca să mulțumească trebuințele vieții lui și ale mamei sale, o bătrânică adorabilă, de o bunătate vecinic zâmbitoare, care umplea de lumină nu numai casa lor bătrânească, dar însenina de înțelepciune și fapte bune toate inimile, abătute și amărâte din vecinătate. Era în tot cartierul îngerul milosteniei și al mângâierii.

Fără voe mi se oprește gândul asupra acestui frumos și venerabil suflet.

Acestei ființe, de o evanghelică icoană a blândeții, i-am închinat eu prima lucrare, după întoarcerea mea în țară: „*Există acțiuni desinteresate*“? subiectul primei mele conferințe publice ținute la Iași, la începutul carierei mele de profesor. O aveam înaintea mea, ca un model viu al gestului desinteresării, al iubirii simple și curate de oameni.

Locuitorii mahalalei îi ziceau, cu respect, *cucoana Elpida*. Noi, ai casei, cu dragoste supusă, *țața Elpida*.

Fără de chipul ei de îngerească ființe umană, nu-mi

pot închipui casa lui Iuliu Poenaru — a lui Nenea Iuliu — nici mediul lui sufletesc, nici atmosfera muncii și inspirației lui.

De câte ori n'am văzut mânuțele ei mici, slabe, așezate delicat pe clapele pianului și călcând ușor, cu simțire fină, notele unei bucăți muzicale care îi plăcea, și care știa că ne place și nouă, din Mozart. Parcă o auz. Și parcă îl văd pe fratele meu Pompiliu, îndrăgostit de muzică, încântat, bătând cu drag tactul încet, ca să participe măcar cu atât la executarea frumoasei compoziții, ce-i aducea aminte totdeauna de țața Elpida.

În seninătatea aceasta de zâmbet și iubire, de cântec și de frumos, își trăia Iuliu Poenaru singurătatea în care se retrăsese. Neputând suferi atmosfera de intrigărie și de mediocritate, plină de fumuri, a celor cari s'ar fi pretins să-i fie confrăți și colegi de artă, el și-a creat în mediul restrâns al caselor lui părintești, din Cuza Vodă, o atmosferă morală respirabilă pentru sufletul lui nobil, rafinat, doritor de largi și variate orizonturi intelectuale.

Își trăia creațiile lui de artă în muzică și pictură, pentru el și pentru prietenii-intimi, pe cari îi iubia și cari îl prețuiau și îl adorau.

*

*

*

Printre îndeletnicirile frumosului, cari alcătuiau esența de toate zilele ale vieții și talentelor lui, se perinda, în preocupările lui, strălucirea valorilor spirituale ale timpului în literatură, în poezie.

Era în curent cu producțiile de seamă ale epocii.

Și ceva mai mult, nu se mulțumia numai cu delectarea receptivă a frumuseților lor, exercita asupra lor judecata unui spirit critic din cele mai clar-văzătoare, apreciind cu îndreptățiri judicioase calitățile, remarcând cu o sensibilitate cumpănită neajunsurile, umbrele, defectele, subliniindu-le uneori indulgent și blând, alte ori sever și tăios.

Firea lui, în neconținută fierbere de creație, da uneori criticii forma unei producții literare, în care se vedea, în oglinda unei parodii spirituale, cusururile observate de el în particularitățile caracteristice ale stilului și modei literare dominante.

Observase, bunăoară, că unor poeți, nu fără valoare, le place, în născocirea de rime noi, să recurgă la despărțiri de cuvinte, punând o parte la sfârșitul unui rând și alta la începutul celui următor, și s'a amuzat să facă și el o strofă în felul acesta.

Mi-o aduc aminte. O dau aici:

*Ușoară ca un fulg de găscă
și albă ca și dânsul ești,
Dar vai! n'ai suflet,
Tu eri ai râs că
Plângeam, în loc să mă căești.*

A scris o nuvelă, destul de lungă, ca să-i poți zice un mic roman, *Tudora*, publicată în revista amicului său Livianu, tot sub inspirația duhului său de humor critic, căutând să imite, parodiind, unele apucături stilistice ale lui Delavrancea, cu vorbe rare din limba populară, după „Sultănica” și altele.

Trebuința lui de a găsi forme potrivite pentru exprimarea gândirii și impresiilor, pentru descrierea naturii și a stărilor sufletești și-a mulțumit-o și perfecționat-o, traducând în românește cunoscutul roman al lui Fenimore Cooper, „Ultimul dintre Mohicani”.

Cu cât interes de intuiție psihologică urmăria și definiția nuanțelor de concepție asupra lumii, ale personajilor romanului, vorbind de ei ca de niște persoane cunoscute, uneori persiflându-le cu gluma, alteori compătîmîndu-le aproape cu lacrimi în ochi. Trăia cu ele, lua parte la luptele lor, la nenorocirile lor.

Sufletul lui Iuliu Poenaru era mai complex decât ar putea rezulta din notele de până aici. Știi bine că n'aș desăvârși portretul lui psihologic, dacă aș mai adăuga două trăsături caracteristice; dar am impresia că, dacă ar lipsi, asemănarea lui cu originalul, pentru cine l'a cunoscut, ar fi prea depărtată.

Artistul acesta te surprindea, nu numai prin largă lui orientare în literatură și în toată mișcarea culturală a timpului, dar și prin meșteșugite lucrări practice în viața intimă a gospodăriei, de o ingeniozitate tehnică deosebită.

Găsise un mijloc să facă a se curăți aerul camerelor de fumul de țigare pe care îl grămădea, în mod insuportabil, obiceiul lui de mare fumător incorigibil.

Era un pătimaș al nicotinei. Nu fuma numai în timpul zilei, neîngăduit de mult. Dar se trezia și noaptea, la anumite ore, să-și mulțumească cerința acestei trebuințe devenite organică, deși vătămătoare.

De patima aceasta l'a tămăduit un bun prieten, doctor, care, pentru o mică operație, scurtă, de apendicită, sau așa ceva, l'a ținut în supravegherea spitalului său, atâta timp, fără țigări, până l'a făcut să uite de fumat.

Deosebit de invenția lui practică de a purifica aerul camerei de fumul de țigară, spiritul lui tehnic a mai găsit și alte mijloace ingenioase pentru cultura plantelor și florilor din jurul chioșcului în care lucra mai toată ziua în timpul verii.

A doua trăsătură caracteristică este humorul lui fin, ascuns adesea în aparența unei mari seriozități și în aerul naivității glumețe al unui „pince sans rire“. Câteva probe s'au văzut din modul lui de a ironiza unele particularități, ce i se păreau ciudate, în stilul literar al timpului.

ALECU LUPAȘCU.

Primul boer moldovean, pe care l-am cunoscut mai de aproape. Mi-a rămas în minte atitudinea lui distinsă, delicată, de o amabilitate aproape timidă, cu o grijă superioară de a nu jigni și de a căuta să-și arate atenția plină de prevenire față cu oamenii.

Era Administratorul Domeniilor Statului, slujbă înființată de curând, atunci.

Primul antisemit, dela care am auzit, spuse blând, cu accent moldovenesc, adorabil prin gingășia, aproape feminină, a celui ce-ți vorbea, considerații despre pericolul jidovesc.

— „Un popor care își păstrează cu sfințenie legea, obiceiurile, familia, dar propagă anarhia morală, politică, religioasă, la alții, ca să dizolve societatea și statul, familia și credința lor, și să ajungă stăpâni pe țară, pe cârma și bogățiile ei“.

Astfel caracteriza el sumar, poporul evreu.

Il ascultam cu drag și cu multă atenție, dar nu prea credeam.

Mi se păreau exagerări, inexplicabile, pe atunci.

Era totdeauna îmbrăcat solemn, în haine negre, cravată neagră.

Când intra în sala de lucru, saluta cu multă politețe pe funcționarii prezenți, se așeza la biroul lui și lucra discret, vorbea molcom cu slujbașii veniți sau chemați cu lucrări de serviciu.

De câte ori ne întâlneam, se îndrepta repede să-mi ia mâna, mi-o strângea afabil, și mă întreba prietenos:

— Se mai fași mata?

Am făcut cunoștință cu el, desigur, prin D-na Miller-Verghi, Directoarea Institutului de Domnișoare, unde am dat lecții, recomandat de profesorul meu Eremia Circa, încă pe când eram elev de ultima clasă a cursului superior.

D-na Miller era sora D-nei Lupașcu, o femeie vioae, de altfel ca și directoarea Institutului, care se distingea însă prin o largă inteligență, plină de humor, hrănită de multă literatură.

Alec Lupașcu a fost tatăl a două personalități feminine cunoscute: Henrieta, măritată cu Ștefan Sihleanu, profesor universitar, fostul secretar general la Ministerul Instrucțiunii, și Maria, căsătorită cu Delayrancea și care a fost directoarea Liceului de fete „dela Icoana“.

Amândouă au fost elevele mele la Pensionatul D-nei Miller.

Le-am preparat de bacalaureat, pe când eram încă în ultimă clasă de liceu.

Amândouă domnișoarele Lupașcu, Henrieta și Maria, împreună cu D-na Peret, căsătorită în urmă cu Virgil Arion, și alte eleve ale mele dela pensionul Miller-Verghi, au fost *primele bacalaureate din țară*.

Intre ele, dacă nu mă înșel, a fost și soția Ministrului României la Paris, în timpul răsboiului, Lahovari, care, în urmă a fost permutat la Roma. Această doamnă Lahovari, când m'a văzut la Paris, invitat de soțul ei, împreună cu alți compatrioți, mi-a arătat o atenție deosebită, inexplicabilă la început, până mi-a spus că mi-a fost elevă la Pensionul D-nei Miller-Verghi.

Dacă a fost și dintre cele preparate de mine pentru bacalaureat, nu mi-aduc aminte.

ION CARAGIANI.

Colegul meu de limba și literatura greacă dela Universitatea din Iași, Caragiani, era un om de o cultură aleasă și adâncă, om cu inima bună, bun coleg. M'am împrietenit mult cu el și am fost în dese și plăcute raporturi apropiate, personale, dela om la om, și dela familie la familie.

Cunoștea, până în cele mai mici amănunțimi, nu numai operele scriitorilor, dar și ale filosofilor vechi. A tradus „Odiseea“ din Omer, a tradus „Pasiunile“ din Retorica lui Aristotel. Și vorbea despre autorii clasici ai literaturii și filosofii eline cu atâta aer de intimitate, că parcă i-ar fi cunoscut personal; spunea povești din viața lor, din întâmplările și legăturile lor cu lumea, ilustrându-le cu anecdote nostime și instructive, cari îți apropiau și îți concretizau o epocă întreagă.

Cultura lui nu era numai de carte și de memorie, era trăită.

Era un povestitor plin de farmec, și, mai ales, un anecdotist neîntrecut, original și inventiv.

Anecdotele lui nu erau numai vechi întâmplări, adevărate or închipuite, erau de multe ori născocite atunci, *ad hoc*, potrivite cu momentul povestirii, ca să concretizeze

teorie, o concepție, o părere a lui proprie despre o situație, despre o direcție culturală.

De una din astea mi-aduc aminte, spusă de el la prima noastră întâlnire în Iași.

Caragiani era atunci Decan al Facultății de Litere. Nu-l cunoșteam. Dar, ca profesor nou venit la Facultatea al cărui Decan era el, trebuia să mă duc să-i fac obișnuita vizită protocolară, de prezentare.

Sedea la etajul al doilea al unei clădiri depe strada Lăpușneanu, cam peste drum de Hotel Binder și Farmacia Konia. Nu era ușor de găsit acasă. Nu sunt sigur dacă locuia acolo singur sau cu familia. Mai târziu știu că ședeau cu toții în o casă din curtea Universității, unde s'a instalat, după el, un Seminar de Facultate.

În etajul unde locuia atunci, în strada Lăpușneanu, l-am găsit singur în o cameră, la care am ajuns după ce am străbătut niște săli laterale, dosnice.

Am bătut în ușă. Mi-a deschis chiar el, îmbrăcat cam sumar, în costum de lucru.

I-am spus cine sunt. M'a poftit bucuros să intru, și m'a introdus din sălița intrării, în odaia de alături, chiar odaia lui de culcare.

Mi-a oferit un scaun, lângă pat, și el s'a așezat pe marginea patului, simplu și intim, ca și cum ne-am fi cunoscut de cine știe câtă vreme.

A făcut, cu tutun din tabachere, două țigări groase, și mi-a dat și mie una. Și, din vorbă în vorbă, ajunserăm repede la filosofie.

— Filosofia modernă! Firește, te ocupi cu ea. Nu-i așa?

— Da.

— Interesantă. Am început și eu s'o cunosc.

— Și văzând că țin țigara între degete, fără să fumez:

— Dar de ce nu fumezi? S'a stins, poate?

— Ba, nu, dar fumez încet... Nu prea obișnuiesc.

— Să-ți spun ce mi s'a întâmplat odată, reluă el, în o vară, la o stațiune balneară dela noi din țară:

„Suferiam de o insomnie groaznică. Și, ca să-mi mai trec o parte din noapte, cum mă culcam, luam câte o carte și cetiam; ca să-mi obosească mintea și s'adorm mai repede. Dar degeaba, cetiam fără folos. Nu-mi venia somnul. Și după ce cetiam cât cetiam, sau isprăviam cartea, stingeam lumânarea, și mă învârtiam în pat, când pe o parte când pe alta, până se întâmpla norocul să ațipesc puțin despre ziuă.

„De atâta citanie în timpul insomniei mele fără leac, isprăvisem de cetit toate cărțile ce adusesem cu mine, ba și toate cărțile ce se mai găseau în stațiune, dela unii, dela alții.

„Nu știam ce să mai fac. Mă rugam de toți să-mi dea o carte, întrebam pe toți cine are să-mi dea o carte. Nu gășiam la nimeni.

„Auzind un domn necunoscut că întreb și caut o carte să citesc numai decăt, a venit la mine și foarte amabil:

— „Uite, Domnule Profesor, am o carte, dacă vrei și te interesează...

— „O, Domnule, îți mulțumesc din suflet.

„Fericit, cum eram, nici nu m'am uitat la titlul ei. Era seara. Am pus-o grăbit la subțioară, și m'am dus acasă, am pus-o pe pat.

„Inainte de culcare, am pus o lumânare nouă, întreagă, în sfeșnic. Și așezându-mă în pat, am început să citesc.

„Nu știu cât oi fi cetit. Când mă trezesc dimineța, lumânarea arsese toată până la sfârșit în sfeșnic, lumina zilei bătea în fereastră. Și nu-mi dam seama ce s'a întâmplat cu mine. Am dormit? Da, am dormit. Iacă lumânarea a ars toată lângă mine. Dar ce-am făcut eu? Mă uit în toate părțile. Văz o carte căzută jos, lângă pat.

„A! Mi-aduc aminte. Aseară am venit acasă cu o carte dată de Domnul ăla și am început s'o citesc. Și numai

decât am adormit. Ce carte minunată! Ia s'o văz. Cum îi zice?

„O ridic de jos. Abia cetisem o pagină și ceva. Mă uit la titlu:

— „*Premiers Principes de Herbert Spencer.*

„Dar este e o comoară! N'o vrea domnul ăla să mi-o vândă?

„Când am eșit dimineața din casă, cu cine mă întâlneam și mă întreba cum o duc cu insomnia, și chiar dacă nu mă întrebau, le spuneam.

— „Domnule, am găsit leacul insomniei. E o carte, Dumnezeu să-i dea sănătate cui a scris-o, *Premiers Principes de Herbert Spencer.* Cum citești din ea o pagină, mult două, adormi îndată, și dormi, și dormi și dormi dus, toată noaptea. E o binefacere a omenirii, domnule. N'ai idee. Face s'o cumperi, s'o ai în casă. Mie mi-a împrumutat-o domnul cutare. Dar, dacă o vrea să mi-o vândă, îi dau cât mi-o cere. Prețuește cât o avere.

„Și tot spunând așa unuia, altuia, a ajuns vorba mea și la auzul domnului cu cartea.

„Când m'am întâlnit cu el, eu, de departe:

— „Domnule Cutare, îți sunt foarte recunoscător pentru cartea ce mi-ai împrumutat... Te-aș ruga foarte mult, dacă ești bun...

„Dar n'am isprăvit ce aveam de spus, și el, încrunțat și îmbufnat...:

— „Lasă, lasă, Domnule Profesor, nu e nevoie să-mi spui mai mult. Am auzit de vorbele și laudele Domniei tale....

„Și a plecat furios.

— „Pardon, stai, Domnule, vream să te rog să-mi lași cartea.

— „O las...

— „Și chiar, dacă se poate...

— „Știu... Asta nu... N'am cărți de vânzare...

„Și s'a depărtat, fără să mai întoarcă nici capul.

„Așa am pățit-o cu filosofia modernă, termină el, râzând înfundat, fără sgomot.

Am râs și eu, firește, deși puțin cam jenat.

Modul fermecător, cum povestea Caragiani, era unic, de neuitat. Întâmplările povestite erau oarecum puse în scenă, cu o artă discretă. Nu i se vedea jocul natural, care te răpia pe nesimțite, și nu te mai întrebai dacă e adevăr or născocire. Te lăsaai dus de vraja închipuirii. Făceai haz de glumele lui pentru nostimada lor. Obiectul sau obiectivul lor rămânea pe al doilea plan, în umbră.

Unde apărea Caragiani, se făcea cerc împrejurul lui, fie că era la „Junimea“ or că era la o masă de cafea. Prietenii, cunoscuții se uitau la el, așteptând să spună ceva.

Când avea chef, nu așteptau mult. Se întâmpla însă, câteodată, să nu fie bine dispus. Mai rar, dar tot se întâmpla și asta.

Atunci, dacă vr'un nerăbdător, imprudent, îl stârnia:

— Spune-ne ceva, Domnule Caragiani.

— Nu sunt lăutarul vostru, răspundea supărat.

Anecdota era, pentru dânsul, forma naturală, obișnuită, la care recurgea gândirea, ca să-și găsească expresiunea.

Când avea să spună ceva, în o împrejurare, ideile se așezau în mintea lui în forma unei povești, unei întâmplări.

Mi-a spus singur un caz. E simplu, dar tocmai de aceea se vede în el procedarea spiritului lui. E tipic.

A intrat odată într'o frizerie, să se tunză.

După ce s'a așezat pe scaun, cum să spună frizerului să lucreze mai cu atenție? S'a întors să se uite prin prejur, pe lângă scaun, prin prăvălie, prin toate părțile.

— Ce voiți, Domnule Caragiani?

- Unde e cățelul?
 — Ce cățel?
 — N'aveți un cățel în prăvălie?
 — N'avem.
 — Cum se poate? E necesar.
 — De ce?
 — Apoi, de, se 'ntâmplă, din distracție, să taie foarfeca vr'un vârf de ureche, și atunci cățelul are și el partea lui.
 — Asta nu se 'ntâmplă la noi, Domnule Caragiani.
 — Se poate. Imi pare bine. Dar, uite, la frizerul la care mă duceam înainte, cum mă așezam pe scaun, se așeza și un cățel lângă scaun, așteptând, cu ochii la stăpânul său, să cază din foarfeca lui vr'un vârf de ureche.
 Râdea frizerul, dar își trezia mai cu atenție spiritul la treabă.

*

Cu tot aerul lui de glumă veselă în raporturile lui cu lumea, Caragiani era un mare muncitor serios, pe care lucrul de migală și de precizie nu-l speria, ba parcă îl atrăgea. Calitățile acestea și le-a dovedit nu numai în traducerile lui din Omer — *Odiseea* — și din Aristotel — *Pasiunile* — dar și în lucrările lui didactice de specialitate. A lucrat un curs complet de gramatică elină: o Sintaxă și o Etimologie.

Ca Român din Macedonia — se născuse la *Avela* — își îndreptase interesul cercetărilor sale intelectuale și asupra Românilor din partea locului său de origine, și rezultatul l'a expus în lucrarea sa: „*Studii istorice asupra Românilor din Peninsula balcanică*“.

Tenacitatea de voință și de energie a românului din Macedonia, combativ din fire, a arătat-o cu prilejul unei polemici, provocate de Neculai Iorga.

Ghiarele ironistului, de ordinar ascunse sub învelișul convențional al mănușilor glumei vesele, de societate, și

al anecdotei amuzante, au rupt puțin din stratul izolator și au intrat mai direct și usturător în funcțiune cu dârzenia lor macedoneană.

O POVESTE A LUI CARAGIANI

În notele mele de pe la 1911 găsesc următoarea însemnare:

Azi, Caragiani la dejun.

Înainte de masă, în salon, povești. Notez una:

„Soarele pețind fata celui mai mare și mai tare din lume“.

S'a dus întâi la lună.

— Uite, mi-a venit vremea să mă însor și eu, și fiindcă suntem din neam mare, ne tragem din guzganii celebrii, m'am gândit să vin să cer fata Domniei-voastre. Domnia-voastră sunteți cel mai mare și mai tare din lume.

— Ne-ar fi plăcut, răspunse luna, să nuntim cu așa flăcău voinic și viteaz. Dar, păcat, ne pare rău. Nu suntem noi cei mai mari și mai tari din lume. E soarele. Noi delă el luăm lumină.

— Așa? Ne scuzați.

Și s'a dus la soare.

Acolo acelaș dialog.

Soarele: Nu suntem noi cel mai mare și mai tare din lume.

Soarele: Nu? Dar cine?

Soarele: Sunt norii. Că ei dacă trec prin fața noastră și ne astupă lumina, nu se mai alege nimic de noi.

— Așa? Ne scuzați.

Și a plecat. S'a dus la nori.

Acelaș dialog.

Norii: Ne pare rău. Dar nu suntem noi cel mai mare și mai tare din lume.

— Nu? Dar cine?

— Vântul. Că el când suflă, ne mână unde vrea el, ne desparte, ne împrăştie, ne nimiceşte.

— Aşa? Ne scuzaţi.

Şi s'a dus la vânt.

Acelaş dialog, în care şoarecele, la început, mai adaogă povestea încercărilor lui.

— Am fost şi la lună. Dar luna mi-a spus că nu este cea mai tare, m'a trimis la soare. Am aflat acolo însă că nici soarele nu e mai mare şi mai tare, şi că sunt norii. Şi norii m'au trimis la Domnia-voastră. Şi fiindcă noi ne tragem din neamul mare al guzganilor, vrem să ne înrudim tot cu ceva mare şi tare, cu cel mai mare şi mai tare din lume. Şi de aceea am venit la Domnia-voastră.

Vântul: Ni-ar fi părut bine să ne înrudim cu un neam aşa de vestit, şi Domnia-ta ne placi, un tânăr aşa voinic ca Domnia-ta e un dar ceresc. Dar păcat, ne pare rău, nu sunt eu cel mai mare şi tare din lume.

— Dar cine?

— E zidul. Că dacă ne stă în cale, noi nu putem trece.

— Aşa? Scuzaţi.

Şi s'a dus la zid.

Acolo acelaş dialog.

Zidul, la urmă:

— Păcat, nu sunt nici eu cel mai tare din lume. Se găsesc la temelie mea nişte făpturi cari încetul cu încetul mi-o rod şi mi-o surpă. Viaţa mea stă în mâna lor.

— Cine sunt?

— Guzganii.

— Aşa? Va să zică tot neamul meu e cel mai mare şi mai tare din lume. Scuzaţi.

Caragiani, ca totdeauna, o grădină de om. Şi glumeţ şi serios; plin de snoave, erudit, delicat, omenos.

ANTON NAUM

Poetul Naum, colegul meu de Literatura franceză dela Universitatea din Iași, „pudicul“ Naum, cum îl numiau cei dela „Junimea“, era un om drăguț, de o delicatete extremă, fin și apropiat, distins și de o serioasă ținută morală.

De când l'am cunoscut, era cu părul alb.

Avea, ce e drept, aproape vre-o 25 de ani mai mult decât mine. Dar întreaga lui vigoare sufletească nu îndreptătea parcă bătrânețea albeții părului. Îți făcea impresia că așa cu părul alb trebuie să fi fost de când era copil. Căci nimic în atitudinea, în mișcările lui nu'l justifica, nici când l'am cunoscut. Cadrul părului alb avea parcă numai rostul unui decor și unei oglindiri a curățeniei frumosului lui suflet de feciorelnică nevinovăție.

Dela prima lui arătare, îți făcea plăcere să-l privești, să te apropii de el, să-l cunoști. Totdeauna îngrijit îmbrăcat, „ca de vizită“, simplu și totuși elegant, de o eleganță sobră, discretă, el eșia în evidență cu aerul lui modest și demn. Prin nimic bătător la ochi, distincția înfățișării și fondul lui sufletesc eșiau la iveală, ca o strălucire de comoară ce străbate învelișul care o ascunde privirilor.

Nu știu când și în ce împrejurare ne-am cunoscut și încă mai puțin cum s'au apropiat sufletele noastre în o intimitate de care mi-aduc aminte ca de un farmec.

Nu mai uit gestul lui de caldă, sinceră atenție prietenească, de câte ori ne întâlneam. Totdeauna privirea lui, plină de dragoste, observa cu atenție și-mi potriviva delicat legătura cravatei, care, oricât ar fi fost de normală, lui tot i se părea că ar putea fi și mai fără cusur. Desigur, perfectă ca a lui nu putea fi niciodată.

*

* *

Primele noastre raporturi personale, mai susținute, n'au fost, în ordine cronologică, cele de colegi la Universitate.

Carierea lui universitară a început destul de târziu în viața lui, cam pela șaptezeci de ani. Era cunoscut și apreciat ca om de litere, ca poet. Scrisese poema eroico-comică „*Povestea Vulpii*“. Tradusese din autorii clasici francezi: *Lafontaine*, *Boileau*, etc. Era cunoscut ca academician. Dar profesor la Universitate a ajuns aproape la bătrânețe, ca o consacrare a valorii lui intelectuale în domeniile literilor.

Intârzierea aceasta a urcării lui pe catedra universitară, la care era natural să se fi găsit de mult, a dat naștere, odată, la un echivoc aproape vesel.

Curând după numirea lui la Universitate, s'a întâmplat să vină la Iași Regele Carol I și Regina Elisabeta. pentru solemnitatea inaugurării unor clădiri, din cari și una universitară. Regina Elisabeta, Carmen Sylva, văzându-l, la recepția profesorilor, așa de bătrân, cu părul alb colilie, între ceilalți profesori universitari ce i se prezentau, îi spuse cu tonul ei sentimental:

— Ce fericit trebuie să fiți Domnia Voastră, care ați albit muncind în condițiile de strâmtoare ale vechii clă-

diri, că vă puteţi desfăşura de acum înainte activitatea în frumoasele încăperi ale noii instalaţii.

Cât de jenată trebuie să se fi simţit sensibilitatea pudicităţii lui Naum în acea situaţie care trezia zâmbirile, de altfel simpatice, ale colegilor.

*

* *

Raporturile noastre personale mai strânse începuseră mai înainte de a deveni colegi de Universitate.

Dela un timp, ne întâlneau regulat la şedinţele Comitetului de Lectură al Teatrului Naţional, unde eram amândoi membri, împreună cu Nicu Gane şi un actor. El era din partea Academiei, Gane din partea Primăriei, eu din a Universităţii, actorul, în ceasul la care mă gândesc, State Dragomir, din partea Societăţii dramatice. Director era, în o vreme, d. Mihai Sadoveanu.

Anton Naum, oprit, câţva timp, de a eşi din casă, din motive de precauţie dictate de interesul sănătăţii, Comitetul de Lectură şi-a ţinut un şir de şedinţe acasă la el.

Ce casă, Doamne Sfinte! Un cuib de farmec, eşit din dalta închipuirii unui artist, pentru un suflet închinat muzelor. O strofă de armonie, într'un frumos sonet de inspiraţie poetică.

Din strada Gafencu, care, eşind din strada Păcurari, porneşte la vale spre Gară, intrai, la stânga, pe o poartă, în curtea locuinţei, ridicată pe un fel de promontoriu, cu spatele la stradă, cu faţa spre orizonturi largi, neacoperite de niciun obstacol în dreptul vederii libere.

Înainte a căsuţei albe, a poetului, celelalte case învecinate se plecau, prevenitoare, pe povârnişul ce cobora treptat la vale, lăsându-ţi să priveşti panorama deschisă despre gară şi dealurile depărtate.

Intrând în casă, lumina de afară şi priveliştea zărilor panoramice, intrau cu tine pe ferestrele mari, largi şi

înalte cât ferestrele camerei sale de lucru. Și mai intra, venind, nu știi de unde, brăul de verdeață al unei edere, care înconjură, ca o coroană de zâmbitoare bună dispoziție primitoare, toată partea de sus, spre tavan, a pereților.

Te simțiai într'un colț al naturii ales de geniul inspirațiilor, ca sălaş privilegiat al coborîrilor lui pe meleagurile pământesti.

Aici primia Anton Naum nu numai vizitele Muzelor, dar și ale bunilor săi prieteni.

Aici descindea totdeauna, când venia la Iași, Petre Carp, găzduit în ospitaliera gospodărie a poetului, cu care era cam de o vârstă, și legat prin veche intimitate.

Aici, în cadrul acestui birou de lucru, cu orizonturi largi, în o ședință a Comitetului de Lectură, am cetit eu odată, prin anul 1914—15, piesa mea de teatru „Neamul“, în trei acte, în care se punea în acțiune dramatică vie două probleme ale vieții noastre naționale, problema iudaică și a comunismului, cu ecouri atingătoare din situația Ardealului, înainte de marea Unire.

Piesa s'a reprezentat, la un sfârșit de stagiune, în Februarie 1915. Și a stârnit în lumea semită, care reprezintă, în delegație ideologică, și pornirile comunismului, o furtună răscolitoare de patimi, revărsate în nesfârșite coloane de ziar ale presei iudaice. Cel care conducea campania era cunoscutul publicist Rodion (Steuermann).

Jidovimea din toată țara, alarmată, a luat poziție și a trezit atenția șabățgoimilor camuflați, de prin unele citadele politice și culturale.

Reprezentarea piesei pe scena vr'unui teatru românesc oficial, a întâmpinat, apoi, rezistența mută a unei opreliști, care trecea peste capul autorităților teatrale.

*

*

*

Amintirile mă împing la precizuni.

Scot o dovadă din o scrisoare a profesorului de Estetică literară dela Universitatea din Cluj, Ion Paul, talentatul autor al frumoasei nuvele „Florică Ceteraşul“, membru în comitetul Teatrului Național din Cluj.

Iată ce-mi scria el, la 9 Octomvrie 1924, cu prilejul răspunsului la întrebarea: Ce crede despre ideia mea de a publica piesa „Neamul“, pe care o cetise.

„...Cu toată scumpetea tiparului, sunt convins că „Neamul“ are să-și scoată cheltuiala, fiindcă e cerut de spiritul nostru public din zilele acestea, când, cu toată primejdia ce ne amenință, autoritățile nu se îngrijesc să oprească puhoiul de lăcuste, care ne inundă toată țara.

„Afară de aceia, piesa în sine, abstracție făcând de tema pe care o tratează, e o minunată operă de artă, de care nu prea avem în literatura noastră. Intre altele, mie mi-a rămas la inimă stilul acela de o clasică simplitate, sprinten, elegant și susținut, — cum zice Alexandrescu al nostru: „Inalt cu deslușire, simplu fără de a cădea.

„Apoi încheștarea dramatică a sentimentelor e de o forță și o creștere, care te răpește orb înainte până la sfârșit.

„Dacă totuși, din pricina diplomației stupide a autorităților, nu va putea fi imediat reprezentată la teatrele noastre, sunt convins că în scurt se va impune de sine și pe scenă.

„Eu și Bogrea, care suntem în comitetul teatral, vom încerca totuși să o punem în repertoriul nostru viitor, și dacă autoritățile ne vor opri, cu atât mai rău pentru ele. Rușinea n'are să fie a noastră“.

Buna intenție și dorința comitetului și conducerii teatrului din Cluj, nu s'au putut realiza. Rușinea, cum scria Paul, n'a fost de partea lor.

În două rânduri, totuși, piesa era cât p'aci, pe punctul de a se reprezenta pe scena Teatrului Național din București. Au fost două momente scurte din triumful trecător al naționalismului militant integral: unul în timpul guvernului Goga, celălalt în alt guvern de esență naționalistă dinamică. Amândouă de scurtă durată.

Dar asta mă depărtează, fără voe, de punctul de plecare al cetirii piesei mele în mediul plin de lumină al biroului poetului Naum.

Au asistat la lectură pe lângă Naum, gazda, deliciosul nuvelist și povestitor Nicu Gane, și actorul State Dragomir, un spirit cult și entuziast român naționalist din Basarabia. Imi aduc aminte de călduroasele lor bune aprecieri, pline de simpatie și de pricepere literară și scenică. Unele din ele semănau cu cele ce mi-a comunicat, mai târziu, Ion Paul în scrisoarea lui din 1924, la interval de zece ani.

Intorcându-mă acum cu mintea la mediul plin de atâta farmec și inspirație al căsuței albe a poetului Naum, îmi șoptesc, în sinea mea, tainic, observația: dintr'un astfel de cuib de poezie, nu se putea să nu se nască alte suflete de poeți.

Fiii poetului Naum sunt și ei poeți, Alexandru și Teodor Naum.

Numai că ei au luat-o mai de timpuriu cu activitatea carierei universitare. Unul la Academia de Arte, altul la Universitatea din Cluj-Sibiu. Amândoi muncitori intelectuali talentați.

Urmăresc cu interes și drag activitatea lor rodnică.

VIII.

COCO DIMITRESCU-IAȘI.

A fost profesor, mai întâi la Universitatea din Iași, dela care i-a rămas, la sfârșitul numelui, determinativul localității, ca un mijloc de identificare personală a unui nume.

Apoi a fost profesor la Universitatea din București, până la sfârșitul carierii.

La Iași a ținut catedra pe care, după el, am ocupat-o eu, prin concurs, la 1888. La București, aceeași catedră, sau, mai târziu, modificată în conținutul ei, coprinzând și *Etica*.

Numele lui întreg, oficial, era C. Dimitrescu-Iași.

Dece i se zicea *Coco*? Poate dintr'o alintare de familie, luată ca nume de cerșul colegilor din copilărie și de mai târziu, de prieteni, și adoptat apoi de toată lumea.

Când se vorbea de el, i se zicea, scurt și simplu, *Coco*.

Sub acest nume, ocupa și conducea un număr mare de instituții culturale. *Coco* a influențat direct sau indirect, o bucată bună de vreme, mersul culturii noastre. Indirect, superficial și trecător, s'ar putea zice; dar, în unele cazuri, destul de accentuat și durabil.

Amintesc, din aceste cazuri din urmă, unul.

În timpul reformei școlare de sub Spiru Haret, *Coco* a fost cel care a convins lumea din jurul și din capul reformei că trebuie să se șteargă din programul învățământului

secundar un obiect de studiu, ca inutil și fără bază științifică solidă, *Etica, Morala*.

Au trebuit, după aceea, multă trudă și luptă de propagandă, ca, după multă vreme, să se repare această mare lacună în orientarea spirituală a generațiilor tinere, destinate a forma pătura conducătoare a țării.

Intinderea razei de influență a lui Coco asupra mentalității oficiale a timpului său se poate bănuși din multele lui ocupațiuni publice.

Coco era Rector al Universității, era Președintele Consiliului Permanent al Ministerului Instrucțiunii; era Directorul Bibliotecii, era Directorul Seminarului Pedagogic Universitar, era Președintele mai tuturor comisiilor examenelor de capacitate pentru învățământul secundar, câte se țineau în București.

Mai era, cu toate că era ateu, profesor de filosofie la Seminarul Teologic *Nifon*, pentru formarea preoților bisericești noastre creștine.

Și ce mai era? Desigur uit din locurile de conducere ce mai ocupa Coco. Imi mai vine în minte unul: Președinte al unei societăți filosofice, *Enciclopedia*, numită scurt și familiar *Cioclopedica*. Am luat și eu parte, de câteva ori, la ședințele ei. Ba am și discutat acolo, parențic și cam *à batons rompus*, cu președintele ei, Coco, valoarea argumentelor *materialismului*, susținut de Coco.

La una din puținele ședințe la cari am luat parte, îmi aduc aminte de un moment amuzant, pe care tocmai mai târziu l'am înțeles.

Către sfârșitul ședinței, l'am văzut pe Meissner sculându-se discret depe scaun, ca și cum ar voi să caute ceva, și, treptat-treptat, apropiindu-se pe furiș de ușă, apoi, cu precauție, uitându-se să nu-l vadă nimeni, eșind repede pe ușă, ca unul, care furase ceva.

Intrebând încet, pe cineva de lângă mine, acesta îmi explică tainic, arătându-mi cu gestul privirii pe Coco.

— Meissner a fugit, ca să nu-l prindă Coco, la eşirea din şedinţă şi să-l ia cu el la bodegă, de unde nu scapă până la ziuă. Şi spunea că are de lucru, mâine dimineaţă.

În urmă am aflat că, în adevăr, Coco obişnuia să-şi piarză adesea nopţile prin berării şi bodegi.

Nu era, cum spuneau unii răutăcioşi, la necaz, „un beţivan“. N'am simţit niciodată, când am venit mai des în contact cu el, cel mai mic semn al vr'unul efect caracteristic al alcoolului asupra vorbirii sau creerului.

La un pahar două de vin, spuneau cei cari îl frecventau, stai cu el de vorbă toată noaptea.

Era un „causeur“ fermecător. Nu-l egala, dintre contemporanii cunoscuţi, decât Anghel Demetrescu, care, poate, îl şi întrecea, în o privinţă: anume temeinicia documentară a materialului conversaţiei. Şi în faptul că n'avea nevoie, ca îmboldire la vervă, să se vadă numai decât *inter pocula*.

Prelungirea obişnuită, până târziu după miezul nopţii, a convorbirilor lui interesante, a dat naştere, spuneau prietenii, la o glumă cu haz, care circula fără răutate, între dânsii.

Chelnerii, când se apropia ora 2 din noapte, ameţiţi şi ei, dar mai mult de somn, începeau, vorbind cu el, „s'odea pe moldoveneşte“. În loc să-i mai zică *Domnul Dimitrescu-Iaşi*, ca înainte, îi ziceau: *Domnul Dimitrescu Ieşi*.

De întârzierile lui la şezători de noapte în bodegi, am aflat odată prin un caz nostim şi interesant.

Pecând eram încă inspector şcolar, îmi vine dela Minister un plic cu un caet gros, însoţit de o adresă. Caetul era manuscrisul unui manual didactic de limba germană. În adresă mi se cerea să-l citesc şi să raportez, dacă poate fi aprobat pentru şcolile secundare.

Când am văzut cine era autorul, m'am dus cu manuscrisul repede la Minister și am spus că n'am timp să-l citesc, fiindcă trebuie să plec în străinătate, să caut, după dorința Ministrului, la Berlin, un tânăr german de valoare, recomandat de lumea universitară, care să fie numit pedagog la Liceul Internat, întemeiat de curând.

Secretarul general, care era atunci, Mitică Laurian, profesorul de filosofie dela Liceul S-tul Sava și distinsul publicist cunoscut, m'a întrebat:

— Cui să dăm, în cazul ăsta, manuscrisul să-l citească și să raporteze?

Am căutat amândoi o persoană competentă, care să știe bine și limba germană, și ne-am oprit amândoi asupra lui Coco.

Laurian a trimis manuscrisul, cu adresă oficială, D-lui C. Dimitrescu-Iași, profesor universitar, etc.

Eu am plecat la Berlin. Era la începutul vacanței celei mari de vară. Mi-am îndeplinit la Berlin însărcinarea. Am angajat, după recomandarea profesorului de Literatură germană dela Universitate, Schmidt, pentru Liceul Internat, pe Richter, un tânăr recunoscut ca înzestrat cu excelente însușiri de om de știință și de scriitor.

Când m'am întors în țară., cam în apropiere de redeschiderea anului școlar, mă pomenesc că vine la mine autorul manuscrisului manualului didactic de limba germană, care fusese încântat că-mi fusese trimis mie, la început, manuscrisul să-l citesc:

— Vai, Domnule Găvănescul, ce mi-ai făcut?

— Ce ți-am făcut, Domnule „Cutare“?

— N'ai vrut să-mi citești textul manualului meu!...

— Pardon, am fost nevoit, n'aveam timp, trebuia să plec în străinătate...

— Dar știi ce s'a întâmplat?

— Ce s'a întâmplat?

— Ministerul l-a trimis D-lui Coco Dimitrescu-Iași...

— Păi, bine a făcut. E un om de valoare...

— O fi cum zici Dumniata, Domnule Găvănescul. Dar n'a făcut raportul nici până acum. Și iacă se apropie începutul anului școlar. Când să-l tipăresc? Când să-l recomand profesorilor?

— Ai răbdare, Domnule „Cutare“. Du-te și Dumniata de-l caută pe Domnul Dimitrescu-Iași, vorbește-i și roagă-l să se grăbească.

— Am să fac cum mă înveți.

După câțva timp, mă pomenesc iar cu el.

— Am fost de mai multe ori acasă la Domnul Dimitrescu-Iași, și nu l'am găsit.

— Numai acasă? Mai du-te și Dumniata pe unde are ocupații. Cercetează. Caută-l la Minister, la Universitate, la Bibliotecă, și pe unde mai lucrează.

— O să fac și așa.

Nu trecu mult timp și iar m'am pomenit cu el.

— Ce să mă fac, Domnule Găvănescul, păcatele mele! M'am dus pretutindeni pe unde mi-ai spus. Și nu l'am găsit. Unde-l căutam, mi se spunea că acum nu-i acolo, că-l așteaptă și ei. La Universitate îmi spune să-l caut la Bibliotecă, la Bibliotecă îmi spune că-l caut la Seminar. Unde-l căutam îmi spunea să-l caut în altă parte, și l'am căutat în toate părțile și nu l'am găsit nicăiri. Ce să mă fac, vai de mine? Uite, școlile or să înceapă ca mâine.

— Ei, nu se poate să nu-l găsești, Domnule „Cutare“. Mai caută-l. Ai răbdare.

Plecă omul disperat. Și după ce l'a mai căutat cât l'a căutat, iar a venit la mine.

— Domnule Găvănescul, ce mi-ai făcut... Vai de mine.

— Tot n'ai dat de el?

— Ce să dau de el, păcatele mele! Știi Domnia ta ce mi s'a spus, în cele din urmă, de mai mulți?... Mi s'a spus că nu-l găsesc sigur decât într'un loc.

— Unde?

— La bodega Kosman.

— Păi, du-te acolo.

— Cum să mă duc acolo, Domnule Găvănescu? Că mi s'a spus că și acolo, ca să-l gădesc sigur, trebuie să mă duc pela 2 din noapte. Apoi decând sunt eu pe lume, n'am stat până la ora 2 din noapte.

Cu toată mutra lui disperată, abia mă puteam ține de răs.

Așa mi s'a confirmat, prin o întâmplare trăită a unui om, prin mărturia chinului și suferinței lui, adevărul celor spuse despre nopțile de bodegă ale lui Coco.

Dar cum mai putea omul acesta să-și îndeplinească îndatoririle atâtor însărcinări publice. Și, mai ales, cum putea să-și îndeplinească profesiunea lui științifică? Când mai studia o chestie pentru cerințele catedrei?

Printr'o echilibristică — desigur adesea riscată — Cogașia în toate un fel oarecare de *modus vivendi*.

Cunosc din experiență un caz relativ la prima întrebare.

Făceam parte, cu Dl. P. P. Negulescu, din comisia unui examen de capacitate pentru învățământul secundar, sub președinția lui Coco.

Tot timpul a fost pentru mine și colegul Negulescu, un chin de contrarietate și de răbdare, din cauza lipsei totale de punctualitate a președintelui.

Dacă ora fixată pentru începerea lucrărilor era, bunăoară, ora 4 d. a., el venia la 5, la 5 $\frac{1}{2}$, la 6, și chiar după 6.

Uneori credeam că nu mai vine și ne gândiam să plecăm. Atunci, după vreo 2 ore de întârziere, intra deodată și el în sală, radios, zâmbitor și elocvent. Și totdeauna găsia câte o explicație nouă a întârzierii. Ba că servitorul n'a găsit trăsură, ba că în momentul când se cobora pe scară să vină la comisiunea noastră, a sosit, cu o chestie urgentă, cineva pe care nu putea să-l refuze; ba că l'a chemat, tot pentru o chestie urgentă, la Minister ori la Universitate, ori la Bibliotecă, etc.

Colegul Negulescu, într'un rând, enervat și revoltat:
— Eu îmi dau demisia. Nu pot să perd mereu atâta timp cu așteptări de astea.

— Nu. Am face un rău candidaților. Să procedăm altfel. Să venim și noi mai târziu, după ora fixată.

Am încercat și așa. Ba ne-am gândit la gluma să-l facem și noi odată să ne aștepe el pe noi.

A fost imposibil. Oricât ne-am silit noi să venim mai târziu, n'a fost chip să-l întrecem.

În alte comisii de examen am auzit că s'au întâmplat buclucuri mai mari cu dosarele examenului, din distracția și marea neglijență a președintelui, care era totdeauna Coco.

Dar de astea, oricât de amuzante și de ciudate, fiind cunoscute numai din povestirile altora, nu pot vorbi. M'am restrâns numai la cele cunoscute prin mine însumi.

Mai interesantă este întrebarea, cum mai putea omul ăsta să se ție în curent cu știința, pentru catedră?

E și aici un efect de echilibristică minunată.

Cetia în reviste dărilor de seamă, cât de scurte, despre cuprinsul ultimelor lucrări apărute.

Cu acest material, mai mult terminologic, via lui inteligență știa să dea convorbirilor — și probabil, și prelegerilor — de altfel rare — coloritul unui spirit în curent cu ultimele curente în problemele filosofice și în cercetările științifice.

La o cercetare contradictorie de fond nu se înfiea. O eșire spirituală, „prin tangentă“, din discuție îl scăpa din încurcături.

De altfel, era cât se poate de conciliant și de concesiv, la strâmtoare.

* * *

Odată am fost împins de împrejurări să-l provoc la discuție publică asupra unei probleme filosofice pe care a pus-o el însuși pe tapet, în mod impresionant.

A scris în revista sa „Filosofie și Pedagogie“ un articol „Două Morale“, care a stârnit vâlvă prin ideile lui mai mult decât excentrice.

L'am combătut în revista mea „Cultura Română“, în numărul 8 din Iunie 1908, căutând să explic, dela început, ce mă face să mă ocup așa de aproape de ideile cuprinse în acel studiu al lui Coco Dimitrescu.

D-l C. Dimitrescu-Iași, spuneam eu în „Cultura Română“, a publicat în „Revista“ sa „de Filosofie și Pedagogie“, în anul 1906, un studiu intitulat: *Două Morale*, care a produs oarecare impresie.

Imprejurarea că autorul articolului este un profesor universitar, titularul catedrei de Morală, deci reprezentantul oficial al acestei științe în România, adică tocmai al științei de care amîntea titlul articolului; împrejurarea că dânsul ocupă sau a ocupat, în conducerea instituțiilor culturale din țară, un rol preponderant: rector al Universității, director al unui Seminar Pedagogic pentru formarea viitorilor profesori secundari, președinte al consiliului permanent de pelângă Ministerul Instrucției și Cultelor, profesor de filosofie la un seminar pentru formarea viitorilor preoți, președinte al comisiilor constituite pentru recrutarea corpului didactic de liceu și gimnazii, directorul unei reviste periodice, a cărei periodicitate, ce e drept nu e încă bine determinată, membru marcant al unui partid de guvernământ, etc. etc., a făcut firește, ca studiul său, anunțat cu un titlu sugestiv și provocător, să fie cetit, discutat, comentat, în convorbiri, în ziare.

Am căutat și eu să-l citesc, de cum a apărut. Introducerea m'a întâmpinat, însă, cu prea multe afirmații contrazicătoare și formulări arbitrare și inadmisibile. Ca să o pot descurca, îmi trebuia s'o analizez cu încetul, să notez ideile, înțelesul și legătura lor. Îmi trebuia timp. Am amânat lectura.

În urmă, am auzit că articolul „*Două Morale*“ a fost tras în broșură de „*Revista Ideii*“, în 1907, cu știrea și voia autorului probabil, în aceeași bibliotecă și alături cu broșurile lui *Kropotkin*: „Către tineri“, „Vremuri noi“, „Pușcăriile“, etc., și cu broșurile de propagandă, ca cele intitulate: „Cum se explică anarhiștii“, „Emanciparea femeii“ „Școala liberă“, „Socialismul“, „Rusia revoluționară“, etc.

N'am crezut, până n'am văzut broșura. Am găsit în fruntea ei o prefață a directorului „*Revistei Ideii*“, pe care o comunic aici, ca document:

„Prea frumos studiul acesta, al D-lui C. Dimitrescu-Iași, pentru a nu-l reproduce în broșură aparte, spre a pătrunde în cercuri înțelegătoare mai largi. E de altfel o plăcere nespusă, când te poți apropia de cugetători prețuiți chiar de lumea așa numită oficială, care îi ține și 'n rang, cugetători cu cari, tu care ți-ai făcut din independență un cult, nu sperai niciodată să te poți întâlni și mai cu seamă să te poți uni în păreri“.

„Din „*Revista de Filosofie și Pedagogie*“, unde a fost publicat mai întâi, trecând prin „*Revista Ideii*“, studiul acesta se încadrează în paginile broșurii de față, ca să înceapă călătoria mai lungă, pentru care fără îndoială a fost merit, pentru a merge să dea sprijin celor ce au încercat să scruteze realitatea și cari nu au mers poate tocmai până 'n adâncul ei...“.

În anul școlar 1907—908, încredințându-mi-se suplînirea catedrei rămase vacantă prin moartea colegului meu Leonardescu, și făcând cursul de *Etică*, prelegerile acestui curs m'au dus, în mod firesc, și la problema scepticismului în morală. Și pecând mă ocupam cu expunerea criticii a unei forme de scepticism moral, anume cu sistemul lui *Nietzsche*, teoria filosofului german despre cele două morale, morala domnilor și morala robilor, îmi aduse

aminte din nou de studiul D-lui C. Dimitrescu-Iași. Simpla curiozitate, nesatisfăcută când am încercat a-l ceti în „Revista Ideii“, se schimbă atunci în *datorie* de a-l ceti pentru orientarea mea exactă în ideile morale preconizate în țară *ex officio*.

După titlul „Două Morale“, mă așteptam să găsec în el filosofia lui *Nietzsche*, sau așa ceva. Mi se rezerva altă surpriză: am găsit în el *teoria anarhismului!*

Din punct de vedere abstract științific — care este punctul de vedere principal, aproape exclusiv, și al acestui articol — am avut față de studiul D-lui C. Dimitrescu-Iași atitudinea botanistului, care determină clasa unei plante, amintind însușirile ei practice, dacă e bună de hrană ori otrăvitoare, aproape tot atât de obiectiv și rece, ca și dacă e albă ori roșie. Nu doar că însușirile practice l'ar lăsa pe botanist indiferent. Și botanistul e doar om. Dar a stărui asupra urmărilor practice ale unor proprietăți iese din atitudinea lui pur teoretică și trece în cea a igienistului și medicului.

In cazul de față, în cea a omului politic.

Am căutat să prinz înțelesul articolului și l'am pus alături de teoria lui *Nietzsche*, în clasa *scepticismului moral*.

Greul a fost până am analizat labirintul contrazicerilor, confuziunilor din introducere, unde s'a voit, pare-se, să se adune în sistem ideile mai generale ale autorului.

Restul articolului e destul de limpede: se vede *ideea anarhică* până în fundul lui.

După analiza articolului, spuneam:

Las la o parte acum *desvoltarea deducțiilor* traduse din principiul fundamental, desvoltare ce nu poate să aibă decât valoare literară și culturală sau politică, nu filosofică. D-l C. Dimitrescu-Iași insistă însă tocmai asupra lor, cu oarecare lux de artificii retorice, menite să atragă deosebita atenție asupra lor. Este, drept vorbind,

partea cea mai interesantă a articolului. Parcă excursia filosofică, istorică, ar fi fost un pretext, iar scopul direct ar fi fost să inspire dispreț și ură pentru actuala organizare socială, cu toate urmările practice ale acestor sentimente.

Se dau lovituri proprietății, familiei, religiei, patriotismului, până și educației, ca mijloc de socializare și disciplinare a individului, pentru adaptarea lui la marile interese generale și de stat. Rolul și funcțiunea lor autorul le vede numai ca mijloace prin cari „ipocrizia claselor stăpânitoare „afirmă duplicitatea normelor vieții“.

„Religie, artă, știință, educație, organizație politică“ totul e putred, totul e fals, căci toate lucrează „pentru unul și acelaș scop: menținerea privilegiilor claselor stăpânitoare“.

Ca director al unui „*Seminar pedagogic universitar*“, unde se formează spiritul viitorilor educatori ai claselor cârmuitoare, este cu deosebire interesantă eșirea D-lui C. Dimitrescu-Iași în contra idealurilor sociale ale educației. Arta, zice d-sa, pervertită de ipocrizia dominantă, trebuie să ametească spiritele cu idealuri în cari să se apoteozeze abnegația, „sentimentul datoriei, respectul puterilor constituite. *Sistemul pedagogic* trebuie să consiste în dreptul maselor populare pentru supunere și ascultare; *disciplina socială* cere ca masele să fie guvernabile, *educația* trebuie să-și facă datoria, pregătindu-le în acest sens“

Rândul de puncte de suspensie aparține citatului. Spun și punctele ceva. Ele sunt mimica stilului.

Era natural ca astfel de concluzii îndrăznețe să stârnească entuziasmul presei ameteite de idei și tendințe revoluționare și anarhice.

Dar nu și asupra acestor efecte vreau să insist, adăugam eu ca încheere, deși, în fond, tocmai aceste efecte

mă îngrijiau mai mult la analiza și combaterea articolului, nici asupra spiritului în care îndrumează mentalitatea tinerimii una din cele două Universități ale țării. „Studentul“, așa cum s'a văzut că-l înțelege țărănimea în răscoalele din 1907, să fie oare concretizarea halucinatorie a sistemului de gândiri anarhice profesate oficial de pe o catedră universitară?

Las aplicațiile principiului, și subliniez ideea lui esențială, nu ca să o combat, căci argumentația sistematică nu are ce combate acolo unde nu se găsește nici un fond filosofic, ci ca să-l prezint mai precis, înlăturând nebulozitatea ce-i ascunde chipul plin de contraziceri și nonsensuri.

Am intitulat acest articol polemic, în care analizam, în 13 pagini de revistă, ideile morale ale lui Coco Dimitrescu: *Anarhismul „ex cathedra“ în România.*

Mă așteptam la un răspuns. Coco spunea la toți din jurul lui că-mi va răspunde.

Critica mea, obiectivă, dar necruțătoare, a trebuit, desigur, să-l impresioneze. Ea a avut darul să precizeze linia de demarcație a două tabere, cu tendințe sociale politice opuse. A rupt vâlul care acoperia acțiunea de subminare dusă de spiritul anarhic, sub diferite forme, în mentalitatea epocii noastre, fără să se bage de seamă, fără să se dea alarma.

Imi amintesc de explozia de simpatie a solidarității din tabăra prietenilor. Am primit scrisori cari aplaudau strigătul de alarmă ce eșia din tonul, de altfel plin de obiectivitate filosofică, al articolului meu.

O astfel de scrisoare mi-a venit dela venerabilul G. G. Cantacuzino, șeful partidului conservator.

Cu data de 2 Iulie 1909, el îmi scrie din Florești.

„Am cetit cu o deosebită plăcere remarcabilul Domniei-voastre articol intitulat *„Anarhismul «ex cathedra» în România*“.

„Cele arătate de Domnia-voastră într'însul sunt de necrezut. Și o țară, în care fapte de asemenea natură se petrec, se află pe un povârniș care o poate duce la abis“.

Și adauga că e o „datorie a se pune stavilă puternică unor asemenea elucubrațiuni, și de a feri tinerele noastre generațiuni de contagiunea morbidă a teoriilor nesănătoase menite a le otrăvi sufletele nevinovate cu o precugetare criminală“.

Dela Coco nici un semn, de nici un fel. Așteptam mereu răspunsul trâmbițat printre prietenii lui.

Intre timp se întâmplă însă ceva, care m'a pus în mare încurcătură.

Am fost numit membru în o comisie de examen de capacitate care trebuia să lucreze sub președinția lui Coco.

Prima mea mișcare a fost să refuz. Să-mi dau demisia. Mă gândiam să nu am neplăceri. Mă gândiam la mutra acră ce va face, când va da întâi ochii cu cel ce l'a denunțat țării ca pe unul ce, din locurile de conducere ale atâtor instituții publice, împinge, cu sofisme periculoase, sufletele pe povârnișul destrăbălării morale. În corul de osanale al presei de extrema stângă, eu voi fi, astfel, pentru el, vocea discordantă care îi strică armonia fericită a triumfului.

Totuși, nu m'am retras din comisiune.

Nu face nimic, îmi ziceam. Fie ce-o fi. La mutră, voi răspunde cu mutră; la vorbe, cu vorbe; la gest, cu gest. Și, de va trebui să-mi dau demisia din comisie, ea va fi motivată de ceva vizibil.

Și ce a fost la întâlnirea noastră? Ce s'a întâmplat? Surpriza unei strălucite figuri de echilibristică, cu totul neașteptate. Doar nu m'a sărutat, când m'a văzut.

Eu care mă dusesem înarmat, până'n dinți, cu tot felul de replici bătaioase, pentru ori ce fel de atitudini dușmă-

noase, am rămas lipsit de orice replică la o atitudine de o prietenie neprevăzută.

Nici o vorbă de articolul meu apărut, nici o vorbă de... răspunsul lui proiectat. Nici o schimbare în felul raporturilor noastre. Ba s'a produs o schimbare. S'a accentuat o afabilitate cu totul surprinzătoare. Coco a căutat să-mi arate, ca niciodată înainte, o simpatie caldă, plină de atențiuni măgulitoare. În orele de lucru la el acasă, găsia timp de spovedanii intime, mi se plângea de intrigile ce se țes, de unii și de alții, în jurul lui.

Îl ascultam nedumirit, dar cu interes și aproape cu înduioșare — o înduioșare controlată involuntar de gândul frământat de întrebări nelămurite și înlănțuit de rezerve mintale nestăpânite.

Ce putea să fie?

Incerări de captatie? Abilitate diplomatică? Echilibristică de salturi mortale între situații logice inconciliabile?

Personal, între mine și el se contura cazul unei probleme morale, pline de răspunderi.

Aș fi preferat un răspuns categoric, plin de îndrăzneală sfidare fățișă ori de pocăită convertire înțeleaptă, la articolul meu de gravă obiectivitate și de credință a-dâncă: *Anarhismul „ex cathedra” în România.*

Aceasta n'a făcut-o cel care, deși ateu, a putut fi profesor la un Seminar de preoți creștini.

Ii plăcea mai bine să sboare în balonul echivocului, îngăduit de indiferența inconștienței publice, cârmuind curentele distrugerii, cu zâmbiri afectuoase, către așezările țintite a fi distruse.

XI.

AMINTIRI DIN TIMPUL INSPECTORATULUI ȘCOLAR

1. O anchetă.
2. Amintiri despre Teodor Costescu.
3. Rezultatul unei inspecții. Un caz instructiv.

O ANCHETĂ.

Nu prea îmi plăcea să mă duc în anchete, ca inspector școlar. Îmi plăcea mai mult să vizitez școlile, ca să văd modul de predare și de educare al profesorilor. În legătură cu cele observate, țineam apoi, cu ei, conferințe didactice, cu caracter mai general. Asta cadra mai mult cu profesiunea mea universitară de profesor de pedagogie.

Dar, firește, nu puteam fi scutit cu desăvârșire nici de sarcina de a face unele anchete, în chestii mai delicate.

De una din ele mă-aduc aminte, caracteristică prin obiectul ei și, mai ales, prin sfârșitul ei hazliu.

Ministru al Instrucției era atunci Take Ionescu, și secretar general, fostul meu prieten Virgil Arion. Zic fostul, fiindcă, mai târziu, pe când era președinte al *Ligii Culturale*, am avut de luptat în contra lui împreună cu Xenopol, pentru atitudinea lui incompatibilă cu directivele principiale specifice ale „*Ligii pentru unitatea culturală a tuturor Românilor*“, atitudine care s'a accentuat după intrarea României în războiul pentru întregirea Neamului.

Pe vremea când eram inspector școlar, eram însă buni prieteni, ca și pe vremea când eram colegi, studenți la aceeași facultate a Universității din București.

Primesc dela Minister însărcinarea să fac o anchetă la Târgul-Jiu, de unde curgeau plângeri în contra direc-

torului gimnaziului de acolo că bate, în mod barbar, școlarii.

Mă duc. Și nu mi-a fost greu să-mi fac, pe deplin și documentat, convingerea, că plângerile erau întemeiate.

O dovadă — un fel de *corpus delicti* — am găsit-o chiar în cancelarie, în dulapurile ce erau destinate a servi de bibliotecă a școlii.

Acolo, în locul cărților ce nu se prea vedeau, ce am găsit?

Nuelele cu cari directorul bătea elevii. Destul de multe și de variate în grosime și lungime.

Pentru fiecare vină, se alegea o nuia, potrivită, după mărimea ei, cu mărimea vinei.

Intre ele, cea mai mare și mai groasă, purta și un nume, numele celui mai blând educator al copiilor, numele unui mare pedagog, popular și în sfera învățătorimii și profesorimii noastre, — numele lui *Pestalozzi*. „Pestalozzi“ era groaza copiilor dela gimnaziul din Târgul-Jiu.

Când auziau copiii pe director poruncind servitorului: — Adu-mi pe „Pestalozzi“; ori când îl vedeau pe director venind cu el în mână, înlemniau. Cel vinovat se simția ca dus la eșafod.

Inumană și needucativă mi se părea, prin ea însăși, bătaia, ca mijloc de educare a ființei omenești, ca mijloc de fasonare a voinței și de dezvoltare a sentimentului demnității copiilor. Și constatarea simplului fapt al barbariei întronate oficial, ostentativ, în „biblioteca“ școlii din cancelaria profesorilor, ar fi fost prea de ajuns pentru stabilirea vinovăției directorului și pentru necesitatea de a-l „amenda“ într'un chip și fel oarecare.

Dar faptul batjocoririi unui nume slăvit al celui mai uman educator de oameni, pus să însemneze o nuia groasă și gloduroasă pentru torturarea copiilor, întrecea toate motivele de revoltă, și trecea peste toate marginile îngăduinței.

Am făcut, firește, un raport fulgerător de indignare. Dar pe atunci era epoca înfloritoare a „democrației”, când cuvântul hotărîtor îl avea „electoralul”.

Marele elector al ținutului Gorj, însoțit de argumentul prezenței unui mare număr de colaboratori și de alegători frunțași, a încovoiat voința Ministrului.

Prevedeam rezultatul ăsta, din momentul când i-am prezentat raportul.

— Ei, cum stă ancheta, m'a întrebat ministrul.

— Plângerea în contra directorului e întemeiată.

Take s'a uitat lung la mine, cu o privire învolburată, parcă de o ceață a unor preocupări ce-l făcea să nu prea vază bine și chiar... să n'auză bine.

— Ești sigur?, m'a întrebat într'o doară, cu gândul aiurea, distrat.

— Da, mai mult decât sigur. Veți vedea cele arătate în raport.

S'a uitat repede, fără să citească pe foile raportului.

— Bine. Lasă-l aici.

Când am eșit dela el, cu Virgil Arion, care asistase la convorbire, acesta îmi spuse, în șoaptă, mergând spre biroul lui:

— Se vede că e susținut de cineva.

Așa a fost.

Nu-mi aduc aminte, dacă directorul a primit măcar un avertisment. Cred că nu. A rămas la locul lui, neclintit, și aproape încurajat, prin lipsa de o sancțiune oarecare.

Tare pe poziție, directorul a mers mai departe.

Ba încă și-a perfecționat sistemul, completând numărul nuelelor cu încă una, mai mare decât a lui Pestalozzi.

În adevăr, ca răspuns la raportul meu, știind că și eu, ca profesor de Pedagogie la Universitate, reprezintam, la noi, ceva din ramura de îndeletniciri a lui Pestalozzi, mi-a făcut cinstea, în parțialitatea lui de bun român, să nu-

miască nuiăua cea nouă, mai groasă și mai gloduroasă de
decât a lui Pestalozzi, cu numele meu: *Găvănescul*.

Groaza cea mare a copiilor trecuse acum dela numele
unui pedagog străin la numele unuia român.

Isprava directorului s'a aflat cu repeziciunea unei sur-
prinzătoare sfidări a autorității.

A fost trimis Dr. Istrate să constate îndrăzneala.

Revolta Ministrului n'a mai putut fi înfrântă.

Directorul și-a primit pedeapsa.

AMINTIRI DESPRE TEODOR COSTESCU.

Pe când era director la Liceul din Severin, Teodor Costescu, se primiau la Ministerul Instrucției mereu plângeri pentru asprimea lui în conducerea școlii.

Am fost trimis să fac anchetă.

Am constatat că, în adevăr, directorul era un om de „mână forte“, dar severitatea lui era totdeauna la locul ei, bine justificată, și cu rezultate vizibile pentru întemeierea unei discipline exemplare.

Și autoritatea lui strașnică nu și-o stabilia numai prin mijloace penale, ca aresturi, carceră, opriri dela câte o distracție, și, la nevoie, câte-o urecheală părintească, însoțită de explozia revoltei în cuvinte de muștrare, ci mai ales prin un întreg regim de neadormită supraveghere, de nepărtinitoare cârmuire, dojenind și pedepsind, fără excepție și cu aceeași măsură pe orice elev vinovat, chiar dacă ar fi fost copilul vr'unui politician influent, și lăudând, iarăși, deopotrivă purtarea bună a oricărui elev, indiferent dacă era fiu de boer, de țăran or de servitor.

Nu avea înaintea ochilor lui alt criteriu, aplicat fără șovăire, decât meritul, silința la învățătură, respectul ordinii.

Energia lui neînduplecată a răspândit, e drept, poate, un fel de teroare, dar era teroarea regulei și legii egale pen-

tru toți, teroarea dreptății și, întru câtva, și acea teroare specifică a lui *fiat justitia, pereat mundus*.

Pentru acțiunea lui educativă, l'am lăudat, în loc să-l mustru, cum s'ar fi așteptat dușmanii; și, recunoscându-i bunele rezultate ale procedării lui, căutam, în convorbiri particulare, să precizez rațiunea pedagogică a normelor de conducere.

Asta o făceam cu drag, că vedeam limpezimea spiritului, bunele intenții, dreapta judecată în alegerea mijloacelor și în fixarea scopului.

Teodor Costescu, pentru caracterul lui hotărît și cinstit, îmi devenise simpatic. Și când mă mai duceam în inspecție pela Liceul lui, îl tratam cu o deosebită afecțiune.

Odată, fiind cu el în curtea școlii, mă făceam că mă uit în toate părțile să caut ceva.

— Ce voiți să vedeți, Domnule Inspector?

— Caut să văz unde ai instalat spânzurătorile, îi spuneam rîzând.

Ii ziceam prietenește, intim, *Stambulov*, pe atunci omul zilei în politica statului vecin dela sud.

Treptat, toată lumea a trebuit să recunoască și să admire calitățile remarcabile ale acestui om, care era un necunoscut înainte de a fi Director al Liceului din T-Severin.

S'a distins și s'a făcut celebru prin meritele lui ca director al Liceului. Și multă vreme, când se vorbea de el, înainte de a se ilustra ca om politic, prin activitatea lui de admirabil administrator al intereselor publice de tot felul, în orașul și județul lui, i se adăuga la nume, ca un titlu de recunoaștere și identificare:

— Costescu, fostul director al Liceului din T-Severin.

Valoarea morală a caracterului lui Teodor Costescu s'a confirmat și verificat mai târziu, treptat, în toate manifestările lui în viața publică.

Muncitor, întreprinzător, neobosit, urmărind mereu binele obștesc, a lăsat după el numai amintiri de fapte bune.

Din Vânjuleț, un sătișor lângă Severin, a făcut un sat model, înzestrându-l cu școli speciale apreciate.

În Turnu-Severin, prin ostenele și stăruințele lui, a făcut să se ridice un teatru, o bibliotecă și alte monumente frumoase de cultură.

Numele lui a rămas pentru toată lumea, nu numai din orașul și județul lui, numele unui om de bine, de muncă cinstită, devotată, și de jertfă pentru interesele obștești.

Raporturile noastre, după ce el a încetat de a fi director de liceu, iar eu inspector școlar, au devenit, firește, mai rare. Dar tot ne căutam sufletește unul pe altul. Și când se întâmpla să ne întâlnim, cum a fost odată la Constanța, nu știam cum să facem ca să fim cât mai des, mai nedespărțiți, împreună.

Asta a fost în o vacanță de vară, la băile dela Constanța, unde hotărîrăm să luăm regulat dejunul împreună. În restul zilei eu eram prins mai ales cu redactarea unuia din volumele de *Istorie Universală* pentru cursul secundar.

Din convorbirile noastre din timpul mesei, Costescu și distinsa lui soție, îmi aduceau aminte și făceau haz de o vorbă ce le-am spus-o la amândoi, când discutau asupra felului de educație ce credeau că trebuie să dea copiilor lor.

Nu se prea înțelegeau. Și au făcut apel la părerea mea.

— Câți copii aveți, i-am întrebat eu, făcându-mă că nu știu.

— Ei, copii n'avem încă...

— Apoi, faceți mai întâiu un copil, și apoi să discutați și să-mi cereți și părerea mea.

*

Dar când mi-a dovedit Costescu, cu toată discreția, adâncimea fondului de omenie și de bunătate a inimei lui, a fost în o împrejurare care a însemnat un moment greu în viața mea.

În anul 1925, luna Mai, mi s'a întâmplat un accident serios la Severin, unde mă dusesem pentru un proces la Jurați.

Toată lumea, în frunte cu cel mai bun doctor din Severin, priveau în acel accident un caz foarte grav, cu urmări fatale pentru restul vieții.

Doctorul mi-a prescris șederea în pat, în desăvârșită liniște, pentru multă vreme.

Eram în gazdă la o familie de Greci amabili, îndatoriți, plini de toate atențiile. Totuși, eu și soția mea, care m'a îngrijit, ca totdeauna, cu un devotament de înger, ne simțiam jenați să rămânem cine știe cât timp la niște străini. De plecat acasă la Iași, era cu desăvârșire exclus. Nici chiar până la Timișoara, unde locuia atunci fratele meu, Generalul Găvănescul, nu era cu putință să ne ducem, deși era mult mai aproape de Severin decât Iași.

Ne aflam în o mare încurcătură.

În aceste grele împrejurări, mă pomenesc, în o zi, cu o vizită a lui Teodor Costescu.

L'am primit bucuros, ca pe un vechiu prieten dorit.

Vizitele, după cerințele doctorului, când nu se puteau evita, cece ar fi fost de recomandat, trebuiau să fie cât se poate mai scurte.

După câteva cuvinte de introducere, văz pe Costescu că deschide o servietă și scoate din ea mai multe fotografii mari. Mai toate reprezentau o casă din mai multe aspecte, și împrejurimele ei.

M'a întrebat dacă îmi place.

— Da. Casa e un fel de vilă sau castel, în frumos stil românesc. A cui este?

— A mea.

— Te felicit.

— N'ați dori s'o vedeți? E aproape, foarte aproape de Severin.

— Mi-ar plăcea, firește. Dar n'am voe să mă mișc din pat.

— O! N'o să fie greu. Te luăm pe sus din pat, te așezăm în automobil, și mașina va merge încet, foarte încet, să nu simțiți nici cel mai mic sdruncin. Drumul n'o să dureze mult, și odată acolo, dacă v'a plăcut casa, ne-ați face o deosebită cinste și o nespus de mare plăcere, mie și soției mele, dacă ați voi să rămâneți în casa noastră, tot timpul cât aveți nevoie de repaus și liniște, după recomandarea doctorului, care îmi este bun prieten. Nu vă va deranja nimeni. Veți avea toate îngrijirile unei gospodării, ai căror stăpâni vor fi foarte rar vizibili, ca să nu vă deranjeze cu nimic, deși vor fi totdeauna pe aproape, ca să rostească totul.

Eram mișcat. Ezitam.

— Vă rugăm și eu și soția mea, să nu ne refuzați. Am și vorbit cu doctorul, care a consimțit, cu anumite condiții, pe cari le vom îndeplini cu sfințenie, ca să nu aveți cel mai mic prilej de oboseală sau deranjament.

Pentru situația mea, nu era altă ieșire. Omul ăsta era un adevărat trimis al lui Dumnezeu.

Am primit, cu sufletul plin de un sentiment greu de definit și de numit. Era în el ceva din taina nepătrunsă a destinului.

Am fost dus așa cum promisese Costescu, pe nesimțite, la Vânjulețul lui, în vila lui turnată în poezia stilului românesc, cu cerdacuri, în o curte gospodărească și cu o grădină cu tot felul de pomi roditori.

Am stat acolo o lună întreagă, odihnindu-mă, întins,

adesea în un scaun-fotel lung, chaise-longue, pe care îl așezaseră în o verandă cu geamuri, ce da în grădină.

În tot timpul șederii mele în casa lui ospitalieră, nu știu dacă l'am văzut pe Costescu de două-trei ori. Se ținea strict de consemnul ordonat de doctor, să nu mă obosească nimeni cu vizite și convorbiri.

Acestui regim, rânduit parcă de o putere providențială, se datorește, în mare parte, că urmările accidentului meu, considerate ca fatale, au putut fi treptat atenuate și, în cele din urmă, definitiv îndepărtate.

Când am plecat din Vânjuleț, am comandat la școala de meserii, întemeiată acolo de Costescu, un chaise-longue la fel cu cel pe care șezusem întins la odihnă în veranda despre grădină a casei. L'am luat cu mine, și mă servesc și azi de el.

Înainte de a părăsi Severinul, Costescu a ținut să fixeze în o fotografie amintirea șederii noastre în gospodăria lor prietenească.

Am fost fotografiati amândoi cu soțiile, noi doi la mijloc, Doamnele de-o parte și de alta, lângă noi. Mă uit adesea cu sufletul în lacrimi la această amintire plină de tristețe. Din cei patru, n'a rămas azi decât unul să poarte sarcina vieții, tot mai grea, prin singurătatea apăsătoare ce o înconjoară.

Dec. 1943.

III.

REZULTATUL UNEI INSPECȚII. — UN CAZ INSTRUCTIV.

Din timpul inspectoratului meu, îmi vine în minte un caz, care merită să fie cunoscut.

Se pot scoate din el două învățăminte.

Unul, că instinctul, să-i zic, în general, al bunului simț și dreptei judecăți, călăuzește în toate direcțiile vieții practice, pe calea cea justă, care duce la ținta hotărîtă a unei îndeletniciri speciale.

Al doilea, că aptitudinile cele mai remarcabile în anumite îndeletniciri intelectuale, științifice, artistice, de orice specialitate, nu pot asigura nimănui o justă înțelegere a problemelor din o sferă de preocupări speciale străine de sfera propriei sale specialități, — fără o prealabilă orientare sau fără o întâmplătoare intuiție de origine instinctuală.

Am dat odată, întâmplător, în inspecțiile mele, la liceul din Craiova, de un profesor de matematici, care m'a uimit prin admirabila lui procedare educativă în predarea obiectelor catedrei sale.

Am asistat la o lecție de geometrie. Fără să se dea jos de pe catedră, a chemat un elev și i-a spus să facă o figură geometrică. I-a dictat să scrie datele necesare

pentru demonstrarea unei teoreme, și, prin întrebări, l'a făcut să ajungă singur, sau cu ajutorul clasei, la „ceea ce era de demonstrat“.

Și tot așa, la altă clasă, la o lecție de aritmetică sau de algebră.

Cu datele cunoscute de elevi, din lecțiile precedente, sau comunicate atunci, ocazional, mintea elevilor era pusă la lucru să ajungă singuri a demonstra o teoremă sau a deslega o problemă.

Acest profesor — Mateescu, dacă nu mă înșel — nu trecuse prin nici o școală pedagogică pregătitoare. El realiza, din instinct, o parte din cerințele învățământului educativ integral, anume educația inteligenței, la care studiile matematice se pretează în primul rând, admirabil. În instituția pedagogică universitară dela Iași, organizată și condusă de mine, destinată pregătirii profesionale a viitorilor profesori, se căuta, prin mijloace anumite, să se realizeze și educația sentimentului și a voinței. La atingerea acestui scop al educației complete, se tindea, printr'un sistem de procedări dictat de principiile pedagogice cunoscute sub denumirea de *corelație, humanism, activism*.

De aceste preocupări, firește, nu se zăria nici o urmă la profesorul eminent dela Craiova. Cel puțin atât cât l'am putut cunoaște în timpul observațiilor inspecțiilor mele. Dar, în ce privește, în special, educația *inteligentei*, de care ceilalți profesori nu aveau nici o idee, el o îndeplinea în mod surprinzător de dibaciu.

Nu mi-aduc, acum, precis, aminte, dacă am consemnat constatarea și mulțumirea mea în vre-un raport scris. Dar impresia și mirarea, ca om de meserie al științei și artei pedagogice, am spus-o prietenilor și colegilor de inspectorat, pe cari i-am întâlnit, după întoarcerea dela Craiova. Intre aceștia, mi se pare că era și Meissner.

Nu mult după aceasta, lipsind câtva timp din București, când am revenit, am aflat, din cancelaria Inspectoratului de un caz, care ar putea servi ca exemplificare al punctului al doilea din învățămintele puse, la început, ca urmări ale inspecției mele dela Craiova.

Un coleg de inspectorat, om de mare competență științifică, de altfel, a făcut și el o inspecție la liceul din Craiova, și a asistat și la lecțiile minunatului profesor de matematici.

Pentru el, procedarea acestui admirabil artist al educației intelectuale, a fost o surpriză, de altă natură, decât a mea.

A rămas indignat, revoltat! Și cum s'a întors la București, așezându-se la masă, hotărît să-și scrie raportul lui de aspră dojană în contra profesorului de matematici dela liceul din Craiova, îndată ce-a intrat în cancelarie primul coleg, și-a întrerupt scrisul ca să-și povestească revolta.

Era un om plin de nervi, sincer, expansiv, energetic. Ii plăcea să vorbească și vorbea mult, cu accente tari de convingere. Tuna și fulgera în contra profesorului, ca să aibă plăcerea de a face și asupra altora impresia revoltei lui.

— Inchipuiți-vă un dascăl de matematici, care, de lene, nici nu se dă jos depe catedră, ca să ia creta în mână să explice, la tablă, lecția ce vrea să dea elevilor. Inchipuiți-vă, chiamă pe un elev, apoi pe altul, ca să demonstreze ei la tablă teorema ce venia la rând. Apoi, dacă elevii ar fi în stare să explice ei singuri lecția, ce li se dă, ce nevoie mai e de profesor?

Și, pe tema asta, un potop de considerații acuzatoare. În timpul ăsta, după cum mi s'a spus, s'a întâmplat să intre, un inspector, bun cunoscător în ale pedagogiei și școalei, Meissner.

Auzind despre ce este vorba, și văzând că colegul lui,

revoltat, era gata să facă chiar un raport în contra acestui dascăl „leneș“, l-a oprit.

— Stai, frate, că omul acela nu-i tocmai așa de vinovat, cum spui Domnia ta. După cum arăți Domnia ta că proceda, în facerea lecției de matematici, apoi, dă-mi voie să spun că nu proceda rău, deloc. Tocmai așa trebuie să procedeze pentru captivarea atenției și stimularea inteligenței. Așa învățăm noi, în pedagogie.

Atunci, unii din ei, și-au adus aminte că tot așa am spus și eu, laudând tocmai pe bietul profesor eminent, condamnat ca „leneș“, pentru metoda lui excelentă.

Inspectorul, gata să-și scrie raportul, a rămas mirat. Dar, om de bun simț, a pus tocul jos, și-a strâns hârtiile, ca să se mai gândească.

Și s'a gândit, până s'a convins că ar face o adevărată „gafă“ profesională, ca inspector școlar; dacă s'ar încăpățâna în impresiile lui.

Și n'a mai făcut raportul.

XII.

AMINTIRI DIN „CERCETĂȘIE”

AMINTIRI DIN „CENCETĂȘIE“.

Dela „Cercetășie“, care, în Iași, a fost organizată și condusă de mine, înainte și în timpul războiului, până am plecat la Paris, cu echipa universitară de propagandă, am multe amintiri. Am expus câteva din ele în o cuvântare ținută la Teatrul Național, la un festival organizat de cohorta cercetășească a Școlii Normale „V. Lupu“.

Titlul conferinței era: *Amintiri din vechea Cercetășie și sugestii pentru cea nouă*. Reproduc din ea, ca însemnare a acțiunii mele în această direcție.

Văd sala Teatrului plină de tineret, spuneam atunci, începând dela copiii de școală de diferite grade, până la dragii mei studenți universitari. Mă bucur de această asistență plină de avânt tineresc, ce inspiră nădejde în viitorul țării și însuflețire celui ce vă vorbește.

Când a venit, în numele cohortei cercetășești a Școlii Normale „Vasile Lupu“, să mi se propună să vorbesc la acest festival, s'au răscolit în mine sentimente mai puternice decât greutatea covârșitoare ale ocupațiilor mele profesionale. Mi s'a adus aminte că am fost președintele Asociației cercetășești, în prima ei formație.

Ceeace m'a atras, dela început, către această organizație de suflete tinere, a fost că găsiam în ea unele preocupări ale mele de educație, în special ceva original: aceea pornire de viață, care, cu toate silințele mele de a o intro-

duce în felul de funcționare al școlii, era inadaptabilă felului tipic al acesteia de organizație tradițională. Era a-nume acel *spirit de inițiativă*, care caracteriza pe cercetași în activismul tuturor specialităților lor, începând dela conducător și până la călăuză. Era principiul de a pune tineretul în fața caprițiilor de moment ale vieții adevărate, de a-l familiariza cu acel risc neprevăzut ce dă naștere la atâtea situații noi, și care cere o aplicație neconținută a ideii de a fi „gata oricând“ să primești surprizele vieții. O admirabilă școală a voinții, a caracterului, a personalității.

Acestea m'au atras. Și în felul cum a fost organizată la noi și în toată țara Cercetășia, înainte de războiu, rostul ei s'a desfășurat normal, căutând să îndeplinească condițiunile de viață ale timpului, în toată plinătatea lor.

N'am de gând să fac istoricul Cercetășiei în țara noastră. Vreau să vorbesc numai de *amintirile mele personale*, pe cari le-am trăit. Acestea nu se raportează numai la grupul și cohorta de cercetași din Iași, ci la *întreaga cercetășie a României*.

Aici în Iași, cercetașii din întreaga țară, în vremurile grele și triste de ocupație străină, au desfășurat o activitate de o importanță istorică, scriind, cu faptele și jertfele lor, o pagină din cele mai impresionante, dureroase și agitate ale vieții noastre naționale.

Este vorba de acel mare moment istoric din timpul războiului, cu aspecte tragice, *al refugiului* în Moldova și mai ales aici în Iași, când, în urma nenorocirii cunoscute, părăsind capitala țării, au trebuit să vină și să se așeze în Iași, Regele, Regina, toată familia regală, guvernul, parlamentul și toate autoritățile; când fosta capitală a Moldovei, devenită capitala României, reprezenta inima strânsă de durere în care se acumula toată energia neamului.

Era firesc ca tinerimea din părțile cutropite de dușmani să vină în partea liberă a țării, să prefere mai repede moartea, decât să cadă în mâna dușmanului și să fie întrebuițată, ca de obicei, la unele servicii în contra țării lor.

Atunci tinerimea a venit rând pe rând în Moldova, mai ales în Iași.

Aceia dintre tineri, cari erau cercetași, știau că, venind aici, nu sunt străini, că au o gazdă, o adresă, o țintă. Abia ajunși, cum se zice, „cu traista în băț“, sărmanii tineri, după drumuri grele, îndelungate, periculoase, rupți de oboseală, întrebau unde-i sediul cercetășiei din Iași. Sediul cercetășiei era în localul Seminarului Pedagogic Universitar. În ziua întâia ne-am pomenit cu doi-trei cercetași, istoviți și flămânzi.

I-am primit, le-am dat o sală de clasă — devenită în urmă sala laboratorului, de lângă cancelaria instituției. S'au culcat pe bănci. Le-am dat de mâncare ceva din proviziile casei. A doua zi, a treia, a patra zi, au început să vină tot mai mulți și, neîncăpând în acea primă sală, le-am pus la dispoziție alte săli mai mari, așternându-le pe jos straturi de pae pe care să se culce.

Dar tot înmulțindu-se numărul cercetașilor refugiați și intrând cu toții, împreună cu mai toți tinerii, în organizația cercetășească din Iași, această organizație a sporit în mod uriaș. Merindele gospodăriei mele nu mai erau suficiente. S'a organizat o cantină.

În curând s'a stabilit în Iași și comandamentul superior, cu membri din comitetul central al Cercetășiei.

Timperi grele pentru țară și glorioase pentru Cercetășie! Vrajmașul înainta. Toată funcționăria: dela poștă, dela telegraf, dela autorități, era mobilizată. Răniții, aduși depe câmpul de luptă, se înmulțiau. Spitalele nu mai dovedeau.

Cercetașii atunci au făcut toate serviciile publice lipsite de slujbași: au fost curieri telegrafici, curieri poștali, au manipulat telegrame, au făcut servicii sanitare în spitale, etc. Erau ceruți și chemați la toate autoritățile, îndeplinind însărcinările de agenți de legătură între ele. Fără ei, nimic nu se făcea. Erau de o extremă necesitate pentru întreaga noastră viață publică.

Cercetașii au făptuit lucruri care merită să fie reținute spre cinstea organizației cercetășești, în general. Nu mai vorbesc de sacrificiul vieții date de ei acolo unde a fost nevoie, cum a fost acela dat de reprezentanta eroismului femeesc: cercetașa *Ecaterina Teodoroiu*. Poate că Dv., cari sunteți aici, vă amintiți de multe fapte memorabile din acea epocă. Ar fi de dorit să se noteze și să se transmită amintirea acelei vieți eroice de sacrificiu.

Deosebit de cele ce se realizau aici în Iași, cercetașii răspundeau la nevoile întregii țări. Se găseau cercetași în diferite orașe; formau echipe pela ferme, lucrau terenuri, părți de moșie, se îngrijeau de animale, de drumuri, de poduri, etc. Astfel, tot programul din cartea cercetașului, cu diferitele lui specialități practice, era pus în aplicare. Pretutindeni se vedeau cercetașii puși în slujba vieții, ca personalități formate sub junghiul nevoii imediate, atât a lor cât și a națiunii. Pretutindeni cercetașii se afirmău ca elemente de muncă și de producție ale întregii noastre țări.

*

* * *

Aceasta a durat, până când a venit un moment mai groaznic, când dușmanul înainta și nu se știa unde se va opri. Sub imboldul acestei clipe teribile, s'a căutat să se salveze tezaurul țării, trecându-se dincolo de Prut, spre a nu cădea în mâinile dușmanilor. Dar ce erau tezaurul materiale, sau fie și artistice, pe lângă acele tezaurul de forțe vii, ale sufletelor românești, cari, dacă ar fi că-

zut în mâinile dușmanilor, ar fi însemnat cea mai ireparabilă pierdere?

Atunci s'a născut gândul, de care nu știu dacă cineva din sală are cunoștință. L-au cunoscut puțini, și aceia nu sunt aici de față. Intre acei puțini am fost și eu și câțiva din conducătorii superiori ai cercetașilor. Gândul nostru era ca tinerimea, viitorul țării, nădejdea noastră cea mai scumpă, să fie scăpată, pusă la adăpost, până când vor trece clipele teribile, de vifor pustiitor, ale groaznicului războiu.

S'a intrat atunci în tratative cu căpeteniile militare rusești, ce se găseau aici în Iași, și cari au venit la mine să întrebe de numărul cercetașilor. Numărul cercetașilor era mare, dar nu cuprindea toată tinerimea. Iar Rușii puneau condițiuni că nu vor primi în hotarele lor decât cercetași, decât tinerime supusă disciplinei și steagului cercetășesc, destinându-le un loc de refugiu la Cherson.

Atunci, deodată, steagul cercetășesc și-a desfășurat faldurile deasupra întregii tinerimi, devenind ocrotitorul binecuvântat al unui moment tragic al vieții noastre naționale.

Fiindcă se auzise că această tinerime a țării se va așeza într'un colț al Rusiei, formând acolo oarecum o nouă țară, care avea nevoie, firește, de o organizație, de o conducere socială, culturală, economică, educativă, câte persoane n'au venit să se înscrie pe lista noastră, stăruind să fie trecute în numărul „instructorilor“, cu toate că unii din ei abia auziseră până atunci de cercetășie!

A dat Dumnezeu să scăpăm și de acest vis groaznic, să treacă și acest coșmar zdrobitor al conștiinței noastre de atunci.

Ne gândim și azi cu înfiorare ce ar fi fost, dacă, sub imboldul aceluși sentiment firesc de grijă pentru tinerime, am fi trecut-o dincolo peste Prut, în terenul care ascundea în adâncimile lui clocotul erupției revoluționare, cu:

prăpădul haotic al anarhiei rusești? Ar fi fost o jale și un dezastru mai cumplit decât ce se proiecta cu „triumghiul morții“.

Și odată trecută furia panice, odată vrăjmașul fixat pe loc la Siret — Mărăștii și Mărășeștii scriind acel sublim „pe aici nu se trece“ — lucrurile au intrat din nou în o fază de relativă liniște.

Ce s'a mai întâmplat, în detaliu, după aceea, nu știu direct. Trimis, cu vreo câțiva colegi, în misiune culturală de propagandă națională, în Franța, am pierdut contactul cu viața cercetășească.

* * *

După încheerea păcii, Cercetășia a căutat să-și reia viața. Deși solicitat, n'am mai putut să reiau activitatea mea dinainte, în conducerea ei.

Singurul lucru ce aș putea spune, din proprie experiență, e că țara s'a arătat recunoscătoare pentru sacrificiul desfășurat de cercetași în timpuri de neuitat.

Aceasta am constatat-o, când am văzut pe foștii cercetași venind să ceară dovadă dela noi, că au făcut acest serviciu, ca să poată obține anumite recunoașteri și recompense.

Nu știu dacă alți conducători ai cercetașilor au dobândit și ei aceiași dreaptă recompensă din partea țării. Cunosco însă un caz concret — spre a nu pomeni decât unul — acela al distinsului meu colaborator, *Mihail Ionescu*, care a cerut și el această favoare, acordată altora, dar a închis ochii, tot așteptând-o, în zadar, să-i sosească.

* * *

O viață nouă începe în România Mare, și deci o nouă *Cercetășie* se arată, pe care o salut cu bucurie.

Cohorta care m'a invitat să vorbesc, îmi este dragă. Nu le cunosc pe celelalte unități ale noii organizații, cunosco însă principiul lor de viață.

Dacă mi-aș permite, pe baza experienței mele, să dau oarecare sugestii noiei Cercetășii, aș începe mai întâiu cu una: *o riguroasă alegere a celor cari intră în rândurile ei*. E prima condiție, dela care atârnă multe. Nu numărul interesează, ci calitatea sufletelor cari compun cohorta ori legiunea cercetașilor.

Cercetășia, înjghebată pe anumite principii, de viață sufletească, se poate considera ca un organism moral. Și, ca orice organism, ca să poată trăi și ca să poată fi sănătos, trebuie mai întâiu să se consolideze trainic pe baza principiilor lui de viață. Numai astfel va putea fi în stare de a asimila nouile elemente intrate în structura lui. Și asimilarea acestor noi elemente se îndeplinește numai dacă se primesc treptat-treptat, nu mulți deodată, și dacă la primirea lor se exercită o alegere serioasă.

Cine caută numai numărul, este expus să ajungă sigur la desiluzii.

Când am organizat cercetășia în Iași, am fost foarte riguros în ce privește felul tinerilor admiși ca cercetași. Am rezistat până la sfârșit, și desfășurarea evenimentelor a dovedit că bine am făcut. O spun aceasta azi, ca o concluzie a unei experiențe cunoscute și recunoscute în urmă de toți.

Pe baza unor ideologii abstracte, cei din București au primit, în organizația cercetășiei de acolo, și buni și răi, și români și străini, căutând să aibă *un număr cât mai impresionant*.

S'au dovedit, în urmă, în sarcina elementelor străine, cazuri de excrocherii, de furtișaguri, de spionaj, cari au silit comandamentul să recurgă la măsuri energice de purificare, eliminând pe capete din Cercetășie elementele compromițătoare.

A venit atunci la mine un membru al comitetului central ce stăruise pe lângă mine să primesc pe toți străinii,

răposatul profesor Murgoci, spunându-mi: „Domnule Găvănescul... am venit să fac *mea culpa*. Noi a trebuit să facem trista experiență de a elimina din mijlocul nostru multe elemente rele, pe care Dv., cu drept cuvânt, n'ați vrut să le primiți, din capul locului“.

Din această dureroasă experiență, reiese că, pentru ca organizația cercetășească să aibă trăinicie, trebuie o riguroasă selecție a elementelor ei.

*

*

*

Nu cunosc mai de aproape organizația nouă a cercetașilor, dar am impresia că un aer nou, de *militarizare*, o străbate, ceea ce pentru mine este o garanție că va merge pe cale mai sigură.

Înainte, cercetășia era dată pe mâna instructorilor numai civili. Nu m'aș teme, ba chiar aș dori ca acest spirit milităresc să meargă cât mai departe. N'am face prin această decât un gest la fel cu gestul de apărare al altor neamuri. La vecinii noștri din răsărit instrucția militară în școli se face pe o scară întinsă.

Am o broșură din care se vede cum își construiesc acolo școlarii tabere, și cum se pregătesc pentru a fi gata în orice moment, în caz de războiu.

Am fi astfel în acord și cu directivele pe care Ministerul Armatei le inspiră și Universităților, cerând ca o fază de pregătire militară să se introducă și pentru studenții noștri.

Și nu este destul să se realizeze o *militarizare* a cercetașilor, a tinerimii în genere. Timpul nostru cere o *disciplină largă militară a sufletelor*. Se impune să se realizeze *soldatul datoriei și al ordinii sociale*, căci fiecare epocă are nevoile ei, și în aceasta de acum suferim de *slăbirea morală a vieții*.

Mă adresez tuturor cercetașilor țării, nu numai celor dinaintea mea, ai cohorței „Vasile Lupu”.

Intr'un discurs ținut în Cameră, un deputat de seamă a accentuat, mai zilele trecute, grozava situație morală a țării: cum țăranul părăsește ogorul, cum este o debandadă și o rupere a tuturor legăturilor de disciplină sufletească în toate păturile, și cum se legiferează, în fond, pentru o țară care se prăbușește, pentru o țară care ar trebui mai întâiu ridicată din punct de vedere moral.

Acest moment al vieții noastre publice e al idealurilor noi, cari se găsesc în parte întrupate în rațiunea de a fi a Cercetășiei: „gata oricând, pentru țară, pentru jertfă”.

Nu vedeți cum își arată clipa istorică chemarea ei? Ce auzim în fiecare zi? Ce vedem și ne revoltă pe toți? Când într'un loc, când în altul apar cuiburi de spionaj; când într'un loc, când în altul se descopere câte un complot în contra siguranței statului și țării.

Oare în mișcarea nouă a cercetașilor n'ar putea intra în combaterea acestor idei bolnave?

Când ne plângem, apoi, de părăsirea muncii, oare n'ar putea cercetașii să pună în practică acea *gimnastică a muncii*, de care vorbesc în principiile directive ale educației, și care repetă multe din gesturile făcute la cosit, la tăiatul lemnului, etc.? De ce nu s'ar face aceste mișcări, săvârșind chiar gesturile muncii reale? Adică *muncind*, chiar deabinelea, săvârșind, astfel, o gimnastică creatoare și de vigoare personală și de valori sociale.

Au trecut, dragii mei, timpurile idilice, când se făceau sezători vesele și distractive; au trecut acele vremuri de liniște, de huzur și de fericire. Acum începe o vreme nouă, în care greutățile de înfrunțat se întetesc și cer tuturor încordare bărbătească eroică, pentru a ne ridica deasupra nevoilor. Căci, cum a zis poetul:

*„Viața este luptă grea
Și lașii se 'ngrozesc de ea“.*

Da, luptă grea este viața acum, Domnilor, și iubiți cercețași. Da, acum bântue războiul zilnic de apărare în contra mizeriei fizice și morale. Și de nu vă treziți cu toții, când prăpastia e aproape, vă veți trezi mai târziu în fundul ei.

Să realizați, ca soldați ai muncii, ai datoriei și ai ordinei, ceea ce spune Paul Déroulède, în apologia soldatului francez:

*Dans la France que tout divise,
Quel Français a pris pour devise:
Chacun pour tous, tous pour l'état?
Le soldat.*

*Dans nos heures d'indifférence,
Qui garde au coeur une espérance.
Que tout heurte et que rien n'abbat?
Le soldat.*

Tradusă liber în graiul și sentimentul nostru, ea poate suna ca un apel, ca o apologie, dacă vreți, pentru cercetaș.

*In România noastră Mare,
Când egoismul o sugrumă,
Ce suflet strigă prin graiu și faptă:
„Gata oricând“ toți pentru țară?
E cercetașul!*

*In aste vremuri de nepăsare,
Cine ridică steagul credinței,
Al muncii, jertfei și vitejiei?
E cercetașul!*

CUPRINSUL

	Pag.
Prefața	5

I.

DIN COPILĂRIE.

1. Casele „părintești” și casele „bătrânești”	9
2. Amintiri legate de casele bătrânești	12
3. Amintiri legate de casele părintești	17
4. Fille din caetul de însemnări	23
5. Primele începuturi de învățătură. — In școala primară .	33
6. Mama Profira. „Omoîul”	41

II.

LA BUCUREȘTI.

1. Primele impresii	49
2. In internatul Liceului „Matei Basarab”	55

III.

IN LICEU.

Profesorii.

1. Profesorii de limba latină:	
Ion Bădălescu	59
„Tata” Nestor	63
Ieremia Circa	66

	Pag.
2. Profesorii de istorie:	
B. S.	80
Lăzărescu	83
3. Profesorul de religie: P. C. Iosif Naniescu	87
4. Profesorii de științe naturale:	
Nanian	92
C. F. Robescu	95
5. Profesorii de limba franceză:	
Lacroix	97
Raoul de Pontbriant	100
6. Profesorii de matematici:	
Elie Angelescu	104
Hârjău	105
Alec Robescu	106
Alec Borănescu	108
7. Profesorul de filosofie: Răceanu	115
8. Profesorul de limba elină: Demarat	118
9. Profesorul de limba germană: Comănescu	120
10. Profesorul de limba italiană: Giovanni L. Frollo	123
11. Profesorul de desen: Zamfiropol	126
12. Profesorul de muzică: Oprescu	129
13. Profesorul de gimnastică: Moccanu	134

IV.

AMINTIRI DIN INTERNAT.

1. O sală de „meditație”	141
2. Altă sală de meditație	145
3. Raporturile cu colegii	148
4. Un elev unic în felul lui. — „Controbonț, răcanilor”!	152

V.

IN GAZETĂRIE.

1. La ziarul lui Dumitru Brătianu „Națiunea”	157
2. Redactorii ziarului. Articolele mele	160
3. Personalitatea lui Dumitru Brătianu	165
4. Colaborări la alte ziare	168

VI.

DIN TIMPUL STUDIILOR LA UNIVERSITATEA DIN BERLIN

	Pag.
1. In cadrul unei epoci glorioase	175
2. <i>Cățiva profesori:</i>	
Leopold Ranke	178
Hermann von Helmholtz	178
Theodor Mommsen	178
Dubois Reymond	179
Heinrich von Treitschke	179
Ernst Curtius	179
3. Georg vor Gizycki.	180
4. Friedrich Paulsen	201
5. <i>Cățiva colegi de studii:</i>	
Colegul japonez: Tejiuro Inoue	223
Colegul american: Stanton Coit.	226
Colegul român: Nicolae Barbu	231
Alt coleg român: Gheorghe Maior	237
Colegul rus: Plato Simirenco	238
Colegul rus: Gregor Itelson	240

VII.

IN MOMENTE DE MARI EMOȚII.

1. La trecerea doctoratului în filosofie la Berlin	247
2. La prima conferință publică, ținută la Iași	251

VIII.

IN POLITICĂ.

1. Cum am intrat în politică	259
2. Candidatura mea la Colegiul Universității din Iași	263
3. Primele mele raporturi cu partidul conservator	274

IX.

CLIFE DIN VIAȚA LUI EMINESCU ȘI MAIORESCU

1. Amintiri despre Eminescu	281
2. Amintiri despre Maiorescu	287

X.

ALTE CÂTEVA CHIPURI DIN ALBUMUL DE AMINTIRI
ȘI IMPRESII.

	Pag.
1. Eduard Zeller	311
2. Wilhelm Wundt	319
3. B. P. Hasdeu	325
4. Iuliu Poenaru	334
5. Alecu Lupașcu.	343
6. Ion Caragiani.	345
7. Anton Naum	353
8. Coco Dimitrescu-Iași	359

XI.

AMINTIRI DIN TIMPUL INSPECTORATULUI ȘCOLAR.

1. O anchetă	375
2. Amintiri despre Teodor Costescu	379
3. Rezultatul unei inspecții. Un caz instructiv	385

XII.

AMINTIRI DIN CERCETĂȘIE	391
-----------------------------------	-----

DIN LUCRĂRILE ACELUIAȘ AUTOR :

I. Cultural — politice:

1. *Imperativul momentului istoric*; Iași, 1928.
2. *La o răspântie a Istoriei Naționale*; Iași, 1923.
3. *Caracterizarea partidelor politice prin ele înșile*; Iași, 1905.
4. *Ființa și menirea Universităților*. (La solemnitatea deschiderii cursurilor Univ. din Iași, în prezența Regelui Carol I, 1904).
5. *L'âme roumaine dans la guerre*. (Conferință, Paris, 1918).
6. *Solidaritatea Națională*. (Conferință pentru fondul orfelimatului din Ardeal, 1916).
7. *Să fim gata*. (Conferință la școalele militare de Infanterie, 1923).
8. *Din luptele Românilor din Transilvania și Revoluția dela 1848*. (La împlinirea a 50 ani dela moartea lui Simion Barnuțiu, 1914).
9. *Despre Sufletul românesc și Cultura Națională*. (Conferință la Ateneul Român, 1939).
10. *Chestii vitale pentru România de azi*, Iași, 1911.
- *1. *Zigzaguri și popasuri: în lumea ideilor și a lucrurilor*
Din caetul de note și reflexii. Trei serii, Iași, 1929-1932.

II. Filosofie, Știință, Pedagogie.

1. *Educația eroică*. (Din cursul de Pedagogie ținut la Universitatea din Iași în anii 1914—1915); Iași, 1926.

- sistematizare, 1899.
3. *Etica*. Curs universitar. (Partea I-a, București, 1922. Partea II-a, în manuscris).
 4. *Pedagogia Generală*. Curs universitar. București. Ed. II, 1923.
 5. *Didactica Generală. Principii de educația inteligentii*. Curs universitar, București, Ed. II, 1929.
 6. *Istoria Pedagogiei*, 3 vol. Epuizate. (vol. IV, în manuscris).
 7. *Două Rapoarte asupra organizării și funcționării Seminarului Pedagogic Universitar din Iași*, 1900.
 8. *Chestiuni filosofice de Estetică, Etică, Psihologie*. (Ereditatea ca element al tragicului. — Există acțiuni desinteresate? — Meditațiile poetului Gr. Alexandrescu. — Psihologia mulțimii. — Etc.). București, 1929.
 9. *Une idée en marche*. Contribution au problème de la formation des professeurs. Après vingt-cinq ans d'expérience, Iași, 1926.
 10. *Pentru educația morală. Incercări și sugestii*. Iași, 1932.
 11. *Principiile educației moderne și funcțiunea „Seminarelor pedagogice universitare“*, București, 1907.
 12. *Paedagogia militans*, Iași, 1932.
 13. *Suflet de copil*. Contribuții la psihologia copilului și sugestii pentru educarea lui, Iași 1932.

III. Didactice.

1. *Psihologia*, ediția 25-a.
2. *Istoria universală*, în 3 volume: a) Evul antic; b) Evul mediu; c) Evul modern.
3. *Manual de Instrucțiune și educație morală*.
4. *Istoria Pedagogiei*, volum rezumativ.
5. *Noțiuni de Pedagogie*.

6. *Declinațiile substantivelor în limba română* (Studiu).
București 1895.
7. *Gramatica limbii române*.

IV. Literare.

1. *Gura Lumii*; Piesă în 4 acte reprezentată pe scena Teatrului Național din Iași (1900—1908).
2. *O carte de vizită*, piesă în 1 act, idem, 1898, reluată repetat.
3. *Ursita*. Povestea unei dimineți de primăvară. Alegorie într'un act. (Reprezentată la Teatrul Național din Iași, cu prilejul serbărilor jubiliare ale Universității din Iași, Sept. 1911).
4. *Neamul*. Dramă în 3 acte. Reprezentată pe scena Teatrului Național din Iași, (în manuscris).
5. *Fără leac*. Comedie în 3 acte, idem (în manuscris).
6. *Prin munții și văile Moldovei*, Insemnări de călătorie. București, 1943.
7. *Henrik V* de Shakespeare. Din Prinț de Coroană un mare Rege. Psihologia unei metamorfoze. Studiu.

